

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**KIBRIS'IN SOSYAL TARİHİ
(TARİHİ ARKA PLANI VE 1945-1974 ARASI OLAYLARI)**

Doktora Tezi

İsmail ŞAHİN

Ankara - 2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**KIBRIS'IN SOSYAL TARİHİ
(TARİHİ ARKA PLANI VE 1945-1974 ARASI OLAYLARI)**

Doktora Tezi

İsmail ŞAHİN

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Seyit SERTÇELİK

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

KIBRIS'IN SOSYAL TARİHİ
(TARİHİ ARKA PLANI VE 1945-1974 ARASI OLAYLARI)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Seyit Sertçelik

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Yavuz Fecan
Prof. Dr. İsmail Bulduk
Prof. Dr. Mehmet Güneş
Prof. Dr. Nese ÖZDEN
Prof. Dr. Vahdet Kelçiyev

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 07/04/2011 Saat 11.30

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2011)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

İsmail ŞAHİN

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

-İçindekiler.....	I
- Önsöz.....	VI
- Kısaltmalar.....	IX

GİRİŞ

A.Sorunlar ve Yöntem.....	XII
B.Kaynakların ve Belgelerin Tanıtımı.....	XVI

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARESİ ÖNCESİ KIBRIS

A. KIBRIS ADININ KÖKENİ.....	1
B. KIBRIS ADASI'NIN COĞRAFİ YAPISI	1
C. KIBRIS ADASI'NIN TARİHİ.....	4
1. Kıbrıs Adası'nın İlk İnsanları	4
2. Kıbrıs'ta Helenizm Etkisi.....	9
3. Hıristiyanlığın Kıbrıs'a Girişi	11
a. Yahudi İsyanı	14
D. BİZANS İDARESİNDE KIBRIS.....	15
1. Yunanca'nın ve Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta Resmîyet Kazanması.....	15
2. Kıbrıs Kilisesi ve Toplum.....	24
3. İslâmîyet'in Kıbrıs'a Girişi	27
4. Ortodoks Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta Resmîyet Kazanması	31

E. HAÇLI SEFERLERİ VE KIBRIS.....	34
1. Haçlılar Devrinde Kıbrıs'ta Sosyal Hayat	36
2. Sosyal Sınıflar	50
a. Parici.....	50
b. Perpiari	51
c. Lefteri	52
3. Hukuki Yapı.....	53
4. Adanın Nüfus Yapısı.....	55
5. Katolik ve Ortodoks Çatışması	61
a. Bulla Cypria	69
6. Memlükler ve Kıbrıs	73

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS

A. KIBRIS'IN FETHİ.....	78
1. Fetih ve Kıbrıs Halkı.....	83
B. KIBRIS'A TÜRKLERİN İSKANI	88
C. NÜFUS	94
D. SOSYAL HAYAT İÇİNDE KİLİSE TEŞKİLATI	106
1. Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'nun İhyası	106
2. Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'nun Yükselişi	113
E. KIBRIS RUM TOPLUMU	119
1. Rum Sözcüğünün Kökeni	119
2. Sosyal Hayat İçinde Kıbrıslı Rumlar	121

3. Toplumlararası ilişkiler	125
4. İhtida	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ İDARESİ ALTINDA KIBRIS'TA TÜRK-RUM İLİŞKİLERİ

A. KIBRIS'IN İNGİLTERE'YE GEÇMESİ.....	136
B. NÜFUS.....	138
1. Kıbrıs Türkleri'nin Göçü	141
a. Lozan Antlaşması ve Kıbrıs	146
C. KIBRISLI TÜRKLERİN SOSYAL DURUMLARI	153
1. Toplumsal Yaşayış Örf ve Adetler.....	160
D. KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA DİN.....	171
1. Hıristiyanlaştırılan Kıbrıs Türk Köyleri.....	171
2. Müftülük Makamı	172
a. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi	173
b. Müftülük Makamının İlgası ve Fetva Eminliği.....	176
c. Müftülük Makamının Yeniden Tesisi ve Müftü Yakup Cemal Menzilioğlu	183
d. Müftü Mehmet Dâna Efendi	188

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS'TA TOPLUMSAL BÖLÜNMENİN BAŞLAMASI

A. ENOSİS	192
1. Enosis ile Bütünleşmek.....	196

2. Bir Eğitim Müfredatı Olarak Enosis	198
B. ENOSİS'E BİR TEPKİ: OSMANLI KIRAATHANESİ.....	200
1. Enosis Karşısında Kıbrıs Türkleri.....	203
C. KIBRIS TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU	207
1. Kıbrıs Türk Milliyetçiliğinde Jön Türk etkisi	209
2. Atatürk ve Kıbrıs Türkleri.....	212

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'TA TOPLUMSAL ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI

A. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KIBRIS.....	224
B. KIBRIS'TA ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI	227
1. Toplumların Ayrışması	232
C. ÇATIŞMALARIN RESMİ TARAFI: KIBRIS CUMHURİYETİ	238
1. 1963 Olayları.....	241
2. Erenköy Çatışması	247
3. Boğaziçi ve Geçitkale Olayları	251
D. TOPLU KATLİAMLAR.....	255
1. Atlılar (Aloa).....	255
2. Muratağa ve Sandallar (Maratha, Sandallaris).....	256
3. Taşkent (Tochni, Dohni), Terazı (Zyyi) ve Tatlısu (Mari)	257
E. ÇATIŞMALARIN SOSYAL ARKAPLANI.....	260
SONUÇ.....	269
KAYNAKÇA.....	279

EKLER

A. Belgeler

1. BOA, A. MKT.UM, 539 - 51.....	299
2. BOA, Y. MTV, 180 - 177.....	300
3. BCA, 272..0.0.12.- 50.105..2.	302
4. BCA, 30..18.1.1.- 16.77..6.	307
5. BCA, 272..0.0.12.- 50.104..2.	308
6. BCA, 30..18.1.1.- 12.58..18.	309
7. BCA, 30..1.0.0.- 64.398..11.	310

B. Fotoğraflar.....312

TÜRKÇE ÖZET.....328

İNGİLİZCE ÖZET.....331

ÖNSÖZ

1950'li yıllardan sonra Türk kamuoyunun Kıbrıs'a yönelik ilgisi sürekli olarak artmış olmasına rağmen, Kıbrıs hakkında teferruatlı bilimsel çalışmalar yeterli düzeyde ortaya konmamıştır. Ortaya konan çalışmalar ise genellikle birbirinin tekrarı niteliğinde olmuş ve konu daha çok siyasi, ideolojik ve dış politika ekseninde ele alınmıştır. Kıbrıs, Türkiye'nin en önemli iç ve dış politika konularının başında yer almasına rağmen, henüz Türkiye'de bir Kıbrıs Enstitüsü'nün kurulmamış olması, Kıbrıs konusunun Türkiye'de yeterince ele alınmaması sonucunu doğurmuştur.

Kıbrıs'ı konu alan çalışmaların siyasi tarih ağırlıklı olması, Ada'da yaşayan Kıbrıslı Türklerin bugünkü sosyal hayatlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan sosyal dinamikler hakkında bilgisiz bir Türk kamuoyunun oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle, herhangi bir sebeple Türkiye'den Kıbrıs'a giden bir Türk vatandaşı, Kıbrıslı Türklerin giyim kuşam, örf adet, yemek kültürü, yaşam tarzı, konuşma dili gibi sosyal hayatın bütünüleyici parçalarının farklılığı karşısında adeta şaşkına uğramaktadır. Bu şaşkınlık, Türkiye'nin hem iç, hem de dış politika aracı konumundaki Kıbrıs konusuna ne kadar yabancı olduğunun bir kanıtıdır. Ayrıca Türk kamuoyu, Kıbrıs Rumları hakkında da kapsamlı bir bilgiye sahip değildir. Kıbrıslı Rumlar ile Yunanlılar, aynı tarihsel değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Oysa ikisi arasında tarihsel birçok farklılık vardır. Biz çalışmamızda, hem Rumların hem de Kıbrıslı Türklerin, tarihin sosyal akışı içerisinde nasıl bir kültürel süreçten geçtiğini ele almaya çalıştık. Çalışmamızda önce, Kıbrıs'ta yaşayan insanların sonradan nasıl Helen ve Hıristiyan olduğunu, sonra bu insanların nasıl Yunanca konuşmaya başladığını ve nihayetinde bu insanların nasıl birer Yunanlı olduğunu tarihi yönleriyle ortaya koymaya çalıştık.

Bunun yanında Kıbrıs'ta yaşanan göç olaylarına işaret ederek, Ada'nın nüfus çeşitliliğine dikkat çekmeye çalıştık.

Tarihi süreç içerisinde Kıbrıslı Türklerin nasıl "Milleti Hakime" konumundan "Milleti Hadime" konumuna düştüğünü, Osmanlı Devleti sonrasında Ada'nın kültürel değişimini ve bu değişimin Türklere yansımalarını ele almaya çalıştık. Atatürk ve devrimlerinin Kıbrıs Türkleri tarafından algılanma şekline ve devrimlerin Kıbrıslı Türklerin sosyal hayatında getirmiş olduğu yeniliklerin neler olduğunu anlatmaya çalıştık. Diğer taraftan Kıbrıs Kilisesi karşısında, Kıbrıs Müftülüğü'nün geçirmiş olduğu evrelerin neler olduğunu, Müftülük Makamı'nın İngiliz yönetimi tarafından kaldırılmasının, Kıbrıslı Türklerin sosyal hayatında ne gibi olumsuzluklara sebep olduğunu belirtmeye çalıştık.

Milliyetçilik fikirlerinin Kıbrıs'ta yaşayan her iki toplumda meydana getirmiş olduğu sosyal etkileri ve bu etkilerin toplumlararası ilişkilere yansımalarını Ada'da yaşanan olaylar üzerinden anlatmaya gayret ettik. Ada'nın sakinlerinin zamanla nasıl bir Türk'e ve Yunan'a dönüştüğünü ve bu dönüşümün toplumsal sonuçlarının neler olduğunu açıklamaya çalıştık. Kıbrıslı Türklerin ve Rumların, Osmanlı idaresi boyunca barış içinde yaşayan bir komşudan, İngiliz idaresi altında nasıl bir düşmana dönüştüklerini gelişen tarihi olaylar içerisinde ele aldık.

1955 yılında başlayan kanlı çatışmaların, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'yle birlikte devlet terörüne dönüşüm sürecini tarafsız bir bakış açısıyla ortaya koymaya gayret ettik. Aynı zamanda, 20. yüzyılın başlarında Kıbrıslı Türklere yönelik olarak başlatılan bireysel şiddetin, bu yüzyılın ortalarında kolektif bir şiddete dönüşmesini tarihi örnekler vasıtasıyla açıklamaya çalıştık. Ada'da Osmanlı idaresinin sona ermesi sonucunda, Kıbrıslı Türklerin Rumlar tarafından ötekileştirilmesi sürecini ele alarak,

1974 yılına gelindiğinde hukuki, siyasi ve iktisadi taksimin fiili olarak zaten gerçekteleşmiş olduğunu, birinci elden kaynaklar aracılığıyla ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmamızın sonucunda, Kıbrıs Adası'nın iki toplum arasında bölünmesinin tarihi ve sosyal nedenlerini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de mümkün olduğunca, Rum ve diğer yabancı kaynaklardan yararlanmaya azami derecede gayret göstererek, olaylara madalyonun her iki yönüyle de bakmak suretiyle bir sonuca varmaya çalıştık.

Çalışmalarım sırasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, bana her konuda yardımcı olan başta danışman hocam sayın Prof. Dr. Seyit Sertçelik'e, sayın Prof. Dr. Yavuz Ercan'a, doktora dersleri sırasında bizlerden desteklerini esirgemeyen Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyelerine ve tezin hazırlanması esnasında bana destek ve yardımcı olan eşim Cemile Şahin'e teşekkür eder şükranlarımı sunarım.

İsmail ŞAHİN

Ankara, 2011

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.MKT	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektûbi Kalemi
A.MKT.DV	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektûbi Deavî
A.MKT.MHM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri
A.MKT.UM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektûbi Umum Vilâyet
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.DH	: Cevdet Dahiliye
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemi
DH.EUM	: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
EOKA	: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü)
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İ. DH	: İrade-i Dahiliye
İ.Ü.İ.F.M.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İA	: İslam Ansiklopedisi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KMA	: Kıbrıs Milli Arşivi
KŞS	: Kıbrıs Şeriye Sicilleri
M.	: Miladi
MABKTK	: Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve Devamı
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvî Mâruzât
Yay.	: Yayını, Yayınları

HİCRİ AYLAR CETVELİ

Muharrem	: M.
Safer	: S.
Rebi'ül-evvel	: Ra.
Rebi'ül-âhir	: R.
Cemâziyel-evvel	: Ca.
Cemâziyel-âhir	: C.
Recep	: B.
Şaban	: Ş.

Ramazana : N.

Œevval : L.

Zilkade : Za.

Zilhicce : Z.

GİRİŞ

A. SORUNLAR VE YÖNTEM

Çalışmamızın ana konusu, Kıbrıs'ın Sosyal Tarihi'dir. Çalışmamızda resmin tamamını ortaya koyabilmek için, Kıbrıs Tarihi'nin ilk zamanlarından itibaren, Ada'da yaşanan sosyal ve kültürel olayları ele almaya çalıştık. Bunu yaparken de, Kıbrıs'ın kültürel dönüşümünde önemli rol oynayan sosyal olaylar üzerinde daha çok durmaya çalışarak, araştırdığımız dönem ile geçmiş arasındaki bağları ortaya koymaya gayret ettik.

Bu doğrultuda çalışmamızın birinci bölümünde, Kıbrıs'ta yaşayan halkları ve bu halkların Akdeniz çevresinde gelişen olaylardan ne derece etkilendiklerini ortaya koymaya çalıştık. Burada, Akdeniz bölgesinde yaşanan sosyal ve kültürel olayların, tıpkı Akdeniz'de çıkmış bir dalganın Kıbrıs kıyılarını vurması gibi, Ada'yı nasıl bir etki ve tesir altına almış olduğunu, bu etki ve tesirin zamanla Ada'da otokton bir kültüre dönüşmüş olduğunu değerlendirmeye çalıştık. Bu bağlamda Helenizm'in Kıbrıs'taki etkisi üzerinde durarak, Ada'nın Helenleşme sürecini inceledik. Ardından Hıristiyanlığın Ada'ya girmesiyle, Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın kaydetmiş olduğu gelişmeleri ele aldık. Hıristiyanlık konusu içerisinde Kıbrıs Kilisesi'ne ayrı bir önem verdik. Kilise'nin sosyal hayat içerisindeki oynamış olduğu toplumsal rollere işaret ettik. Böylece çalışmamızın birinci bölümünde Kıbrıs'ta yaşayan halkların zamanla önce Helenleşip sonrasında Hıristiyanlaşmasıyla Ada'da nasıl tek kültürlü bir halka dönüşmüş olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasının ardından, Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Kıbrıs'ın, Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu kültür birikimi çerçevesinde değişmesini ve Bizans'ta hâkim olmaya başlayan Yunanca'nın

aynı zamanda da Kıbrıs'ta da yaygınlık kazanmasını inceledik. Böylece Kıbrıs'ta yaşayan Hıristiyanların, Yunanca konuşma ve düşünme ile 1054 yılında yaşanan büyük Kilise ayırımından sonra Ortodokslaşma sürecini ele aldık.

Birinci bölümde ayrıca, Haçlı Seferleri'nin Kıbrıs'a olan etkisi üzerinde durarak, sonrasında Kıbrıs'ta kurulan Latin Krallığı döneminde Ada'nın sosyal hayatını anlatmaya çalıştık. Bu dönemde Ada'yı ziyaret etmiş olan seyyahların ve Hıristiyan hacıların gözlemlerinden istifade ettik. Haçlılar idaresi altındaki Kıbrıs'ta yaşanan göç olaylarına değinerek, nüfus yapısındaki değişimler üzerinde durmaya çalıştık. Bu dönemde Kıbrıslı Hıristiyan Ortodokslara, Katolikler tarafından yapılan dini baskılara değinerek, Kıbrıs'ta Ortodoks Hıristiyanlığın milli bir değer algısına dönüşüm sürecini ele aldık. Sonuç olarak, birinci bölüm boyunca Kıbrıs'ın Helenleşme, Hıristiyanlaşma ve Ortodokslaşma ve bunun yanında Yunanca'nın Kıbrıs'ta bir kültür dili olarak yer edinme sürecini ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünü, Osmanlı Dönemi Kıbrıs'ına ayırdık. Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Ada'da yaşanan önemli sosyal olaylara değinmeye çalıştık. Kıbrıs'a Anadolu'dan yapılan iskânlar üzerinde durduk. Millet Sistemi'nin Kıbrıs'taki sosyal hayat üzerindeki etkilerini inceledik. Millet Sistemi sayesinde büyüyen ve güçlenen Kıbrıs Kilisesi'nin, Ada'nın toplumsal hayatındaki statüsünün ve rolünün ne olduğunu tespit etmeye çalıştık. Osmanlı idaresi sırasında Kıbrıs'taki toplumlararası ilişkilerin hangi düzeyde olduğunu inceledik. Bu dönemi inceleyen gerek yerli gerekse de yabancı kaynaklardan ve aynı zamanda arşiv vesikalarından istifade ederek çalışmamızı nesnel bir bakış açısıyla ele almak için uğraştık. Sonuç olarak Osmanlı idaresi boyunca, Kıbrıs Kilisesi nezaretinde Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türklere nazaran Ada'da sosyal, siyasi ve ekonomik olarak zamanla daha güçlü bir

konuma geldiklerini, Millet Sistemi sayesinde Kilise temsilcilerinin hem siyasi hem de sosyal hayatın otoriter birer öndere dönüşüm sürecini ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde İngiliz idaresinde Kıbrıs'ı ele almaya çalıştık. Bu bölümde sosyal hayat içerisinde Türk-Rum ilişkilerine ağırlık vermeye çalıştık. Özellikle Kıbrıslı Türklerin toplumsal gerileme sebepleri üzerinde durduk. Ada'da yaşanan göç sürecine değindik ve elde ettiğimiz kaynaklar vasıtasıyla Kıbrıs'tan göç eden Kıbrıslı Türklerin sayısını tespit etmeye çalıştık. Bu dönem zarfında Kıbrıslı Türklerin yaşamış olduğu kültürel değişimlerin neler olduğunu açıkladık. Rumca'nın Kıbrıslı Türkler arasında yaygınlaşmasının nedenlerinin neler olduğunu ortaya koyduk. Kıbrıs Kilisesi karşısında Kıbrıs Müftülüğü'nün bu dönem zarfında geçirmiş olduğu süreçleri ve bu gelişmelerin Kıbrıslı Türklerin hayatlarına olan etkileri üzerinde durduk.

Çalışmamızın dördüncü bölümünü Kıbrıs'ta toplumsal bölünmenin başlamasına ayırdık. Bu bölümde Ada'da milliyetçiliğin gelişmesini ve yayılmasını ele alarak, bunun toplumlararası ilişkilere yansımalarını değerlendirdik. Özellikle bu bölümde Enosis'in toplumsal bir inanca dönüşüm sürecini ele aldık. Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin, Rum Milliyetçiliği'ne bir tepki olarak ortaya çıkmasını ve Ada'da Türk Milliyetçiliği'nin doğuş ve gelişim sürecini irdeledik. Atatürk Devrimleri'nin, Kıbrıslı Türkleri nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalıştık. Kılık kıyafetten, Latin harflerinin kullanmasına kadar Kıbrıslı Türkleri etkileyen toplumsal değişimler üzerinde durduk. Kıbrıslı Türklerin, Atatürk Devrimleri'ni Türkiye'den kendi çalışmaları neticesinde nasıl Ada'ya taşıdıklarını ortaya koymaya çalıştık. Bilinenin aksine Ada'da Türk Milliyetçiliğinin, Türkiye'nin kültür ihracından ziyade, Kıbrıslı Türklerin, Türklük simge ve motiflerini bir bir ithal etmesi sonucunda geliştiğini ortaya koyduk.

Çalışmamızın son bölümü olan beşinci bölümde ise, Kıbrıs'ta yaşanan toplumlaraarası çatışmaları konu edindik. Çatışmaların yaratmış olduğu sosyal tablonun ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Kıbrıslı Türklerin 1963-1974 arasında maruz kaldıkları toplumsal şiddetin boyutunu, dönemin canlı şahitleri ve belgeleri ışında ortaya koymaya çalıştık. Özellikle yerel kaynakları esas alarak konunun bugüne kadar ihmal edilen mikro tarafına değindik. Özellikle bu bölüm, kaynaklar tarafından uluslar arası ilişkiler bağlamında ele alınırken, biz konuya politik bir açıdan bakmaktan ziyade, Kıbrıs Sorunu'nun doğuşunun yaratmış olduğu toplumsal sorun üzerinde durduk ve konunun yerel niteliğine vurgu yaptık.

Ekler bölümümde;

Belgelerde; çalışmamızda tamamını alıntı yaptığımız arşiv belgelerinin orijinallerini verdik.

Fotoğraflarda; 1963-1974 yılları arasında Kıbrıs'ta sosyal hayatı anlatmaya manidar fotoğrafları ekler kısmına koyduk. Böylece anlattığımız toplumsal olayların zihinlerde şekillenmesini sağlamaya çalıştık. Yazı yardımıyla anlatamadığımız olayları fotoğraflar yardımıyla anlatmaya çalıştık. Nitekim, bazen bir fotoğraf anlatamadığımız birçok şeyi anlatmaya kâfi olmuştur.

B. KAYNAKLARIN VE BELGELERİN TANITIMI

Kıbrıs tarihinin ilk dönemleri ile ilgili kaynakların azlığına karşın, yakın dönemle ilgili göreceli olarak daha çok kaynak vardır.

a. Arşiv Vesikaları

Osmanlı idaresinde Kıbrıs adlı bölüm büyük ölçüde arşiv vesikalarına dayanmaktadır. İçerisinde “Kıbrıs, Ada, Cezire, Magosa, Lefkoşa, Tuzla, Limasol, Larnaka, İskele” gibi Kıbrıs’la bağlantısı olabileceği düşünülen kelimelerin geçtiği belgeleri kapsayan bir katalog çalışması yaparak, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden ilgili belgelerin fotokopisini temin etmeye çalıştık. Sonra bu belgeleri tezin taslak planına uygun bir şekilde ilgili bölümlere ilave ederek, bu belgelerden yararlandık. Her bir belgeyi yeri geldiğinde ilgili olduğu bütün bölümlerde de kullandık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin internet sitesindeki katalog tarama sayfasından ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberinden yararlanarak, fonların açıklamaları ile ilgili gerekli bilgileri edindik. Buna göre kullanılan belgelerin fonlara dağılımı ve fon açıklamaları şu şekildedir:

Fon Kodu **A. MKT.** olan belgeler, Sadaret Mektubî kalemi belgeleridir. Sadaret tarafından çeşitli makamlara yazılan emir ve buyruklar bu kalem tarafından yazılmıştır. Mektubî Kalemi, Sadaret teşkilatı içinde önemli bir yer tutan ve Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinden beri devam eden gelen bir kalemdir. Sadaret tarafından çeşitli makamlara yazılan emir ve buyruklardır, bu kalem tarafından yazılmıştır. Tanzimat’tan sonra da aynı kalem, Sadaret’in gerek İstanbul’daki nezaret ve devâirle yaptığı, gerekse taşra ile yaptığı yazışmaları yürütmüştür. Mektubî Kalemi’nin görevleri: Sadaret’in bütün nezaret, devâir ve vilayetlerle olan yazışmalarını yapmak, buralar-

dan gelen tahrirâtı özetleyerek, asıllarıyla birlikte sadrazama sunmak, sadrazamın mektuplarını yazmak ve özel kalem müdürlüğünü yapmak şeklinde özetlenebilir. Bu kalemde yer alan vesika çeşitlerini iki ana grupta toplayabiliriz. Birincisi; Sadaret'in İstanbul'daki nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmalar (tezkire ve derkenarlar), ikincisi de; taşrada bulunan mülkî, askerî, adlî her türlü resmî makama yazılan ve bu makamlardan gelen şukka, kâime, mazbata, ilâm ve mektuplardır.

Fon Kodu **A. MKT. NZD.** olan belgeler, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir belgeleridir. Sadaret'in, İstanbul'da bulunan nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmaları ihtiva etmektedir.

Fon Kodu **A. MKT. UM.** olan belgeler, Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilâyet yazışmalarına ait olan belgelerdir. Sadaret ile vilayetler arasındaki yazışmaları ihtiva etmektedir.

Fon Kodu **C. ADL.** olan belgeler, Cevdet Adliye belgeleridir.

Fon Kodu **C. DH.** olan belgeler, Cevdet Dahiliye belgeleridir.

Fon Kodu **DH. MKT.** olan belgeler, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî belgeleridir. Gerek Sadaret'e bağlı olduğu dönemde gerekse müstakil olduğu dönemde, Dahiliye Nezareti'nin görev alanı, işlerine ilişkin konulardır. Bu kapsamda, Emniyet-i Umumiye, Muhaberât-ı Umumiye, Matbuât, Heyet-i Teftişîye gibi kalemlerce işlerini yürüten Dahiliye Nezareti'nin bu birimlere ait evrak grupları, memur tayinleri, asker ve jandarma tensiki, çekirge istilası, sansür, çete faaliyetleri, mezhep çatışmaları, asayiş vukuatı, doğal âfetler ve zarar gören ahaliye yapılan yardımlar, surre alaylarının hazırlıkları, arkeolojik kazı izinleri vb. konuları ihtiva eder.

Fon Kodu **HAT** olan belgeler, Hatt-ı Hümayûn belgeleridir. Hatt-ı Hümayûn, genellikle padişahların el yazmalarına verilen isim olup, padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır.

Fon Kodu **İ. DH.** olan belgeler, İrade-i Dahiliye belgeleridir.

Fon Kodu **İ. TAL.** olan belgeler, İrade Taltifat belgeleridir.

Fon Kodu **Y. MTV.** olan belgeler, Mütenevvî Maruzat Evrakı belgeleridir. Mütenevvî Maruzat Evrakı; Yıldız Tasnifi bölümlerinin ihtiva ettiği vesikaların dışında kalan Seraskerlik, Bahriye, Tophâne-i Âmire, Adliye ve Mezâhib Nezareti, Evkâf, Maârif, Ticaret-Nâfia ve Zaptiye Nezaretleri ile diğer nezaretler ve Meşihat Dairesi'nce Mâbeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arıza, istîzân, ve benzeri vesikalardan oluşmaktadır. Ayrıca ahalinin Mâbeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhâl, şikayet, teşekkürnâme ve mahzar gibi vesikalar da bu bölüm evrakı arasında bulunmaktadır.

Mütenevvî Maruzat Evrakı'nın çoğu askerî konularla ilgilidir. Bunlar genellikle içte ve dışta meydana gelen olaylar, âsâyiş konuları, Ermeni meselesi ve şekâvet hâdiseleri, sınır olayları, ataşe militerlerin buldukları ülkelerin askerî durumlarına dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır.

Fon Kodu **YA. HUS.** olan belgeler, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat belgeleridir. Sadaret makamının, yapılan işlerin neticeleri, dahilî veya haricî bazı mesele ve hâdiseler hakkında padişaha bilgi vermek maksadıyla, Saray'a takdim ettiği hususî maruzatı içermekte olup, genellikle beyân-ı hâl ve arz-ı malûmattan ibarettir.

Yıldız Sadaret Hususî Maruzatı çoğunlukla haricî meseleler, özellikle Şarkî Rumeli, Ermeni meseleleri, Girid olayları, Mısır meselesi, İtalya'nın Afrika'ya dahli ve benzeri olaylar, devletlerarası münasebetler ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği

siyaset bakımından ve ayrıca, dış basında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yazılar ve bunlarla ilgili yazışmalar bakımından önem taşımaktadır.

b. Gazeteler

Tezimizi hazırlarken, gazete arşivlerinden de istifade ettik. Kıbrıs'ta neşredilmiş Zaman Gazetesi'nden zaman zaman yararlandık. The Times, The New York Times gibi yabancı gazete arşivlerinin yanı sıra, Kıbrıs'ta yayınlanmış Bozkurt Gazetesi, Halkın Sesi Gazetesi'nin ve Türkiye'de yayınlanan Milliyet Gazetesi'nin arşivlerinden faydalandık.

c. Matbu Eserler

Çalışmamız sırasında özellikle tarafsızlığımızı muhafaza edebilmek maksadıyla olabildiğince ideolojik amaçla yayımlanmış eserlerden uzak durmaya çalıştık. Bu amaçla, ağırlıklı olarak bilimsel bir metodolojiyle hazırlanmış kaynaklardan yararlanmaya gayret gösterdik. Bilhassa Rum ve Yunan kaynaklarına ulaşmaya çalıştık. Bunun yanında diğer yabancı kaynaklardan da istifade ettik. Yerel kaynaklardan da olabildiğince yararlanmaya çalıştık. Literatürde kullanılagelen kaynakların dışındaki eserlere yönelmeye azami gayret gösterdik. Bunların haricinde Kıbrıs'taki hayatı, olayları, toplumlararası ilişkileri konu edinen, anı ve roman gibi edebi eserlerden de istifade ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünü hazırlarken, birinci el kaynaklardan faydalanarak hazırlanmış yabancı eserleri kullandık. "Abû'l Farac Tarihi", Catia Galatariotou "The Making of a Saint The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse", Sir George Hill "A History Of Cyprus", Philip Khuri Hitti "History Of

The Arabs”, J. M. Hussey “The Orthodox Church in the Byzantine Empire”, Angel Nicolaou Konnari “Cyprus: Society And Culture 1191-1374”, Amin Maalouf Arapların Gözünden Haçlı Seferleri”, Georg Ostrogorsky “Bizans Devleti Tarihi”, Steven Runciman “Haçlı Seferleri Tarihi”, Kenneth Setton “A History of the Crusades”, Michael Angold “Church and Society in Byzantium under Comneni 1081-1261”, Claude Deleval Cobham “Excerpta Cypria, Materials For A History Of Cyprus”, Dudley Buxton “The Anthropology of Cyprus”, Nicholas Coureas “The Latin Church in Cyprus 1195-1312”, Peter Edbury “Kingdoms of the Crusaders, From Jerusalem to Cyprus”, H.T.F. Duckworth “The Church Of Cyprus” adlı eserler birinci bölümü araştırmamız sırasında sıklıkla kullandığımız eserler oldu. Bu eserlerin en kayda değer yanı, araştırdıkları dönemlerde birinci el kaynaklardan yararlanmaları olmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarını esas alarak hazırlanmış eserleri kullandık. Kıbrıs’ın fethi ve iskânı ile ilgili olarak 12 numaralı Mühimme defterini sıklıkla kullandık. Kıbrıs Şeriye Sicillerini esas alarak hazırlanmış, Mehmet Akif Erdoğan “Kıbrıs’ta Osmanlılar”, Kemal Çiçek, Abdullah Saydam “Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet”, Nuri Çevikel “Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750- 1800)”, Halil İnalçık “Kıbrıs’ta Türk İdaresi Altında Nüfus” ve “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, Ronald C. Jennings “Christians and Müslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640”, Ali Efdal ÖZKUL “Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750”, adlı eserlerden yararlanmaya çalıştık. Bunun yanında İngiliz arşiv belgelerini esas alarak hazırlanan Sir Harry Luke “Cyprus Under The Turk” ile Rum kaynaklarına dayanılarak hazırlanan

Kyriacos C. Markides “Social Change and The Rise and Decline of Social Movements: The Case of Cyprus”, Kaysar V. Mavratsas “Elen Milliyetçiliğinin Kıbrıs’taki Yönleri”, Stavros Panteli, “A New History of Cyprus From The Earliest Times To The Present Day”, C. Spyridakis “A Brief History Of Cyprus” gibi eserler yardımıyla konumuza hem Türk, hem Rum, hem de İngiliz kaynakları açısından bakabilme fırsatı bulabildik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, İngiltere Hükümeti tarafından hazırlanan Harry Charles Lukach, Douglas James Jardine, “The Handbook Of Cyprus”, adlı eserden, yine İngiliz kaynaklarını esas alarak hazırlanan; John Reddaway “Burdened With Cyprus”, George Chacalli “Cyprus under British Rule”, Dwight E. Lee “A Memorandum Concerning Cyprus 1878”, Nadav Morag “Cyprus and The Clash of Greek and Turkish Nationalisms” gibi eserlerin yanı sıra, Rum müellifler tarafından hazırlanan; Adamantia Pollis “Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus”, Neophytos G. Loizides “Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus”, Stahis S. Panagides “Communal Conflict and Economic Considerations: The Case of Cyprus” gibi eserlerden de olabildiğince faydalanmaya çalıştık. Ayrıca bu dönemdeki olayları konu alan ve birincil kaynaklara dayanan; Mustafa Haşim Altan “Kıbrıs’ta Rumlaştırma Hareketleri”, Ahmet An “Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı” ve “Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler”, Hüseyin Mehmet Ateşin “Kıbrıs’ta İslâmi Kimlik Davası”, Haşmet Muzaffer Gürkan “Bir Zamanlar Kıbrıs’ta”, Faiz Kaymak “Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü”, Kutlu Adalı “Dağarcık” gibi Kıbrıslı Türk yazarlar tarafından ele alınan eserlerden yararlandık.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, daha çok milliyetçilikleri konu alan eserlerden faydalandık. Bu eserlerin önemli tarafı alanlarında yazılmış ilk toplu çalışma-

lar olmasdır. Charles Fraser Beckingham “İslam and Turkish Nationalism in Cyprus”, Rebecca Bryant “Tebaadan Vatandaşa Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik”, Leonard W. Doob “Cypriot Patriotism and Nationalism”, Niyazi Kızılyürek “Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs” Mihalis Mihalidis “Kıbrıs Türk İşçi Sınıfı ve Kıbrıs İşçi Hareketi 1920-1963”, Altay Nevzat “Nationalism amongst the Turks of Cyprus: the first wave”, Irene B. Taeuber “Cyprus: The Demography Of a Strategic Island” adlı eserlerden yoğun bir şekilde yararlandık.

Çalışmamızın son bölümünde ise ağırlıklı olarak, Gazete arşivlerine yer verdik. Bunun yanında dönemin canlı tanıklarıyla yapılan mülâkatlar neticesinde oluşturulmuş eserlere, dönemi yaşayan tanıkların yazmış olduğu anı ve romanlardan da yararlandık. Yine de dönemi bilimsel bir metotla inceleyen çalışmaları da ihmal etmedik. Bu kapsamda; Alev Alatlı “Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?”, Kenan Atakol, “Kıbrıslı Türkler ve Rumlar”, Sevim Baran, “İki Halkın Hikayesi”, Harry Blackley “Kıbrıs'ta Aşk ve Ölüm”, Neriman Cahit, “Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü”, Fikret Demirağ “Şu Müthiş Savaş Yılları”, Rauf R. Denктаş “Karkot Deresi”, Makarios Druşotis “Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme”, Lawrence Durrell “Kıbrıs'ın Acı Limonları”, Osman Erciyas “Açıklamalı Kıbrıs Türk Yer Adları Sözlüğü”, Harry Scott Gibbons “Kıbrıs'ta Soykırım”, Korkmaz Haktanır “Under The Shadow Of The Embargo”, Rüstem Köken “64 Kuşağı Bir Kıbrıslı'nın Anıları”, Hikmet Arif Mapolar “Kıbrıs Güncesi 40 Yılın Anıları 1”, Yiannis Papadakis “Ölü Bölgeden Yankılar, Kıbrıs'ın Bölünmüşlüğünü Aşmak”, Andreas G. Papandreu, “Namlunun Ucundaki Demokrasi”, Özker Yaşın, “Girne'den Yol Bağladık”, adlı eserleri titizlikle inceledik.

d. Seyahatnameler

Doğrudan Kıbrıs'ı konu alan seyahatnamelerin sayısı az olmakla beraber, Kıbrıs'ı da kapsayan birçok seyahatname mevcuttur. Kıbrıs'la ilgili olarak yazılmış ve ulaşılabilen seyahatnamelerin çoğunluğu Claude Deleval Cobham tarafından "Excerpta Cypria" adlı eserde toplanılmıştır. Excerpta Cypria, yazılı tarihin başlangıcından 1907 yılına kadar ulaşılabilen Kıbrıs'la ilgili tüm gezileri, notları ve mektupları ihtiva etmektedir. Bu nedenle bu tarihi kaynaktan mümkün mertebe yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARESİ ÖNCESİ KIBRIS

A. KIBRIS ADININ KÖKENİ

Şekil itibariyle, Akdeniz üzerinde yüzen bir koyun ya da keçi postuna benzetilen Kıbrıs Adası'nın isminin nereden geldiği konusunda tarihçiler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Hammer, Kıbrıs'ın ismi hususunda: "Adı, bir çiçekten, ya Kiniras'ın kızımdan ya da aşk ilahesi Kiplis'ten alınmış bulunan Kipros Adası, Şöhretli şehirleri Amatuzya, Pafya ve Salaminya adlarıyla da tanınmıştır" demektedir.¹ "Tarih'te Kıbrıs" adlı eserin yazarı ve Kıbrıs'ın ilk Türk tarihçilerinden Halil Fikret Alasya, Kıbrıs'ın adının Mısırlılar ve Hititler zamanında "Alasya veya Asi", Fenikeliler zamanında ise "Hetim" olarak anıldığını söylemektedir.² İbrani kaynaklarında ise, Yahudilerin Kıbrıs Adası için "Kittim" ya da "Hetim" ismini kullandıkları görülmektedir. Ayrıca "Kıbrıs" adının, Ada'nın en önemli yer altı kaynaklarından olan bakır madeninden³ geldiği bilgisi de birçok kaynakta yer almaktadır.

B. KIBRIS ADASI'NIN COĞRAFİ YAPISI

Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, üç kıtanın ticaret yollarının kesiştiği Doğu Akdeniz'in en büyük adası olması nedeniyle çok önemli bir coğrafi ve jeopolitik konuma sahiptir. Kıbrıs Adası'nın yüzölçümü, 9251 km² olup, doğu-batı ucu arasındaki (zafer Burnu-Arnaut Burnu) maksimum

¹ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, Çev: Mehmet Ata, C.II, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 124.

² Halil Fikret Alasya, **Tarih'te Kıbrıs**, Lefkoşa, 1988, s. 1.

³ Bakır madeninin Latince karşılığı: Cyprum/Cuprum.

uzunluğu 225 km ve genişliği ise, güneyde Gata Burnu ile kuzeydeki Koruçam Burnu arasında, 96,5 km'dir. Kıbrıs Adası'nın kuzeyde Türkiye'ye olan uzaklığı (Koruçam Burnu-Anamur Burnu arası mesafe) 71 km'dir. Ada'nın Suriye'ye olan uzaklığı ise yani Zafer Burnu ile Lazkiye'nin kuzeyinde yer alan Ra's İbn Han Burnu arasındaki mesafe 98 km'dir.⁴ Kıbrıs'ın Yunanistan sahillerine 800 km, Rodos Adası'na 400 ve Mısır'a olan uzaklığı 370 km'dir.⁵

Ada olması sebebiyle, derin ve geniş doğal krfezlerinden ziyade birtakım çıkıntı ve girintileri ihtiva eden, 782 km uzunluğundaki sahilleriyle kendine özgü bir Şekle sahip olan Kıbrıs, Prof. Dr. Cevat Rüştü Gürsoy tarafından "Şahadet parmağı Türkiye'nin İskenderun körfezini gösteren bir el" olarak tasvir edilmektedir.⁶ Kıbrıs'ın jeolojik yapı bakımından eski devirlerde Anadolu'nun bir parçası olduğu, çağdaş coğrafyacilar ve jeologlar tarafından kabul edilmektedir. Alfred Philippon, Raoul Blanchard, Pierre Gourou, P. Birot, D. S. Walker, Sir L. Dudley Stamp, Besim Darkot gibi sahalalarında n yapmış değerli coğrafyacı ve jeolog bilim adamları jeolojik olarak Kıbrıs-Anadolu ilişkisini: "Yapı bakımından Kıbrıs, İskenderun Körfezi güneyinde denize ulaşan Toros sıradağlarının bir devamıdır." Şeklinde açıklamaktadırlar.⁷ Ayrıca Kıbrıs'ta yapılan çağdaş arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgular bu durumu doğrular niteliktedir. Nitekim Ada'da bir zamanlar ana kıtada

⁴ Arif Emre Kara, **Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 5.

⁵ Kara, **a.g.e.**, s. 1.

⁶ Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs Müşahadeleri", **A..D.T.C.F. Dergisi**, Cilt XX Sayı: 3-4, Temmuz - Aralık 1962, s. 165.

⁷ Cemal Arif Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 13-20.

yaşayan cüce fillerle, cüce su aygırlarının fosillerine ve halen Türkiye’de yaşayan yabani koyunla, yaban kedisine rastlanması da bu iddiayı desteklemektedir.⁸

Kıbrıs’ın iklimi, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağmurlu, bitki örtüsünün bodur ağaçlardan ve çalılardan meydana geldiği maki özelliklerini hissettiren tipik bir Akdeniz iklimidir. Kasım ve Mart ayları arası dönem en bol yağış aldığı dönemdir. Küçük bir ada olması nedeniyle, uzun boylu akarsu kaynakları yoktur. Akarsuların büyük bir bölümü yılın yağışlı zamanlarında su taşırlar, yani kış aylarında debileri ve taşıdıkları su miktarı artar, yaz aylarında ise bu suların çoğunluğu kurur. Larnaka ve Limasol’da yer alan iki tuz gölü haricinde önemli sayılabilecek bir gölü olmayan Kıbrıs’ın su kaynakları kıttır ve halkın büyük bir bölümü su teminini evlerinin yakınlıklarına açtıkları su kuyularından tedarik etmeye çalışırlar. Bu nedenle Kıbrıs’ta bol miktarda eskiden kalma su kuyularına rastlanmaktadır. Bu kuyuların bugün için çok az bir kısmı faaliyettedir. Büyük çoğunluğu yer altı sularının yön değiştirmesi ve kuraklık nedeniyle kurumuştur.

Kıbrıs’ın güneyinde Trodos Dağları ve kuzeyinde Beşparmak Dağları vardır. Güneyde yer alan Trodos Dağları (Karlıdağ), geniş bir alana yayılan dağ kitlesidir ve en yüksek noktası olan Olympos tepesi 1.952 metre yüksekliğindedir. Ada’nın yarısına yakın bir kısmını kaplayan Trodos Dağları’nın 1000 metreden yüksek kısımlarında kar yağışlarına rastlanır; bu nedenle bu dağlara aynı zamanda “Karlıdağ” adı verilmiştir. Yüksek yerlere düşen kar, Ocak ayından Mart’a kadar yerde kalabilmektedir. Bu nedenle Trodos Dağları, Kıbrıs’ın yegane su haznesi konumundadır. Trodos Dağları’nın karşısında yer alan Beşparmak Dağları ise, Batı’da Koruçam ile Doğu’da

⁸ Cevat Rüştü Gürsoy, “Kıbrıs”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 370-371.

Zafer Burnu arasında uzanan, genişliği 8-10 km arasında değişen dar, uzunluğu yaklaşık 170 km'yi bulan sürekli dağ sırasıdır. Orta yükseklikte ama vadilerle çok yarılmış, aşılması zor bir set oluşturan Beşparmak Dağları'nın yükseltisi, batıdan doğuya azalır. En yüksek noktası, yüksekliği 1024 metreye ulaşan Selvili Tepe'dir.

Kıbrıs Adası'nın en büyük ve en verimli ovası, Mesarya Ovası'dır. Ada'nın iç kesiminde olup kuzeyde Beşparmak Dağları, güneyde Trodos Dağı, batıda Lefkoşa şehri ve doğuda Magosa Kõrfezi arasında kalan bölgedir. Geniřliđi yaklaşık 65 km. uzunluğu ise 35 km.dir. Kapladığı alan aşağı yukarı 1000 km² kadardır. Mesarya, iki dağ arasında düz bir çõküntü biçiminde ve hemen hemen deniz seviyesinde olduğu için herhangi bir bitki örtüsüne sahip değildir. Bu düz, geniş ve verimli ova Kıbrıs'ın tahıl deposudur. Eski dönemlerde bu ovada buğdayın, arpanın yanı sıra bol miktarda pamuk yetiştirilirdi.⁹ Ancak günümüzde bu ürünün üretimi yapılmamaktadır. Mesarya Ovası civarında, ovanın sulamasına yetecek kadar su kaynakları var olmadığından burada ayrıca sulu tarım yapılamamaktadır.

C. KIBRIS ADASI'NIN TARİHİ

1. Kıbrıs Adası'nın İlk İnsanları

Kıbrıs, Akdeniz havzasındaki özellikli konumu, toprağının verimliliği, güzel iklimi ve sahip olduğu zengin bakır madeni nedeniyle, bölgede kurulan irili ufaklı birçok siyasi teşekkülün ilgisini üzerine çekmiştir. Bu siyasi teşekküllerden deniz gücüne sahip olan devletler ya da imparatorluklar Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs üzerinde hâkimiyet kurmayı başarabilmişlerdir.

⁹ Robert Biddulph, "Cyprus", **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, New Monthly Series, S. 11, 1889, s. 707.

Akdeniz ticaretinin mutlak uğrak noktası olan Kıbrıs Adası, tarihi boyunca Mısırlılara, Hititlere, Yunanlılara, Fenikelilere, Asurlulara, Perslere, Romalılara, Bizanslılara, Fransızlara, Venediklilere, Cenevizlere, İngilizlere ve Türklere ev sahipliği yapmıştır. Akdeniz çevresinde kurulan büyük güçlerin tesiri altında kalan Kıbrıs, bunun bedelini çoğu zaman sahip olduğu kıymetlerle ödemiştir. 1961 yılında Boğazköy kazılarında bulunan Hititler'e ait bir tablette Hitit Kralı Suppiluliuma :“Alaşiya Kralı'nın karılarını, çocuklarını, bütün mallarını, elime geçirdiğim tüm insanlarını esir edip Hattuşaş'a getirdim. Böylece Alaşiya ülkesini köleleştirdim, üzerlerine vergi koydum” demektedir.¹⁰ Bu nedenle Ada'nın dört bir yanında farklı kültürel izlere rastlamak mümkündür. Bu kültürel zenginliğin bilimsel kanıtı olan arkeolojik kazılar bize, Kıbrıs'ın tarihinin Neolitik devirlere kadar geriye gittiğini gösterir bulgular vermektedir. Bu kazılardan elde edilen çalışmalar sonucunda, Kıbrıs'taki ilk insan belirtilerine Ada'nın kuzey ve güney sahil şeridi üzerinde yer alan tatlı su kaynaklarının çevrelerinde rastlanmaktadır.¹¹ Bahsi geçen bölgelerde yapılan kazılar sonucunda elde edilen insan iskeletleri üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar, burada yaşayan ilk insanların güçlü bir fiziksel yapıya sahip olduklarını ancak bu bedensel güçlülüğün yanında boylarının kısa olduklarını göstermektedir.¹²

Bu güçlü fiziksel yapıya sahip kısa boylu insanların, hangi ırka mensup oldukları¹³ ve Kıbrıs'a nereden geldikleri bilgisine henüz sahip değiliz. İlk Kıbrıslıların ırksal kökenleri konusundaki belirsizlik karşısında, başta Yunanlı tarihçiler olmak

¹⁰ Hans G. Güterbock, “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered”, **Journal of Near Eastern Studies**, S. 26, 1967, s. 77.

¹¹ Rupert Gunnis, **Historic Cyprus**, Nicosia, 1973, s. 5.

¹² Gunnis, **a.g.e.**, s. 6.

¹³ Harry Charles Lukach, Douglas James Jardine, **The Handbook Of Cyprus**, London, 1913, s. 7.

üzere birçok batılı tarihçi Kıbrıs'ın yakın dönem demografik yapısından hareketle, Ada'nın ilk sakinlerinin Yunanlılar olduğunu iddia ederek, bu belirsizliğe karşı çıkmaktadır. Örneğin William Mitford, "History of Greece" adlı yapıtında bu konu üzerinde ısrarlı bir şekilde durur ve tartışmasız olarak ilk Kıbrıslıların, Yunanlılar olduklarını öne sürer.¹⁴ Lapethos, (günümüzde Lapta), bölgesinde yapılan tarihi kazılar sonucunda elde edilen insan iskeletleri üzerinde araştırma yapan antropologlar, bu iskeletlerin Akdeniz Havzası'ndan örnekler taşıdığını tespit etmişlerdir.¹⁵ Özellikle bu iskeletlerin büyük çoğunluğunun Suriye'deki kazılar sonucunda bulunan iskeletlerle büyük benzerlikler taşıdığı öne sürülmüştür.¹⁶ Antropolog Buxton: "Doğu ve Batı kültürü nöbetleşe olarak Kıbrıs'ı etkisi altına almıştır" der.¹⁷

İlk Kıbrıslıların ırksal kökeni konusundaki bir diğer yaygın görüşe göre ise, Kıbrıs'ın ilk insanları Fenikelilerdir.¹⁸ Herodot da bu görüş üzerinde durur. Herodot, Kıbrıs'ın ilk sakinlerinin Fenikeliler olduğunu, Ada'nın verimli topraklarından dolayı çevreden birçok koloninin Ada'ya gelip yerleştiğini söylemiştir.¹⁹ Özellikle Kition'dan (eski Larnaka) başlayarak, daha aşağıda yer alan Limasol bölgesine kadar olan coğrafyada yoğun bir şekilde Fenike izlerine rastlanılmaktadır.²⁰ Ancak bu etki-

¹⁴ William Mitford, **The History Of Greece**, Boston, 1823, s. 331.

¹⁵ L. H. Dudley Buxton, "The Anthropology of Cyprus", **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, S. 50, 1920, s. 185.

¹⁶ Buxton, **a.g.m.**, s. 198.

¹⁷ Buxton, **a.g.m.**, s. 185.

¹⁸ **An Universal History From The Earliest Account Of Time**, S. VIII, London, 1747, s. 242.

¹⁹ **An Universal History From The Earliest Account Of Time**, s. 243.

²⁰ Patricia Maynor Bikai, "Cyprus and the Phoenicians", **The Biblical Archaeologist**, S. 52, 1989, s. 207.

yi sadece bu bölgelerle sınırlamak büyük bir yanlış olur. Çünkü Kıbrıs'ın iç kesimlerinde yer alan İdalion bölgesinde ve kuzey sahil şeridinde yer alan Lapithos'ta da bu etki fazlasıyla görülür. 1191 yılında Kıbrıs'a ayak basan Arslan Yürekli Richard, Ada'nın büyük çoğunluğunun Yunanlılar ve Ermeniler olduğunu söyler.²¹ Kıbrıs'ta yaşayan ilk insanların kimler olduğu noktasında elimizde kesin bilimsel kanıtların olmadığını, yukarıdaki görüşlerin birer varsayımdan ibaret olduğunu bir kez daha vurgulamak isteriz. Ancak eldeki güvenilir kaynaklar bize Kıbrıs'ta farklı kavimlerden insanların eşzamanlı olarak Ada'nın farklı bölgelerinde de olsa birlikte yaşadıkları bilgisini vermektedir. Bu kavimler Ada'nın farklı bölgelerine yerleşmişler ve buralarda kendilerine küçük yerel krallıklar kurmuşlardır. Örneğin, bilinen ilk tarihten, Ptolemy'ler dönemine, yani geç bakır çağından M.Ö. 330'lara kadar Kıbrıs bu küçük yerel krallıklar tarafından idare edilmiştir. Bu krallıkların en önemli özelliği, yarı bağımsız siyasal birlikler olmalarıdır. Bir diğer ifadeyle bu küçük krallıklar, çevrenin egemen gücüne bağımlı olup, bunun bir ifadesi olarak da bu egemen güce vergi ödemişler ve savaş zamanında onlara lojistik destek sağlamışlardır.

Özellikle M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda Kıbrıs'ta 11 küçük krallık bulunmaktaydı.²² Kıbrıs'ın 11 farklı bölgesinde kurulan bu krallıklar arasında sürekli bir mücadele söz konusu olup, bu mücadelenin nihai amacı, Ada'nın tamamı üzerinde egemenlik kurmak ve böylece Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmaktı. Kendi aralarında çatışma halinde olan bu krallıklar, Pers hükümdarına düzenli olarak vergiler ve hediyeler

²¹ Buxton, **a.g.m.**, s. 185.

²² F. G. Maier, "Cyprus And Phoenicia", **The Cambridge Ancient History**, C. VI, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 297.

gönderiyor, savaş zamanında ise hep birlikte ona destek veriyorlardı.²³ Bu krallıkların kendi sınırları dâhilinde para basma yetkileri de bulunuyordu.²⁴

M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in Persleri mağlup etmesiyle, Kıbrıs krallıkları dolaylı olarak İskender'in egemenliği altına girdiler. Bilindiği üzere, İskender'in Akdeniz dünyasını kapsayan fetihleriyle birlikte Helen kültürü ağırlığını bölgede giderek artırmaya başladı. Tüm önemli şehirler Yunan mimarisinden esinlenerek yeniden tasarlandı, Yunanca başat dil olarak yayılmaya başladı ve dini ritüeller Yunan inancına uydurularak yeniden yorumlandı.²⁵ Kaçınılmaz olarak, söz konusu Helenist furyadan Kıbrıs da etkilendi. Hızlı bir şekilde Helenizm Ada'da yayılırken, Fenikelilerin dini ritüelleri, Yunan mitolojisine uyarlanmaya başlandı. Böylece, Baal ve Melkart, Zeus ve Herakles olurken, Resef-Mikal ise Asklepios ve Apollo oldu.²⁶ Bu sosyolojik değişimin sonucu olarak; Yunan Kültü'nün simgeleri olan, Zeus, Herakles, Apollo, Artemis, Athena gibi Yunan tanrıları, Kıbrıs'ın kültüründe yer edinmeye başladı.²⁷

Özellikle Salamis Krallığı'nın Yunan site devletleriyle sıkı ilişkileri söz konusuydu. Artan ilişkiler sonucunda Salamis Krallığı Yunan site devletleriyle daha kolay ticaret yapmak maksadıyla M.Ö. 5. yüzyılın sonuna doğru Yunan alfabesini ve Yunan parasını, kendi krallığı dahilinde kullanmaya başlamıştı.²⁸ Kıbrıs'ta Yunan etki-

²³ Maier, **a.g.m.**, s. 299.

²⁴ Maier, **a.g.m.**, s. 299.

²⁵ Charlotte Roueché, "Asia Minor And Cyprus", **The Cambridge Ancient History**, C. XIV, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 304.

²⁶ Sir Harry Luke, **A Portrait and an Apprecciation Cyprus**, Nicosia, 1973, s. 22.

²⁷ Maier, **a.g.m.**, s. 305.

²⁸ Maier, **a.g.m.**, s. 305.

sini Salamis Krallığı ile sınırlandırmak her ne kadar yanlış olacaksa da, bu etkiyi tüm Ada sathına yaymak da aynı ölçüde yanlış olacaktır. Konunun uzmanları tartışmasız bir şekilde Kıbrıs'taki Fenike etkisini, Yunan etkisinin üzerinde tutarlar ve bu savlarını da arkeolojik verilerle desteklerler. Kıbrıs'taki Yunan etkisi, Salamis Krallığı etrafında dönerken, bu etki İskender'in Kıbrıs'ı hâkimiyeti altına almasıyla zirveye ulaşmıştır. Böylece, Ada'nın hâkim kültürü olan Fenike kültürü, artan Helen kültürünün baskısı altında, giderek önemini yitirmeye başlamıştır.

2. Kıbrıs'ta Helenizm Etkisi

Büyük İskender'in M.Ö. 323'te ölümünden sonra, fethettiği topraklar ileri gelen komutanları arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşımından Kıbrıs ve Mısır, komutan Ptolemy'nin hissesine düşmüştü. Bunun sonucu olarak Kıbrıs, uzun bir aradan sonra tekrar tek bir krallık tarafından yönetilmeye başlandı. Ada üç asır boyunca Mısır'dan atanan valiler tarafından idare edildi. Kıbrıs'ın geleceğinin tayininde bu üç asırlık dönem çok mühim bir rol oynamıştır. Bu süre zarfında Ada, bir uçtan bir uca Helenistik kültürünün etkisi altına girdi. Yunan kültür ve edebiyatı, Ada'nın milli kültürü ve edebiyatı haline geldi. Bilhassa Stoacı Felsefe Okulu'nun kurucusu Zeno²⁹ sayesinde, Ada'da Yunan felsefesi hızla yayıldı. Helen kültürünün, Fenike kültürünün yerini alması neticesinde, Roma dönemine (M.Ö. 58-M.S. 395) gelindiğinde, Ada artık tamamıyla Hellenize olmuştu.³⁰

²⁹ Kıbrıslı Meşhur Zeno'nun aslen Fenikeli olduğuna dair ciddi iddialar vardır.

³⁰ Richard Wallace, Wynne Williams, **Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası**, Çev: Z. Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 198

Kıbrıs, M.Ö. 58 yılında Roma İmparatorluğu'nun idaresi altına girdi. Yaptığı başarılı savaşlarla, Mısır'ı Romalılara kazandıran Sezar'ın yeğeni Oktavianus, Roma'da cumhûriyet devrini kapatıp, imparatorluk devrini başlattı. Roma orduları başkumandanı olan Oktavianus'a M.Ö. 27 yılında, “ulu” manasına gelen “Augustus” ünvanı ve “İmperium” dini yetkisi verilmişti. Augustus Oktavianus, imparator yetkiyle öteki generallerin üzerine çıktı. Roma'nın yönetimini eline aldı. Eyaletlerin idaresini senatoyla paylaştı. Roma'nın cumhuriyet idaresinden, İmparatorluğa geçmesi üzerine, Kıbrıs'a da M.Ö. 22 yılında eyalet statüsü verildi ve bu tarihten sonra Ada Roma Senatosu tarafından atanan valiler tarafından yönetilmeye başlandı. Roma devleti Akdeniz'i hâkimiyeti altına almıştı ve Roma ticareti Akdeniz'in bir ucundan öbürüne gelişip yayılmıştı. Bu durum kaçınılmaz olarak, Doğu Akdeniz'in ve Yakındoğu'nun en önemli kavşak noktası Kıbrıs'ı, Doğu-Batı ticaret hattının merkezi olma yolunda bir rol oynamaya itmiştir. Pax Romana'nın bir sonucu, hatta bir zorunluluğu olarak, Kıbrıs'ın Akdeniz ticaretinin akışkanlığını kolaylaştırmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. İşte bu sebepten dolayı Roma Devleti, Ada'nın hem kara hem de deniz ulaşım ağına büyük önem verdi. İdari yönetimi yeniden ele aldı ve başkenti Salamis'ten, Baf kentine taşıdı.³¹ Bayındırlık ve altyapı hizmetlerine ağırlık verdi. Adayı kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna taş yollarla birbirine bağladı.³² Ada'nın elverişli tüm körfezlerini birer ticari limana çevirdi. Kıbrıslılar ilk kez su kemerleri ve köprülerle tanıştılar. Ada'da ticaret hızla gelişti, zenginlik ve refah arttı. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak, Kıbrıs'a çevre ülkelerden ciddi bir nüfus akımı oldu. Bu göçmenlerin çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. Zaten Ada'da hatırı

³¹ Gunnis, **a.g.e.**, s. 11.

³² Philip Newman, **A Short History Of Cyprus**, London, 1953, s. 58.

sayılır bir Yahudi nüfusu yaşıyordu. Böylece Kıbrıs'ın nüfusu geçmişine oranla çok ciddi bir artış kaydetmişti.³³

3. Hıristiyanlığın Kıbrıs'a Girişi

Roma idaresi altında Kıbrıs'ta yaşanan en kayda değer tarihî olay, şüphesiz Hıristiyanlığın bu dönemde Ada'da yayılmaya başlamasıdır. Kıbrıslılar arasında yaygın bir “pagan inancı” vardı. Bu pagan inancının temelini; Yunan, Mısır ve Fenike ritüellerinin harmanlanması sonucu ortaya çıkan Kıbrıs yorumu oluşturuyordu. Bir diğer ifadeyle, Akdeniz coğrafyasının hâkim dini kültürlerinin bir uzantısını Kıbrıs'ta bulmak çok kolaydı. Örneğin Herodot Suriye'deki Afrodit Tapınağı için: “...bu tapınak, araştırmalarımın vardığı sonuca göre, bu tanrıçaya adanmış tapınakların en eskisidir; Kıbrıs'taki tapınak da ondan örnek alınarak yapılmıştı, Kıbrıslılar kendileri söylerler bunu...”³⁴ demek suretiyle, bu etkiyi en güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Ada'da tek tanrılı inanca sahip tek topluluk Yahudilerdi. İlk Yahudilerin Ada'ya ne zaman geldikleri henüz kesinleşmiş değildir. Ancak kaynaklar Yahudilerin çok eski zamanlardan beri Kıbrıs'ta yaşadıklarını söylemektedir. Babil Kralı Nebukadnezar'ın M.Ö. 586'da İsrail Krallığı'na son vermesi sonucunda sürgün edilen Yahudiler'den bir kısmının Ada'ya gelmiş olma ihtimalleri çok yüksektir. Diğer taraftan, M.S. 66 yılında Filistin'de Roma'ya karşı ayaklanan Yahudiler, Roma idaresi tarafından sürgün edilince, bunların bir kısmı da yine Kıbrıs'a gelip yerleşmişlerdi. Tüm bunların sonucunda, Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın yeşermeye başladığı dönemde, Ada'da azımsanma-

³³ Newman, **a.g.e.**, s. 58-59.

³⁴ Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 52.

yacak bir Yahudi nüfusu vardı. Bu nüfus genelde Ada'nın kıyı kesimlerinde yaşıyordu. Yine de nüfusun çoğunluğu, bir kıyı şehri ve Ada'nın ticaret merkezi olan Salamis'te hayatlarını idame ettiriyordu. Kıyı kesimini tercih etmelerindeki en önemli nedenden biri ticaret, diğeri ise Filistin'e olan ulaşım kolaylığıydı.

48 yılı hem Kıbrıs, hem Roma hem de Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yılda Kıbrıs valisi Sergius Paulus kendisine din olarak Hıristiyanlığı seçti³⁵. Böylelikle ilk kez Romalı bir yönetici Hıristiyan olurken, Kıbrıs da ilk defa Hıristiyan bir idareci tarafından yönetilmeye başladı. Bu olay, daha sonraki yıllarda Ada'nın sosyal, kültürel ve dinsel değişiminde büyük rol oynadı. Kıbrıs bir kez daha, dışsal bir etkinin sonucunda değişmek zorunda kalmıştı. Nitekim içerdekilerin, dışarıdakilere direnecek güçleri yoktu. Hıristiyanlıkla birlikte, Akdeniz coğrafyasının dini, yeniden değişime uğramaya başlamıştı. Bir diğer tek tanrılı din olan Musevilik'ten farklı olarak Hıristiyanlık herkesi içerisine dahil edebilecek öğretilere, evrensel değerlere sahipti. Yani birincisinde olduğu gibi sadece bir kavme ait değildi. Musevilik Kıbrıs Adası'ndaki Yahudilerle sınırlı iken, Hıristiyanlık Ada'nın tüm sakinlerine hitap ediyordu.

46 yılında Barnabas'ın çabaları sonucunda Ada'ya giren Hıristiyanlık, 48 yılında büyük bir başarıya imza atmıştı. Kıbrıs'taki baş idarecinin Hıristiyanlığı kabul etmesi, kitleler üzerinde büyük bir tesir yaratmış olmalı ki, Ada hızlı bir biçimde dinsel kabuk değiştirmeye başladı. Roma idaresinin Hıristiyanlık üzerindeki baskısı böylece Kıbrıs üzerinden kalkmış oldu. Filistin'de olduğu gibi Kıbrıs'ta da Hıristi-

³⁵ Gunnis, a.g.e., s. 11.

yanlığa ilk gönül verenler Yahudiler oldu.³⁶ Paganlar henüz durumun farkında değildilerdi. Bu nedenle, Hıristiyanlığı anlatan vaazlar, Kıbrıslı Yahudileri hedef alıyordu. Bu vaazlar karşılıksız kalmıyor her geçen gün Hıristiyanlık listesine yeni Yahudiler ekleniyordu. Bu durum, Hz. İsa'nın Mesihliğine kesin surette inanmayan Yahudilerin sert tepkisiyle karşılaştı. Bunun en somut delili; ırkdaşları Barnabas'ı sırf Hıristiyanlığa hizmet etmesinden dolayı öldürmeleridir. Ancak yine de Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın yayılmasının önüne geçemediler. Kayda değer bir diğer gelişme; Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın yayılmasına paralel olarak, Apostolik Kıbrıs Kilisesi'nin temellerinin bu dönemde atılmış olmasıdır.³⁷ Bu durum Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın bireysellikten, kurumsallığa geçiş sürecini başlatarak, klasik ruhban sınıfının ortaya çıkışını sağladı. Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır; Kıbrıs'ta Hıristiyanlık St. Barnabas ve St. Paulus ile başlamıştır. Bu olay İncil'in "Resullerin İşleri" kısmında uzun uzadıya anlatılır.³⁸ Ada'da 46 yılında başlayan bu maceranın daha sonraki yıllarda ve yüzyıllarda akıbeti hakkında kesin bir bilgi yoktur. 325 yılında İznik konsilinde Baf piskoposu diye biri ortaya çıkıncaya kadar Ada'daki Hıristiyanlar hakkında bilgiler edinebileceğimiz herhangi bir kayıt yoktur.³⁹

³⁶ Irene B. Taeuber, "Cyprus: The demography of a Strategic Island", **Population Index**, S. 21, 1955, s. 5.

³⁷ C. Spyridakis, **A Brief History Of Cyprus**, Nicosia, 1964, s. 32.

³⁸ Turgay Üçal, Derek Malcolm, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, Haberci Yay., İstanbul, 2005, s. 209.

³⁹ Richard Wallace, Wynne Williams, **a.g.e.**, s. 200.

a. Yahudi İsyanı

Kıbrıs'ta Yahudi nüfusunun var olduğundan daha önce bahsetmiştik. Yahudiler Kıbrıs'ta kolaylıkla ticaret yapabilecekleri liman şehirleri etrafında toplanmışlardı. Böylelikle hem Ada'nın ticaretini ellerinde bulundurmuş, hem de Filistin bölgesiyle daha yakın ilişki kurmuş oluyorlardı. Tek Tanrı inancına sadece kendilerinin sahip olduğunu düşünen Museviler, bu nedenle kendilerinin Allah tarafından seçilmiş olduklarına inanıyorlardı. Bu bir anlamda kendilerini diğer kavimlerden üstün görme sonucunu doğuruyordu. Ticaretle uğraşmalarından dolayı bol kazanç elde ediyorlardı. Ticaret yoluyla kazanılan bol para ve ardından gelen refah, kendilerinden daha fakir konumda olan diğer topluluklar karşısında bu tezi kendilerince doğruluyordu.

116 yılında Yahudiler, başta Mısır, İskenderiye ve Kıbrıs olmak üzere Roma idaresine karşı ayaklandılar.⁴⁰ Kıbrıs'taki isyan kısa sürede Ada sathına yayıldı. Yaklaşık iki yıl süren bu kanlı iç savaş, Kıbrıs Tarihi'nin bilinen en büyük iç savaşıdır. Öyle ki, ölü sayısının 240 binlere ulaştığı söylenmektedir.⁴¹ Kıbrıs'ta Artemion liderliğinde ayaklanan Yahudilerin isyanı ancak iki yıl sonra, yani 117 yılında bastırılabilirdi. Bunun üzerine Yahudiler, Roma Senatosu'nun bir kararıyla Ada'dan sürüldüler. Bu olay sonrası Kıbrıs'ta antisemitizm öyle bir noktaya varmıştı ki, bu ayaklanmadan birkaç yüzyıl sonra bile Ada'ya ayak basan herhangi bir Yahudi'nin, batan bir geminin kazazedesi bile olsa hemen öldürüldüğü söyleniyordu.⁴²

⁴⁰ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Çev: Selen Y. Kölay, 3. baskı, Arkadaş Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 46; Gunnis, **a.g.e.**, s. 12.

⁴¹ Spyridakis, **a.g.e.**, s. 33; Gunnis, **a.g.e.**, s. 12; Taeuber, **a.g.m.**, s. 5.

⁴² Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 18.

Yahudilerin Kıbrıs'tan sürgün edilmesiyle, Ada'nın hem toplumsal hem de dinsel hayatı temelden değişti. Hıristiyanlığın Ada'da yayılmasının önündeki en büyük engel ortadan kalktı. Nüfus dengesi giderek Hıristiyanların lehine değişmeye başladı. Kıbrıs'ta hızla yayılan Hıristiyanlık, paganizmi ezip geçti.⁴³ Böylelikle Akdeniz'in dinsel esintileri Kıbrıs'ta yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttu. Pagan kültürleri bir bir Hıristiyanlığa dönüştürüldü. Söz gelimi; Bereket tanrıçası Afrodit'in yerini Panagia aldı.⁴⁴ Bu doğrultuda Baf bölgesinde St. Panagia Afrodit Kilisesi inşa edildi.⁴⁵ Aslında bu olgu sadece Kıbrıs'la sınırlı değildi. Akdeniz bölgesindeki var olan pagan kültürleri, kendine bir Hıristiyan karşılığı buldu.

D. BİZANS İDARESİNDE KIBRIS

1. Yunanca'nın ve Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta Resmîyet Kazanması

Kıbrıs üzerindeki Bizans etkisini bilmeden, bu küçük Ada'nın insanları hakkında söz söylemek yetersiz ve bir o kadar da eksik bir davranış olur. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye bölünmesinin ardından, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yani Bizans'ın payına düşen Kıbrıs, bu tarihten sonra tamamıyla dışarıdakinin etkisi altında kalarak tabiri caizse, kabuk değiştirdi. İşte bu kabuk değişikliği günümüze kadar etkisini sürdürecektir ve 1963-1974 çatışmasının temelini oluşturacaktı. Bu nedenle bu dönem üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaya çalışacağız.

Büyük İskender ile başlayan Akdeniz dünyasının Helenleşme süreci, Hıristiyanlığın bu dünyada yayılmaya başlamasıyla birlikte yerini doğu Hıristiyanlığına

⁴³ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁴ Maier, **a.g.m.**, s. 53.

⁴⁵ Maier, **a.g.m.**, s. 54.

bırakmaya başladı. Bir bakıma önemli bir devrim, sonrasında gelen daha güçlü bir devrimle yerinden ediliyordu. Doğu Hıristiyanlığı her geçen gün sırtını devlete yaslamaya başlamıştı. 4. yüzyıl Doğu İmparatorluğu, Batı'ya nazaran çok daha “Hıristiyan bir imparatorluktu”.⁴⁶ Roma İmparatorluğu gittikçe sınırları genişleyen, bu nedenle nüfusu sürekli artan bir toplumdur. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanıyordu ve nüfusun ağırlıklı kısmı tarımdan geçimini sağlıyordu. 4. yüzyıla gelindiğinde toplumda zengin ile fakir arasındaki uçurum derinleşmişti.⁴⁷ Özellikle 4. yüzyılda Akdeniz dünyasının insanları ciddi bir kuraklıkla karşı karşıya kalmışlardı. Bu dönemde baş gösteren fakirlik, salgın hastalıklar ve bunun neticesinde gelen toplumsal bunalım, Hıristiyanlığı bir cazibe merkezine dönüştürdü. Yardıma muhtaç insanlara el uzatanlar Hıristiyanlardı. İnsanlar cemaati, cemiyetten daha sıcak ve güvenli buldular. Artan yoksulluk manastırları birer sığınma merkezi yaptı. Peter Brown ifade ettiği gibi: “Bu dönemde Hıristiyan olmak, *civis romanus* (Roma vatandaşı) olmaktan daha güven vericiydi.” Çünkü daha henüz devlet-din işbirliği sağlanamamıştı. Bir başka ifadeyle, toplumun yeni dini, devletin korumasından yararlanmaya başlamıştı. Bu işbirliği 312 yılında İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığa iman etmesiyle gerçekleşmeye başladı.

Konstantin'in iman etmesiyle, zulüm gören Hıristiyanlık inancı yüzyılın sonlarına doğru İmparatorluğun resmi dini olmayı başardı. Böylece Hıristiyanlık “zulüm gören”den, “zulüm eden” konumuna yükseldi. Konstantin din adamlarına dokunul-

⁴⁶ Peter Brown, **Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası**, Çev: Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

⁴⁷ Brown, **a.g.e.**, s. 21.

mazlık tanıdı ve Kilise'yi armağanlara boğdu.⁴⁸ Dördüncü yüzyılın sonlarına gelindiğinde putperestlik yasaklandı ve birçok putperest tapınağı yıkıldı. 391 yılında İmparator Teodosyos tüm tapınakları resmen kapattı ve bunların kiliseye dönüştürülmesine izin verdi.⁴⁹ Bu konu hakkında Bizans Tarihi uzmanı Paul Lemerle şöyle yazar: “Bağnaz Hıristiyan, ayrıca, din konusunda devletin sonsuz, sınırsız gücü olduğuna inanan Theododius, paganizme karşı, en önemlisi ünlü 392 tarihli ferman olan bir dizi önlem aldı: Kurban sunmalar ve pagan tapma tarzının tüm törenleri, hatta tapınaklara girmek bile yasaklandı. Bu yasaklara uymayanlar, o korkunç, kutsal şeylere ve hükümdara karşı çıkma suçlamasının tehdidi altında bırakıldılar. Bunun üzerine, tapınaklar, bağnaz Hıristiyanlar tarafından tahrip edildi ya da kiliseye dönüştürüldü... 393'te olimpiyat oyunlarına son verildi...”⁵⁰ İmparator Magnus Maksimus döneminde, imandan sapanlara ölüm cezası getirildi.⁵¹ Tüm bu uygulamaların sonucunda Kilise, Akdeniz şehirlerinde korkulması gereken bir güce dönüşüverdi. Bir asır önce imparatorluğun zulme uğrayan küçük bir kitlenin dini olan Hıristiyanlık, 4. yüzyılın sonralarına doğru artık çoğunluğun dini durumuna gelmişti.

Bizans ile beraber Hıristiyanlık Akdeniz bölgesinde büyürken, diğer taraftan Yunanca coğrafyanın hâkim dili olma yolunda emin adımlarla yürüyordu. Doğu Roma yani Bizans Devleti, bir Latin devleti olarak doğdu. Bunun doğal sonucu olarak Latince hâkim dil konumundaydı. 6. yüzyıla kadar Bizans Devleti'nin resmi dili La-

⁴⁸ Richard A. Todd, “Constantinus ve Hıristiyan İmparatorluğu”, **Hıristiyanlık Tarihi**, Çev: Sibel Sel, Levent Kınran, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2004, s.142.

⁴⁹ Todd, **a.g.m.**, s. 152.

⁵⁰ Paul Lemerle, **Bizans Tarihi**, Çev: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.

⁵¹ Todd, **a.g.m.**, s. 152.

tince idi.⁵² M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak Eski Ahit'in Yunanca çevirilerine rastlamak mümkündü. Buna karşı Hz. İsa'dan sonra yazılmış olan Yeni Ahit ise başından itibaren Yunanca olarak yazılmıştı.⁵³ Yunanca'nın Hıristiyanlık dili oluşu, bu dili toplumun her katmanında konuşulur bir konuma getirdi. En alt tabakadan, en üst tabakaya kadar bu dinin mensupları ibadetlerini, dualarını ve ilahilerini bu dili kullanarak yapıyorlardı. Vaazlar yine bu dille yapılıyordu. Dolayısıyla, 6. yüzyıla kadar egemenliğini sürdüren Latince, bu yüzyıldan sonra artık yerini Yunanca'ya bırakmak zorunda kaldı. Böylece halkın büyük çoğunluğu için ortak dil, aynı zamanda bilim, sanat ve edebiyat dili Yunanca olmaya başladı.⁵⁴ Yunanca'nın, devletin kilise ve bürokrasi gibi tüm kurumlarına hâkim olmaya başlaması, zorunlu olarak halkı Yunanca öğrenmeye itiyordu. Öyle ki, bir mesleğe girmek ya da herhangi bir iş sözleşmesi yapmak için Yunanca zorunlu hale gelmişti.⁵⁵

Kavimler göçü, depremler, savaşlar, kuraklık, salgın hastalıklar ve özellikle veba salgını sonucunda Bizans ekonomisi bir daralma yaşıyordu. Ekonominin temelini tarıma dayalı olması krizi daha da ağırlaştırıyordu. Köylünün zor durumu doğrudan kentliyi vuruyordu. Bir bakıma yoksulluk yoksulluğu doğuruyordu. Kentlerdeki aşırı yoksulluk nedeniyle yardım dağıtmak kısa zamanda Kilise'nin başlıca görevle-

⁵² Herkül Milas, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 38.

⁵³ Milas, **a.g.e.**, s. 111.

⁵⁴ M.V.Levtchenko, **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, Çev: Maide Selen, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23.

⁵⁵ Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev: Gül Çağalı Güven, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34.

rinden biri oldu.⁵⁶ Toplumun düşkünlerinin, muhtaçlarının sığınağı artık kiliseler olmuştu. Kilise yalnız bir ibadet merkezinden müteşekkil değildi. Aynı zamanda, çevresinde yetimhaneler, imarethaneler, huzur evleri ve dispanserler bulunuyordu. Kilise'nin bu şekilde toplumsal misyona sahip olması, insanların düşünce ve düş gücüne egemen olmasına ve yüzyıllar boyunca yaşamlarının ekseni haline gelmesine neden oldu.⁵⁷

Kıbrıs'ın anakarada olup bitenlerin etkisinden uzak kalması düşünülemezdi. Kendisini bu gelişmelerden soyutlaması mümkün değildi. Merkez-çevre etkileşiminin en somut örneğiydi Kıbrıs. Bölgede yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin muhakkak bir izdüşümü olurdu Kıbrıs'a. Kıbrıs, yukarıda özetle anlattığımız tüm toplumsal süreçlerden sırasıyla geçti. 4. yüzyılda Kilise bir idari kurum olarak İmparatorluk coğrafyasında kurumsallaşırken, bu işlevini Kıbrıs'ta da yerine getiriyordu. 325 yılında toplanan İznik Konsülü'ne Kıbrıs'ı temsilen üç piskopos yer aldı. Demek ki, 325 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta üç piskoposluk kurulmuştu. Bunun bir diğer anlamı, Kıbrıs'ta Hıristiyanlık basit bir halk hareketinden, Kilise düzeyinde temsiliyet kâbiliyetine sahip olabilecek bir çoğunluğa erişmişti. Nitekim, İznik Konsülü'nden yüzyılın sonlarına doğru Ada'da piskoposluk sayısının 15'e çıktığını görmekteyiz.⁵⁸ Buradan hareketle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki: 4. yüzyılda Kıbrıs, hiyerarşik örgütlenmesini tamamlayan on beş piskoposluğu bulunan bir Kilise kurumuyla karşı karşıyaydı. Ayrıca Kilise'nin, Ada'nın siyasal ve ekonomik yapısına nüfuz etmesi bu yüzyıla rastlar. Bu yüzyıl, aynı zamanda Kıbrıs'ın depremlerle sar-

⁵⁶ Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**, Çev: Bilgi Altınok, Özne Yayıncılık, İstanbul, s.71.

⁵⁷ Rice, **a.g.e.**, s., 70.

⁵⁸ Maier, **a.g.m.**, s. 59.

sıldığı bir yüzyıl olmuştur. Yüzyılın ortalarında meydana gelen depremler sonucu, Ada'nın en önemli dini ve ticari merkezi Salamis ve Baf şehirleri yerle bir olmuştur. Depremler neticesinde yaşanan toplumsal sıkıntılar, Kilise'nin çabaları sonucunda aşılmaya çalışılmıştır. Nitekim, devlet tarafından yapılan yardımların Kilise aracılığıyla dağıtılması, Kilise'nin toplum nazarında itibarını arttırmıştır. Dahası, Kilise kurumsallığını tamamladıkça, idari mekanizmayı da kontrol altına almaya başlamıştır.

Kıbrıs halkı, geçimini topraktan sağlamaya çalışan köylü bir toplumdur. Her ne kadar belli kentler ticarete ön plana çıksa da ekonominin temeli tarıma dayanıyordu. Köylülerin büyük kısmı "toprak ağaları"nın topraklarında çalışıyordu. Çok azı kendine ait toprağı işleyebiliyordu. Ada'nın idari yapısında köylerin ağırlıkta oluşu, toplumu zorunlu olarak cemaat tipi örgütlenmeye itiyordu. Hıristiyanlıkla beraber köyün merkezine Kilise yerleşti ve böylece Kilise merkezli bir köylü toplum yapısı ortaya çıktı. Bu yapı bugün bile hemen hemen tüm özelliklerini korumaktadır. Kilise yapısı Kıbrıs'ta gelişip güçlendikçe, ekonominin yüzü de değişmeye başladı. Bir yüzyıl önce zengin toprak sahiplerinin malikânelerinde çalışan Kıbrıslı köylüler, artık Kilise'nin malikânesinde çalışmaya başlamışlardı. 4. yüzyılda yaşanan bu sosyo-ekonomik değişim, Kıbrıslılara efendi değişimi dışında herhangi bir değişiklik getirmedi. Köylülerin yoksulluğu devam etti. Buna mukabil, Kilise'nin sahip olduğu mal mülk sayısında büyük artış oldu. Kilise'ye hizmetleri karşılığında geniş araziler, sayısız hak ve ayrıcalıklar verildi ve kamu görevlerinde bazı yönetim ve belediye işleri din adamlarına bırakıldı.⁵⁹

Kıbrıs Kilisesi kendi toplumu üzerindeki nüfuzunu, 431 yılında toplanan Efes Konsülü'nde Antakya Patrikliği'nden bağımsızlığını kazanarak daha da artırdı. Efes

⁵⁹ Levchenko, a.g.e., s. 28.

Konsülü'yle Kıbrıs Kilisesi kendi başpiskoposunu seçme özgürlüğünü elde etmişti. 488 yılında İmparator Zeno, Kıbrıs Kilisesi'nin hem bağımsızlığını onayladı hem de ona özel ayrıcalıklar tanıdı. Elde edilen bu ayrıcalıkları şu şekilde sıralayabiliriz:⁶⁰

- Resmi belgeleri kırmızı mürekkeple imzalamak.
- Dini törenlerde mor pelerin giymek.
- Piskoposluk asası yerine, İmparatorluk asası taşımak.

Bu ayrıcalıkların en önemli tarafı, tüm bu özelliklerin imparatora ait olan ayrıcalıklardan oluşuyor olmasıydı. İmparator Zeno tarafından Kıbrıs Kilisesi'ne verilen bu haklar, piskoposların yerel otoritelerini güçlendirdi.⁶¹ İmparatorluk ile Kıbrıs toplumu arasındaki ilişkilerin Kilise vasıtasıyla cereyan edecek olması, Kıbrıs'ın Ruhban sınıfına politik bir misyon yükliyordu. Kilise'nin temel sorumluluğu, Tanrı'ya duyulan inancın kutlanmasına yani ibadete nezâret etmektir. Ancak Kilise sorumluluğunu bununla sınırlı tutmadı. Bilhassa Kıbrıs'ta Kilise'nin dini işlevi, ekonomik ve siyasal işlevinin gerisine düştü. Kilise'nin sahip olduğu toprak miktarı artmaya başlayınca, Kilise'nin muhtaçlara dağıtmış olduğu üründen daha fazla bir ürün yani artı ürün ortaya çıktı. Bu artı ürün sayesinde Kıbrıs Kilisesi sadece dinsel ihtiyaçların değil, aynı zamanda Ada'da ekonomik ve ticari hayatın da merkezi konumuna geldi. Böylelikle tüm ekonomik ve siyasi idare, büyük toprak sahipleri, resmi memurlar ve ruhban sınıfı üçlemesinden meydana gelen küçük bir azınlık tarafından yönetilir duruma geldi.⁶² Kilise mevcut sosyal ve ekonomik adaletsizliğe bir tepki olarak gelişip bü-

⁶⁰ Sir Harry Luke, **Cyprus Under The Turks**, C. Hurst Company, London, 1969, s. 16.

⁶¹ Roueché, **a.g.m.**, s. 570.

⁶² Maier, **a.g.m.**, s. 58.

yümesine rağmen, bu adaletsizliğe bir çözüm getirmedi. Bilhassa bu sisteme entegre olarak adaletsizliği, daha yerinde bir ifadeyle yerleşmiş düzeni destekledi.

Bizans dönemi Kıbrıs'ı anlatanlar, bu dönemin sosyo-ekonomik temelde zengin bir dönem olduğu üzerinde dururlar. Mimari zenginliği, Ada'nın tüm insanlarının müreffehliği şeklinde anlatırlar. Aslında bu bilgi eksik olduğu kadar, aynı zamanda yönlendirici ve yanıltıcıdır. Öyle ki, Ada'nın yoksul köylülerinden hiç bahsedilmez. Kıbrıs'ta yaşayan halkın tamamı o dönemde ticaretle uğraşmış ve bu ticaret sayesinde zengin bir hayat standardı sürüyormuş gibi bir hava yaratılmak istenmiştir. Halbuki bu dönemde Kıbrıs, veba gibi salgın hastalıklardan, uzun yıllar süren kuraklıklardan, ağır vergilerden ve şehirleri yerle bir eden depremlerden çok çekmiştir. Bu çilenin ağır yükünü ise en çok, Ada'nın çoğunluğu oluşturan köylüler çekmiştir. Bildiği gibi, Ada'nın iklimi tipik bir Akdeniz iklimidir. Bu nedenle, yazlar sıcak ve kuraktır, ancak ılık geçen kış boyunca yağmur yağar. Kar pek görünmez, ancak çok yüksek tepelerle sınırlıdır. Bu nedenle akarsuları yok denecek kadar az ve kısa ömürlüdür. Bunların doğal sonucu olarak, ürünler yağmura bağımlıdır. O dönemde köylüler ürünlerini karasaban yöntemi ile sonbaharda ekerler ve ilkbaharda hasat ederlerdi. Bitki örtüsü genelde bodur ağaçlardan oluşan Kıbrıs'ta, meraların yaygın olmayışından dolayı, büyükbaş hayvancılık fazla gelişmemiş olup, küçükbaş hayvancılık yaygındı. Köylü sulu tarım yapamadığı için, hasatın verimi doğrudan yağmurla ilişkiliydi. Eğer o sene kurak giderse, gelecek yıla ekecek tohum dahi bulunamayabiliyordu. Yani kuraklığın doğal sonucu kıtlıktı. Bu nedenle köylüler sadece kendilerine besin temin etmek zorunda değillerdi. Aynı zamanda gelecek yıl ekim yapabilecek asgari tohumu elde etmek ve bunun yanında havyelerinin besinini de karşılamak zorundaydılar. Böylece toplam hasatın büyük bölümü peşinen tohuma ve yeme ayrılmaktaydı.

Tüm bunların üzerine devletin artı üründen aldığı vergi ve ardından gelen Kilise istihkakı, köylünün belinin iyice bükülmesine neden oluyordu.

Kıbrıs'ta doğaüstü inanışların yaygınlığının giderek azalması, tapınak merkezli toplumdaki, kilise merkezli topluma geçilmesi, daha yerinde bir ifadeyle çok tanrılı bir kültürün yerini tek tanrılı kültürün almasıyla, toplum tekdüzeleşti. Ada'nın Roma idaresine kadar tek dilli bir toplum yapısına sahip olmayışı, genel anlamda ortak bir dil boşluğu yaratıyordu. Zaten Ada'da, birçok dil konuşuluyordu. Yani ortak bir dil söz konusu değildi. Ptolemy'ler ile Ada'daki tüm irili ufaklı krallıklar da yok edilip, tek idare sistemi kurulunca, halk mecburi olarak hakim dili öğrenmek, konuşmak ve yazmak zorunda kaldı. Bizans idaresiyle birlikte Latince, Yunanca'nın gerisine düştü. Yunanca bölgenin hâkim dili konumuna yükseldi. Kıbrıs'ın çok dilli yapısı, böylelikle yerini tek dile; yani Yunancaya bıraktı.

Afrodit'in adası Kıbrıs, Bizans idaresi boyunca toplumsal dönüşümünü gelecek yüzyıllara taşıyabilecek kadar tamamladı. Pagan inancı, yerini Hıristiyanlığa bıraktı. Tüm eski âdet ve gelenekler Hıristiyanlık cilasıyla yeniden cilalandı. Pagan tanrıların yerini, azizler doldurdu. Dağınık toplum yapısı Kilise'nin hamiliğinde tekleştirildi. Ruhban sınıfı politize olmuş bir tüccar gibi yeniden şekillendi. Böylelikle Kıbrıs "Kilise Devleti" hüviyeti kazandı. Çünkü toplumun her alanında Kilise söz sahibiydi. Kilise, hem Tanrı'nın yeryüzü temsilcisi, büyük bir feodal bey, hem de büyük bir tüccardı. Aynı zamanda devletti. Kamunun bir parçası gibi algılanıyordu. Kıbrıs, merkezi idareye uzak olduğu için bir yönetim boşluğu söz konusuydu. Bu yönetim boşluğunu Kilise doldurdu. Nitekim yönetim daha çok askerî işlerle meşguldü. Bu durum hızla büyüyen kentleri ister istemez Kilise'nin kucağına itti. Böylece ruhban sınıfı, sivil sahada da kendine büyük ve saygın bir yer edindi. Sivil sahada da kendi-

sine önemli bir mevki yaratan Kilise, tüm çabasını dünyevi ve ruhani kudrete sahip olmak için verdi.⁶³ Kilise hem halktan hem de yönetimden maddi olarak büyük yardımlar sağlıyordu. Ayrıca Kilise ticaretle uğraştığı için buradan da azımsanmayacak gelirler elde ediyordu ve kilise çiftliklerinde çok sayıda insan çalışıyordu. Bu gelirler sayesinde Ruhban sınıfı, Ada'nın en ıssız köşelerine kadar küçük de olsa kiliseler inşa etti. Öyle ki, bu dönemde Kıbrıs bir baştan bir başa kiliseleşti.⁶⁴

2. Kıbrıs Kilisesi ve Toplum

Bizans idaresi sırasında Kıbrıs ruhban sınıfı, Ada'nın en muktedir gücü konumuna kadar yükseldi. Latin idaresinin başlamasına kadar, toplumsal ve iktisadi mücadelenin merkezinde bulunuyorlardı. Piskoposlar kamu gücünü temsil eden birer kamu görevlisi gibi hareket ediyorlardı. Serbestçe hareket edebilmesinin yanında ahlaki otoriteye sahip oluşu, sosyal yargılamanın merkezine ruhban sınıfının yerleşmesinin yolunu açtı. Yeni gelen bu statü, ruhban sınıfının arzuladığı bir durumdu. Kısacası topluma yön vermek olarak da nitelendirebileceğimiz bu durum, kaçınılmaz olarak Kilise'yi toplumla bir çatışmanın içine çekti. Artık Kilise sadece ruhani konuların uzmanı değil, aynı zamanda sosyal hayatın tam merkezinde yer alan, onu yeniden tanzim eden ve nerede durması, nerede devam etmesi gerektiğini söyleyen bir kurum haline gelmişti.

Nicholas Mouzalon 1107 yılında Kıbrıs Başpiskoposu olmuştu. Genç, dinamik ve idealleri olan bir papazdı. Onun zamanında, Ada'nın idaresini elde etmek için,

⁶³ Michael Angold, **Church and Society in Byzantium under Comneni 1081-1261**, Cambridge University Press, New York, 1995, s. 256.

⁶⁴ Spyridakis, **a.g.e.**, s. 37.

kamu idarecileri ve piskoposlar arasında yakışksız bir işbirliği vardı. O bundan çok rahatsızdı. En büyük amacı ruhban sınıfını tekrardan kendi öz işiyle alâkadar etmekte. İşe, üç yardımcı piskoposunu düzeltmekle başladı. Piskoposlardan biri vergi toplama işine karışmıştı.⁶⁵ Piskopos bir dini adam olmaktan öte, bir vergi memuru gibi çalışıyordu. Başpiskopos Mouzalon, “vergi toplamak bir piskoposun görevleri arasında yer almaz” diyerek, piskoposu bu işi yapmaktan vazgeçmesi için uyardı. Ancak piskopos bu uyarıya aldırış etmedi ve Ada’nın valisinin koruması altına girerek Mouzalon’a direndi.⁶⁶ Başpiskopos buna boyun eğmek zorunda kaldı.

Piskoposlardan diğeri, Kıbrıs valisinin keyif ortağıydı. İçinde bulunduğu hayat bir din adamına yakışmayacak kadar çirkindi. Kendisi dans etmekten, şarkı söylemekten ve gününü gün etmekten hoşlandığı için kilisede oyunlar oynanmasına ve festivaller düzenlenmesine müsaade etmişti.⁶⁷ Başpiskopos Mouzalon bu duruma sert tepki gösterdi ve kilise meclisi toplanana dek piskoposu görevinden uzaklaştırdı. Ancak piskopos, valinin yardımıyla tekrar görevine geri dönmeyi başardı. Mouzalon tüm uğraşlarına rağmen, bozulmuş düzenin üstesinden gelmeyi başaramadı. Hem ruhbandan, hem de sivil iktidardan güçlü bir direnç gördü. Ada içerisinde var olan sivil otorite ve ruhban işbirliği, ruhban sınıfının sivilleşmesi şeklinde kendini gösterdi. Ruhban sınıfının kendi alanından, laik alana ciddi bir kayış göstermesi ve bu rol değişikliğinin sivil iktidar tarafından da desteklenmesi, Kilise’nin Ada’da dünyevi bir otorite olarak doğmasının yolunu açtı. Bu durum aynı zamanda Hıristiyanlığın, Kıbrıs’ta bir ideolojiye dönüşmesinin yolunu açtı. Bir diğer ifadeyle Kıbrıs ruhban

⁶⁵ Angold, **a.g.e.**, s. 258.

⁶⁶ Angold, **a.g.e.**, s. 258.

⁶⁷ Angold, **a.g.e.**, s. 258.

sınıfının, Adanın siyasi ve iktisadi yapısı üzerindeki artan etkisi, dinin toplumsal etkisinin saf dışı edilmesi sonucunu doğurdu. Mouzalon'un 12. yüzyıl Kıbrıs toplumu hakkında vermiş olduğu bilgiler sayesinde, Ada toplumunun sosyal yapısını yakından tanımış oluyoruz. Bizans idaresi altında Kıbrıs'ta, piskoposların ve papazların birer vergi memuru gibi çalıştıklarını görmekteyiz.⁶⁸ Mouzalon'dan öğrendiğimize göre, Kıbrıslılar büyük perişanlık içerisindeyler. Mouzalon, Kıbrıslı köylülerin büyük bir fakirlik içerisinde olduklarını, yiyecek, giyecek sıkıntısı çektiklerini ve mağaralarda yaşadıklarını söylemektedir.⁶⁹

Mouzalon ayrıca köylülerin her çeşit meyve ve sebze ürettiğini ancak idarecilerin köylülerin tüm emeğini sömürdüğünü, onlara hiçbir şey bırakmadıklarını, vergilerin çok ağır olduğunu, bu yüzden köylülerin çok zor durumda olduklarını yazmaktadır.⁷⁰ Mouzalon sıradan bir kişi, olsa bu anlattıklarına şüphe ile yaklaşılabilir. Ancak kendisi, anlattığı dönemin Başpiskoposudur. Mouzalon öncesi Kıbrıs için de benzer olayların yaşandığını bilmekteyiz. Yani Mouzalon'un anlattıkları sadece belirli bir zaman dilimine ait olaylar olmakla beraber, sadece bu zaman dilimiyle sınırlı kalmamıştır. Mouzalon öncesi ve sonrasında da Kıbrıslıların yaşadıkları, üç aşağı beş yukarı aynı olmuştur. Nitekim 11. yüzyılda Ada'da yaşanan isyanlar bu durumun somut örnekleridir. Kaldı ki, 11. yüzyılda Bizans imparatorluk donanması, Ada sahillerini korumak bahanesiyle sürekli bir şekilde Ada sakinlerinin sahip olduğu malları ve ürettikleri ürünleri yağmalamıştır. Bu durum, halkı ciddi bir maddi sıkıntı içine

⁶⁸ Angold, **a.g.e.**, s. 259.

⁶⁹ Catia Galatariotou, **The Making of a Saint***The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 192.

⁷⁰ Galatariotou, **a.g.e.**, s. 192.

sürüklemiştir.⁷¹ Şunu da çok iyi biliyoruz ki, özellikle Kilikya bölgesinde çıkan Ermeni isyanlarını bastırmak için, Bizans büyük ölçüde Kıbrıslıların maddi gücünden istifade etmiştir.⁷² Başpiskopos Mouzalon'un Kıbrıs için anlattıklarını, yaklaşık bir yüzyıl sonra Keşiş Neophytos da yazdıklarıyla doğrulamaktadır. Keşiş Neophytos da Ada halkının perişanlığınan ve zalim idareden yakınmaktadır. Rüşvet, kötü idare, yargıçların adaletsizliği, adaletsiz vergi dağılımı, toplanması ve baskı, Bizans idaresi altındaki Kıbrıs'ın temel karakteri durumuna gelmiştir.

3. İslâmiyet'in Kıbrıs'a Girişi

İslâmiyet'in Arap Yarımadası'nın dışına doğru genişlemesiyle, Kıbrıs yeniden bir mücadele merkezi oldu. Kıbrıs konumu gereği, Akdeniz'deki hegemon gücün egemenliği altında olmak zorundaydı. Akdeniz'deki istikrar büyük ölçüde burasının güven içinde olmasından geçmekteydi. Bundan dolayı, Şam Valisi Muaviye komutasındaki İslam orduları 649 yılında Kıbrıs'ı kuşattılar. Bu olay Abu'l Farac Tarihi'nde şöyle anlatılmaktadır:⁷³ *“Miladi 649 yılında Muaviye bir ordu topladı, İskenderiye'den bin yedi yüz gemi getirdi ve bunlar denize açılarak Kıbrıs Adası'na vardı. Buraya varınca Ada halkına haber göndererek canlarına dokunulmaması için söz almaları lüzumunu bildirdi. Ada halkı bu şekilde hareket etmedikleri için silahlı Araplar adaya çıkararak köyleri tahrip ettiler, soydular ve kiliselere tecavüz ederek geri döndüler. Kısa bir zaman sonra diğer bir ordu kumandanı olan Ebu'l A'ver ikinci defa Kıbrıs'a gitti, bütün Ada'yı yağma etti, Araplar mağaralar içinde yaşayan*

⁷¹ Galatariotou, **a.g.e.**, s. 192.

⁷² Galatariotou, **a.g.e.**, s. 53.

⁷³ Gregory Abû'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, Çev: Ömer Rıza Doğrul, C. I. TTK Yay., Ankara, 1999, s. 180-181.

insanları da yerlerinden sürdüler. Bu kumandan, Lapathus şehri etrafında çadırlarını kurarak burada bulduğu altın ve gümüşü aldıysa da halka dokunmadı, çünkü halk canlarının selameti için kendisinden söz almışlardı.” Bizans donanması Kıbrıs’ı savunmak açısından oldukça yetersiz olduğu gibi, ayrıca halkın da Muaviye’nin ordularının karşısında duracak gücü yoktu. Bu durumda Ada kısa zamanda fethedildi ve yıllık 7200 dinar vergi ile İslâm Devleti’ne bağlandı.⁷⁴ Böylece, Akdeniz’in en önemli askeri üslerinden bir tanesi Arapların eline geçmiş oldu. Bu, aynı zamanda Arapların ilk deniz zaferiydi ve ilk kez bir Ada İslam devletine bağlanmış oldu.⁷⁵ Ada’ya Suriye’den halk nakledilmiş, Ada’da camiler, hatta bir rivayete göre bir şehir inşa edilmişti.⁷⁶

Kıbrıs seferine sahabeden Ebu Zer, Ebu Derda, Eyyüb el Ensari ve Ensari Samid’in oğlu Ubade gibi büyük zatlar ve eşleri de katılmıştı.⁷⁷ Hz. Peygamberin süt halası olduğu rivayet edilen Ümmü Haram⁷⁸ bu sefer esnasında atından düşerek şehit olmuştur. Bu olay hadislerde şu şekilde anlatılır:⁷⁹ “ *Bir gün Hz. Peygamber Ümmü Haram’ın evinde uyurken, gülererek uyanmış ve Ümmü Haram: Niçin güldün Ya Resullullah deyince, Ümmetinden bir topluluğun tahtlar üstündeki melikler gibi de-*

⁷⁴ **The Modern Part Of An Universal History, Fram The Earliest Account Of Time**, Vol. 1, London, 1759, s. 522.

⁷⁵ Philip Khuri Hitti, **History Of The Arabs**, Tenth Edition, America, 1996, s. 167.

⁷⁶ Osman Turan, “Ortaçağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, 1964, s. 209.

⁷⁷ Turan, **a.g.m.**, s. 209.

⁷⁸ Bugünkü bilinen ve kullanılan ismi, Hala Sultan’dır.

⁷⁹ Ahmet Cevdet, **Kıyas-ı Enbiya**, Haz: Mahir İz, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 281.

nize bindiklerini görüp şaştım buyurmuş. Ümmü Haram da, Ya Resullullah dua et de, Allah da beni onların arasında bulundursun deyince, Sen de onların arasındasın buyurup yeniden uykuya dalmış ve sonra yine gülerek uyanmış ve Ümmü Haram niçin gülüyorsun Ya Resullullah deyince evvelki cevabı vermiş. O da, yine Ya Resullullah dua et de, Allah da beni onların arasında bulundursun deyince, sen önde bulunanlardasın, sonrakilerden değilsin.” Kıbrıs’ın İslâmi kimliği bu olayla başlar ve böylece Peygamberin hadislerine konu olmuş Kıbrıs Adası, Müslümanlar açısından daha değerli bir hal alır. Manevi açıdan Kıbrıs Adası, İstanbul’dan daha kutsaldır. Nitekim İstanbul’daki sahabe mezarlarının varlığı tartışma konusu yaratırken, böyle bir tartışma Kıbrıs için söz konusu değildir. Çünkü Ada’da bilinen ve bilinmeyen birçok sahabe kabri mevcuttur.

649 yılında başlayan Kıbrıs’taki İslam varlığı hakkında yeterli araştırmalar henüz yapılmış değildir. Birçok batılı kaynak bu dönemi, bir yağma dönemi olarak anlatır. Ancak bilindiği üzere bu dönemde, Kıbrıs ve Suriye arasında ciddi bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Örneğin 649 yılındaki sefer sonrasında 120 bin kişinin esir edilip götürüldüğü belirtilmektedir.⁸⁰ Bu sayının kuşkusuz abartılıdır. Ancak yaşanan nüfus hareketliliğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. O halde, Kıbrıs’tan bu dönemde çok sayıda kişinin esir edilip götürüldüğü, bunun karşılık Suriye’den de bir o kadar insanın Ada’ya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu nüfus mübadelesi ister istemez Kıbrıs’ta bir Arap-Kıbrıslı kompozisyonunun yaratılmasına yol açmıştır. Kaldı ki, Arapların Kıbrıs’la ilgisi öyle vur kaç şeklinde olmamıştır. Konunun uzmanlarının üzerinde fikir birliğine vardığı gibi, Kıbrıs Adası birkaç yüzyıl boyunca Bizans

⁸⁰ Rouché, **a.g.m.**, s. 586.

ve İslam Devleti'nin müşterek hâkimiyeti altında kalmıştır.⁸¹ Ebu'l A'ver devrinde (653-680) Kıbrıs'ta güçlü bir askeri birlik kurulmuş hatta bu birlik için cami dahi inşa edilmiştir.⁸²

Bu dönemin en kayda değer olayı, kuşkusuz, 691 yılında Kıbrıslıların Başpiskopos John önderliğindeki toplu göçleridir. Bizans İmparatoru Justinianus'ın talimatıyla Kıbrıslılar Çanakkale kıyısına yerleştirilmişlerdir. Ancak bu sürgüne ne kadar Kıbrıslının iştirak ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu yeni yerleşim yerine, "Justinianopolis" adı verilmiştir. Bu olayın detayı hakkında kesin kaynaklar mevcut değildir. Bu nedenle bu yeni şehirde Kıbrıslıların ne kadar süreyle kaldıkları hakkında bir malumatımız henüz mevcut değildir. Konunun önemi, yaşanan nüfus hareketinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, Kıbrıslıların Ada'dan ayrılımlarının sebebi; İmparatorun orada yaşayan Müslüman ahaliyi tutsak etmesi sonucunda Bizans ile Araplar arasındaki anlaşmanın bozulmasıdır.⁸³ Bunun üzerine Bizans, Ada'nın Hıristiyan nüfusunu koruma yönünde tereddüt etmiş ve böylece nüfus naklini uygun görmüştür. Buradan kolayca şu yargıya varabiliriz: Kıbrıs'ta önemli sayıda Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Bir diğer sonuç ise: Kıbrıs'ın yaklaşık 300 yıl süren Bizans-Arap mücadelesi sonucunda, nüfusunun sürekli bölgesel göçlere maruz kalmış olmasıdır. Araplar, Kıbrıs'ta azalan nüfusu Suriye'den yapılan göçlerle takviye etmişlerdir. Bu dönem zarfında Kıbrıs bir taraftan sürekli göç veren, diğer taraftan da

⁸¹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 121.

⁸² Franz Georg Maier, **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Limited, London, 1968, s. 65.

⁸³ Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. I, s. 188.

sürekli göç alan bir Ada konumunda olmuştur. 723 yılında Kıbrıs'ta bulunan İngiliz Willibald, Kıbrıs'ta Araplarla Greklerin yaşadığından bahsetmektedir.⁸⁴

965 yılında Kıbrıs kalıcı olarak Bizans egemenliğine alınana kadar, Kıbrıs'ta sürekli bir göç hareketliliği yaşanmıştır. Bu hareketlilik bazen kendini iç göç, bazen de dış göç olarak göstermiştir. Bilhassa Arap saldırılarından ürken Kıbrıs'ın Hıristiyan ahalisi, sahil kenarlarındaki yerleşim yerlerini terk ederek, Ada'nın dağlık bölgelerine sığınmışlardır. Bu göç hareketliliği Kıbrıs'ın yeniden Bizans egemenliğine girmesiyle, kısmen de olsa kesilmiştir. Ancak 965 yılından sonra Kıbrıs'ta yaşayan Müslüman nüfusun akıbeti hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Büyük olasılıkla birçoğu Ada'da kalarak benliklerini yitirmişlerdir. Nitekim kaynaklar 965 yılı sonrası için Kıbrıs'ta yaşanan bir göç olayından bahsetmezler.

4. Ortodoks Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta Resmîyet Kazanması

Kıbrıs'ın yeniden Bizans egemenliğine girmesi, Ada'nın bozulan istikrarını yeniden kazanmaya yetmemiştir. Ekonomi fena halde bozulmuştur. Halk arasında hoşnutsuzluk, feodal sistemin getirmiş olduğu ağır ekonomik şartlar sayesinde ileri düzeydedir. Halk hem feodal beyler, hem idare, hem de Kilise tarafından sürekli soyulmaktadır. Bu iktisadi müşküliyat sadece Kıbrıs Adası'yla sınırlı bir durum değildir. Bizans İmparatorluğu, bu dönemde artan dış tehditler nedeniyle sürekli bir mali sıkıntı içine girmiştir. Bir taraftan, Balkanlarda Sırp ve Hırvatlar İmparatorluktan koparken, diğer taraftan Türkler Malazgirt Zaferi'yle Bizans'a büyük bir darbe indirmişti. Doğudan ve batıdan İmparatorluğa yönelen bu tehditler, bölgenin ticari güvenliğini tehlikeye atmış, istikrarını bozmuştu. Ticaret hacminin düşmesi, savaş do-

⁸⁴ Maier, **a.g.e.**, s. 66.

layısıyla artan vergiler, köylünün var olan ağır şartlarını daha da arttırmıştı. Tüm bunların neticesinde Kıbrıslılar, 1043 ve 1092 yıllarında Bizans'a karşı ayaklandılar⁸⁵. Bu ayaklanmaların her ikisi de başarısız olmasına rağmen, Kıbrıslıların Bizans idaresine karşı memnuniyetsizliklerini göstermesi açısından önemlidir.

11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu hem iç hem de dış tehditlerle uğraşmasının yanı sıra, diğer taraftan belki de daha önemli bir sorunla karşı karşıyaydı: Dini çatışma. Bu dini çatışmanın, 9. yüzyılın başlarında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Şarlman'ın, Papa III. Leo tarafından Noel ayını sırasında taç giydirilerek, onu Kutsal Roma-Germen imparatoru ilan etmesiyle su yüzüne çıktığını söyleyebiliriz.⁸⁶ Bu tarihi olay, Şarlman'ın papalık üzerindeki denetiminin yasal bir nitelik kazanması ve papalık kurumunun Bizans İmparatorluğu'ndan uzaklaşarak Franklar'la yakınlaşması şeklinde algılandı. Bu durum aslında bir bakıma var olan, Papa-Patrik üstünlük mücadelesinin ortaya çıkmasına vesile oldu. Papa'nın Hıristiyanlık hiyerarşisinde en üstte var olma isteği ve İstanbul Patrikliği'nin bu durumu kabule yanaşmaması, çatışmanın ana kaynağıdır diyebiliriz. Papanın Doğu Hıristiyanlığı üzerinde ruhani ve uhrevi bir üstünlük kurma arzusu, Patriğin karşı çıkmasıyla sonuçsuz kalmıştı. Philip Newman "A short History Of Cyprus" adlı eserinde bu çatışmayı şöyle tarif etmektedir: "Doğu ile Batı arasındaki siyasi ve ulusal kıskançlığın ve sürtüşmenin altyapısını, her iki tarafın da tüm Hıristiyan alemini tek başına idare etme hırsları oluşturmaktadır." Kaldı ki, Hıristiyanlığın zamanla yayılmasının ardından Doğu ile Batı arasında; ayin, ibadet usulü ve doktrinde bir anlaşmazlık hâkimdi. Buna bir de "hangimiz

⁸⁵ Newman, **a.g.e.**, s. 88.

⁸⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makaleler I)**, 2. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 271.

üstünüz” sorusu eklenince ipler kopma noktasına geldi. Ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak taraflar birbirlerini 1054 yılında karşılıklı olarak aforoz ettiler.

Tarihî aforoz hadisesinin sonucu olarak; 1054'te Batı'da Roma Katolik ve Doğuda da Ortodoks kilisesi oluşmuş oldu. Ortodoks kelimesi “doğru” anlamına gelip, doğru inanca veya görüşe sahip olan demektir. Ortodoks kelimesi: Yunanca “orthos” ve “doksa” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiş “doğru inanç” anlamını ifade eder. Tüm bu olayların neticesinde bir Bizans eyaleti olan Kıbrıs da kendini yeni kurulan Ortodoks mezhebinin içinde buluverdi. Sonraki yıllarda görüleceği gibi Kıbrıs, bir taraftan Doğu ile Batı'nın güç mücadelesinin merkezi, diğer taraftan Katolik-Ortodoks çekişmesinin hesabının görüleceği yer konumunu alacaktır.

Sonuç olarak, Bizans İmparatorluğu sayesinde Hıristiyanlık, İmparatorluğun egemenliği altındaki topraklara kadar ulaştı ve buralarda ağırlığını hissettirdi. Bu sayede bin yıllık koca bir zaman diliminde, Latin ve Grek kültürünün ve de otokton kültürlerin karışımından meydana gelen bir kültür sentezi ortaya çıktı. Bu sentez mevcut şehirlerde ve yeni kurulan şehirlerde etkisini devam ettirdi. Özellikle kırsaldan şehirlere göç akımının artmasıyla insanlar arasındaki iletişim arttı. Hıristiyanlık adeta bir iletişim aracı oldu. Kilisenin halktan ve devletten büyük yardımlar elde etmesi sonucunda artan maddi zenginliği, bu kurumun en ücra köşelere kadar yayılmasını sağladı. Bu durum kırsal bölgelerde Kilise merkezli bir köy toplumunun oluşmasına katkı sağladı. Yerel pazarlar, festivaller ve diğer törenler kilisenin çevresinde ya da kilisenin önderliğinde gerçekleştirildi. Yerel papazlar yalnızca köylülerin dinsel ibadetlerini ve törenlerini yöneten kişiler değil, aynı zamanda onlara okuma yazma öğreten bir öğretmen konumundaydılar. Bu toplumun Hıristiyanlıkla daha doğrusu Kiliseyle daha yakından bir ilişki kurmasını sağlarken, diğer taraftan papazların top-

lumun önderleri konumunu güçlendiriyordu. Pagan inançları ya zora dayalı bir şekilde ya da bu ritüellerin Hıristiyanlık ritüellerine entegre edilmesiyle, insanların kolay inanç değiştirmelerinin önü açılmış oldu. Kıbrıs halkı, bölgenin diğer halkları gibi bu süreçlerin tamamından geçti. Önce Hıristiyanlıkla tanıştı. Ardından günlük ve edebi dilini Grekçeleşti ve sonrasında Ortodokslaştırıldı. Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde hem Kıbrıs, hem de Yunanistan'ın var olması, her iki toprak arasında da 600 mil uzaklık olmasına rağmen bir kültür birliği oluşmasına ayrıca katkı sağladı.⁸⁷ Haçlı Seferleri başladığında Kıbrıs'ta Grekçe konuşan Ortodoks Hıristiyan bir halk bulunuyordu. En azından nüfusun çoğunluğunu bu kesim oluşturuyordu.

E. HAÇLI SEFERLERİ VE KIBRIS

Haçlı Seferleri dünyanın şahit olduğu en önemli tarihî olaylar arasında yer alırken, bu seferlerin Kıbrıs için ayrı bir yeri ve önemi vardır. Haçlı seferleri Kıbrıs'ın siyasi tarihini şekillendirmesi kadar, toplumsal tarihini de en az o kadar derinden etkilemiştir. Kıbrıs Adası, Akdeniz'deki özellikli konumu dolayısıyla, bir nevi Ortadoğu bölgesine sıçrama tahtası vazifesi gören bir üs şeklinde bir özelliğe sahiptir. Hatta Kıbrıs için "Ortadoğu'nun ön kapısı" ifadesini kullanabiliriz. 12 yüzyılda Akdeniz'de siyasi aktörlerin sayısı giderek artmaya başlamıştır. Arap devletleri, İtalyan şehir devletleri, Haçlı devletleri ve Bizans bunların başında gelmektedir. Hatta 1145 yılında Kilikya bölgesinde kurulan Kilikya Ermeni Krallığı da bu aktörlere dahil edilebilir. Akdeniz'de siyasi aktörlerin birbirlerine karşı üstünlük kurma mücadelesi, Akdeniz'de çıkmış bir dalga misali, önce Kıbrıs'ı hedef almaktadır. Sözü geçen yüz-

⁸⁷ Kyriacos C. Markides, "Social Change and the Rise and Decline of Social Movements: The Case of Cyprus", **American Ethnologist**, Sayı. 1, No. 2, Mayıs 1974, s. 310.

yılda Kıbrıs, bir Bizans eyaletidir ve kendini koruyamayacak derecede güçsüz bir durumdadır. Kamu görevleri para karşılığında mültezimlere satılıyordu. Mültezimler ise ödedikleri parayı, vergi yükümlüsü halktan en kısa sürede çıkarmanın yoluna bakıyorlardı.⁸⁸ Bu durum halkın belini daha da büküyordu. Böylelikle ortaya serflerden biraz daha özgürlük sahibi olan işçiler ya da köle bir köylü toplumu çıkıyordu. Kıbrıs halkının durumu özetle bu şekildeydi.

1071 yılında Türklerin Kudüs'ü ele geçirmeleri ve ardından Malazgirt'te Bizans ordusunu mağlup etmeleri, Hıristiyan dünyasında büyük bir paniğe sebep olmuştur. Bu zaferden dört yıl sonra İznik merkez olmak üzere Anadolu'da bir devlet kurmayı bile başarmışlardı. Türkler artık Bizans'ın başkenti İstanbul'u tehdit etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Alexius, Türklerin ele geçirdiği topraklarını yeniden kazanmak için Papa II. Urban'dan yardım istedi.⁸⁹ Papa II. Urban başkanlığında 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında toplandı. Papa bu toplantıdaki ünlü nutkuyla Haçlı Seferi çağrısını yapmıştı. Papa II. Urban Hz. İsa'nın doğum yeri olan Kudüs'ün ve kutsal saydıkları makamların Müslümanlar tarafından kirletildiğini, Kudüs'e giden Hıristiyan hacı adaylarına zulüm ve işkence yapıldığını öne sürerek böyle mukaddes bir beldenin Müslümanların baskısından kurtarılması için bütün Hıristiyanların canla başla seferber olmaları gerektiğini söyleyerek, böylece karanlık bir tablo çizerek Batı Hıristiyan alemini, Doğu Hıristiyanlarını kurtarmak için yola çıkmaya davet ve teşvik ediyordu.⁹⁰ Tüm bu çalışmaların sonucunda Türklere karşı

⁸⁸ Levtschenko, **a.g.e.**, s. 25.

⁸⁹ Newman, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁹⁰ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, C. I, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 84.

Haçlı Seferleri başlatılmış oldu. Bu hareketin en büyük amacı; Türkleri Anadolu'dan geri göndermekti.

1. Haçlılar Devrinde Kıbrıs'ta Sosyal Hayat

Kıbrıs I. Haçlı Seferi sırasında ağır kayıp vererek, zor duruma düşen haçlılara lojistik destek sağlamak açısından önemli bir merkez konumuna yükseldi. Bilhassa Kudüs'e yardım Kıbrıs üzerinden sağlanıyordu. Ancak işler umulduğu gibi gitmemiş, kısa zamanda Bizans Haçlı ilişkileri bozulmuştu. Bilhassa Antakya'nın Haçlılar tarafından işgali ve sonrasında kurulan Haçlı kontluğu, Bizans ile olan ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Bizans kuvvetlerinin bölgeyi geri alma teşebbüsü ise, Ermenilerin Haçlıların tarafını tutması yüzünden sonuçsuz kalmıştır.⁹¹ Antakya ve Kilikya bölgesinde varlığını sürdüren Haçlılar ve Ermeniler, sürekli bir şekilde Bizans topraklarını taciz ve yağma etmeye başlamışlardır. 1157 yılında Kıbrıs Adası Kilikya Ermeni Prensi Toros ve Antakya Haçlı Kontu Renaud de Chatillon tarafından işgale uğramış ve ağır bir şekilde yağmalanmıştır. Renaud de Chatillon Antakya patriğinden bu seferi finanse etmesini istemiştir. Ancak bu talebe olumsuz yanıt gelince Renaud de Chatillon, Patriği önce zindana attırarak, burada onu ağır bir işkenceden geçirip sonrasında yaralarına bal sürüp zincire vurdurmuş ve bütün bir gün boyunca güneşin altında bırakarak binlerce böceğin vücuduna üşüşmesine neden olmuştur.⁹² Bu işkenceye dayanamayan patrik, Renaud de Chatillon'un isteğini kabul etmiş ve

⁹¹ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler Bildiriler İncelemeler**, Dünya Aktüel Yay., İstanbul, 2007, s. 81.

⁹² Amin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Çev: Ali Berktaş, 3. baskı, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 148.

keseinin ağzını istemese de açmak zorunda kalmıştır.⁹³ Kıbrıs'ın yolunu tutan Renaud de Chatillon benzer işkenceleri burada da tekrarlamıştır. Yaşlı, kadın, çocuk demeden önlerine çıkan herkes kılıçtan geçirilmiş,⁹⁴ kuzeyden güneye tüm ekili alanlar bir talan edilmiş, sürüler boğazlanmış, saraylar, kiliseler ve manastırlar yağmalanmış ve yakılmış, taşınamayan her şey oracıkta parçalanmış veya yakılmıştır.⁹⁵ Kıbrıs'ın yaşadığı bu kabus hemen hemen üç hafta sürmüştü.⁹⁶ Renaud de Chatillon Ada'dan ganimet yüklü olarak ayrılmadan önce tüm rahipleri ve keşişleri toplattırılmış ve hepsinin burnunu kestirip sakat bir halde İstanbul'a göndermişti.⁹⁷ Kıbrıs'ın ileri gelenleri ise fidyeleri gönderilinceye kadar zindanda tutulmak üzere Antakya'ya götürülmüşlerdir.⁹⁸ Bu durum, Kıbrıslıların tarihlerinde görüp görecekları en büyük vahşetti. Öyle ki, tarihçi Steven Runciman tahribatla ilgili⁹⁹: “Kıbrıs Adası Fransızlarla bunların Ermeni müttefiklerinin yaptıkları tahribatın ve vermiş oldukları zararların etkisinden bir daha hiçbir zaman kurtulamadı” yorumunu yapmıştır.

Halbuki Kıbrıs halkı I. Haçlı seferi sırasında hem Kudüs'teki hem de Antakya'daki Haçlılara gıda ve malzeme yardımı yapmıştı. 1156 yılına kadar Kıbrıs halkı ile Haçlılar arasında herhangi bir ciddi sorun yaşanmamıştı. Renaud de Chatillon ile gelen tahribatın ardından Kıbrıs 1157 yılında bu kez etkisi büyük depremlerle sarsıldı.

⁹³ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, C. II, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 290.

⁹⁴ Jonathan Haris, **Byzantium and the Crusades**, London, 2003, s. 105-106.

⁹⁵ Maalouf, **a.g.e.**, s. 149.

⁹⁶ Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 290.

⁹⁷ Maalouf, **a.g.e.**, s. 149.

⁹⁸ Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 396.

⁹⁹ Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 292.

Ardından 1158 yılında Mısırlı korsanların baskınına uğradı. Ardı ardına gelen bu felaketler, bilançonun daha da ağırlaşmasına neden oldu. Ancak bu felaketlerin en unutulmayanı şüphesiz Haçlıların yaptıklarıdır. Bu felaketin öyküsü nesillerden nesillere aktarılarak devam etmiştir. Kıbrıslıların Haçlılarla bu şekilde tanışmaları, gelecek yıllarda karşılaşılabilecekleri benzer felaketlerin de habercisi olmuştur. Çünkü Kıbrıslıların zaten kendilerini herhangi bir düşmana karşı koruyabilecek yeterli güçleri yoktu. Bağlı buldukları Bizans İmparatorluğu da kendini korumaktan acizdi. Öyle ki, Antakya Haçlı Kontluğu'yla bile baş edebilecek güçten mahrumdu. Bu durum, Kıbrıs halkını ister istemez tedirgin ediyordu. Tek çareleri vardı: Haçlılarla iyi geçinmek. Bu yüzden Haçlılara lojistik destek sağlamaktan geri durmadılar. Gerektiğinde fiilî olarak gidip onlara yardım ettiler. Örneğin, Haçlıların Trablus kuşatması sırasında burada kurulacak bir kulenin inşası için Kıbrıs'tan inşaat malzemesi ve taşçı ustaları getirilmişti.¹⁰⁰ Kıbrıs Adası'nda yapılan bu katliam ilerleyen yıllarda gelip yine Haçlıları vuracaktı. Nitekim Hıttin Savaşı sırasında Akka'da perişan duruma düşen Haçlılar Kıbrıs'tan gıda yardımı talep etmiş, ancak halkın yeterli gücü olmadığından bu talep sonuçsuz kalmıştı.

Bir taraftan Haçlılar, Ermeniler diğer taraftan Türkler ve Müslümanlar arasında kalan Bizans'ta işler iyiden iyiye karışmıştı. İç isyanların yanı sıra iktidar için büyük aileler arasındaki mücadele alabildiğince büyümüşü. İmparatorluğun hâkimiyet sahasındaki toprakları kontrol etmek, buralarda sükûneti muhafaza etmek her geçen gün daha da zorlaşıyordu. Sonuçta bu durum, Tarsus Valisi Isaakios Komnenos'un Kıbrıs Ada'sında kendi hâkimiyetini kurarak, Ada'yı devletten ayırmasına kadar ileri gitti. Isaakios kendi kendini 1184 yılında Kıbrıs'ta imparator ilan etti. Kendi adına

¹⁰⁰ Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 49.

para bastırıldı.¹⁰¹ Bu olay Bizans'ın içine düşmüş olduğu güç durumu gösteren en somut olaydı. Kıbrıs gibi Akdeniz'de stratejik öneme sahip olan bir Ada, böylece Bizans'ın elinden çıkmıştı. Kıbrıs'ın kaybı aynı zamanda Antalya sahillerinin güvensizliğini beraberinde getiriyordu. Zaten Antakya ve Kilikya bölgesi Bizans'ın hasımlarının elindeydi. Kıbrıs'ın Bizans'ın elinde oluşu bir nebze de olsa bu iki bölgeyi kontrol altında tutabiliyordu. Bizans, şimdi bu kontrolden uzak kalmıştı ve aynı zamanda Kıbrıs'ın kaybıyla Bizans Devleti'nin parçalanması da başlamış oldu.¹⁰²

Dönemin Yunan yazarları, Isaakios Komnenos'u katil ve bakirelerin ırzına geçen, kendini kontrol edemeyen kötü huylu bir kişi olarak betimlerler.¹⁰³ Kaynakların üzerinde fikir birliğine vardıkları nokta: Isaakios Komnenos'un gaddar, kötü huylu, alçak, Haçlılardan bir o kadar nefret eden¹⁰⁴ ve halkına zulmeden bir zalim olduğudur. Bu kötü adam halkı tarafından hiç mi hiç sevilmedi. Bundan dolayı, 1191 yılında Arslan Yürekli Richard Ada'yı kuşattığında, Kıbrıslılar onu bir kurtarıcı gibi karşıladılar ve ona yardım ettiler.

1191 tarihi Kıbrıs için bir dönüm noktasıdır. Bir taraftan bir zalimin elinden kurtuluşun, diğer taraftan başka bir zulmün içine sürüklenişin tarihi olmasından dolayı bu tarih çok önemlidir. Batılı yazarların büyük çoğunluğu İngiliz Kralı Richard'ın Kıbrıs işgalinin bir tesadüf eseri olduğu ya da Kıbrıs Kralı Isaakios Komnenos'un eline esir düşmüş kız kardeşi ve nişanlısının intikamını almak için böyle bir girişimde bulunduğu yönünde yüzeysel bir açıklama ile konuyu anlatmaya

¹⁰¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 369.

¹⁰² Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 369.

¹⁰³ Luke, **Cyprus A Potrait and an Appreciation**, s. 35.

¹⁰⁴ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, C. III, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 38.

çalışırlar.¹⁰⁵ Ancak bunlar olan bitenin sadece görünen tarafıdır. Daha doğru bir ifadeyle, olayın somut nedenleridir. 1187 yılında Büyük Kumandan Selahattin Eyyubi, Hittin Savaşı ile Kudüs'ü Haçlılardan almayı başaramıştı. Bu bozgun Batı Hıristiyan dünyasında infiale sebep oldu. Bunun üzerine III. Haçlı Seferi düzenlendi. Bu sefere; Alman İmparatoru Frederik Barbarossa, Fransa Kralı Philippe ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard da katılmıştı. 1191 yılında Sicilya'nın Messina limanından hareket eden İngiliz donanması şiddetli fırtınaya yakalanınca, donanma arasındaki birlik bozuldu. Ricahard'ın kız kardeşi Joanna ve nişanlısı Berengaria'nın içinde bulunduğu gemi Kıbrıs kıyılarına kadar sürüklenmişti. Zor durumda kalan Richard'ın nişanlısına, kız kardeşine ve diğer mürettebata Kıbrıs Kralı kötü muamele etti. Onları önce tutsak etti, ardından mallarını müsadere etti.¹⁰⁶ Bu olaydan bir hafta sonra Richard ve beraberindekiler Kıbrıs'a ulaştılar. Steven Runciman, "Haçlı Seferleri Tarihi" adlı eserinde bu konuyu şöyle anlatmaktadır: "*Richard, kızkardeşiyle nişanlısının maruz kaldıkları muameleyi haber alınca intikam almaya yemin etti. İngiltere Kralı hiç vakit geçirmeden Limasol yakınında karaya asker çıkarmaya başlıyarak bu şehrin üzerine yürüdü. Isaakios Komnenos hiçbir direnmede bulunmadan Trodos dağının yamacında bulunan Kilani kasabasına çekildi. Richard sadece Limasol'da ikamet eden Latin tacirleri tarafından sevinçle selamlanmakla kalmadı; buradaki Bizanslılar da Isaakios Komnenos'a duydukları nefret sebebiyle İngilizlere*

¹⁰⁵ Sharon Turner, **The History of England, During the Middle Ages**, Vol. I, London, 1830, s. 368-369; T. Cadell, J. Richardson, J. M. Richardson, **The History of Modern Europe**, Vol. I, London, 1837, s. 238; Henry Redhead Yorke, **Lives of the British Admirals: A new and Accurate Naval History from the earliest periods**, Vol. I, London, 1812, s. 129; John Lingard, **A History of England**, Vol. II, London, 1825, s. 454-456.

¹⁰⁶ John Lingard, **a.g.e.**, s. 454.

karşı dostça davrandılar.”¹⁰⁷ Isaakios Komnenos yaptıklarından dolayı Richard’tan özür diledi. Müsadere ettiği malları geri iade etti. Hatta, Haçlılardan nefret etmesine rağmen Haçlılara destek sözü verdi ve bu amaçla Haçlı Seferi’ne yüz kişilik bir kuvvet katmayı da kabul etti.¹⁰⁸ Tüm bu jestlere rağmen Richard Ada’yı terk etmedi. Eğer anlatıldığı gibi ortada bir intikam varsa artık alınmıştı. Isaakios Komnenos yola getirilmişti. Ancak Haçlılar Isaakios Komnenos’un anlaşmayı bozduğunu öne sürerek tüm Haçlı kuvvetleri¹⁰⁹ birleşip Kıbrıs’ı işgale koyuldular. Mayıs ayı boyunca işgal sürdü ve sonunda Kıbrıs tamamıyla ele geçirildi. Haçlılar Kıbrıs’ı ele geçirmenin avantajını biliyorlardı. Böyle bir Ada’nın hâkimiyet altında bulundurulması, bütün Suriye kıyılarının savunması bakımından önemli bir stratejik değere sahipti. Ayrıca Kıbrıs’ın emin ellerde olması diğer güçlerle, özellikle Selahattin Eyyubi ile yapılabilecek ittifakın önüne geçmek anlamına geliyordu. Isaakios Komnenos daha evvel kendi krallığını korumak için Selahattin Eyyubi ile bir ittifak anlaşması yapmıştı. Tüm bu gelişmeler Haçlıları Kıbrıs’ı almaya teşvik etmişti. Daha sonraki yıllarda Kıbrıs’ı almakla ne denli akıllı bir iş yaptıklarını anlamışlardı. Kıbrıslılar ilk zamanlarda, başlarından despot zalim krallarının gitmelerine sevindiler. Ancak bu sevinçleri kısa sürdü. Kıbrıs’ın işgali tamamlandığında rivayete göre Haçlılar birkaç yük gemisini ganimetlerle doldurmuşlardı. Bu halkın baştan aşağı soyulduğunun bir göstergesiydi. Haçlılar Ada’nın bütün müstahkem mevkilerine kendi adamlarını yerleştire-

¹⁰⁷ Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 39.

¹⁰⁸ Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 39.

¹⁰⁹ Bu kuvvetleri şöyle sıralayabiliriz: Kudüs Kralı Guy de Lusignan, Antakya Kontu Bohemund, Ermeni Kral Leo ve Templier Şovelyeleri. Kısacası III. Haçlı Seferine katılmış tüm kuvvetler Kıbrıs’ı kuşatmak için bir araya gelmişlerdi. Sanıldığı aksine Richard ve ordusu Kıbrıs’ı tek başlarına işgal etmemişlerdi.

rek¹¹⁰, Akka'ya karşı bir karargâh kurdular.¹¹¹ Böylece Haçlılar Filistin ve Suriye'deki devletlerinin daha uzun yaşamasını sağladılar.

Richard önce Ada'yı Templier Şövalyelerine sattı. Şövalyeler Kıbrıs'ta tutunamayınca Ada'yı tekrar eski sahibine iade ettiler. Bunun üzerine Richard, Haçlıların eline geçen Akka'da kral seçilemeyen, kendisinin de bizatihi desteklediği Guy de Lusignan'a Kıbrıs'ı sattı.¹¹² Bu durum, Kıbrıslılar için bir çağın kapanıp, yeni bir çağın başlaması gibi bir şeydi. Ancak bu çağ bir öncekini aratacak özellikleri içinde barındırıyordu. Kıbrıs'ta bir Haçlı Krallığı kurulmasıyla ilk kez Kıbrıslılar Katolik bir yönetici tarafından yönetilmeye başladılar. Guy, Fransız bir asilzadeydi. Adından da anlaşıldığı üzere Lusignan (Lüzinyan) sülalesinden geliyordu ve tüm Fransız asilzadeler gibi o da koyu bir Katolik'ti. Bu özelliklerinden dolayı, tarihçilerin bir kısmı 1192-1489 arası dönemi "Kıbrıs'ta Latinler Devri", bir kısmı, "Kıbrıs'ta Lusignanlar Dönemi", bir kısmı da "Kıbrıs'ta Frank Devri" olarak tanımlarlar. Biz de bu tanımları bir kümede toplayarak, konunun mahiyetinin anlaşılması için bu dönemi "Haçlılar dönemi Kıbrıs" olarak adlandırmayı uygun gördük.

Guy 1192 yılında Kıbrıs'ı Kudüs'ün bir tesellisi olarak kabul etti ve burada kendine yeni bir idare kurmak için Ada'ya gitti. Kıbrıslılar hem psikolojik olarak hem de ekonomik olarak zor durumdaydılar. Ağır bir süreçten geçiyorlardı. Nüfusun çoğunluğu sefil durumdaydı. Zaten tüm mal varlıklarına, önce Renaud de Chatillon,

¹¹⁰ Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 40.

¹¹¹ Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 454.

¹¹² Guy, Selahattin Eyyubi Kudüs'ü fethetmeden önce burada kurulan Kudüs Haçlı Devleti'nin kralıydı. III. Haçlı seferi sonucunda Kudüs geri alınamayınca ve Akka'da kurulan krallığı Guy elde edemeyince ona teselli mahiyetinde Kıbrıs'ı verdiler. 1194 yılında ölünceye kadar Guy Kıbrıs'ta Kudüs kralı unvanını taşıdı.

sonrasında Isaakios Komnenos ve en sonunda da Richard ve Templier el koymuşlardı. Halkın büyük kesimi geçimini topraktan ve hayvancılıktan sağlıyordu.¹¹³ Ancak yaşadıkları facialardan sonra elde ne ekecek tohum ne de besleyecek hayvan kalmıştı. Halkın önemli bir kısmı Ada'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Öyle ki, 1192 yılında Ada'nın nüfusu bir hayli azalmıştı.¹¹⁴ Bu nedenle Kudüs, Suriye ve Akka gibi komşu ülkelere insanlar toprak vaadiyle Kıbrıs'a davet edildi. Gelen insanların çoğunluğunu Katolik mezhebine bağlı Hıristiyanlar oluşturuyordu. Buldukları yerlerden memnun olmayan Ermeniler de Kıbrıs'a gelmişlerdi. Her türlü tabakadan insan, özellikle Suriye civarından Kıbrıs'a göç etmeye başlamıştı.¹¹⁵ Guy, yerli ahalinin civar ülkelere göçünü önlemek için uğraştı ve onlara muhtaç oldukları en önemli vaadi verdi: Can güvenliği. Ayrıca göç etmiş Kıbrıslıların belirli bir zaman diliminde geri dönmeleri halinde önceden sahip oldukları toprakların yeniden onlara verileceği yönünde bildirimler hazırlattı ve bu bildirimleri komşu ülkelere dağıttı.¹¹⁶ Kudüs Haçlı Krallığı'nın fiilen sona ermesinin ardından ortalıkta kalan ya da Müslümanların idaresi altında yaşamayı düşünmeyen çok sayıda Hıristiyan Kıbrıs'a geldi. Özellikle çok sayıda Maronit, bu dönemde Ada'ya gelerek yerleşti.¹¹⁷ Bunların yanı sıra çok sayıda baron, lord ve kont ve Eyyubi'nin kovmuş olduğu tüm şövalyeler de Ada'ya gelip yerleşti. Bunların ardından Avrupa'dan da çok sayıda Latin kökenli Hıristiyan, yeni

¹¹³ Tassos Papacostas, **The Economy of Late Antique Cyprus**, Oxford, 1999, s. 113.

¹¹⁴ Newman, **a.g.e.**, s. 105.

¹¹⁵ Costas P. Kyrris, **History of Cyprus**, Nicosia, 1985, s. 212.

¹¹⁶ Newman, **a.g.e.**, s. 105.

¹¹⁷ Maria Tsiapera, "Grek Borrowings in the Arabic Dialect of Cyprus", **Journal of the American Oriental Society**, S. 84, No. 2, Nisan-Haziran, 1964, s. 124.

ele geçirilen Ada'ya gelip yerleştiler.¹¹⁸ Guy'ın amacı belliydi: Kudüs Krallığı'nı Kıbrıs'ta yeniden tesis etmek. Bu amaç için ne gerekiyorsa yapmaktan çekinmedi.

Kısa zaman içerisinde Kudüs Haçlı Krallığı'nın tüm idari, iktisadi, hukuki ve siyasi yapısı Kıbrıs'a taşındı. Kıbrıslılar Isaakios Komnenos'un despotik yönetiminden dolayı Latinlerin Ada'yı ele geçirmelerine ilk başta çok az tepki göstermişlerdi, hatta bir çoğu bundan memnun olmuştu ancak kısa zamanda yanıldıklarını anladılar ve büyük bir hayal kırıklığına uğradıklarını fark ettiler.¹¹⁹ Kıbrıslılar Haçlıların Ada'da kurmuş oldukları feodal devlet yapısı sayesinde ikinci plana düştüler. Guy¹²⁰, Kıbrıs senyörlüğü müddetince Ada'da feodal sistemi en kusursuz şekilde tesis etmeyi başardı. Böylece Kudüs Krallığı denizin karşı kıyısına taşınmış oldu. Kıbrıslılar ile Bizans arasındaki kültürel ve dini bağlar bir daha kurulmamak üzere koptu. Kıbrıslılar artık yeni efendilerini memnun etmenin telaşını ve endişesini taşımaya başlamışlardı. O günlerin canlı tanığı Ortodoks Keşiş Neophytus, 1196 yılında bir arkadaşına yazdığı mektupta o devri şöyle anlatır¹²¹: “ ... tüm başımıza gelen felaketler (kıtlıklar, savaşlar ve bozgunlar) üzerimize kötü bir sis gibi çöktü... şimdilerde çalkantılı bir denizden de beteriz... fırtına gün be gün artmaktadır... bu azabın sonu yok...bizim sayımız çok az ve topraklarımızda çok fazla sayıda yabancı var...” Neophytus o dev-

¹¹⁸ Peter Edbury, **Kingdoms of the Crusaders, From Jerusalem to Cyprus**, Singapore-Sydney, 1999, s. 3.

¹¹⁹ Kenneth M. Setton, **A History of the Crusades**, Pennsylvania, 1955, s. 601.

¹²⁰ Kıbrıs Tarihi ile ilgili bir çok Türkçe yazılmış kaynakta Guy de Lusignan'ı ilk Lüzinyan Kralı olarak tanıtır. Ancak bu yanlış bir bilgidir. Guy ölümüne kadar “Kıbrıs Kralı” ünvanını almadı. Onun özlemi Kudüs'e yeniden sahip olmaktı. Kullandığı ünvan Kıbrıs Lorduydu.

¹²¹ Claude Deleval Cobham, **Excerpta Cypria, Materials For A History Of Cyprus**, Cambridge, 1908, s. 10-12.

ri çok karamsar bir tabloyla anlatmıştır. Neophytus ayrıca Kıbrıslıların hep birlikte krallarını yalnız bırakıp Richard'a koştuklarını, onunda bunun karşılığında Ada'nın tüm hazinelerini ele geçirdikten sonra, Ada'yı Latinlere sattığından bahseder. Neophytus yakın geleceği görmüş gibidir. İlerleyen yıllarda görüleceği gibi Ada'nın yerli halkı büyük bir zulme ve işkenceye maruz kalacaktır. Müslümanlardan umdukları ama bir türlü görmedikleri eziyeti kendi dindaşlarından göreceklendir.

Guy, Kıbrıs'ta feodal sistemi kurmakla tanınır. Bunun haricinde dini herhangi bir aksiyon almamıştır. Zaten Kıbrıs şimdilik böyle bir durumda da değildi. Nüfus civar ülkelere dağılmış bir haldeydi. Geride kalanların büyük kısmı da dağlara sığınmış bir vaziyetteydi. Bu tabloyu zaten Neophytus'un mektubundan da rahatlıkla anlamaktayız. Neophytus, mektubunda, sayımız çok az demişti. Guy da, bu nüfus boşluğunu kendi mezhepdaşlarıyla doldurmayı tercih etmişti. Böylece Kıbrıs'ta yeni bir nüfus kompozisyonu ortaya çıktı. Bu kompozisyonun ağırlığını ise büyük ölçüde; Franklar, Ermeniler, Ortadoğu kökenli Latin Hıristiyanlar, Franklar haricindeki diğer batılı Latin Hıristiyanlar oluşturuyordu. Bunların haricinde diğerlerine nazaran sayıları az olan Yahudiler de Ada'ya yerleşmiş vaziyetteydiler. Guy'ın çağrısına kulak verip Ada'ya geri dönen Kıbrıslıların sayısının ne kadar olduğundan şimdilik haberdar değiliz. Kaldı ki, "Ada'ya geri dönen oldu mu?" sorusuna da henüz kaynaklarda bir cevap bulabilmiş değiliz. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, Haçlılar Ada'ya yerleştikten sonra Ada nüfusu çoklu bir hal almıştır. Şunu da biliyoruz ki, Kıbrıs'ın nüfusu hiçbir vakit tek bir ırktan mürekkep bir vaziyet sergilememiştir. Kaynaklar bu tezimizi doğrulamaktadır. Kurulan bu yeni krallıkla beraber Kıbrıs, doğu ile batı kültürlerin kesiştiği bir merkez konumuna yükseldi. Çoklu nüfusla birlikte çoklu bir kültür de aynı zamanda inkişaf etti.

Guy 1194 yılında ölünce yerini, kardeşi Amury aldı. Amury üç yıl süren “Lord” unvanını taşıdıktan sonra Kıbrıs krallık tacını giyen ilk Lüzinyanlı oldu. Böylelikle Amury ile birlikte Kıbrıs’ta resmi olarak “Haçlı Krallığı” başlamış oldu. Guy zamanında kurulmuş olan feodal sistem daha kurumsallaştırıldı. Amury, Guy’dan daha yetenekliydi ve tüm enerjisini Kıbrıs’a verdi. Belki Kıbrıs Kralı olmasından belki de kendi uzak görüşlülüğünden kaynaklanan bir tutumla, Ada’yı kendi toprağı gibi benimsedi ve onu geliştirmek için tüm bilgi ve birikimini kullanmaktan çekinmedi. Öncelikle krallığın savunmasını artırmak için; başta Girne, St. Hilarion ve Buffavento kalelerini yeniden gözden geçirdi ve istihkâmlarını artırdı. Papa III. Celestine’nin yardımı ve teşvikiyle 1196 yılında Ada’da bir Katolik Başpiskoposluğu kurdu.¹²² Bu başpiskoposluk dört piskoposluktan oluşuyordu. Bu piskoposlukların buldukları şehirler şöyleydi: Lefkoşa, Limasol, Magosa ve Baf. Lefkoşa merkezdi. Bu nedenle bu piskoposluk aynı zamanda Başpiskoposluk vazifesi görüyordu. Kıbrıs’ta Katolik dini örgütlenmenin kurulmasının bir ödülü olarak, Amury’nin krallığı Papa tarafından kutsandı. Aynı zamanda Amury, Kudüs Krallığı’nı da elde ediyordu. O artık hem kutsal Kudüs’ün hem de Kıbrıs Ada’sının kralı olmuştu. Bunun bir diğer anlamı, Amury artık Ada’da Papa’nın bir elçisi konumuna yükselmesiydi. Kıbrıs’la ilgili dinsel talimatların merkezi İstanbul’dan, Vatikan’a kaymıştı. Ada artık dinsel bir çatışmanın arifesine girmişti. Katolik mezhebinin Kıbrıs’ta tesis edilmesinin başlıca iki amacı vardı. Bunlardan ilki; Ada’da çok sayıda bulunan bu mezhebin mensuplarının dini ihtiyaçlarını giderecek bir teşkilatın olmayışından kaynaklanan boşluğu doldurmaktı. İkincisi ise; Kıbrıslıları Ortodoksluktan Katolikliğe çevirmektir.

¹²² H.T.F. Duckworth, **The Church Of Cyprus**, London, 1900, s. 16.

Papa III. Celestine'nin eline, Amury vasıtasıyla büyük bir imkan geçmişti. İlk kez Katolikler ile Ortodokslar arasında böylesine sıcak bir temas oluşmuştu. Hıristiyanlığın mezhepsel çatışması tüm sıcaklığıyla Kıbrıs'a çökecekti. Neophytus'un 1196 yılındaki mektubunda bahsettiği kara bulutlar artık tüm karanlığını hissettirmeye başlamıştı. Amury, Ada'da Katolik Kilisesi'ni oluştururken, Ortodoks Başpiskoposluğu'nun maddi kaynaklarından istifade etmişti.¹²³ Kıbrıslıların kendi özel mülklerinin ellerinden alınması yetmezmiş gibi, sıra kendi yardımları neticesinde oluşturulmuş kilise mallarının, Latinler tarafından müsadere edilmesine gelmişti. Bu durum Kıbrıslı Ortodoksların onuruna fena halde dokunmuştu. Haçlı Seferleri'nin temel amacı, Müslümanlardan Kudüs'ü almak ve Türkleri Anadolu'dan atmaktı. Ancak bu girişim akim olunca, Bizans Devleti'nin de zayıflamasıyla, Haçlılar bu kez tüm güçlerini Ortodoks dünyaya yönelttiler. 13. yüzyıla gelindiğinde, doğuda Haçlı-Müslüman çatışmasının yerini, Katolik-Ortodoks mücadelesi almıştı.

Kıbrıs'ın Ortodoks Hıristiyan ahalisi, sosyal tabakanın en altında yer alıyordu. Kendi topraklarında en hor görülen kişiler onlardı. Kendi dilleri anlamını yitirmişti. Çünkü Ada'nın ticareti Latinlerin elindeydi. Bu nedenle Latinlerin dilini konuşmak kaçınılmaz hale gelmişti. Kendi dinleri yok hükmünde ve saygıdan uzaktı. Onlar, Latinlerin gözünde Hıristiyanlığın sapkınları, yoldan çıkmışlarıydı. Bu nedenle Latinler onlara tiksintiyle bakıyordu. Ada'nın en pis işleri¹²⁴ onlara veriliyordu. Kamu işlerine zaten alınmıyorlardı. Müslüman Arapların idaresi altında bile büyük saygı görmüşlerdi ve dinlerine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştı. Ancak şimdilerde bugüne kadar yaşamadıkları bir duyguyu yaşıyorlardı. Vicdani olarak rahtsızlık du-

¹²³ Newman, **a.g.e.**, s. 108.

¹²⁴ Latinlerin tenezzül etmediği işler.

yuyorlardı. Onurlarına ağır gelen bir hayatla karşı karşıya gelmişlerdi. Tek güvendikleri Bizans'tı ama o da kendi derdine düşmüş bir durumdaydı. Bizans son kez Kıbrıs'ı almak için bir girişimde bulundu. 1201 yılında İmparator III. Alexius, Papa III. Innocent'e bir elçi göndererek; Amury'i Kıbrıs'ı teslim etmesi için ikna etmesini, bunun karşılığında da Bizans'ın Kudüs'ü Müslümanlardan almak için kendisine yardım edeceği vaadini verdi.¹²⁵ Papa bu teklife sıcak bakmadı. Çünkü Kıbrıs'ın bölgede stratejik önemi çok fazlaydı ve bu nedenle mutlaka kendi denetimleri altında olması gerekiyordu. İmparatorun bu teklifini reddetti. Ret gerekçesini ise şu şekilde açıkladı: "Richard Kıbrıs'ı aldığıında Ada Bizans toprağı değildi. Bizans Kıbrıs'ı zaten kaybetmişti. Bu nedenle Bizans'ın böyle bir hakkı yoktu."¹²⁶ Ayrıca Papa, İmparatora Kıbrıs'ı almak için çılgınca bir harekette bulunmaması gerektiğini, aksi durumda Hıristiyan dünyasının bundan çok zarar göreceğı yönünde bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmedi. İmparator III. Alexius, Papa'dan umduğunu alamayınca Kıbrıs'a bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak sefer hazırlıkları için uzun bir zamana ihtiyacı vardı. Tüm bu hazırlıklar 1204 yılında Haçlıların İstanbul'u işgal etmesiyle son buldu.

İstanbul'un da Haçlıların eline geçmesiyle, Kıbrıs Ortodoks Cemaati'nin tüm umutları rafa kalkmıştır. Kıbrıs ile Bizans arasındaki tüm bağlantılar kesilmiş, Kıbrıs tamamen Roma'nın himayesine girmişti. İstanbul'un düşmesi, Tanrının Katoliklerin haklılığını doğruladığının bir kanıtı olarak değerlendirilmeye başlandı. Bu görüş Katolik Hıristiyanların, Ortodoks Hıristiyanlar üzerindeki baskılarını artırmalarına yol açtı. Kıbrıs'taki Ortodoks Hıristiyanlar üzerindeki baskılar hızla artmaya başladı.

¹²⁵ Setton, **a.g.e.**, s. 608.

¹²⁶ Setton, **a.g.e.**, s. 608; Newman, **a.g.e.**, s. 109.

Katolik papazlar var güçleriyle Ortodoks halkı kendi mezheplerine, doğru yola, çekmek için uğraşıyorlardı. Bu baskı sadece Kıbrıs'ın Ortodoks Hıristiyan halkına yönelik değildi. Katolik olmayan diğer nüfusu da kapsıyordu.¹²⁷ 1211 yılında Ada'yı ziyaret eden Von Oldenburg¹²⁸ gördüklerini şöyle anlatır: “Bir başpiskopos ve bunun üç piskopos yardımcısı bulunuyordu. Bunların hepsi Latin'di. Greklerin ise biri başpiskopos olmak üzere toplam on üç piskoposu vardı. Bunların hepsi Latinlere itaat etmek ve onlara bir köle gibi hürmet etmek zorundaydılar. Franklar, toprağın lorduydular ve Grekler ve Ermeniler onların serfleriydiler. Lordlar yerli halka karşı çok kabaydılar.”¹²⁹ Ortodoks Hıristiyan ahali, daha doğrusu Katolik olmayan Kıbrıs halkı, ağırlıklı olarak toprağa bağlı çalışan birer serf statüsündeydiler. Kıbrıs Tarihi üzerine çalışmalarda bulunmuş birçok batılı yazar ve tarihçi, Frank devri Kıbrıs'ı çok şatafatlı ve zengin bir ülke olarak anlatırlar. Aslında bu tespit doğrudur ancak yarım doğrudur. Kıbrıs'ın bu dönemini görülmemiş bir zenginlik olarak sunanlar yalnızca Kıbrıs'ta yaşayan Latinlerin ya da Frankların yaşamlarını tarihe yansıtmaktadırlar. Şatafatlı Lüzinyan saraylarını tüm toplumun zenginliği şeklinde sunarak, Kıbrıs'ın Latin olmayan nüfusunun içler acısı durumunu perdelemektedirler. Bir nevi Ada sakinlerinin sefil ve perişan halleri, muazzam sarayların ve görkemli katedrallerin ardına gizlenmek istenmiştir.

¹²⁷ Nicholas Coureas, **The Latin Church in Cyprus 1195-1312**, Aldershot, 1997, s. 4.

¹²⁸ Von Oldenburg Hıristiyan bir hacıdır. Bilindiği gibi Kıbrıs kutsal topraklara yakınlığı dolayısıyla hacıların uğrak merkeziydi.

¹²⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 13.

2. Sosyal Sınıflar

Frank idaresi altında Ada'da yaşayan insanlar belirli toplumsal katmanlara ayrılmıştı. Bu sınıfsal ayrım Katolikleri kapsamıyordu. Onlar Ada'nın efendileri oldukları için idareciler olarak tanımlanıyordular. Bu sınıfsal ayrım temel olarak üç katmana ayrılıyordu. Şimdi sırasıyla bu sınıfların neler olduğunu ve ne gibi özellikleri ihtiva ettiklerini biraz daha yakından inceleyelim.

a. Parici

Toplumsal tabakalaşmanın en alt ve en yaygın sınıfını oluşturuyordu. Parici sınıfına mensup olanlar, elde ettikleri ürünün üçte birini bağlı buldukları senyöre vermek zorundaydılar. Üçte birlik ürünün yanında parasal olarak da vergi vermek zorundaydılar. Bir çift öküzün, koyunların, ineklerin, koyunların, atların, eşeklerin, arı kovanlarının ve katırların ayrı ayrı vergileri vardı.¹³⁰ Eğer serf bu parasal yükümlülüğü ifa edemiyorsa, senyör bunun karşılığında serfin sabanına ve eşeğine el koyabiliyordu.¹³¹ Kıbrıs yukarıda da belirttiğimiz gibi iktidarın bir sürü küçük lord hatta köy senyörü arasında bölünmüş bir durumdaydı. Bu nedenle Parici, toplumsal piramidin en altında yer alıyordu. S erf ile beyi arasında kademe kademe bir yetkilendirme vardı. Böylece kurulan bağlar, belirlenmesi mümkün olmayan bir şekilde çatallanıp, basamak basamak en küçükleri en büyüklere bağlamaktaydı. Serfler bağlı buldukları beyin kişisel hizmetlerini de ifa etmek zorundaydılar. Haftada en az iki gün bağlı buldukları lorda, angarya olarak çalışmak mecburiyetleri vardı. Yalnızca kendileri

¹³⁰ Angeliki E. Laiou, **The Economic History of Byzantium**, C. III, Harvard, 2008, s. 1035.

¹³¹ Nicolaou Konnari, **Cyprus: Society And Culture 1191-1374 (Medieval Mediterranean)**, Brill Academic Publisher, 2005, s. 32.

değil, eşleri ve çocukları da senyöre karşı sorumluydular.¹³² Bunun yanı sıra senyörün meşru müsadere hakkı vardı ve bu hakkı kullanarak serfin tüm mallarına el koyabilirdi.¹³³ O gün şartları düşünüldüğünde bu çok ağır bir cezaydı. Parici sınıfı mensuplarının toprağın mütemmim cüz'i gibi, toprakla birlikte alınıp satılmaları mümkündü. Bunun haricinde Pariciler menkul bir mal gibi, topraktan bağımsız olarak, alınıp satılabilir ve korumasında buldukları lord tarafından ölüm dışında her türlü cezaya çarptırılabilirlerdi.¹³⁴ Ortaçağın isim değiştirmiş köleleri olan serflerin bireysel özgürlüklerinden söz etmek mümkün değildi. Serfler ne vergi ödemedi evlenebilir, ne de izin almadan buldukları lordluk dışından bir kadın alabilirlerdi ve ölmeleri halinde lord, miraslarının tümüne ya da bir kısmına el koyabilirdi.¹³⁵ Pariciler sözün kısası en az kendilerine aitlerdi. Bunun karşılığında serfler, senyörlerinden sadece can güvenliği bekliyorlardı.

b. Perpiari

Bu sınıfın üyelerinin sayısı Paricilere nazaran azdı. Bunlar da tıpkı Pariciler gibi toprağa bağlıydılar. Ancak Perpiari sınıfındakiler, kendi ve çocuklarının kişisel haklarını, bağlı buldukları senyörden satın alabiliyorlardı.¹³⁶ Bu sınıftakiler bir ölçüde eskinin soyluları ya da zenginleriydi. Bu zengin kesime ayrıcalık tanınmıştı. Bu sınıfın verecek parası olduğundan, emeğine başvurulmamıştı. Ancak Paricilerin emekleri

¹³² Konnari, **a.g.e.**, s. 32.

¹³³ March Bloch, **Feodal Toplum**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatu Yay., Ankara, 2005, s. 326.

¹³⁴ George H. Hill, **A History Of Cyprus**, C. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 1952, s. 9.

¹³⁵ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 79.

¹³⁶ Newman, **a.g.e.**, s. 106.

dışında verebilecekleri bir şeyleri yoktu. Perpiariler, Latinlerin Ada'yı yönetirken yardım aldıkları, daha doğrusu Latinlere Kıbrıs'ta önyak olan sınıftı. Çünkü bu kişiler eskinin soyluları oldukları için Ada'yı çok iyi biliyorlardı. Bu yardımlarının karşılığı olarak onlara böyle bir ayrıcalık tanınmış olabilir. Çünkü Latinler Kıbrıs'ta kendilerinden önce var olan soylu sınıfın devam etmesine müsaade etmemişlerdi.¹³⁷

c. Lefteri

Parici sınıfından ya para karşılığında ya da lordlarının iyi niyetlerinden¹³⁸ dolayı serbest bırakılmış ya da azad edilmiş serbest köylülerdi.¹³⁹ Bu sınıfa azad edilmiş anlamına gelen; "Francomati" de deniliyordu. Bunların sonradan doğan çocukları da bu sınıfın üyesi kabul ediliyordu. Ancak bu çocuklar eğer Pariciye mensup bir kadınla evlenirseler, tekrar Parici oluyorlardı.¹⁴⁰ Kilise büyük ölçüde sınıflar arası evliliklere karşı çıkarak, toplumsal tabakalar arasındaki dengeyi muhafaza etmeye çalıştı. Bunu sağlayabilmek için sınıflararası evlilikler için papazların rızası şart koşuldu. Birçok Parici, kendini kilise hizmetine sokmaya çalışarak, üzerlerindeki ağır yüklerden kurtulmaya çalışıyordu. Öyle ki 1220 ve 1222 yıllarında Latin kilisesi, Ortodoks kilisesi ve krallık, aralarında anlaşarak bu konuya bir düzenleme getirmeye çalışmıştı. Bu yeni düzenlemeye göre; eğer bir Parici papaz olursa ya da bir manastır hizmetine girerse, kendiliğinden azat olmuş sayılacak, ancak bu durum yalnız kendisiyle sınırlı olacak olup çocuklarını kapsamayacaktır.¹⁴¹ Ancak bir Ortodoks'un papazlığa aday-

¹³⁷ Konnari, **a.g.e.**, s. 24.

¹³⁸ Newman, **a.g.e.**, s. 106.

¹³⁹ Konnari, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁴⁰ Newman, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁴¹ Konnari, **a.g.e.**, s. 33.

lığı için hem bağılı bulunduğu lordun hem de bölgesindeki Latin piskoposun rızası şarttı.¹⁴² Böylelikle çok sayıda kişinin dinsel yollarla, Parici olmaktan kurtulmasının yolu kesilmiş oldu.

3. Hukuki Yapı

Kıbrıs'ta uygulanan hukuk, klasik ortaçağ feodalite hukukuydu. Sınıflar sert bir biçimde ayrılmış olmasının yanı sıra, fakirler korkunç insanlar olarak algılanıyordu. Soyluluk, asillik, şövalyelik ve aristokrasi kutsal kavramlardı. Bunlar laik toplumun üst düzey sınıflarını oluşturuyorlardı. Diğer taraftan Kilise çok büyük bir güçtü. Her ne kadar köylü papazlarının ciddi itibarları olmasa da, genel manada ruhban sınıfı önemli bir karar mercii durumundaydı.

Toplumsal ayrışmanın doğal uzantısı olarak hukuk da ikiye bölünmüş bir vaziyetteydi. Üst tabakaya bakan mahkemeler ile alt tabakaninkiler tamamen birbirinden ayrılmıştı. Bu ikili hukuk sistemi, aynen Kıbrıs'ta da yer aldı. Yüksek meclis ve Alt meclis şeklinde örgütlenen bir hukuki yapı söz konusuydu.

Yüksek meclis, Ada'nın en yüksek danışma ve aynı zamanda yargı organıydı. Tüm yasalar burada görüşülüyor, tartışılıyor ve kabul ediliyordu. Soylular, meclisin doğal üyeleri idi. Kral da doğal başkandı. Meclis tarafından kabul edilen bir yasanın yürürlüğe girebilmesi, kralın onayına bağılıydı. Yani kralın kabul etmediğı bir yasanın yürürlük kazanması imkansızdı. Krallığın önemli işleri aynı zamanda burada görüşülüyordu. Diğer taraftan soylular arasındaki davalara da bakmak Yüksek meclisin görevleri arasında sayılıyordu.¹⁴³

¹⁴² Konnari, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁴³ Newman, **a.g.e.**, s. 107.

Alt ya da halk meclisi, adından da anlaşılacağı gibi, toplumsal tabakanın aşağısında yer alan insanlar arasında yaşanan sorunlara bakmakla görevliydi. Meclisin başkanları doğrudan kral tarafından atanıyordu. Yerel düzeyde de olsa herhangi bir kural ya da yasa yapma erkine sahip değildi.

Her iki mahkemede de Frankların şahitlikleri tercih sebebiydi. Zaten kural gereği Frank olmayan bir kişinin, bir davada bir Frank aleyhine şahitlik yapması kabul edilmiyordu.¹⁴⁴ Dahası herhangi bir davada şahitlerden biri Frank, diğeri Kıbrıslı ise, Frank olanın şahitliği kabul ediliyordu.¹⁴⁵ Bir Frank ile bir Kıbrıslıyı karşı karşıya getiren herhangi bir davada Kıbrıslının haklı da olsa davayı kazanma şansı zayıftı. Latinlerin gözünde Kıbrıslılar güvenilmez, aşağılık insanlardı.

Toplumun, dini konulara giren; vasiyetname, evlilik, boşanma gibi davalarına bu mahkemelerin bakma yetkisi yoktu. Bu davalar kilise meclisleri tarafından çözümleniyordu. Kişiler bu sorunlarını, bağlı buldukları kiliselere götürmek zorundaydılar.

Kıbrıs'ta uygulanan toprağa dayalı sınıf ayrımının temeli büyük ölçüde Bizans'a dayanıyordu.¹⁴⁶ Ancak bu yeni sistem, var olan toprak rejimini daha da ağırlaştırmıştı. Şöyle ki; Bizans döneminde toprağa bağlı köylüler genel olarak özgürdüler ve bu haklara kalıtsal bir şekilde sürekli olarak sahiptiler.¹⁴⁷ Ancak yine de bir takım yasal düzenlemeler ve örfi durumlar, bu kişilerin özgürlüklerine bazı sınırlamalar getirebiliyordu. Fakat bağlı buldukları lordun bunlar üzerindeki yetkileri çok

¹⁴⁴ Edbury, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁴⁵ Edbury, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁴⁶ Konari, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁷ Benjamin Arbel, Bernard Hamilton ve David Jacoby, **Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean After 1204**, Routledge, 1989, s. 20.

sınırlıydı.¹⁴⁸ Bunun aksine Latinlerin kurmuş oldukları yeni düzende lordun yetkisi, ölüm cezası vermenin dışında, sınırsızdı. Serfin özel hayatından, kamusal hayatına kadar tüm süreçlere müdahale edebiliyorlardı. Yeni düzende serfler menkul bir mal gibi alınıp satılabildikleri gibi, aynı zamanda başka bir derebeyine kiraya da verilebiliyordu. Pariciler yoğun baskı altındaydılar ve bir tarafın serfi olmaktan öte çareleri yoktu. Bağlı buldukları kiliselerin de serfleri vardı ve onların şartları da içinde buldukları şartlardan öte değildi.

4. Ada'nın Nüfus Yapısı

Ortodoks mezhebinin Katolikler tarafından sürekli taciz edilmesi ve onları kendi hâkimiyetleri altına alma tutkusunu, Ortodoks ruhban sınıfının kendi cemaati üzerinde baskı oluşturmasını sağlıyordu. Kilise, cemaatinin desteğine, emeğine, ürününe ve maddi yardımına muhtaçtı. Bu hal Ortodoks cemaat üzerinde kutsal üçleme etkisi yaratıyordu: Kral, Lord ve Kilise. Söz konusu üç kesimden maddi ve psikolojik baskı kesintisiz bir şekilde serfe yöneliyordu. Özellikle bu baskıya bir de mezhepsel baskı eklenince, eski Bizans köylüsü için hayat her geçen gün çekilmez bir hal alıyordu. Sonuçta artan baskılardan bunalan köylüler imkan dahilinde buldukları yerden gizlice Ada dışına göç ediyor, buna imkanı olmayan ise çareyi ölümden arıyor, intihar ediyordu.¹⁴⁹ Batılı birçok yazar ve tarihçi bu gerçek üzerinde pek ya da hiç durmuyarak bu acı dolu gerçeği, bu dönemde inşa edilen görkemli saray ve katedrallerin ardına gizlemeye çalışmışlardır.

¹⁴⁸ Benjamin Arbel, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴⁹ Maier, **a.g.e.**, s. 89.

Latin idaresiyle Ada'ya gelen yeni düzenin amacı, yönetici sınıfa optimal sosyal ve ekonomik fayda sağlamaktı. Bu faydanın sağlayıcıları, çoğunlukla Ada'nın köylü sınıfını oluşturan Ortodoks halktı. Bu nedenle bu insanlar Ada'nın sömürülen ve ezilen sınıfını oluşturuyorlardı. Hıristiyanlar arasında var olan mezhepsel ayırım nedeniyle, Ada'nın Ortodoks ahalisi, Katolik baskısından dolayı sosyal ve ekonomik ayırımın en olumsuz kanadında yer alıyorlardı. Yaşanan olumsuzlukların en önemli nedeni; yönetici zümrenin Katolik mezhebine tâbi olmasıydı. Kaldı ki, bunun tersi durumunda da Ortodokslar hükmettikleri Katolıklere hoşgörülle yaklaşmayacaklardı. Lüzinyan idaresi boyunca, Ada nüfusunun yüz bini aşmadığı tahmin edilmektedir.¹⁵⁰ Demografik hareketlilik Ada'nın en önemli özellikleri arasında yer alıyordu. Akdeniz coğrafyasında meydana gelen; savaş, kıtlık ve salgın hastalıklar, insanların kuru bir yaprak gibi oradan oraya savrulmalarına neden oluyordu. Günümüzde de, Akdeniz coğrafyasının hemen hemen tüm ülkelerinde Kıbrıslılara rastlanmaktadır. Göç nedenleri değişmiş olsa da, süreç halen devam etmektedir. Lüzinyan idaresi altında Kıbrıs'ta nüfus kompozisyonu, eskiden de olduğu gibi yine çeşitlidir. Nüfus oranları bilinmemekle beraber Ada'da bu dönemde: Ortodoks Hıristiyanlar, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelen Katolik Hıristiyanlar (Franklar, Almanlar, İngilizler, İspanyollar, İtalyanlar vd.), Suriye ve civarından gelen Ortodoks olmayan Hıristiyanlar (Nasturiler, Kıptiler, Yakubiler ve Dürziler), Maronitler, Ermeniler, Yahudiler, Afrika'nın çeşitli yerlerinden ve Rusya'nın bozkırlarından getirilmiş köleler ve Müslümanlar (Araplar ve Türkler) yaşamaktaydı. Adı geçen bu nüfus topluluklarının sayıları hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Bazı batılı ve Yunan tarihçiler, başat nüfus olarak Ortodoks Bizanslıları gösterse de bu durumu destekleyen kaynaklara sahip

¹⁵⁰ Konnari, a.g.e., s. 14.

değillerdir. Ancak bu dönem için Ortodoks Bizanslılar, Latin Avrupalılar, Maronitler ve Ermeniler, azınlık sayılmayacak bir şekilde nüfusun ekseriyetini oluşturuyorlardı diyebiliriz. Nüfus hakkındaki fikrimize ışık tutması açısından şunu söyleyebiliriz ki: Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesinin ardından 18.000 ile 80.000'e yakın Maronit'in Kıbrıs'a göç ettiği tahmin edilmektedir.¹⁵¹ Başka bir kaynakta ise, 1224 yılında en az 60 köyün tamamında Maronitlerin oturduğunu yazmaktadır.¹⁵²

Kıbrıs'ın Haçlılar çağında giderek elde kalan tek toprak olması dolayısıyla, civar ülkelerde arta kalan Haçlılar ve diğer Hıristiyan unsurların, yapılan mal alışverişinin merkezi konumuna yükselmesine neden oldu. Hıristiyanlar arası bir ticaretten bahsetmemek muhakkak eksik olur. Çünkü ticaret bölgesellik arz ediyordu. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında da büyük bir ticaret hacmi söz konusuydu. İlk önce Yakındoğu'da sıkışıp kalan Haçlılara gönderilen yardımlar, zamanla yerini Doğu ile Batı arasında mal değiş tokuşuna yani ticarete bıraktı. Bu ticaretin merkezi ise Kıbrıs Adası'ydı. Bu ticaretten kâr sağlamak isteyen insanlar da bunu fırsat bilip gelip Kıbrıs'a yerleşti. Sözgelimi, bu ticaretten fayda sağlamak için 1170 yılında Ada'da hatırı sayılır bir Yahudi nüfus vardı.¹⁵³ Şems'el-din, daha çok bilinen adıyla Mukaddaşi, 985 yılında yazdığı "Suriye'nin Tasviri" adlı eserinde; ticaret merkezi olmasından dolayı birçok Müslüman tacirin Kıbrıs'ı tercih ettiğini yazmakta ve eklemektedir: "Kim ki, denizlerde üstünlük kurarsa Kıbrıs onundur."¹⁵⁴

¹⁵¹ Setton, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁵² Guita G. Hourani, "A Reading in the History of the Maronites of Cyprus Fram the Eipght Centruy to the Beginnig of British Rule", **The Journal of Maronite Studies**, S. 2, 1998, s. 5-6.

¹⁵³ Galatariotou, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁵⁴ Cobham, **a.g.e.**, s. 5.

Haçlıların doğudaki en büyük destekçileri Ermenilerdi. Özellikle Kilikya Ermeni Prenslüğü Kıbrıs'a yakınlığında dolayı aralarında hem ticari hem de askeri ilişkiler açısından bir yakınlık vardı. Kaldı ki, Ermeniler Haçlıların müttefikiydiler. Bu nedenle Ermeniler için Kıbrıs çok cazipti. Ermenilerin daha başından beri Kıbrıs'ta bir cemaatlerinin bulunduğunu biliyoruz. Ancak sayıları hakkında bir malumatımız yoktur. Özellikle Kıbrıs'ın Haçlıların idaresine geçmesiyle Guy de Lusignan'ın, Kilikya Ermenilerinden çok sayıda kişiyi Ada'ya davet ettiğini ve bu davetin karşılıksız kalmadığını bilmekteyiz. Ermeniler ile Franklar arasında yapılan evlilikler, aradaki bağları daha güçlendirdi. Bu iki krallık arasındaki sıkı bağlardan dolayı sürekli bir nüfus hareketi yaşanmaktaydı. 1192 yılındaki ilk ciddi göç dalgasından sonra Ada'ya en büyük Ermeni göçü, Kilikya Ermeni Krallığı ile Memlûkler arasında yaşanan mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde 30.000 civarında Ermeni Kıbrıs'a sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁵ Böylelikle Ermenilerin Ada'daki nüfus sayıları artmış, Ada'nın en önemli nüfus gruplarından biri olmuştur.¹⁵⁶

Kıbrıs, Ortaçağ boyunca kötü yönetilmenin yanı sıra, sürekli olarak doğal felaketlerle de karşı karşıya kalmıştır. Yıllarca süren kıtlıklar, kuraklıklar ve aşırı sıcaklıklar Ada'nın neredeyse doğal bir özelliği haline gelmiştir. Sıcaklıklar bazen öyle artıyordu ki, insanlar o gün ölmedikleri için dua ediyorlardı. 1435-1439 tarihleri arasında Kıbrıs'ta bulunan Pero Tafur, Ada'nın genel anlamda sağlıksızlığından bahseder.¹⁵⁷ Çekirge, sıçan ve yılan, Kıbrıslılara en çok zarar veren hayvanların başında gelirler. Bu yaratıklar, sadece Ortaçağ boyunca değil yakın döneme kadar da Ada'nın

¹⁵⁵ Alexander-Michael Hadjilyra, **The Armenians of Cyprus**, Nicosia, 1999, s. 12.

¹⁵⁶ Konnari, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁵⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 31.

en belalı sorunları olmuştur. Örneğin, 1484 yılında Ada'yı ziyaret eden Francesco Suriano, Ada'daki yılanların bolluğundan ve bu sebeple Ada'da nüfusun azaldığından ve insanların yılanlarla mücadele etmek için çok sayıda kedi beslediklerinden bahseder.¹⁵⁸ Bugün bile hâlâ bu eskiden kalma âdet devam etmekte olup, kırsal kesimlerde yaşayanların evlerinde çok sayıda kedi bulunmaktadır. Sıçanlar ve çekirge sürüleri, köylülerin mahsullerinin baş düşmanlarıydı. Çekirge istilasının ardından, kaçınılmaz olarak bir kıtlık gelmekteydi. Bu kıtlık sebebiyle insanlar gelecek yıl için ayırmış oldukları tohumları tüketmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum ise yeni bir kıtlığı beraberinde getiriyordu. Çekirgelerden arta kalanlar ise sıçanların rızkı oluyordu. Günümüzde bile, köylüler yabancı ağaçlarını sıçanlardan muhafaza edebilmek için sürekli bu ağaçların kavuklarına sıçan zehirleri koymaktadırlar.

Francesco Suriano da Ada'nın sıcaklığından şikayetçidir. Suriano yaz aylarındaki sıcaklıktan ötürü, insanların gündüzleri dışarı çıkamadıklarını, bu sebeple işlerini ve yolculuklarını geceleyin yaptıklarından bahseder.¹⁵⁹ Ahır hayvanları bile otlatılmak için gece dışarıya çıkarılıyordu. Nüfusun az sayıda ve tembel olduğu da Suriano'nun gözlemleri arasında yer alır.¹⁶⁰ Francesco Suriano, Ada kadınlarının ahlâksız olduğunu, iklimin insanları şehvetli kıldığını ve hemen hemen herkesin bir metreslik ilişkisi içerisinde olduğundan da ayrıca bahseder.¹⁶¹ Ortaçağlar boyunca Ada'yı ziyaret edenlerin bir çoğu, öncelikle Kıbrıslıların tembelliğinden ve ahlâksızlığından sıkça bahsetmişlerdir. Martoni, Kıbrıslı kadınların başlarının siyah bir örtüyle kapalı olduğundan ve bu örtüden dolayı yüzlerinin neredeyse gözükmeyeceğinden

¹⁵⁸ Cobham, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁵⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁶⁰ Cobham, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁶¹ Cobham, **a.g.e.**, s. 48.

bahseder.¹⁶² Kadınların bu giysi şekli sadece Martoni'nin gözlemlerinden ibaret değildir. O dönemlerde Ada'yı ziyaret eden bir çok Hıristiyan hacı da bu giysi şeklinden bahseder. Aşırı sıcaklardan ve sık sık meydana gelen depremlerden dolayı Ada halkı, ağaç dallarından yaptıkları çardaklar altında uyumayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Kırsallığın verdiği cemaat yapısından dolayı hırsızlık ve diğer gasp olaylarına pek rastlanılmaması, dışarıda uykuyu güvenli kılmıştır. Uykuyu bölen tek şey; Ada'nın meşhur can yakıcı sinekleridir. Kıbrıs'ta evler küçük ve az odalı olup, emeğe dayalı işgücünden dolayı geniş aile tipi göze çarpmaktaydı.

1362 yılı Kıbrıs için tam manasıyla bir kabustu. 1340'lı yıllardan beri Avrupa ve Yakındoğu'yu etkisi altına alan veba, 1362 yılında Kıbrıs'a ulaşmıştı. Vebayla birlikte çekirge istilası da başlamıştı. Kıtık ve salgın hastalık, insanların dirençlerini yitirmesine yol açmıştı. Büyük bir açlık söz konusuydu. Tüm insanlar buldukları yerleri terk ederek, kiliselere ve katedrallere sığındılar.¹⁶³ Burada hep birlikte diz çöktüler ve ölmek için Tanrı'dan yardım dilediler. Veba, kısa sürede etkisini göstermeye başladı. Magosa şehrinde günlük otuz ile kırk arasında kişi vebadan dolayı ölüyordu.¹⁶⁴ Hıristiyan olmayanlar yani Araplar, Yahudiler ve Türkler de Kiliselerde yapılan toplu ibadetlere, katılmaya zorlanıyordu. Ruhban sınıfı, Hıristiyanları, Müslümanlara ve Yahudilere karşı kışkırtmıştı. Müslümanlar ve Yahudiler göz yaşlarına boğularak, Hıristiyanlara tâbi oldular.¹⁶⁵ Bu tâbiyetin süresi hakkında şu an için herhangi bir bilgimiz mevcut değildir. Aynı zamanda bu kişilerin sayısı hakkında da

¹⁶² Cobham, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁶³ Konari, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁶⁴ Konari, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁶⁵ Konari, **a.g.e.**, s. 158.

herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Tek bildiğimiz, veba salgınından dolayı nüfusun en az beşte bir oranında azaldığıdır.

5. Katolik ve Ortodoks Çatışması

Kıbrıs, uzun yıllar Bizans'ın bir parçası olarak kalmıştı. Bu nedenle Bizans'ın dinsel karakterinin tüm özelliklerini taşıyordu. Kıbrıslıların büyük çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan'dı. İdarecilerinin de aynı mezhebi paylaşması ve devlet desteği, Kıbrıs Kilisesi'nin zenginliğine zenginlik, gücüne güç katmıştı. Kilise kısa zamanda yerel ve merkezi örgütlenmesini en ince detayına kadar tamamlamıştı. Haddinden fazla büyümüşü. Bu büyüklük, ruhban sınıfının birer aristokrat olarak davranmasına yol açmıştı. Zamanla dünyevi ve ruhani işler birbiri içine geçmiş, grift bir hal almıştı. Dinsel manada papazlar ve piskoposlar yozlaşmıştı. Önce kendi cemaatlerine, sonrasında da dinsel vazifelerine yabancılaşmışlar. Dünyevi iktidar için büyük bir mücadele içine girdiler. Daha fazla maddiyat için cemaatlerinin ellerinde ne varsa hepsini aldılar. Onları kendi açlıkları ve yoksulluklarıyla baş başa bıraktılar. Bizans Mültezimlerinin en büyük destekçisi oldular ve halkın karşısına bir din adamı olarak değil, bir vergi memuru olarak dikildiler. Dinsel ritüelleri suiistimal ettiler. Kendileri gibi bağlı buldukları kiliseyi de dünyevi bir kurum haline getirdiler. Pagan ayinlerinin ve festivallerinin merkezi durumuna, Kiliseyi yerleştirdiler. Öyle ki, keşiş Neophytus 1196 yılında Ada'nın içinde bulunduğu fakirliği ve perişanlığı tasvir ettikten sonra "Her ne başımıza geldiyse günahlarımızdan ötürü geldi." diyordu.¹⁶⁶ Neophytus'tan yaklaşık bir yüzyıl önce Başpiskopos Mouzalon papazları ve piskoposları, içine düştükleri dünyevi şehvetten kurtarmak için bir yığın mücadele vermiş, ama başarılı olamamıştı.

¹⁶⁶ Cobham, a.g.e., s. 10.

Kıbrıs Ortodoks cemaati, Haçlıların Ada'nın idaresini ele geçirmesiyle birlikte, kendi iç çatışmasının dışına çıkmak zorunda kaldı. Papanın talimatıyla, 1196 yılında Kıbrıs Latin Başpiskoposluğu kurulmuştu. Böylece iki mezhep arasındaki kavga kurumsal olarak verilmeye başlandı. Papalık, tüm gücüyle Katolik piskoposları, karşı mezhepteki mevkidaşlarına karşı sıkı bir şekilde kışkırttı. 1222 yılında Papalık temsilcisi kardinal Pelagius'un başkanlığında, Magosa'da bir toplantı düzenlendi. Toplantının ana gündemi, Ortodoks-Katolik çatışmasıydı. Toplantıdan çıkan sonuç, bu çatışmayı ortadan kaldırmak yerine adeta körüklüyordu. Alınan kararlar Ortodoks ruhban sınıfı, tamamen Kralın ve Katolik Başpiskoposun denetimi altına sokuluyordu.¹⁶⁷ Ayrıca bir diğer kararlar, Ortodoks piskoposluklarının sayısı on dörtten, dörde indirildi.¹⁶⁸ Bu dört piskoposluk ise; Lefkoşa, Baf, Limasol ve Magosa'dan oluşacaktı. Bu şehirlerde aynı zamanda birer Latin piskoposluk kurulmuştu. Dolayısıyla Ada'nın piskoposluk merkezleri birleştirilmiş, aynı çatı altında toplanmış oldu. Ancak piskoposluk merkezinde tek bir piskopos ikamet edecekti ve bu piskopos Latin olmak zorundaydı. Bir diğer ifadeyle, Latin piskoposlar, Piskoposluk merkezlerinde ikamet ederken, Ortodoks piskoposlar ise kentin en ücra yerleşim biriminde ikamet edeceklerdi. Böylece Ortodoks piskoposların ikametgâhları sırasıyla; Soli, Arsino, Lefkara ve Dipkarpaz'a taşındı. Merkezlerde görev yapan Latin piskoposlar, piskoposluk bölgesinin hiyerarşik en üst amiri olacaktı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, Ortodoks piskoposlar görevlerini ve mali gelirlerini hiyerarşik amirlerine devretmek zorundaydılar. Bir bakıma Ortodoks piskoposlar kızığa çekilmişti. Magosa Konseyi'nde, Ortodoks manastırlarına yönelik de bir karar alındı. Bu karar doğrultusunda,

¹⁶⁷ Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 47.

¹⁶⁸ Edbury, **a.g.e.**, s. 6.

manastırlarda ne kadar keşiş bulunacağını kral ve Latin başpiskopos belirleyecekti. Böylece manastırlardaki keşiş sayısına da tahdit konulmuş oldu. Bu apaçık bir şekilde Ortodoks mezhebine müdahaleydi. Otosefal Kıbrıs Kilisesi'nin özerklik durumunu ortadan kaldırıyordu. Çünkü İstanbul Patrikliği'nin bile böyle bir idari yetkisi bulunmuyordu. Ritüel olarak, evet İstanbul Patrikliği'ne bağlı olan Kıbrıs Kilise'si, idari yönden bağımsızdı. Kendi hiyerarşisini kendisi belirleyebiliyordu. Şimdi ise bu özerk durumunu yitirmişti. Manastırların ve diğer kiliselerin hizmetine girmek için kral ve Latin başpiskopos'un onayının aranması ise, dinsel baskının yanı sıra büyük ölçüde iktisadi sebeplere dayanıyordu. Feodal toprak rejiminin baskısından kaçmak için bu hizmetlere girmek, serfler için ehven'i şer'di. Bu geçişler ise, emeğe dayalı ekonomik sistemde işgücü kaybına neden oluyordu. Manastır ve kiliselere hizmetli girişine tahdit konulmasıyla, bu işgücü kaybı önlenmek istenmiştir. Zaten papazlar ve papaz yardımcılarını da dahil olmak üzere tüm ruhban sınıfı, feodal sistemin vergilerinden muaf tutulmuştu. Bu imkan, kötü şartlar altında yaşayan serfleri, bir kilise görevlisi olmak ya da kilise hizmetlisi olmak yönünde cezp ettiriyordu. Alınan yeni kararlar Kilise ve manastırlara tanınan bu hakka da sınırlama getirildi. Bu yeni sınırlamayla Ortodoks ruhban sınıfı, ancak Latin piskoposlara itaat etmeleri şartıyla feodal yükümlülüklerden muaf tutulacaklardı. Ayrıca papazlığa atanma, ayrılma yer değiştirme gibi idari prosedür, buldukları yerleşim birimin lordunun onayına tâbi tutulacaktı. Hem feodal lord hem de Latin papazlar, yeni yetkilerle Ortodoksların dini ve idari amirleri durumuna yükseltildi. Böylelikle feodal rejim sayesinde maddi ve manevi baskı altına alınan Kıbrıs Ortodoks cemaati, yeni kararlar doğrultusunda yeni bir dini baskı dalgasına girmiş oldular.

Şimdilik daha fazla kargaşaya mahal vermemek için, idari biatin dışında Ortodoksların dinsel ibadet şekline karışılmadı. Papalık bunu tepkiyle karşıladı. Çünkü ibadetlerin ve ayinlerin de Katolik mezhebine uygun olarak yerine getirilmesi için baskı yapıyordu. Ancak şimdilik bu hususa dokunulmamıştı. Yine de Ortodoks başpiskoposluğu üzerinde maddi ve manevi bir baskı kurulmuştu. Bu baskı, adı geçen cemaati çok zor bir dönemece getirdi. Magosa Konseyi'nde alınan kararları kabul lenmeyi ve bu kararları yürürlüğe sokmayı kendi kiliselerine bir ihanet olarak yorumladılar. Başpiskopos Neophytos ve Soli piskoposu, alınan kararlara uymayacağını deklare etti. Bunun üzerine her ikisi de Kıbrıs'tan sürgün edildi. Verilen sürgün cezası onlara İstanbul Patriği ile görüşme olanağı sunması açısından, önemli bir fırsatı da beraberinde getirmişti. Katolik baskısının yaratmış olduğu fikri kargaşadan bir kurtuluş yolu bulmak için İznik'e Patriğin yanına gittiler. 1223 yılında İznik'e vardılar. Başpiskopos, Patrik II. Germanos'a içinde buldukları vaziyeti anlattı ve ne yapmaları gerektiğini sordu. Patrik yanlış bir karar vermemek için kutsal sinodu topladı ve burada nasıl bir karar almaları gerektiği yönünde uzun uzadıya tartışılar.¹⁶⁹ Sinod, Ortodoks Kıbrıslıların inançlarında sabit durmalarını, Latinlere boyun eğmemelerini ve İstanbul'daki dindaşları gibi sınıksız bir şekilde mezheplerine sarılmalarını tavsiye etti.¹⁷⁰ Patrik başkanlığındaki sinod bu açıklamayı yaptıktan sonra şöyle bir uyarıda bulunmayı ihmal etmedi: "Şimdiye kadar hiçbir kimse babalarından miras aldıkları bu inanca ihanet içinde olmamıştır."¹⁷¹ Ancak bazı Ortodoks papazlar baskılara dayanamayıp, Katolıklere biat etti. Bunun üzerine 1229 yılında II. Germanos, tekrar

¹⁶⁹ Newman, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁷⁰ Angold, **a.g.e.**, s. 521.

¹⁷¹ Angold, **a.g.e.**, s. 521.

Ortodoks Kıbrıslılara seslenerek, Katoliklere boyun eğen piskoposları ve papazları sert bir dille eleştirdi.¹⁷²

Patriğin bu kararının ardından Ada'da gerilim hızla tırmandı. Papa, patriği Ada'da gerilimi artırmakla suçladı ve Kıbrıs'a yönelik baskıları artırma kararı aldı. Artık işler iyice rayından çıkmıştı. Ortodoks Kıbrıslılara yönelik dini baskı giderek dayanılmaz bir hal alıyordu. Artık onlardan sadece Latinlere boyun eğmeleri değil, Katolik mezhebine uygun olarak ibadet ve ayin yapmaları isteniyordu. Bu yüzden Ortodoks cemaatinin kiliseleri sıkı bir denetim altına alındı. Papalık bu konuda kararlıydı ve eğer gerekirse bu doğrultuda askeri güç bile kullanmaları yönünde talimat vermişti Patrik ise, "Roma'ya boyun eğmek yerine evlerinizde yalnız ibadet edin" yönünde bir karşılık verdi.¹⁷³ Hal böyle olunca Ortodoks Kıbrıslılar iki kilise arasında sıkışıp kaldılar. Ya itaat edip, hain olacaklardı ya da baskıya direneceklerdi. Bu baskılardan uzak durmak isteyen birçok Ortodoks Hıristiyan, topluca ibadet edebilmek için dağlarda bulunan mağaraları kendilerine ibadethane olarak seçtiler. O mağaralardaki izlere bugün bile rastlamak mümkündür. Ancak bu yeni sığınaklar bile onları korumaya yetmedi. Öyle ki, cadı avı misali, Ada'da Ortodoks keşiş avı başlamıştı. Gerçi, Latinler hiç de bu duruma yabancı değildi.

Ortodoks keşişlerden bir kısmı kendilerine ibadethane olarak, Girne dağlarının zirvesinde yer alan Kantara Manastırı'nı seçmişlerdi. Sayıları on üçtü. İki Athis Dağı'ndan, çilekeş dostlarına katılmak için gelmişti. Latin piskoposlar tarafından tespit edilen bu keşişler, Katolik mezhebine uygun ibadet ve ayin yapmadıkları gerekçesiyle hapse atıldılar. Burada türlü işkencelere maruz kaldılar ve içlerinden biri

¹⁷² Angold, **a.g.e.**, s. 521.

¹⁷³ J. M. Hussey, **The Orthodox Church in the Byzantine Empire**, New York, 1986, s. 203.

bu işkencelere dayanamayıp öldü.¹⁷⁴ Bu olay üzerine Papa IX Gregory, Latin başpiskopos Eustorgue'ye, "Eğer yanlışlarında ısrar ederlerse, onlara sapkın olarak davranın." talimatını verdi.¹⁷⁵ Keşişler tüm uğraşlara rağmen, Papa'nın üstünlüğünü, onun birinciliğini kabul etmediler. Papa'nın talimatına dayanarak başpiskopos Eustorgue onları sapkın ilan edip, ölüm cezasına çarptırılmalarını emretti.¹⁷⁶ Bu emir üzerine keşişler, atların kuyruklarına bağlanıp, taşlı zeminde, herkesin gözü önünde sürütüldükten sonra, kazıklara bağlanarak yakıldılar.¹⁷⁷ Hatta yangından arta kalanlar tekrar yakıldı.¹⁷⁸

1231 yılında keşişlerin yakılması, bir bakıma onların mensubu oldukları mezhebin mahkum edilmesiydi. Papalık ve krallık, "sapkın Ortodoksları" kendi yollarına çekmek için fiziksel şiddetin yolunu artık açmıştı. Şimdiye kadar iki mezhep arasındaki çıkabilecek herhangi bir çatışmayı, Ada'nın toplumsal istikrarını muhafaza etmek pahasına önlemek için bir tampon vazifesi gören krallığın bu misyonu sona eriyordu. Artık bitarafliktan zorunlu olarak taraflığa geçmişti. Elbette krallık Latindi ve bu nedenle Ortodokslara yönelik bir nefret içindeydiler. Ancak ortada bir krallık vardı ve içeride çıkabilecek güçlü bir ayaklanma, bölgenin dış güçlerine istenmedik bir davetiye çıkarabilirdi. Bu sebeple iki mezhep arasındaki denge istenmeyerek de olsa korunmaya çalışıldı. Ancak sonunda krallık, Papalığa boyun eğmek zorunda kaldı ve karşı mezhebi yola getirmek için tüm yaptırımlar yürürlüğe konuldu. Keşişlerin katledilmesi, Ortodoks Hıristiyan toplum tarafından "şehitlik" olarak tanımlandı ve bu

¹⁷⁴ Coureas, **a.g.e.**, s. 281-282.

¹⁷⁵ Setton, **a.g.e.**, s. 626.

¹⁷⁶ Kyrris, **a.g.e.**, s. 214.

¹⁷⁷ Duckworth, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁷⁸ Coureas, **a.g.e.**, s. 283.

olay hiçbir zaman unutulmamak üzere toplumun benliğine işlendi. Ayrıca iki cemaat arasındaki nefretin ve kinin zirveye taşınmasına yol açtı.

Bu olay aynı zamanda tüm Ortodoks Hıristiyan aleminde büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. Ortodokslar üzerindeki baskılar, Latin idaresi altındaki tüm topraklarda görülüyordu. Hatta birçok keşiş ve papaz mezheplerine bağlılıklarından dolayı hapse mahkum edilmişti. Ancak Kıbrıs'ta yaşanan vahşetin bir benzeri görülmemiş, duyulmamıştı. 1232 yılında Patrik II. Germanos, Papa IX. Gregory'e olayı protesto eden bir mektup göndererek, bu olayların daha fazla büyümemesi için ricada bulundu.¹⁷⁹ Ancak Papa cevaben yazdığı mektubunda, tüm bu olayların Ortodoks Kilisesi'nin ayrılıkçı tavrından kaynaklandığı söylemekteydi.¹⁸⁰ Sonuçta yüzyıllardır süren Papa-Patrik üstünlük çekişmesinin doğurduğu siyasal hırs, kıskançlık ve duyguların beslediği nefret ve yedirememe güdüsü, on üç keşişin hayatına mal olmuştu.

Mezhepler arası çatışmanın talim adası Kıbrıs'ta dini şiddet, on üç keşişin katledilmesiyle, yerini yapısal şiddete bıraktı. Ölümle sonuçlanacak yaptırımlar yasaklanmıştı. Ancak ölüm cezası haricindeki tüm ikna yolları, halâ mubahlığını muhafaza ediyordu. 1240 yılında Papa IX Gregory, Kıbrıs Latin Başpiskoposu Eustorgue'ye: "Bundan böyle Ortodoks Hıristiyanlar Roma Kilisesi'ne bağlılık yemini etmedikçe; Roma Kilisesi âdetlerine aykırı bir şekilde toplu ayin yapmaları yasaklanmıştır." cümlelerini de ihtiva eden bir dolu talimat gönderdi.¹⁸¹ Mektubu alan başpiskopos vakit geçirmeden, talimatın içeriğini karşı mezhebin din görevlilerine bildirdi. Bunun

¹⁷⁹ Angold, **a.g.e.**, s. 521.

¹⁸⁰ Newman, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁸¹ Setton, **a.g.e.**, s. 627.

üzerine Ortodoks piskoposlar kilise ve manastırların değerli eşyalarını toplayarak, yanlarına başlıca papazları ve keşişleri alarak gizlice Ada'dan kaçtılar.¹⁸²

Piskoposların ve önde gelen keşiş ve papazların Ada'dan kaçtığını öğrenen Papa IX Gregory, kaçan kişiler nedeniyle boşalan görevlere Latinlerin atanması emrini verdi. Dolaylı bir yoldan da olsa, Ortodoks Kilisesi'nin dini mevkileri Latinler tarafından doldurulmaya başlandı. Bu durum zorunlu olarak alt tabakanın Roma Kilise sistemine entegre olmasının önünü açıyordu. Piskoposlar ve diğerleri Ada'yı terk ederek kendilerini Roma'ya itaat etmekten kurtarmışlardı ama cemaatlerini de savunmasız bir şekilde ortada ve başsız bırakmışlardı. Diğer taraftan bu kaçış, başsız kalan Ortodoks cemaati, Katolik ruhbanaya boyun eğişin kapısına kadar getirmişti. Artık kilise ve manastırların idaresi onların elindeydi ve ibadet ve ayinler Roma'nın benimsediği gelenek üzerine yapılıyordu.

Sosyal adaletsizliğin ardından gelen dinsel baskı, cemaat içi dayanışmanın artmasına yardımcı oldu. İktisadi zenginliğin yüzdeler dilimin küçük paydası arasında paylaşımı, ırksal ayırım yapılması, İstanbul'un Haçlılar tarafından işgal edilmesi ve mezhebî baskının şiddetlenmesi, toplumsal bir paydanın oluşmasına neden oldu. Bu toplumsal payda ise, Ada'nın ezilmiş ve horlanmış halkı arasında kısa zamanda sosyal bir mirasın oluşmasına ve ardından cemaat içi iletişimin hızlı bir şekilde artmasıyla, kendi iç çatışmalarının bir kenara itilip, tek bir düşmana odaklanma psikolojisini doğurdu. Böylece bir asır önce içine düşmüş olduğu seyf ü sefadan dolayı kendi cemaati nazarında değer kaybına uğrayan ruhban sınıfı, şimdilerde maruz kaldığı eziyetten dolayı, toplumun gözünde yeniden yükselişe geçmişti. Ruhban sınıfının bir anda Ada'dan kaçışı bile bu bakış açısıyla değerlendirildi.

¹⁸² Setton, a.g.e., s. 627.

a. Bulla Cypria

Katoliklerin, ruhban sınıfının ve krallığın Ortodoks cemaat üzerinde hem iktisadi hem de dinsel bir müsadere söz konusuydu. Karşı kilisenin tüm maddi mal varlığına el konulmuştu. Mevcut olanın yanında gelecek gelirleri de Latin başpiskoposluğunun vesayeti altındaydı. Ortodoks kilisesinin her yönüyle tazyik altında tutulmasının yegane amacı; Ada'da tek mezhep olarak Katolikliği kaim kılmaktı. Bu nedenle piskoposluk sayısı on dörtten dörde indirildi. Çünkü Ada'da dört Latin piskoposluğu vardı ve bu piskoposluk bölgeleri, aynı merkezlerde ve tek bir metropolitin yetkisi altında birleştirildi. Diğer taraftan Ortodoks kilisesinin gelirlerine el konulmasıyla, bu kilisenin maddi gücü kırılmak istenmiştir. Karşı mezhebin zoraki yollarla hizaya getirilmek istenmesiyle, mezhebin bağlı bulunduğu kilise tamamıyla ortadan kaldırılmak istenmiştir.

Anlatılanların aksine, bu dönemde Kıbrıs'ta bir mezhep çatışmasından söz edilemez. Çünkü burada söz konusu olan, güçlünün zayıfı ezme hatta ortadan kaldırma hadisesidir. Çatışmanın ana unsuru olan iki eşit taraf burada mevcut değildir. Kaldı ki, Ortodoks kilisesinin, bu dönem için söylenmek kaydıyla, Katolik mezhebinin üyeleri üzerinde ne bir baskısından ne de bir tesirinden söz edilemez. Dahası meşru müdafaa dahi söz konusu değildir.

Kıbrıs Ortodoks toplumuna karşı yürütülen şiddet, Papalık mevkiinde oturan zatın kişisel bakış açısına göre artıp azalıyordu. Papa IX. Gregory'den sonra, 1247 yılında Papalık tahtına oturan Papa IV. İnnocent, bu şiddetin derecesini azaltmış, söz konusu cemaat üzerindeki baskıları biraz olsun hafifletebilmişti. Ancak, bu kısmi rahatlama çok uzun müddetli olmamış, 1254 yılında Papanın ölümüyle son bulmuştu. Halefi IV. Aleksander, sefelinin takip ettiği müsamaha politikasına şiddetle karşı

çıkmişti. Yeni Papayla birlikte, Ada'nın Ortodoks Hıristiyan ahalisi üzerindeki dinsel şiddet hızlı bir tırmanışa geçti. Papa, Kıbrıslı Ortodoksları "içinde buldukları sapkınlıktan geri çevirmek için" elindeki tüm imkanları kullanmaktan geri durmadı. Bu uğurda Kıbrıs'a yönelik bir dizi sert kararı ihtiva eden bir talimatname hazırladı ve bu kararları yürürlüğe konması için Kıbrıs Latin Başpiskoposu'na gönderdi. "Bulla Cypria" olarak tarihe geçen bu kararlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:¹⁸³

- Kıbrıs sathında tüm kiliselere yapılan yardımların toplanması ve bu yardımların denetlenmesi yalnızca Latin Başpiskoposluğu'na aittir.
- Ada'da mevcut olan dört Katolik ve Ortodoks piskoposluğu değişimsiz aynen kalacaktır. Ortodoks piskoposlar kendi cemaatleri tarafından seçilecektir.
- Ortodoks piskoposlar, Latin piskoposlarla aynı bölgede ikamet edeceklerdir. Ancak aynı kasaba veya şehirde bulunmayacaklardır. Ortodoks piskoposlar, sadece kendileri gösterilen piskoposluk sınırları içerisindeki yerleşim yerinde ikamet edeceklerdir.¹⁸⁴
- Kıbrıs Latin Başpiskoposluğu, Ada'nın yegane başpiskoposluğu kabul edilecek ve bu durum taraflarca, kayıtsız şartsız, kabul edilecektir.¹⁸⁵

¹⁸³ Duckworth, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸⁴ Soli (Lefkoşa), Dipkarpaz (Magosa), Lefkara (Limasol), Hirsofu (Baf).

¹⁸⁵ Bu madde ile, fiili olarak yok sayılan Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu resmen lağvedildi. Efes Konsili'nden bu yana Otosefal (Özerk) özelliğe sahip Kıbrıs Kilise'si ilk kez bu özelliğini yitirmiştir.

- Ada'nın tüm piskoposları, papazları ve diğer ruhban, söz konusu Latin başpiskoposunu dinsel başkanları olarak tanıyacaklar ve ona saygıda kusur etmeyeceklerdir.
- Ortodoks piskoposlar, piskoposluk bölgesindeki Latin piskoposun tabiiyetinde ve vesayetinde olacaklar ve bu piskoposu hiyerarşik üst olarak kabul edeceklerdir.¹⁸⁶
- Piskoposluk bölgesinden seçilen her piskopos göreve başlayabilmek için, Kıbrıs kralı tarafından onaylanacak ve piskopos Latin başpiskoposluğa bağlılık ve sadakat yemini edecektir.¹⁸⁷
- Halihazırdaki Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu, kendi görevi boyunca bu ünvanı onursal olarak taşıyacak olup, devamındakiler bu ünvanı kullanmayacaklardır.¹⁸⁸
- Ortodoks piskoposların tümü, kendi bölgelerinde Latin piskoposlar tarafından tertiplenen dini ayin ve törenlere ve de kilise meclislerine katılacaklardır.

Bulla Cypria ile alınan kararlarla birlikte, Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu lağvedilmişti. Bu, idari karardan öte hem siyasi hem de tarihi bir karardı. Siyasi ka-

¹⁸⁶ Bu madde ile Ortodoks ruhban yetkilerinden arındırılarak, Latin piskoposların denetimine sokulmuştur. böylece piskoposlar arasındaki vesayet ilişkisi sonlandırılmış ve iki mezhep arasında bir hiyerarşi ilişkisi kurulmuştur. Ortodoks Ruhban sınıfının özerkliği ortadan kaldırılmıştır.

¹⁸⁷ Bu madde ile, Ortodoks Kilisesi üzerinde çift yönlü hem sivil hem de dini bir denetim kurulmuş oldu. Bu madde aynı zamanda piskopos seçimlerine müdahalenin önünü açmıştır. Böylece krala ve başpiskoposa karşı olan adaylar seçimi en başından kaybetmiş olacaklardır. Diğer taraftan kral ve başpiskoposla yakın ilişkiler kurmak zorunlu bir hal almıştır.

¹⁸⁸ Böylelikle başpiskoposluk eşitler arasındaki birincilik ünvanını yitirmiş oldu.

rardı; çünkü Katolik-Ortodoks mezhebinin üstünlük mücadelesinin açık bir sonucuydu. Tarihi karar olması ise; tarihinden beri Roma Kilisesi'nden bile daha eski bir tarihi olan Kıbrıs Kilisesi, bu tarihi özelliğinden kaynaklanan Otosefal niteliğini kaybetmişti.

Bulla Cypria ile Kıbrıs'ın bilinen tarihi dini yapısı altüst olmuştu. Kıbrıs Kilisesi uzun bir mücadelenin ardından Roma Kilisesi'nin bir parçası olmuştu. Artık, toplumun tümünün dinsel ihtiyaçları Roma Kilisesi'nin kabulleri doğrultusunda giderilecekti. Resmi olarak Ortodoks mezhebinin ayin ve ibadet şekilleri sonlandırılmıştı. Toplum büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştı. Halbuki toplum, 1247 yılında yeni papayla başlayan yumuşamanın devam edeceğini umut ediyordu. Öyle ki, bu yumuşamadan umutlanan Ortodoks ruhban Ada'ya dönüş yapmıştı.¹⁸⁹ Papa ile Patrik arasında sıkışıp kalan Kıbrıs Ortodoks cemaati bu sıkışıklığı, ya boyun eğmekle ya da Ada'dan kaçıp kurtulmakla çözmeye çalıştı. Öyle ki, Patrik Bulla Cypria ile getirilen yeni düzenlemelere uyararak Roma'ya bağlılık yemini edenlerin aforoz edileceğini bildirmişti.¹⁹⁰ Patriğin almış olduğu bu ağır karar neticesinde, Ada'da her iki mezhebi aynı bedende yaşayan, görünürde tek, içerikte çift mezhepli bir toplum tablosu ortaya çıktı. Baskının verdiği korkuyla Roma'ya bağlılık yemini eden Kıbrıslılar, kiliselerde ayinlerini Roma usullerine göre ifa etmeye başladılar. Ancak bu insanların çoğu gerçek, hakiki inançlarını kendi mezheplerine uygun olarak yerine getirdiler. Görünürde Katolik, gerçekte ise Ortodoks mezhebine bağlı bir insan kişiliği ortaya çıktı. Sina başpiskoposu Konstantius bu dönemde yaşananları şöyle anlatmaktaydı: “Din adamlarının Latin yönetiminde uğradıkları ruhsal ve bedensel eziyeti teferrua-

¹⁸⁹ Setton, **a.g.e.**, s. 627.

¹⁹⁰ Duckworth, **a.g.e.**, s. 25.

tıyla anlatabilmek olanaksızdır. Her gün baskı altında tutulmakta ve taciz edilmekteydiler. Ortodoks ruhban sınıfı Roma'ya bağlılık yemini etmeye zorlanıyorlardı. Bunu kabul edenler rahat bırakılıyor, kabul etmeyenler ise dövülmekte, hapse atılmakta yani fiziksel şiddete maruz kalmaktaydılar. Bazıları ise, atların kuyruğuna bağlanıp taşlı zeminlerde ölünceye kadar sürütülmekte, sonrasında ise odun yığınları üzerinde yakılmaktaydılar.¹⁹¹

Latin başpiskoposluğu, ilk tesisinden itibaren, Ortodoks kilisesinin maddi kaynaklarından faydalanıyordu. Bulla Cypria ile bu durum açıkça ortaya konuldu. Ortodoks kilisesinin tüm gelirleri Latin başpiskoposluğuna aktarıldı. Latin piskoposlar köylülerin yeni vergi toplayıcıları olmuştu. Kiliselerin tüm gelirleri tek havuzda toplanıyordu. Ancak bu gelirler sosyal yardım şeklinde fakire fukaraya ulaşmıyordu. Öyle ki, Latin soylular Ada'nın en zenginleri olmalarına karşın, Ada'da inşa edilen katedral için iki köyün geliri ile katedralin arsasını, yardım olarak verebildiler.¹⁹² Geri kalan külfet ise Ortodoks cemaatten karşılandı.

6. Memlükler ve Kıbrıs

14. yüzyıl boyunca Kıbrıs nüfusu inişli çıkışlı bir süreç yaşadı. Bir taraftan salgın hastalıklar ve kıtlıklar sonucunda nüfus azalırken, diğer taraftan Memlüklerle girişilen mücadeleler sonucu nüfus sayısında ciddi değişimler yaşandı. Kıbrıs, Akdeniz'de işgal ettiği üstün konumu dolayısıyla, bölgenin güç dengesinde önemli bir role sahipti. Akdeniz'de üstünlük kurmak isteyen bir devlet, kayıtsız şartsız Kıbrıs'ı dolaylı ya da doğrudan kontrolü altında tutmak zorundaydı. Bu durum tarihsel bir

¹⁹¹ Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler**, 2. baskı, Cyrep Yay., Lefkoşa, 2000, s. 5.

¹⁹² Konnari, **a.g.e.**, s. 171.

vakiadır. Bölgede kurulmuş ve kurulacak tüm hegemon devletler ya da imparatorluklar, bir şekilde Kıbrıs'ı kontrol etmek mecburiyetindeydi.

Ada'nın jeopolitik ve stratejik öneminden dolayı, Ada sürekli bir mücadele sahası olmuş, yerel kültürden ziyade egemen kültürlerin tesiri altında kalmış ve bir toplama kampı misali bölge halklarının uğrak noktası olmuştur. Diğer taraftan karasal bağlardan kopuk, çevre ülkelere yakın bir Ada olmasından dolayı tüccarlar kadar, korsanların da vazgeçilmez bir yeri olmuştur. Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri tarihsel bir olguydu. M.Ö 63'te Roma hükümdarı Pompeius, Akdeniz'i korsanlardan temizlemek için girişimlerde bulunmuştu.¹⁹³ Coğrafi keşifler öncesi Akdeniz, deniz ticaretinin en yoğun yaşandığı bölgeydi. Üç kıta arasındaki ticaret ana hattı Akdeniz'di. Bu nedenle korsanlar için Akdeniz hareketli ve bereketli bir denizdi.

Haçlılar ve korsanlar sürekli bir şekilde Levantları (kıyı şehirlerini) yağmalamaktaydılar. 1365 yılında Kıbrıslı Haçlılar, Batı Anadolu sahillerine ciddi tecavüzde bulundular.¹⁹⁴ Aynı yıl Haçlılar İskenderiye'de tarihe geçen bir katliam gerçekleştirdiler. 15. yüzyılda yaşamış vakanüvis el-Makrizi katliamı şöyle anlatır: "Kıbrıs'ın Kralı gelip at sırtında kente girdi ve Franklar halkı kılıçtan geçirmeye başladılar. Buldukları her şeyi yağmaladılar. Çok sayıda tutsak alıp, bir kısmını köleleştirdiler. Birçok yeri ateşe verdiler. Toplam sekiz günü burada geçirdikten sonra beş bin tutsakla denize açıldılar."¹⁹⁵ Kıbrıs'ın Hıristiyanların elinde bulunması hem sahil boylarında yaşayan Müslüman halk için, hem de Akdeniz'de ticaret yapan Müslüman de-

¹⁹³ William Harris, **Levant**, Çev: Ercan Ertürk, Literatür Yay., İstanbul, 2005, s. 37.

¹⁹⁴ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 118.

¹⁹⁵ P. M. Holt, **Haçlılar Çağı**, Çev: Özden Arıkan, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 128-129.

nizciler için büyük bir tehdit oluştuyordu. Anadolu Selçuklu Devleti, Akdeniz'de ticareti güvenli bir hale getirmek için Kıbrıs Krallığı'yla ticaret anlaşmaları yapıyordu.¹⁹⁶ Kıbrıs, Avrupa ve Levant arasında cereyan eden ticaretin mübadele merkeziydi. Magosa sokaklarında Rum, Ermeni, Türk, Arap, Suriyeli ve Yahudi gibi, her millete mensup tüccarlara rastlanıyordu.¹⁹⁷ Bu nedenle ticaretin güvenliği büyük bir önem arz ediyordu. Ancak bu güvenliği tesis etmek çok güçtü. Frank korsanlar Doğu Akdeniz'de dehşet saçmaktaydılar.¹⁹⁸ Örneğin, Memlük Sultanı Barsbay'ın tahta çıkmasından bir süre sonra, Osmanlı Sultanı'na gönderdiği değerli hediyeleri taşımakta olan bir gemisi İskenderiye açıklarında Frank korsanlar tarafından yağmalanmıştır.¹⁹⁹

Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın korsanlık faaliyetlerinden dolayı Memluk Sultanlığı'yla arası sürekli açıldı. Çevre ülkeleri rahatsız eden en büyük olay, Kıbrıs'ın korsanlara ev sahipliği yapmasıydı. Yapılan ikili anlaşmalara baktığımız zaman, muhakkak korsanlıkla ilgili bir hüküm göze çarpıyordu. 1365 İskenderiye katliamı, Memlüklerin hafızasında derin bir yer edinmişti. Osmanlı Sultanı için gönderilen hediyelerin yağmalanması, Barsbay'ın Kıbrıs'a yönelik harekete geçme kararı alınmasında büyük bir rol oynadı.

¹⁹⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 109-117.

¹⁹⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁹⁸ Holt, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁹⁹ André Clot, **Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı**, Çev: Turhan Ilgaz, Epsilon Yay., İstanbul, 2005, s. 111.

Barsbay 1425 yılında Kıbrıs'ı Memluk sultanlığına bağlamayı başarmıştı. dönemin vakanüvisi İbn Tağribirdi²⁰⁰ Kıbrıs savaşını şöyle anlatır: “Kuvvetlerinin sayılamayacak kadar kalabalık olmasına ve daha arkada güçleri bulunmasına, üstelik Müslüman kuvvetinin küçüklüğüne rağmen Kıbrıs Hükümdarı esir edildi. Franklar kılıçtan geçirildi. Birçoğu esir edildi.”²⁰¹ Kıbrıs bir kez daha ağır tahribe uğramıştı. Ancak bu son durum, doğrudan doğruya İskenderiye'nin yakılıp yıkılmasının bir cezalandırılmasıydı. André Clot, savaş sonrasında Memlukların 1060 tutsak ve büyük bir ganimetle Mısır'a döndüklerinden bahseder.²⁰² Savaş sonrasında varılan anlaşmaya göre: Kıbrıs Kralı Janus, Sultan'a her yıl yirmi bin dinar haraç ödemeyi taahhüt ediyordu. Bu taahhülle Kıbrıs krallığı, Memluk sultanlığının vassalı durumuna geliyordu.²⁰³ Altı yıl sonra Kral Janus ölünce, Barsbay onun çocuk yaştaki oğlunu tahta çıkarmak ve haracını istemek için Ada'ya bir temsilci gönderdi.²⁰⁴ Yeni hükümdar II. Janus, usulünce Barsbay'a bağlılık yemini etti ve 1432'de kendisine hükümdarlık alâmeti olarak bir kaftan gönderildi.²⁰⁵ Bilindiği üzere bu hak, Memlukların halefi olan Osmanlı Devleti'ne, Kıbrıs'a müdahale etme fırsatı sunacaktı. Memlukların Kıbrıs'a sefer düzenlemelerinin asıl amacı, Akdeniz-Kızıldeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamaktı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Franklar, Memluk tica-

²⁰⁰ Kıbrıs seferi sırasında kara ordularının komutanı Tağribirdi'ydi. Ancak bu kişiyle olayı anlatan Tağribirdi'nin aynı kişiler olduğu noktasında bir dayanağımız yoktur. Ancak zaman ve olay açısından kişiye bakacak olursak bu kişilerin aynı kişiler olduğu büyük bir olasılıktır.

²⁰¹ Holt, **a.g.e.**, s. 188.

²⁰² Clot, **a.g.e.**, s. 112.

²⁰³ Clot, **a.g.e.**, s. 113.

²⁰⁴ Holt, **a.g.e.**, s. 188.

²⁰⁵ Holt, **a.g.e.**, s. 188.

retine en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. Yapılan anlaşmalara ve yapılan tüm uyarılara rağmen Franklar, Kıbrıs'ın bir korsan üssü olmasının önüne geçemediler.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS

A. KIBRIS'IN FETHİ

Osmanlı İmparatorluğu her Akdeniz İmparatorluğu gibi, bölgedeki varlığını daha güçlü bir hale getirebilmek, bölgenin hem ticari hem de siyasi güvenliğini kontrol altında tutabilmek maksadıyla Kıbrıs Adası'nı fethetmiştir. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması, iktisadi, dini ve siyasi açıdan bir zorunluluk halini almıştı. Kıbrıs Adası daha önceki dönemlerde de Müslüman devletler tarafından fethedilmiş ya da vergiye bağlanmıştı. Ancak eskilerden farklı olarak, Osmanlı Devleti Ada'yı gerçek manada kontrol edebilmek amacıyla, Kıbrıs'a nüfus nakletmiştir. Çünkü Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in kilit taşı niteliğinde olup, buranın en güvenilir bir biçimde müdafaa edilmesi gerekiyordu. Kıbrıs'ın düşman elinde bulunmasının sonuçlarını geçmiş bölümlerimizde bahsettik. Bu nedenle Ada'nın yabancı bir devletin hâkimiyetinde olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir endişenin doğmasına yol açıyordu.

Akdeniz ticaretinin güvenliğini korsanlar büyük ölçüde tehdit ediyordu. Yine bu korsanlar yüzünden Akdeniz'de deniz ulaşımı büyük bir sıkıntı içindeydi. Bu durumlar Osmanlı ekonomisine doğrudan zarar veriyordu. Kaldı ki, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmasıyla, Kıbrıs Krallığı'nın 1425 yılından beri Memlük Sultanlığı'na ödediği vergi, Memlük Sultanlığı'nın halefi olması sebebiyle Osmanlı Devleti'ne ödenmeye başlamıştı.²⁰⁶ Ancak bu bağlılık yine de Ada'nın bir korsan yatağı olmasını önleyemiyordu. Mısır'ın Fethi, Akdeniz'e yö-

²⁰⁶ George Finlay, **The History Of Greece Under Othoman and Venetian Domination**, London, 1856, s. 93.

nelik bir adımdı ve bu adımı Kıbrıs'ın fethi takip etti. Dolayısıyla Mısır'ın alınmasının zorunlu sonucu, Kıbrıs'ın fethi olmuştur diyebiliriz. Akdeniz ticaretine önem veren Osmanlı İmparatorluğu için, bu ticareti aksatacak her türlü girişim büyük bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü, her yıl Mısır'dan ve Suriye sahillerinden İstanbul'a giden ve dönen gemiler Malta ve Venedik korsanlarının saldırısına uğruyor, bundan başka havanın muhalefeti sebebiyle Kıbrıs'a uğramak zorunda kalan gemilerin mallarına el konuyordu.²⁰⁷ Diğer taraftan, Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında barış olmasına rağmen, kutsal vazifelerini yerine getirmek için deniz yoluyla Mısır'a giden hacılar, Kıbrıs eşkıyalarının saldırılarına maruz kalıyordu.²⁰⁸ II. Selim'in şehzadeligi zamanında Mısır'dan kendisine gönderilen özel eşyalarıyla yüklü bir geminin kötü hava şartlarından dolayı Kıbrıs'a sığınması üzerine el konulmuştu. Selâniki Mustafa Efendi bu olayı şöyle anlatır: “*Cezire-i Kıbrıs fethinde Pâdişâh-i zemin zeman hazret-i sultân Selim Han, şehzadeligi hâlinde diyâr-ı Mısıryye'den murâd idindükleri tuhaf ve sükker ve pirinç ve at için gönderdikleri âdemleri furtına ile deryâdan halâs müyesser oldukda melâ'in-i Bî-dîn sulh üzre iken atları vesâ'ir metâ'ı zabt idüp, Şahzâdenün idüğü neden ma'lûm diyüp ba'dehû niçe ihanetden sonra virmeğle vicdan-ı Şerifelerinde mukarrer olmuş idi.*”²⁰⁹

Kıbrıs'ın alınması, tüm bu sıkıntıları sonlandıracak olmasının yanı sıra, Levant ticaretinde Osmanlı Devleti'ni ayrıcalıklı bir duruma getirecek ve bu süreçte Ada,

²⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, 6. baskı, TTK Yay., 1988, s. 13.

²⁰⁸ İbrahim Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Çev: Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara, 1981, s. 343.

²⁰⁹ Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki** (971-1003/1563-1595), Haz: Mehmet İpşirli, C. I, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 77.

Doğu Akdeniz'in anahtarı konumuna gelecekti.²¹⁰ Kıbrıs, Akdeniz'de önemli bir ticaret merkeziydi ve bu ticaretten faydalanabilmek için Avrupalı devletler Ada'da birer konsolosluk kurmuştu.²¹¹

Bu sebeplerin dışında Kıbrıs'ın alınmasını, Portekiz doğumlu bir Yahudi olan Jozef Nasi'ye ve Sultan Selim'in içkiye düşkünlüğünden hareketle, Kıbrıs şarabına bağlamak, oryantalist bakış açısıyla ortaya atılmış dayanaksız bir görüştür. Mesela, John Mcgilchrist, "History Of The Turks" adlı eserinde, Kıbrıs'ın Fethini tamamıyla Sultan Selim'in içkiye olan düşkünlüğüyle açıklamaya çalışmıştır. Özetle: "...Kıbrıs'ın güzel şarapları Selim'i celbetmiştir... Selim bu güzel şarapların üretildiği üzüm bağlarına sahip olmak için... bir diğer nedense Edirne'de yapılmakta olan camiye yardım toplamaktı..."²¹² John Mcgilchrist aynı eserinde II. Selim'in ölümünü bile Kıbrıs şarabına bağlamaktadır: "9 Aralık 1574 tarihinde Selim, bir şişe Kıbrıs şarabı içip sarhoş oldu ve hamamda yere düşüp başını yere vurdu ve öldü."²¹³ Tüm bu yorumlar fantastik tarih anlayışından kaynaklanmakta olup, bilimsel ölçütlerden de o kadar uzaktır. Nicolae Jorga Kıbrıs'ın Fethi için: "Osmanlılar açısından Kıbrıs Harekâtının gerçek sebebi, Takımadalar'dan ve Doğu Akdeniz'den bakiye kalan son Hıristiyan rakipleri, casusları ve korsan hamilerini defetmekti."²¹⁴ derken, Padişah II.

²¹⁰ John Fuller, **Narrative Of A Tour Through Some Parts Of The Turkish Empire**, London, 1830, s. 504.

²¹¹ Fuller, **a.g.e.**, s. 504.

²¹² John Mcgilchrist, **History Of The Turks from The Earliest Period To The Present Time**, London, 1856, s. 159-160.

²¹³ Mcgilchrist, **a.g.e.**, s. 169.

²¹⁴ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev: Nilüfer Epçeli, C. III, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 127.

Selim ise fethin gerekçesini özetle şöyle açıklamaktaydı: “...*Venedik doju câdde-i adaletden udûl ve hayta-i hiyânete duhûl idüp sâlifü'z-zikr kral-ı bed-fi'âl hufyeten asâkir ü mâl ile mu'âvenetden mâ'adâ hâcc-ı serîfe deryâdan sefer ve sefîne ile Cezâyir-i Garb'a güzer eden huccâc-ı hidâyete-minhâc ve tüccâr zevi'l-ibtihâcı fırsat bulduklarında ruhsat vormeyüp hılâf-ı ahd ü emân katl ü hasâret ile nakz-ı ahd ve neks-i eymân eylemegin...*”²¹⁵ Bu belgede de açıkça görüleceği gibi Kıbrıs'ın fethinin ana sebebi, Hac yollarının ve Akdeniz deniz ticaretinin güvenliğini sağlamaktı.

Rodos (1522), Cezayir (1533), Sakız (1566), Trablusgarp (1551), Korsika (1553) ve Cerbe'nin (1560) yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Kıbrıs'ı zorunlu olarak fetih sahasına sokmuştur. Diğer taraftan Lübnan dağlarındaki Dürziler, 1518 yılından beri bölgenin başlıca sorunu haline gelmişti. Memluk idaresi altında ciddi bir sorun oluşturmayan Dürziler, Osmanlı idaresine karşı koymak için, Kıbrıs'taki Venedik yönetimiyle sıkı ilişkiler kurdular ve Kıbrıs vasıtasıyla Venedik'ten silah tedarik ettiler.²¹⁶ Dolayısıyla Kıbrıs Ada'sının düşman ellerinde olması, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ticari ve iktisadi istikrarı için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Kaldı ki Kıbrıs seferini, İnebahtı yenilgisini ele alarak değerlendirirsek, bu seferin Osmanlı Devleti'nin varlığını nasıl bir tehlikeye attığını, bu nedenle de bu harekâtın basitçe alınmış bir karardan ibaret olmadığı sonucuna kolayca varabiliriz.

Kıbrıs zorlu bir kuşatmanın ardından Osmanlı toprakları arasına katıldı. Kıbrıs'ın fethi Osmanlı Devleti için, yaklaşık olarak elli bin şehidin hayatına mal olmuş-

²¹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar)**, Yayın Nu: 70, Ankara, 2005, s. 7.

²¹⁶ Harris, **a.g.e.**, s. 121-122.

tu.²¹⁷ Öyle ki, Kıbrıs'ın fethi için tüm Osmanlı halkı seferber edilmişti. Osmanlı topraklarındaki fetih telaşını arşiv kayıtlarında kolayca görebilmekteyiz. Bu durumu ispat etmek için şu örnekleri verebiliriz: “Kıbrıs Adası'nın fethi için çıkılacak seferde askerin gıda ihtiyacının karşılanması için görevlendirilen Mirza Çavuş'a Zülkadriye ve Halep Beylerbeyileri tarafından gereken yardımın yapılması.”²¹⁸ “Şam ve Halep kadılarının Kıbrıs'ın fethi, deryada olan düşman donanmalarının imhası ve Yemen'e musallat olan Arap eşkıyasının defedilmesi için bütün Müslümanlara tembihte bulunarak mabed ve mescitlerde Kur'an-ı Kerim okutturup dualar ettirmeleri”²¹⁹, “Sığacık, Rodos, Midilli, Ağrıboz ve Sakız beylerinin emirlerinde bulunan gemilerin eksiklerini tamamlayarak Kıbrıs'a gelecek düşman gemilerini bertaraf etmek üzere İskenderiye beyi serdarlığına teşkil edilip Kıbrıs'a gönderilen donanmaya katılarak Kıbrıs'a gidip Vezir Mustafa Paşa'nın uygun göreceği hizmette bulunmaları...”²²⁰, “Diyarbakır gönüllülerinden iki yüz nefer tayin olunarak savaş araç gereçleriyle Kıbrıs'a gönderilmeleri.”²²¹, “Selanik, Kocacık, Vize, Tanrıdağı vs. Yörüklerden Kıbrıs Seferi'ne gitmeleri emrolunanların vakit geçirmeden görev yerlerine gitmeleri.”²²², “Kıbrıs'ta görevlendirmek üzere Sivas ve Tokat kazalarından istenen lağımçıların

²¹⁷ Hammer, **a.g.e.**, s. 130.

²¹⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979/1570-1572)**, Yayın no: 33, Ankara, 1996, s. 16. Bundan sonra bu kaynak 12 numaralı Mühimme Defteri olarak kısaltılacaktır.

²¹⁹ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 68.

²²⁰ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 157.

²²¹ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 171.

²²² 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 172.

acilen ihraç edilip Silifke İskelesi'ne gönderilmesi.”²²³ Örneklerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı hâkimiyeti altındaki çeşitli vilayet ve kazalardan Kıbrıs'ın fethi için yardım temin edilmeye çalışılmıştır.

Lüzinyan ve sonrasında Venedik zulmünden usanmış olan yerli halk, yönetimin değişmesinden yana olduklarından, Osmanlıları memnuniyetle karşıladılar.²²⁴ Ortodoks ruhban sınıfı, memurların Katoliklere verdikleri destekten rahatsız olduğundan, Franklara karşı büyük bir kızgınlık içindeydiler. Onlar için Frankların yerinde Türk sancakbeylerini ve sübaşılarını görmek daha memnuniyet vericiydi.²²⁵ Venedik idaresi, Osmanlı ordusuna direnmeden teslim olan halka hiç müsamaha göstermedi. Limasol'a bağlı Lefkara kasabasında yaşayan halkı bir gece baskısıyla kılıçtan geçirdiler, kadınları ve çocukları da dağlara kaçırdılar.²²⁶

1. Fetih ve Kıbrıs Halkı

Kıbrıs halkı, Latin hâkimiyetine girmelerinden bu yana çeşitli zulümlere maruz kalmıştı. Kölelikten daha kötü bir hayat içerisinde olan Kıbrıslıların Venedik idaresi altında durumu o denli zordu ki, çoğu Rodos'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli topraklarına göç etmek zorunda kalıyorlardı.²²⁷ Şimdi bu zulümden kurtulma fırsatı doğmuştu. Osmanlı idaresinin kendi topraklarında yaşayan halklara karşı göstermiş olduğu hoşgörü, Kıbrıs halkı tarafından da biliniyordu. Bu yüzden halkın çoğunluğu

²²³ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 51.

²²⁴ Finlay, **a.g.e.**, s. 94.

²²⁵ Jorga, **a.g.e.**, s. 131.

²²⁶ Hammer, **a.g.e.**, s. 126.

²²⁷ Pierre Oberling, **Bellapais'e Giden Yol**, Çev: Mehmet Erdoğan, Ankara, 1987, s. 2.

bir yönetim değişikliğinin daha iyi olacağı inancındaydı.²²⁸ Venedik, savaş öncesinde ve sırasında Kıbrıs halkının Osmanlı'dan yana bir tavır almasından endişe ederek, Paricilere özgürlüklerini iade edeceği yönünde bildirimler dağıtıyordu, ancak bu yeni bir şey değildi. Venedik ara sıra toplumun celallenmesini önlemek için bu yola başvuruyordu. Ancak Venediklilerin vaat ettiği ancak bir türlü vermediği bu özgürlüğü Paricilere, Lala Mustafa Paşa vermişti.²²⁹ Ortaçağ feodal toprak sisteminden yorulmuş, toplumun en alt tabakasını teşkil eden, sürekli Frank soyluların baskılarıyla baş etmeye çalışan, haftada en az iki gün angaryaya maruz kalan Kıbrıslı köylü serfler için yeni bir umut ışığı doğmuştu.²³⁰

Frank ve ardından Venedik idaresi, kendi nazariyeleri açısından, Kıbrıs'ı parlak bir dönem olarak değerlendirmekteydiler. Ancak hem sosyal hem de dini nazariyede durum hiçte öyle değildi. Toplumsal sıkıntıların dışavurumu, maddi kuvvetten yoksun köylüler için mümkün değildi. Dolayısıyla burada sıkıntıların bir içevurumu söz konusuydu. Bu içevurum kendisini; her ne pahasına olursa olsun Katolik baskısından kurtulmak olarak ifade ediyordu. Fra Angelo Calepio²³¹, fethin canlı tanığı olarak, Kıbrıslıların Türk kuvvetlerine karşı nasıl bir sempati beslediklerine şahit olmuştu.²³² Kaldı ki, 1562 yılından beri Osmanlı Devleti Kıbrıs halkıyla yakından ilgilenmekteydi. Ada halkının gönlünü kazanmak için yoğun çalışmalar yapılıyordu. Dönemin kaynaklarının belirttiğine göre, yaklaşık elli bin serf Türklere katılmak için hazır

²²⁸ John Julius Norwich, **A History of Venice**, Vintage Books, New York, 1989, s. 473.

²²⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 132.

²³⁰ Norwich, **a.g.e.**, s. 472-473.

²³¹ Rahip. Lefkoşa'nın fethinin ardından esir alınıp hapsedilmişti.

²³² Luke, **Cyprus Under The Turks**, s. 14.

bekliyordu.²³³ Kıbrıs'ın Ortodoks halkı ve ruhban sınıfı, fetih esnasında ve sonrasında Türklere yol gösterici oldular. Osmanlı Devleti yerli ahalinin muhakkak bir şekilde gönlünü kazanmak istiyordu ve yerli halka, istimâlet politikası doğrultusunda muamele etti.²³⁴ Türkler, Kıbrıslıların göstermiş oldukları yardımseverliğe layıkıyla cevap verdiler. Ancak aynı müsamahayı Feodal beylere göstermediler. Çünkü Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nin düşmanı Ortodoks Hıristiyan halk değil, Franklardı.

Ada'nın fethinin tamamlanmasının ardından, Ada'nın yeniden mamur hale getirilmesi ve halkın güvenliğinin yeniden tesis edilmesi amacıyla, 7 Mayıs 1572 tarihinde Padişah II. Selim tarafından Kıbrıs'a yönelik bir ferman çıkarıldı. Ferman aynen şöyledir: “*Kıbrıs beylerbeyine ve kadısına ve defterdarına hüküm ki: Cezire-i Kıbrıs kuvvet-i kâhire-i husrevânem ile yenile fetholunmuş memleket olu reâyâsına dahı ne'an za'f târî olup cezire-i mezbûre reâyâsına zulm ü te'addi olunmayup adalet olunup eger icrâ-i şer'i şerifde ve eger tahsil-i emvâl-i Beytü'l-mâl'de ve eger sâyir tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniyyede himayet ü siyanet olunup takviye virilmekle memleket ü vilayet eski hali üzre ma'mur u âbâdân olmak mühimmâtdan olmağın buyurdum ki: Bu babda her birünüz bizzat mukayyed olup tâyife-i re'âyâ vedâyi-i Hâlık-ı berayadur; mehmâ-emken humâyet ü siyânet eyleyüp kimesneye zulm ü te'addi itdürmeyüp eger icrâ-i ahkâm-ı şer'i şerifde ve eger miri hidematda ve eger Beytü'l-mâl cem'u tahsilinde tderic ü adalet ile tutup re'âyâ tefrika vü ihtilal virür hususlardan ihtiyat eylesesiz ki, eyyâm-ı hümayun-ı adalet makrunumda her biri ferağı bal ve huzur-ı hal ile kâr u kisblerinde olmağla cezire-i mezbure eski hâli üzre*

²³³ Halil İnalçık, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 60.

²³⁴ İnalçık, **a.g.m.**, s. 61.

ma'mur u âbâdân ola. Cezire-i mezburenin ma'mur u âbâdân ve re'âyâ vü berâyâsı emn ü emân ve refâhiyyet ü itminan üzre olması nihayet-i âmâl-i behcet me'abumdur. Bu hususda gereği gibi her biriniz mukayyed olup her vechile şeneldüp ma'mur u âbâdân olması bâbında mesâi-i cemilenüz vücuda getirüp bâb-ı ikdâmda dakika fevteylemeyesiz. Şöyle ki; re'âyâyâ zulm ü te'addi olunup fevka'l-had tekalif ile müte'ezzi olmağla mâbeynlerine tefrika vü ihtilâl virildüğü istimâ oluna, beyan olunan özrinüz kabul olmak ihtimali yokdur; ana göre gaflet eylemeyesiz."²³⁵ Fermanda padişahın hükmü açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fermanın son cümlesi, "Şöyle ki; re'âyâyâ zulm ü te'addi olunup fevka'l-had tekalif ile müte'ezzi olmağla mâbeynlerine tefrika vü ihtilâl virildüğü istimâ oluna, beyan olunan özrinüz kabul olmak ihtimali yokdur; ana göre gaflet eylemeyesiz." Kıbrıs'ın yeni yöneticilerine, yapılacak bir hatanın affi olmayacağını açık bir dille ifade etmiştir. Fermanın üzerinde hassasiyetle durduğu, ahaliye kesinlikle zulm ü te'addi yapılmayacağı yani, örf âdet ve mukavelenin hilâfına katiyen hareket edilmeyeceği ve onlardan fevkalade bir vergi alınmayacağı ve aralarında isyana ve tefrikaya yol açacak uygulamalardan kaçınılması gerektiği vurgulanarak, Kıbrıs halkına bugüne kadar hiç görmediği bir muamelenin yolu açılmıştır. Bu hükümle Kıbrıs'ta var olan Feodal düzen sona ermiştir. Kıbrıs köylüsü serflikten kurtulmuştur. Padişah II. Selim Kıbrıs ahalisine, kendi dininden olmamasına rağmen, Frankların aksine insanca bir yaklaşım sergilemiştir. Kıbrıslılar böylece yüzyıllardır "aşağılık bir varlık" muamelesi görmekten kurtulmuşlardır. Mühimme defterine yansıyan bir diğer kayıta ise: "... kendisine Baf sancağının zeâmet olarak verilmesi şartıyla Baf'taki eski burcun tamirini ve ayrıca bir kadirga inşa etmeyi taahhüt ve iltizam eden Baf Kullar Ağası Mehmed'in teklifinin,

²³⁵ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 269.

iltizam ile sancak tevcih edildiği takdirde adı geçen ağanın bu işe sarfedeceği parayı kendi malından vermeyip reâyâdan toplayacağı açık olduğundan kabul edilmediği...²³⁶

Her iki düzenlemeyle de Ada halkı, idareye karşı korunmak istenmiştir. Bu önemli bir husustur. İlk kez, Kıbrıs halkını yönetici zümreye karşı koruyan bir düzenleme getirilmiştir. Feodal düzenin ve bunun uzantısı olan serfliğin kaldırılmasıyla, Kıbrıslı köylülere zilyetliklerinde bulundurdıkları toprakları mülk edinebilme hakkı tanındı. Osmanlı öncesi Kıbrıs'ta, ahalinin kendi toprağını işleyebilecek herhangi bir mülkü bulunmuyordu. Toprak; soylular, devlet ve kilise arasında pay edilmişti. Köylüler bir nevi toprağın icarcılarıydılar. 1562 yılında 246 köy soylulara, 567'si ise kiliseye aitti.²³⁷ Böylece, Osmanlı hukukuyla birlikte Kıbrıslı köylülere avantajlı bir durum yaratılmış oldu. Bir diğer ifadeyle, hali hazırda toprağını işleyen ahali, bu toprağı satın alabilme hakkına sahip oluyordu. Ancak bu uygulama Ada'da bir toprak spekülasyonunun doğmasına yol açtı. Yani bir Kıbrıslı toprağı satın almak istediği zaman kendisinden toprağın gerçek değerinden daha fazla bir değer talep edildi. Ancak bu usulsüzlük kısa zamanda Sultan II. Selim tarafından bir fermanla yasaklandı ve Kıbrıs idarecilerine toprağın gerçek değerinden satılması gerektiği bildirildi.²³⁸

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı yeniden mamur kılarak, Ada'nın kendine yeter bir iktisadi yapıya kavuşmasını ve böylece Ada'nın, devlet hazinesine ek bir yük getirmesinin önüne geçmek istiyordu. Bu amaçla öncelikle Ada'nın ahalisini yeniden üretime koşmak için, onlara güvenli bir ortam sağlamaya çalışmıştır. Ardından fetih ön-

²³⁶ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 266.

²³⁷ İnalçık, **a.g.m.**, s. 64.

²³⁸ İnalçık, **a.g.m.**, s. 65.

cesinde ve sırasından bir takım nedenlerle, Ada'nın dağlık bölgelerine sığınmış veya Ada'dan civar memleketlere göç etmiş Kıbrıslıların tekrar Ada'ya geri dönmeleri için belirli bir süre için vergiden muaf olma gibi kolaylıklar sağlamıştır. Bunun bir neticesi olarak Venedik'te bulunan küçük bir Kıbrıs kolonisi, 1571 yılında Ada'ya dönmek için Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve başvurusu kabul edilmiştir.²³⁹ Bunun haricinde, Ada'da düzeni bozan, Kıbrıs'ta bulunup devlete ihanet eden erkek ve kadın yerli Hıristiyanlardan üçyüz nefer de Antalya'ya iskân edilmişlerdir.²⁴⁰

Kıbrıs'ın yeniden yaşanabilir ve kendi kendine yeter bir iktisadi seviyeye gelbilmesi için Anadolu'dan Ada'ya nüfus nakli yapılmıştır. Kıbrıs'a yapılan nüfus naklinin iki temel sebebi vardır: Bunlardan birincisi, Ada'nın nüfus yoğunluğunu artırmak yoluyla, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, tarımsal üretim başta olmak üzere ekonomiyi yeniden canlandırmak, diğeri ise, Kıbrıs'ın demografik yapısını dış güçlerin tesirinden uzak tutarak, Ada'yı daha güvenli bir yapıya kavuşturmaktır.

B. KIBRIS'A TÜRKLERİN İSKANI

Fetih öncesinde Ada'nın nüfusunun kesin olmamakla beraber, 160.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁴¹ Bu dönem için Kıbrıs'ın nüfusu hakkında tahminde bulunanlara göre nüfus 100.000 ile 200.000 arasında değişmektedir.²⁴² Gerçi, Mı-

²³⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991, s. 61.

²⁴⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 15.

²⁴¹ Norwich, **a.g.e.**, s. 472.

²⁴² Hill, **a.g.e.**, C.III, s. 787.

sır'ın fethi sonrasında Kıbrıs'a yoğun bir göç süreci yaşanmıştır.²⁴³ Ancak bu süreçte ne kadar kişinin Ada'ya geldiği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. O halde Türkler Ada'ya geldiğinde nüfusun, 100.000 ile 200.000 arasında olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Çünkü savaş sırasında birçok köy ve yerleşim birimi harabe olmuş, metruk bir hale gelmişti. Bunun doğal bir uzantısı olarak da, Ada'nın nüfusu ciddi bir şekilde azalmıştı. Nitekim, 1572 yılında fethin hemen ardından yapılan ilk Osmanlı tahririnde 905 meskun köye karşılık, 76 boş köy sayılmıştır.²⁴⁴ Demek ki, Ada'da bulunan 981 köyün 76'sı tamamen boşalmıştı. Muhtemelen bu metruk köyler, savaşın bir sonucuydu.²⁴⁵ Diğer yandan kıtlık, kuraklık, salgın hastalıklar, depremler ve çekirge istilasları gibi faktörler, nüfusun azalmasında en az savaş kadar etkili olmuştur. Bunun dışında Venedik idaresinin ağır vergi yükü, halkın göç etmesine neden olmuştur.²⁴⁶ Baumgarten, Hıristiyan hacı, 1508 yılında Kıbrıs'ta bulunduğu sırada, tüm Kıbrıslıların Venediklilerin birer kölesi olduğundan, ağır vergilerden bitap düşüklerinden ve bu nedenle yaşam şartlarının çok zor olduğundan bahseder.²⁴⁷ O halde tüm bunların neticesinde Ada'nın nüfusunun azalmasının tek nedeni olarak, 1571 Kıbrıs savaşını işaret etmenin tarihsel bir hata olacağını söylemek yerinde olur.

²⁴³ Benjamin Arbel, "Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest", **Ottoman Cyprus: a collection of studies on history and culture**, Nicosia, 2008, s. 38.

²⁴⁴ Halil İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, 1969, s. 27.

²⁴⁵ Arbel, **a.g.m.**, s. 38.

²⁴⁶ Stavroula Varella, "Language contact and the lexicon in the history of Cypriot Greek", **Contemporary studies in descriptive linguistics**, Vol. 7, Oxford, 2006, s. 63; Stavros Panteli, **A New History of Cyprus From the earliest times to the present day**, London, 1984, s. 21; Kirris, **a.g.e.**, s. 243-244.

²⁴⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 55.

Kıbrıs'ta azalan nüfusu yeniden artırmak amacıyla Ada'ya Anadolu'dan bir göç süreci başlatılmıştır. Anadolu, Karaman, Rum (Sivas, Tokat, Amasya) ve Dulkadir (Maraş) eyaletlerine gönderilen 2 Eylül 1572 tarihli bir hükümde, Kıbrıs'a yapılacak nüfus naklinin gerekçesi şöyle izah edilmiştir: "Kıbrıs Adası'nın istilâ dolayısıyla hayli yerleri harap olmuştur. Bu yerler tarıma elverişli verimli topraklardır, buraların ve Ada'daki kasaba ve köylerin mamur hale getirilmesi gerekli görülmüştür. Bunun için arazi sıkıntısı çeken, vergi tahrir defterlerine yazılmamış bulunan kimselerle, bulunduğu yerden kaçıp başka yerde yerleşenler veya ırgat olarak çalışanlar, toprak davaları bir neticeye vurdurulamayanlar, şehirlerde ve köylerde işsiz dolaşanların, defterlere yazılıp Kıbrıs'a gönderilmeleri emredilmiştir."²⁴⁸ Bunun haricinde hükmün gönderildiği vilayetlerin kasabalarında her çeşit zanaat erbabından, her on haneden birisi seçilip Ada'ya sürgün edilecekti. Diğer taraftan Ada'ya güçlü kuvvetli çiftçilerin, alet ve edevatlarıyla ve davarlarıyla gönderilmesine özen gösterilmiştir. Kıbrıs'a sürgün edilen bir çiftçi burada askerlere ayrılmış kadrolara kesinlikle tayin edilmeyecekti.²⁴⁹ Ayrıca her göçmenin muhakkak iki kefil olması şarttı.²⁵⁰ Kıbrıs'a göç edenlerin iki yıl vergiden muaf tutulacak olmasıyla, Ada'ya göç teşvik edilmek istenmiştir. Bunun yanı sıra Ada'nın ikliminin güzelliğinden, toprağının verimliliğinden ve havasının güzelliğinden bahsedilerek, insanlar Kıbrıs'a göç için özendirilmiştir.

Kıbrıs için hazırlanan ve 19 numaralı Mühimme defterinde yer alan sürgün hükmü başlangıçta iyi niyetle hazırlanmış ve gönüllülüğü esas alan bir yapıya sahipti.

²⁴⁸ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 28.

²⁴⁹ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 97.

²⁵⁰ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 95.

Ancak Ada Anadolu'da kötü bir şöhrete sahipti. Özellikle sürgün hükmüne tâbi tutulan vilayetler²⁵¹, Akdeniz'e yakınlığı dolayısıyla kulaktan duyma da olsa bu kötü şöhretten haberdardı. Kaldı ki, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri herkesin malumuydu. İnebahtı yenilgisi, Kıbrıs'ı halkın gözünde güvensiz kılmıştı. Ayrıca, kötü iklim şartları, depremler, kıtlık ve kuraklık dolayısıyla Ada'dan bir şekilde Anadolu'ya göç edenlerden, Ada hakkında olumsuz izlenimler edinmiş olmalarının ihtimali yüksekti. Tüm bu olumsuz şartlardan dolayı, Anadolu halkı Kıbrıs'a göç etmek istememiştir. Mesela, Antalya kazasından Kıbrıs'a sürülmek üzere 94 hane defterde kayıt ve tespit edildiği halde bunlardan bir kısmı ortadan kaybolmuş ve ancak 74 hane Ada'ya gönderilebilmişti.²⁵² Bu isteksizliğin sonucu olarak, 1581 yılına kadar Ada'ya 12.000 hanenin nakledilmesi planlanmış olmasına rağmen, bu sayı ancak 8.000 ile sınırlı kalmıştır.²⁵³ Her hanenin beş kişiden mürekkep olacağı düşünülecek olursa, sürgün neticesinde Kıbrıs'a 40.000 bin kişinin yerleştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Calepio, fethin hemen akabinde, Ada'nın güvenliği için yaklaşık 3.300 kadar bir askeri birliğin Ada'da bırakıldığından bahseder.²⁵⁴ Diğer taraftan fetih öncesinde Kıbrıs'ın Magosa kentinde yaşayan bir Türk nüfusun var olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.²⁵⁵ Tüm bu nüfus sayılarını bir araya getirecek olursak, Kıbrıs'ta 1580 yılında en az 43.000 Türkün yaşadığını söyleyebiliriz. Aynı tarihlerde Bos-

²⁵¹ Antalya, Adana, Sis ve Tarsus.

²⁵² İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 30.

²⁵³ Orhonlu, **a.g.m.**, s. 97.

²⁵⁴ Cobham, **a.g.e.**, s. 162.

²⁵⁵ Konnari, **a.g.e.**, s. 157; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 119.

na'nın 21.350, Ankara'nın 23.000, Edirne'nin 27.000 nüfusa sahip olduğunu hesaba katarsak²⁵⁶, Ada'nın iskânı hakkında daha iyi bir fikir sahibi olabiliriz.

Kıbrıs Adası'na Anadolu'dan yapılan sürgünlerin yanı sıra, Ada'nın ticari hayatını canlandırmak amacıyla, Adaya Yahudi nüfus da nakledilmek istenmiştir. Örneğin Filistin'deki Safed sancağı yöneticisine gönderilen bir fermanda “malları, mülkleri ve aileleriyle birlikte... 1000 zengin ve müreffeh Yahudi'nin Kıbrıs'a gönderilmesi için talimat verilmiştir.²⁵⁷ Ardından 1577 tarihli bir emirnâmede bu sayının 500'e düştüğünü görmekteyiz. Özellikle göç ettirilecek Yahudi'lerin zengin olmasına dikkat edilecekti. Bunun haricinde gitmeyenlerin yerine asla fakir Yahudiler gönderilmeyecekti.²⁵⁸ Ancak tüm uğraşılara rağmen Yahudilerin Ada'ya yerleştirilmesi gerçekleştirilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde sürgünün iki şekli vardı. Bunlardan birincisinin amacı, İmparatorluğa yeni kazandırılan toprakları yeniden mamur ve abadan kılmak, yani şenlendirmektir. İkincisi ise, bir cezalandırma yöntemi idi. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı fethettiği ilk andan itibaren sürgünün her iki amacını da kullanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Kıbrıs'a gönüllü olarak göç etmek isteyenlerin sayısı azdı. Halk göçe tâbi tutulmamak için ölümü göze alarak, köşe bucak kaçmıştır. Bu nedenle gönüllü sürgün istenilen seviyeye ulaşamayınca, zorunlu sürgün devreye girmiştir. Bazı tarihçiler, Kıbrıs'a yönelik zorunlu göçün XVI. yüzyıl sonrasında meydana geldiğini ifade etseler de biz arşiv vesikalarından, daha fethin ilk yıllarından itibaren bir ceza metodu olarak sürgünlerin yapıldığını öğrenmekteyiz. Örneğin, Musul'da oturan ve

²⁵⁶ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 60.

²⁵⁷ Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 143-144.

²⁵⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 144.

burada fesat çıkaran bazı şahıslar 1572 senesinde Kıbrıs'a sürülmüştür.²⁵⁹ Bir diğer hükümde de, Azak Kalesi süvarileri ağası Hasan bin Bahadır'ın, "ehl-i fesad" olduğu için Rodos'a sürüldüğü, ancak bir yolunu bulup buradan kaçtığı için, yakalanıp Kıbrıs'a sürgün edildiği bildirilmektedir.²⁶⁰

Diğer taraftan Anadolu'da fesada sebep olup, toplumun asayişini bozan aşiretlerin de Kıbrıs'a sürgün edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.²⁶¹ Kıbrıs'a başta Anadolu olmak üzere diğer Osmanlı topraklarından yapılan göçlerin çoğunluğu cebir yoluyla ifa edilmiştir. Nitekim, ilk başta çıkarılan sürgün hükmünde göç edecek kişilerde belirli bir kabiliyet ve ahlaki bir meziyet aranırken, sonrasında yaşanan zorluklar neticesinde bu hükmün kurallarına riayet edilmeyerek, daha çok ehl-i fesad taifesinin Ada'ya sürgün edildiğini yine kaynaklar bize aktarmaktadır. Ehl-i fesad taifesinin Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarından ihraç edilmesiyle; hem bu topraklarda sükunet ve asayiş tesis edilmekte, hem de bu kişilerin Kıbrıs'a yerleştirilmesiyle Ada'da bir Müslüman Türk kimliği yaratılmak istenmiştir. Ancak burada hemen şunu belirtmek isteriz ki, ehl-i fesadın Ada'ya göç ettirilmesi de büyük çabalar sayesinde olmuştur. Bu kimseler de Ada'ya göç etmek istememişlerdir. Örneğin arşiv kayıtlarından, Kıbrıs'a sürülen Yörüklerin reislerini öldürerek gemilerden firar eylediklerini öğrenmekteyiz.²⁶² Kıbrıs'a sürgün cezasının, aynı zamanda Anadolu'da bazı aşiretleri dize getirmek amacıyla bir tehdit aracı olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Yine arşiv vesikalarında: "Kıbrıs'a sürülecek aşiretlerin, kendi hallerinde yaşayacak-

²⁵⁹ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 411.

²⁶⁰ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 227.

²⁶¹ Ahmed Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

²⁶² Refik, **a.g.e.**, s. 148.

larına söz verecek olurlarsa nefyedilmelerinden feragat edileceğine”²⁶³ dair hükümlere rastlamaktayız. Bu hükümden yola çıkarak, bu dönemde Kıbrıs’a sürgün edilmenin insanların psikolojisi üzerinde yol açtığı etkiyi kolayca anlayabiliriz.

Anakaralar açısından, adalar genellikle bir sürgün mahalli olarak kullanılmıştır. Kıbrıs da bir ada olması neticesinde bu tarihi vazifeden yeterince payını almıştır. Hititler döneminde dahi Ada bir sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Bu uygulama Bizans döneminde de aynen devam etmiştir. İmparator V. Konstantin, Manastırların toplumda yaratmış olduğu mistisizmi ortadan kaldırmak maksadıyla, keşişlerin ve rahibelerin evlenmeleri için emirnameler çıkarmış ve bu emirnameye uymayanların kör edilip, Kıbrıs’a sürgün edileceği yönünde tehditler savurmuştur.²⁶⁴ Görüldüğü gibi Kıbrıs, ceza anlamında bir sürgün adasıydı. Bu durum, Ada’nın fethi sonrasında Osmanlı topraklarından Ada’yı şenlendirmeye yönelik olarak yapılan göçün, çok çetin şartlarda gerçekleşmesine neden olmuştur.

C. NÜFUS

Çalışmamızın başından itibaren vurguladığımız gibi, Kıbrıs Adası’nda nüfus sayısının seyri sürekli olarak inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Venedik idaresinin başlangıcında Ada’nın nüfusunun 100.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁵ Coronelli fetihten önce Ada’nın nüfusunu 196.986 olarak vermektedir.²⁶⁶ Savorgnan’a göre, 1562 yılında Ada nüfusu 180.000 iken, bir diğer kaynak Graziani,

²⁶³ Refik, **a.g.e.**, s. 148.

²⁶⁴ Mango, **a.g.e.**, s. 129.

²⁶⁵ Varella, **a.g.m.**, s. 61.

²⁶⁶ Hill, **a.g.e.**, C.III, s. 787.

1570 yılında Ada nüfusunun sayısını 200.000 olarak vermektedir.²⁶⁷ Kıbrıs nüfusunun % 85'ine yakını kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Nitekim fethin hemen akabinde yapılan tahrirde 981 köy tespit edilmişti. Şehirlerin nüfusu heteredoks bir görünüm arz ederken, köylerin nüfusu daha çok homojen bir yapıya sahipti. Şehirlerde Akdeniz milletlerin hepsinden bir parça bulunurken, köyler ağırlıklı olarak Ortodoks Hıristiyanlardan oluşuyordu. Bu dönemde Ada'da Maronitlere ait 33, Ermenilere ait 3 ve Çingeneleere ait 1 köy bulunuyordu.²⁶⁸ Bunların haricinde İtalyanların yaşadığı köylerde bulunmaktaydı. Yine de köylerin büyük bir yüzdelik kısmı, Ortodoks Hıristiyanlara aitti. Bu köyler karma köyler değildi. Dolayısıyla Ada'nın kırsalında cemaat tipi bir örgütlenme yapısı vardı. Ada'nın kırsal nüfus yoğunluğu fazla olmasına rağmen, Venedik idaresi tarımı geliştirici hamleler yapmamıştı ve buna paralel olarak da Ada'nın ticareti zayıflamaya başlamıştı. Tüm bunlar Ada'nın daha da fakirleşmesine yol açmıştı. Öyle ki, Ada'da okul ve doktor bulmak neredeyse imkansızdı.²⁶⁹

Fetih sonrasında Kıbrıs'ın genel nüfus durumuna baktığımız zaman: Dandini, 1596 yılında Ada'da 12.000 ile 13.000 arasında Müslüman Türk nüfus bulunduğundan bahseder.²⁷⁰ Ayrıca Dandini, Lefkoşa'da en az 30.000 nüfus bulunduğunu, bunların ancak 4-5.000'inin Türk olduğundan söz eder.²⁷¹ 1599'da Cotovicus, Ada'nın Türk nüfusunu 6.000 erkek nüfus olarak bildirir.²⁷² Ancak bu 6.000 erkek nüfusu

²⁶⁷ Varella, **a.g.m.**, s. 61.

²⁶⁸ Varella, **a.g.m.**, s. 62.

²⁶⁹ Varella, **a.g.m.**, s. 62.

²⁷⁰ Cobham, **a.g.e.**, s. 182.

²⁷¹ Cobham, **a.g.e.**, s. 182.

²⁷² Cobham, **a.g.e.**, s. 198.

avâriz vergisine tâbi tutulan Müslüman ailesi olarak ele almak gerekir.²⁷³ Nitekim bu dönemde nüfus sayımları, çoğunlukla vergi mükelleflerinin tespiti için yapılmıştır. Seyyahlar da büyük ölçüde bu bilgilerden istifade etmek suretiyle, nüfus sayısı hakkında bilgi vermektedirler. Dahası, avâriz vergisinden muaf tutulan Müslümanlar ile askeri sınıf, bu sayının dışında kalmıştır. Eğer tahmini olarak bu kişileri de 6.000'e eklersek, bu sayının en az 10.000 olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, fethin sonrasında Ada'nın savunması için bırakılan asker sayısı en az 3.300 kişiydi. O halde, Dandini ve Cotovicus, birbirine yakın sayıları farklı ifadelerle aktarmışlardır.

1606 tarihli bir cizye defterine göre Kıbrıs'ta cizye'ye tâbi tutulan Gayri Müslim nüfus 30120 hanedir.²⁷⁴ Bu sayıya cizyeden muaf tutulan; çocukları, kadınları, iş göremez durumda olan yaşlı erkekleri ve kilise ve manastır hizmetinde bulunan din adamlarını da ilave etmek gerekir. Ancak bu sayının ne kadar olduğunu henüz bilmiyoruz. Eğer buradan bir sonuca varacak olursak, 1600'lü yıllara gelindiğinde Ada'da en az 30.120 Gayri Müslim hane yaşamakta olup, hane sayısından hareketle; XVII. yüzyılın başında Kıbrıs'ta 120.000 civarında Gayri Müslim ve 40.000 civarında Müslüman Türk'ün yaşadığını söyleyebiliriz.

Kıbrıs'a ait 1643 tarihli cizye defterine göre, Ada'da cizye defterine 18.040 hane kaydedilmiştir.²⁷⁵ Tabi bu sadece vergiye tâbi nüfus sayısıdır. Yukarıda bahsettiğimiz kişileri de bu sayıya eklemek gerekir. Burada dikkat çeken önemli bir nokta, 1643 yılında vergiye tâbi Gayri Müslim nüfusun sayısında ciddi bir azalma olduğu-

²⁷³ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 31.

²⁷⁴ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 31.

²⁷⁵ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 31.

dur. 1606 yılından 1643 yılına kadar geçen 36 yıl içinde, Ada'nın Gayri Müslim nüfusu 12.080 hane azalmıştır. Tarihçi Kyprianos, 1640 yılında Babıâli'nin Kıbrıs'a bir görevli göndererek, Ada'da bulunan reâyayı isim isim kaydettirdiğini ve ancak 25.000 kişi yazabildiğini söylemektedir.²⁷⁶ Ancak 1643 tarihli cizye kayıtları, nüfusun bu denli düştüğünü göstermemektedir. Cizye kayıtlarından hareketle, 1643 yılında Gayri Müslim nüfusun en az 48.000 olduğunu söylemek herhalde yanıltıcı olmaz. 1640'lı yıllar için tüm kaynakların ortak noktası, nüfusun önemli ölçüde azalmasıdır. Cizye kayıtlarını esas alarak araştırmamıza devam edersek, iki kayıt arası dönemde, Gayri Müslim nüfus en az 36.000 kişi azalmıştır. Bu çok ciddi bir sayıdır. Kyprianos, bu nüfus azalmasını şu sebeplere bağlamaktadır:²⁷⁷

- Reâya üzerindeki ağır vergiler,
- Doymak bilmez paşalar,
- İstanbul'dan sırf para biriktirmek için gelen ağalar,
- Sık sık tekrarlanan kuraklıklar,
- Çekirge istilaları,
- Kıtık,
- Veba,

Tüm bu sebepler Kıbrıs toplumunu göçe zorlamaktaydı ve bunun bir neticesi olarak da Ada'nın nüfusu hızla azaldı. Halk eskiden olduğu gibi yine o bildik göç mekanlarına; Suriye, Adalar ve Anadolu'ya göçüyorlardı. Nüfusun azalmasının en büyük sebebi, kuşkusuz göçtü. Vebadan dolayı da nüfus azalmıştı. Ancak bunun sayısının ne kadar olduğunu bilmiyoruz. Ada'nın hem Hıristiyan hem de Müslüman ahalisi

²⁷⁶ Cobham, a.g.e., s. 350.

²⁷⁷ Cobham, a.g.e., s. 350.

göç etmişti.²⁷⁸ Batılı yazarlar bu noktayı dikkate almamış, Ada'dan sadece Hıristiyanların göç ettiğini yazarak, "Türk baskısı"nı anlatmaya çalışmışlardır. Eğer bir toplumda belli bir etnisiteye ya da dine mensup kişiler doğrudan hedef alınıp baskıya maruz bırakılmıyorsa, o toplumun iktisadi ve sosyolojik sorunları toplumun tüm kesimlerini göçe mahkum etmektedir. Dolayısıyla Kyprianos'un nedenlerini doğru kabul edersek, bu nedenler hiç kuşkusuz Ada'nın Müslüman ahalisini de etkilemiş ve onları da göç etmeye zorlamıştır. Ancak burada şunu da belirtmekte yarar vardır. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kıbrıs'ta yaşanan olumsuz koşullar, sadece Ada'ya mahsus özellikler olmayıp, Akdeniz sathına yayılmış ekonomik, mali ve sosyal çalkantıların Kıbrıs'a yansımalarından ibarettir. Mesela Kıbrıs'ta yaşanan iktisadi kriz tüm coğrafyada görülmektedir. Diğer taraftan veba sadece Kıbrıs'ı etkisi altına almamıştır. Tüm Akdeniz kıyı ülkelerinde görülmektedir.

Coğrafi keşiflerin ardından piyasada bol miktarda gümüş para stoku oluşmuştur. "Bol olan ucuzdur" teorisinin doğal bir sonucu olarak, gümüş paranın değeri hızla düştü ve gümüş paranın bolluğu, ekonominin enflasyonist bir sürece girmesine neden oldu. Piyasanın hızlı bir şekilde kapitalleşmesi, pazara dönük üretimin artmasına, yani zirai ürünlerin çoğalmasına yol açtı. Zirai ürün yetiştirilme sahalarının artması, kaçınılmaz olarak tahıl üretimi için ayrılan toprakların azalmasını tetikledi. Tahıl ekimi için ayrılan toprakların azalması Akdeniz Havzası'nı kıtlık ihtimali karşısında aciz bıraktı.²⁷⁹ Yaşanan bu iktisadi sürecin en bariz somut göstergesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp ve XIX. Yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdüren Akde-

²⁷⁸ Maier, a.g.e., s. 120.

²⁷⁹ İmmanuel Wallerstein, "Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)", **Osmanlı**, C. VI, Ankara, 1999, s. 202-203.

niz coğrafyasını batıdan doğuya sarsan, üretimdeki düşüşten kaynaklanan kıtlıklar serisidir.²⁸⁰

Coğrafi keşifler Atlantik ticaretini canlandırdığı kadar, Akdeniz ticaretini de öldürmüştür. Bu keşifler sebebiyle ticaret, Akdeniz'den Adriyatik'e kaymıştır. Bu olay bölgeyi iktisadi krize sokmuştur. 1856 yılında Süveyş Kanalı açılıncaya kadar Akdeniz, ticari üstünlüğünü kaybetmiştir. İktisadi bir gerçek olarak şunu söyleyebiliriz ki, adaların krizlerin üstesinden gelme gücü, kara ülkesiyle kıyaslanamayacak derecede zayıftır. Adaların, üretkenlik yapısının sınırlılığında kaynaklanan ithalata yönelik yani dışa bağımlı ticari yapısı, iktisadi olarak kendi kendine yeterliliğini ortadan kaldırmaktadır. Adalar bu özelliklerinden dolayı, çevrelerinde meydana gelen ekonomik krizden en fazla zararı görmektedirler. Bu nedenle XVII. yüzyılda Akdeniz ülkelerini etkisi altına ekonomik kriz en çok adaları dolayısıyla da Kıbrıs'ı vurmuştur. Ekonomik krizin etkisiyle Ada'da yaşam koşulları ağırlaşmış ve ahali göç etmeye başlamıştır.²⁸¹ Babıâli, Ada'da yaşanan göçün önüne geçmek için birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Öncelikle, vergilerin bazılarını hafifletme yoluna gidilirken, diğer taraftan da göç edenleri yeniden Ada'ya getirebilmek için bir ferman çıkarılarak, geriye dönenlerin ilk yıl için vergi ödemeyecekleri, ertesi yıl kişi başına 8 ile 10 kuruş ödeyecekleri bildirilmiştir.²⁸² İdari bir önlem olarak, Baf ve Magosa paşalıkları kaldırılmış, Lefkoşa'da sadece üç tuğlu bir paşa bırakılmıştır.²⁸³ Bu paşalığın da idareye fazla yük getirmemesi için hizmetlilerinde kısıntıya gidilmiştir. Hatta

²⁸⁰ Wallerstein, **a.g.m.**, s. 203.

²⁸¹ Luke, **Cyprus Under The Turks**, s. 77.

²⁸² Cobham, **a.g.e.**, s. 350.

²⁸³ Cobham, **a.g.e.**, s. 350.

Kıbrıs'ta ticari hayatı yeniden canlandırabilmek için, Osmanlı Devleti Ada'ya zengin ve etkili bir çok Türk'ü yerleştirmiştir.²⁸⁴

Girit Savaşı'nın (1645-1669) başlamasıyla Osmanlı Devleti yeniden Venedik ile Akdeniz'de karşı karşıya gelmiştir. Akdeniz'deki bu uzun soluklu savaş, ister istemez bölgede ticaretin durmasına neden olmuştur. Akdeniz'in bir kez daha istikrarını yitirmesi ve bunun uzantısı olarak ekonomik krizin ortaya çıkması, Osmanlı toplumuna olağanüstü vergiler salınması yoluyla ağır bir mali külfet yüklemiştir. Bu durum Kıbrıs'ta var olan zor şartların daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Kaldı ki, Girit Savaşı Kıbrıs için başlı başına ağır bir yükü.

Kıbrıs'ın ekonomik ve sosyal durumunun fenalaşması, Ada'nın Beylerbeyilik yıllığını karşılamayacak bir hale gelmesine neden oldu. Ada'nın hem nüfusu hem de geliri küçümsenmeyecek ölçüde azalmıştı. Bunun bir sonucu olarak Divan-ı Hümayun 1670 yılında aldığı bir kararla, Kıbrıs Adası'ndaki Beylerbeyilik teşkilatına son verdi. Aynı yıl Kıbrıs Kaptanpaşalık'a (Kapudan Paşa) bağlandı. Bu tarihten itibaren Kıbrıs, Kaptan Paşa'nın atadığı mütesellimler tarafından 1703 yılına kadar idare edilmiştir.

Kıbrıs Adası'nın Kapudan Paşa idaresine girmesi üzerine, Ada'nın vergiye tâbi reayasını tespit etmek amacıyla 15.000 cizye kağıdı dağıtılmıştır.²⁸⁵ Buradan 1670 yılında Ada'da cizye şartlarını taşıyan 15.000 erkek nüfus bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Yine cizyeden muaf tutulan kişilerin ve grupların sayıma tâbi tutulmadığını hesaba katmak gerekir. O halde buradan, "Ada'nın nüfusu 1640 yılından bu yana azalmaya devam etmiştir" sonucuna varabiliriz. 1691-1695 yılları arasında

²⁸⁴ Cobham, a.g.e., s. 350.

²⁸⁵ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 35.

Coronelli'ye göre Ada'nın nüfusu 112.000 Hıristiyan ve 32.000 Müslüman olmak üzere toplam 144.000'dir.²⁸⁶ Eğer bu kişi sayısından, tahmini olarak hane sayısına inecek olursak, o zaman Coronelli'ye göre bu dönemde Ada'da 28.000 Hıristiyan ve 8.000 Müslüman aile yaşamaktaydı. Yani Coronelli'ye göre, Hıristiyan nüfus 1670-1695 arasında yaklaşık 13.000 hane artmıştır. Bu artışın nedenini bulmak oldukça güçtür. Çünkü 1738 yılında Pococke, Kıbrıs'ın nüfusunu 12.000 Ortodoks Hıristiyan ve 6.000 Müslüman Türk olarak vermiştir. 1670 cizye kayıtlarından ve Pococke'den hareketle Coronelli'nin verdiği sayıya şüpheyile yaklaşmak gerekir.

Başpiskopos Kyprianos, 1777 yılında yapılmış bir nüfus sayımı listesini tafsilatlı bir şekilde bize aktarmıştır. Buna göre 1777 yılında Ada'da toplam 84.000 kişi yaşamaktadır. Bunun 37.000'i Hıristiyan, 47.000'i ise Müslüman'dır.²⁸⁷ Kyprianos burada Hıristiyan yetişkin erkek nüfusu yaklaşık 12.000 olarak tahmin etmektedir. O halde cizyeye tâbi nüfus 12.000 kişiye, Coronelli istisna yukarıdaki nüfus istatistikleri aşağı yukarı doğru bir orantı içinde hareket etmektedir. Kyprianos'tan hareketle, 1777 yılına gelindiğinde Ada'dan göç eden nüfusun çoğunluğunu Hıristiyan ahali oluşturmuştur sonucuna varabiliriz. Nitekim Kyprianos'un nüfus verilerine göre Ada'nın Müslüman nüfusu, Hıristiyan nüfusundan 10.000 fazladır. Kıbrıs'ta Hıristiyan nüfusun azalmasının yegane sebebi göç olgusu olmuştur. Ada'da Hıristiyan ahalie dini ve sosyal baskı yapılmadığına göre, göçün en büyük sebebi reâya üzerindeki ağır vergi yüküdür. Ada'nın başta cizye olmak üzere çeşitli vergilerinin miktarı sene başından belli olduğundan, "muhassıl" sıfatı ile bu geliri iltizama alan kimse, vergi

²⁸⁶ Varella, **a.g.m.**, s. 65.

²⁸⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 366-367.

borçlularının sayısı azalmış olsa bile, bu miktarı tahsile çalışmıştır.²⁸⁸ Örneğin köylerden kaçanların yerine, kalanlardan vergiler tahsil edilirdi. Böylelikle nüfus sayısı azaldıkça, kişi başına düşen vergi miktarı artmaktaydı. Ağırlaşan vergi yükü ise insanların başka diyarlara göçüne sebep olmaktaydı. Bu cümlenin doğruluğunu, 1801 yılında Ada'da bulunan Clarke'dan da öğrenebiliyoruz. Clarke göre Ada'nın nüfusunun azalmasının en önemli sebebi vergilerdir.²⁸⁹ Yine Clarke göre Ada'nın nüfusu ancak 60.000'dir.²⁹⁰ 1815 yılında İngiliz diplomat Turner, Ada'nın nüfusunun 60.000 ile 70.000 arasında olduğunu yazmaktadır. Turner'e göre bu sayının en az 40.000'i Ortodoks Hıristiyan'dır.²⁹¹ 1831 yılında Kıbrıs'a ilişkin yapılan ilk resmi nüfus sayımından yola çıkarsak, Turner'in Gayri Müslim nüfusa ilişkin vermiş olduğu sayı, Ada'nın Hıristiyan erkek nüfusu olarak ele alabiliriz. Clarke'ın vermiş olduğu sayı ise bir tahminden öte olmayıp, vergiden hareketle nüfusa vurgu yapması açısından önemlidir.

Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan ilk resmi nüfus sayımına göre Kıbrıs'ın erkek nüfusu toplamda 44.206'dır. Bu sayının 14.983'i Müslüman, 29.140'ı Gayri Müslim, 74'ü diğer olarak tespit edilmiştir.²⁹² Bu sayıma yalnızca Ada'nın her yaşta erkek nüfusu dahildir. Buradan hareketle, erkek nüfusa bir o kadar kadın nüfus eklenirse yaklaşık olarak ortaya 90.000 nüfus çıkar. O halde 1831 yılında Kıbrıs'ın nüfusu en az 110.000 civarındadır. Çünkü yukarıdaki nüfusa kız çocukları da eklemek gerekmektedir. Bu nüfusun üçte biri de Müslümanlardan oluşmuştur.

²⁸⁸ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 39.

²⁸⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 385.

²⁹⁰ Cobham, **a.g.e.**, s. 385.

²⁹¹ Varella, **a.g.m.**, s. 65; Cobham, **a.g.e.**, s. 425.

²⁹² Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, 1831, Ankara, 1943.

1841 yılında Ada'nın valisi Talât Efendi tarafından yapılan nüfus sayımına göre; Ada'nın toplam nüfusu 108.600 olup, bunun 73.200'ü Ortodoks Hıristiyan, 33.300'ü Müslüman, 500'ü Katolik Hıristiyan, 1.400'ü Maronit ve 200'ü Ermeni'dir.²⁹³ O halde Talât Efendi'nin nüfus tahririne göre, 1831-1841 yılları arasında Ada'nın nüfusu aşağı yukarı aynıdır diyebiliriz. Yine bu tahrirden, 1841 yılında Ada'nın nüfusunun % 30'luk kısmını Müslüman Türklerin oluşturduğunu anlıyoruz.

1858 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporuna göre, Kıbrıs'ın toplam nüfusu 180.000'dir. Yine aynı rapor, bu tarihte Ada'da 7.299 Türk ailenin ve 19.215 Hıristiyan ailenin yaşadığı bilgisini vermektedir.²⁹⁴ Rapor diğer taraftan, 605 köyden 118 Türk köyü, 239 Hıristiyan-Müslüman karışık köy ve 248 köyün ise Hıristiyan köyü olduğundan bahsetmektedir.²⁹⁵ Eğer raporda belirtilen köylerin haricinde başka bir köy bulunmuyorsa, bu tarihte Ada'da toplam 605 köyün % 19'luk kısmı (118 köy) sadece Müslüman Türklerden oluşmuştur sonucuna ulaşabiliriz. Ancak yine de fethin akabinde yapılan tahrirde, 981 köy tespit edilmiştir. İki tarih arasında 376 köy gibi ciddi bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu durumun, muhtemelen üç sebebi görünmektedir. İhtimallerden ilki, raporun eksik bilgiye dayanması, bu nedenle ortaya böyle bir fark çıkmıştır. Diğer, nüfusun bu köylerden başka memleketlere göç etmesi yoluyla ya da veba gibi salgın hastalıklar sonucu bu köylerden yok olması olabilir. Son olarak da, aynı coğrafi sınır içerisinde bulunan küçük köylerin görece kendinden daha büyük olan sınır köyle birleşmesi ihtimalidir. Diğer taraftan 1562 yılında Ada'da toplam 813 köyün bulunduğunu da yukarıda belirtmiştik. O halde tüm bunlardan hareketle,

²⁹³ Varella, **a.g.m.**, s. 65.

²⁹⁴ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 49.

²⁹⁵ İnalçık, **Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus**, s. 49.

yukarıda saydığımız ihtimallerin köy sayısının 605 olarak belirlenmesinin ayrı ayrı nedenleri olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, bir sayımda sınır komşulukları olan bir-biri içine geçmiş köyler tek köy olarak ele alınmışken, başka bir sayımda farklı iki köy olarak kayıtları geçmiş olma olasılığı güçlüdür.

1861 tarihli Yunan konsolosluk raporuna göre Kıbrıs'ın toplam nüfusu 165.000 kişi olup, bu sayısının 120.000'i Ortodoks Hıristiyan, 44.000'i Müslüman ve 1.000'i de Katolik ve Ermeni olarak bildirilmiştir.²⁹⁶ Louis de Mas Latrie 1879 tarihli "L'île de Chypre" adlı eserinde 1879 yılı için Kıbrıs'ın nüfusunu şu şekilde vermektedir:²⁹⁷

Hıristiyan Ortodokslar ²⁹⁸	: 95.000
Müslüman Türkler	: 45.000
Maruniler	: 1.500
Ermeniler	: 300
Katolik Hıristiyanlar	: 1.000
Diğer	: 200
Toplam	: 143.000

Louis de Mas Latrie'nin vermiş olduğu nüfus sayısını esas alarak, 1879 yılında, yani Ada'nın İngiltere'ye devrinden bir yıl sonra Kıbrıs'ta nüfusun % 31'ini Müslüman Türkler, % 66'sını Ortodoks Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Demek ki, 1831 genel nüfus sayımına, 1841 Talât Efendi'nin nüfus tahririne ve de Louis de Mas Latrie'nin vermiş olduğu bilgiye göre Müslüman Türkler, istisnai dönemler hariç²⁹⁹, Ada nüfusunun üçte birini oluşturmuşlardır. Yine bu nüfus verilerden anlıyoruz ki, Ada'da

²⁹⁶ Varella, **a.g.m.**, s. 65-66.

²⁹⁷ İsmail Hami Danişmend, **Türklük Meseleleri**, 3. baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s. 252.

²⁹⁸ Günümüzün ifadesiyle Rumlar.

²⁹⁹ Örneğin 1777 yılı.

yaşanan nüfus hareketliliğinden, Müslüman nüfus da en az Hıristiyan nüfus kadar etkilenmiştir. Aksi bir durumda, Müslüman nüfusun Ada'nın çoğunluğunu oluşturması gerekirdi. Yine Osmanlı arşiv vesikalarından edindiğimiz bilgiler, fetih sonrasında Ada'ya zaman zaman gerek iskân gerekse de ceza maksatlı sürgünlerin yapıldığını göstermektedir. Eğer Kıbrıs'tan sürekli bir vaziyette sadece Gayri Müslim göçünün yaşandığını, buna karşılık XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Ada'ya ehl-i fesad taifesinden kişilerin ve aşiretlerin sürgün edildiğini birlikte ele alırsak, ortaya bariz bir nüfus orantısızlığının çıkması gerekirdi. Böyle bir durum söz konusu olmadığına göre, Ada'nın nüfusunun iktisadi ve toplumsal olaylarda benzer paralellikte hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Kıbrıs'ın bu dönemler için genel nüfus yapısına baktığımız zaman, kaynaklardan edindiğimiz bilgiler, Ada nüfusunun % 85'lik kısmının kırsalda yaşadığını ve bu nedenle toprağı ve hayvancılığı kendisine temel geçim kaynağı edinmiş bir aile tipi karşımıza çıkar. Zaten fethin sonrasında yapılan sürgünlerin çoğunluğunu tarıma dayalı işgücü oluşturmaktaydı. Yapılan sürgünlerde meslek sahibi zanaatkâr kişiler de yer alıyordu fakat bunların sayısı ancak %15 civarındaydı. Ticaret daha çok liman şehirlerinde yaşayan Avrupalı, Yahudi ve bunlara nazaran daha az sayıdaki Hıristiyan Kıbrıslılar tarafından yapılmaktaydı. Fethin sonrasında ticaret tekeli her ne kadar bu grupların elinden alınmak istendiyse de pek başarılı olduğu söylenemez. Yine faizcilik, tefecilik gibi kapital faaliyetler, Yahudiler tarafından yapılmaktaydı.

D. SOSYAL HAYAT İÇİNDE KİLİSE TEŞKİLATI

1. Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'nun İhyası

1571 yılından yani Kıbrıs'ın fethinden evvel, Ada'nın Ortodoks cemaatinin nasıl bir süreçten geçmiş olduğunu önceki bölümlerimizde ayrıntılı olarak ele almıştık. Şimdi ise fetih sonrası gelişmeleri ele almaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki topraklarda yaşayan Gayri Müslim nüfusunun idaresini “Millet Sistemi” esasına dayandırıyor.³⁰⁰ Millet Sistemi ise temel dayanağını Kur'ân-ı Kerîm'den alıyordu. Tevbe Sûresi'nin 29.'uncu ayeti³⁰¹: “Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyenlere küçülmüş oldukları halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” diye buyurmaktaydı. İslâm hukukuna göre, kendilerine kitap verilen yani ehl-i kitap kişilere “Zimmi” denirdi. Başka bir ifadeyle, Müslüman olmayan tüm Gayri Müslimler için Zimmi deyimi kullanılmaz. Zimmi olmak için, Gayri Müslim ve ehl-i kitap olmak şarttır. Bunun haricinde mesela, Gayri Müslim tanımlaması içerisinde yer alan Müşrikler, Zimmi olarak değerlendirilemez.

Fethedilen topraklarda yerleşmiş bulunan farklı din ve kültüre mensup bu kişiler, bir akde dayanarak (Zimmet sözleşmesi) “Zimmi” adını alır, sosyal ve ekonomik

³⁰⁰ Millet Sistemi için ayrıntılı bilgi için: Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1996; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Nizamı**, Hamide Topçuoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1995; M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, 2. baskı, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2007.

³⁰¹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Huzur Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 190.

ilişkilerini, İslâm hukukunca kuralları belirlenen bir hukuki statü içerisinde sürdürür-
lerdi.³⁰² Görüldüğü üzere *millet* kelimesi burada *din* kelimesine eşdeğer olup, modern
anlamda etnisiteye dayalı bir etnik kökeni ifade etmemektedir. Zimmiler, İslâm hu-
kukuna göre, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, cizye vergisi ödemekle mükelleftiler.
Yavuz Ercan cizyeyi şöyle tanımlamıştır:³⁰³ “Gayri Müslim denince ilk akla gelen
vergi türü, cizye ve haraç’tır. Osmanlı İmparatorluğu’nda cizye, Gayri Müslim halk
içinde belli bir takım koşulları taşıyan kimselerden, kişi başına alınan vergi idi. Ko-
şullar; belli bir yaşta bulunmak (14-75), hasta, sakat ve işsiz olmamak, ehl-i zimmet
olmaktı. Bu şartları üzerinde taşıyan her zimmi, cizye ödemekle yükümlü idi.” Bu
paragraftan da kolayca anlaşılacağı üzere her zimmi cizye vergisine tâbi değildi. Ön-
celikle cizye alınacak kişiler, asgari 14 azami 75 yaşında olacak ve aynı zamanda
sağlam ve güçlü yani hasta olmayacaklardı. Diğer taraftan kadınlar, din görevlileri ve
askerlik hizmetinde bulunan zimmiler cizyeden muaf tutulmuşlardı. Ayrıca cizyeye
tabi tutulan zimmilerin “alâ, evsat, edna” olarak üç sınıfa ayrıldığını ve “alâ”dan 48,
“evsat” dan 24, “edna” dan 12 cizye vergi alındığını görmekteyiz.³⁰⁴ Osmanlı Devleti,
bu şekilde bir ayırım yaparak, zimmiler arasındaki iktisadi ve sosyal dengeyi koru-
maya çalışmıştır.

Zimmiler aile hukuku açısından kendi kilise kanunlarına tâbidirler. Evlilik, bo-
şanma, çeyiz, mehir ve nafaka gibi kişisel haklar, kendi dini kuralları çerçevesinde
çözümü kavuşturuluyordu. Osmanlı Devleti tarafından, başpiskopos ve piskoposlara
verilen beratlarda bu durum açık bir şekilde ortaya konuyordu. Nitekim 1820 (H.

³⁰² Bozkurt, **a.g.e.**, s.1.

³⁰³ Ercan, **a.g.e.**, s. 251.

³⁰⁴ Ercan, **a.g.e.**, s. 253.

1236) tarihli Kıbrıs Başpiskoposu Yuvakim'e verilen beratta³⁰⁵: “Zimmilerin birisi evlenmek veya boşanmak istediğinde Metropolit veya benim fermanımla tayin olunan vekillerden başka kimse karışmayacaktır.” demek suretiyle bu husus yoruma mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya konmuştur. Ancak bu kat'i bir kural olmayıp, zimmiler dilerseler diğer özel hukuk sorunları gibi bu kişisel hukuki durumlarını Kadı'ya götürüp çözüm arayabilirlerdi. Zimmilerin, Kadı önünde evlenip boşanabilmeleri mümkündü. Millet sistemi ve zimmiler ile ilgili bu kısa ve öz açıklamayı yaptıktan sonra, Kıbrıs'ın fethinin tamamlanmasının ardından Ada'da yaşanan sürece daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti coğrafi açıdan beş adet Ortodoks patrikliği³⁰⁶ ve Kıbrıs Başpiskoposluğu'nu bünyesinde barındırmıştır.³⁰⁷ Kıbrıs, Türkler tarafından fethedildiği vakit, Ada'nın Ortodoks başpiskoposluğu asırlardır devam eden Katolik baskısı altında tüm gelir kaynaklarını yitirmiş, idari teşkilatı bozulmuş, kendi dini ayin ve ritüellerinden koparılmış, başpiskoposu olmayan bir vaziyetteydi. Bu nedenle Kıbrıs'ın fethi Türkler kadar, Ada'nın Ortodoks Hıristiyan ahalisi ve ruhban sınıfı için de tarihi bir dönüm noktasıdır. Fetih yalnızca Ada'da bir idare ya da *efendi* değişimi olarak değil, aynı zamanda Ada'nın Ortodoks cemaati için birçok özgürlükleri beraberinde getirmesi açısından tarihi bir öneme sahiptir.³⁰⁸ Dolayısıyla bu pencereden olaya bakan olursak, Kıbrıs'ın fethi, var olan bir zulme son vermesi açısından da son dere-

³⁰⁵ Halil Fikret Alasya, “Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 131.

³⁰⁶ İstanbul, Kudüs, Antakya, İskenderiye ve Sina.

³⁰⁷ Kenan, **a.g.e.**, s. 150.

³⁰⁸ Duckwort, **a.g.e.**, s. 43.

ce önemlidir. Kıbrıs'ın fethini, Kıbrıs Başpiskoposluğu Tarihi'nde bir milat ve yeneden doğuş olarak kabul etmek gerekir.

Fethin akabinde Osmanlı Devleti, perişan bir haldeki Ortodoks başpiskoposluğunu ihya çalışmalarına başladı. Başta makamları olmak üzere, Latinler tarafından ellerinden alınmış tüm hakları yeniden onlara iade edildi.³⁰⁹ Ayrıca bu hakların daimiliğinin muhafazası için İmparatorluk tarafından Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'na geniş haklar ve imtiyazlar içeren beratlar tanzim edildi. Böylece Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altına girmesiyle birlikte, Kıbrıslılar kendi dindaşlarının idaresinin aksine, geniş bir hürriyete sahip oldular.³¹⁰ Serflik kaldırılarak, feodaliteye son verildi. Köylülerin omuzlarındaki ağır vergi yükü ve angarya kaldırıldı. Türk vergi sisteminin bir uzantısı olarak, Ada'nın zimmi nüfusuna cizye ve haraç gibi bir takım mali yükümlülükler getirilmiş olmasına rağmen, bu yükümlülükler Latin idaresi ile kıyaslanamayacak derecede hafifti.³¹¹ Nihayetinde Osmanlı Devleti 1570 yılında İçel beyi vasıtasıyla Kıbrıslılara vermiş olduğu sözü yerine getirmişti. 1570 tarihli İçel beyine gönderilen bir hükümde³¹²: “Osmanlı Devleti'ne teveccüh ettikleri taktirde, fetihten sonra kendilerine dokunulmayacağı, mallarına el konulmayacağı, sadece ziraat ettikleri yerlerin öşrünü verecekleri yolunda istimâlet verip aksi taktirde, düşmanla birlik olurlarsa kendilerine merhamet edilmeyeceği şeklinde tenbihte bulunması...” yönünde Kıbrıs halkına açık bir şekilde söz verilmişti.

³⁰⁹ Newman, **a.g.e.**, s. 172.

³¹⁰ Maier, **a.g.e.**, s. 117; John Munro and Zahi Khuri, **Cyprus: between Venus and Mars**, Caravan Books, Delmar, 1984, s. 81.

³¹¹ Duckwort, **a.g.e.**, s. 43.

³¹² 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 17.

Fethin ardından Başpiskoposluk, idari taksimatını gözden geçirerek revize etti. Yeni yapılanmayla birlikte, Magosa piskoposluğu kaldırılarak, yerine Girne piskoposluğu kuruldu. Ardından Limasol piskoposluğu lağvedildi ve yerine Tuzla piskoposluğu kuruldu. Bu idari taksimat, başpiskoposluğun isteği doğrultusunda yapıldı. Yani taksimata Türkler tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmadı.³¹³ Piskoposluk merkezlerinin revize edilmesiyle Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'na bağlı yeni piskoposluklar şöyleydi: Lefkoşa, Baf, Tuzla ve Girne. Yeni idari taksimata baktığımız zaman, piskoposluk merkezlerinin Ada'nın coğrafi esasları doğrultusunda, yani piskoposlukların ikisi kuzeyde ikisi de güneyde olmak üzere konuşlandırıldığını görmekteyiz. Bu taksimat aynı zamanda başpiskoposluğun daha merkezîyetçi bir yapıya dönüşmesine katkı sağlayacaktı.

Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Ortodoks Başpiskoposluğu yeniden ihya etmesi, diğer taraftan da Katolik Başpiskoposluğunu lağvederek, Ada'da hâkim Hıristiyanlık inancı olarak Ortodoksluğu onaylaması ve bu mezhebin temsilcilerine geniş hak ve yetkiler tanınması, ileriki yıllarda devletin aleyhine gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Fethin hemen ardından Latin kiliseleri camiye çevrilmiştir. 1572 tarihli bir hükümde³¹⁴: "...Lefkoşa'daki camiye iki, Magosa'daki camiye ise bir minare yaptırılması..." Magosa ve Lefkoşa'da bulunan Latin kiliselerinin camiye çevrilip minare ilave edilmesi yer almıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, Kıbrıs'taki tüm kiliselerin camiye çevrildiği yolundaki iddiaların yersiz olduğu, sadece Latinlere ait olan kiliselerin bir kısmı camiye çevrilmiş olduğunun bilinmesidir.

³¹³ Duckwort, **a.g.e.**, s. 46.

³¹⁴ 12 numaralı Mühimme Defteri, s. 266.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Başpiskoposluğu'na vermiş olduğu geniş hak ve ayrıcalıklar, kısa sürede bu kurumun devletin aleyhinde çalışmasını engelleyemedi. İnebahtı yenilgisi, Avrupa'nın zihninde yer tutan "Yenilmez Türk" imajının kaybolmasına yol açtı. Böylece batılı güçler kaybettikleri toprakları yeniden Türklerden alma umudu içerisine girdiler. Bu doğrultuda Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Gayri Müslimlerden istifade etme, onların yardımıyla Türkleri mağlup etme düşüncesini harekete geçirmeye başladılar. Bilhassa Kıbrıs, yeri ve konumu itibariyle göz alıcıydı. Bu nedenle Kıbrıs'a sahip olmak için birçok batılı irili ufaklı devlet ya da devletçik Kıbrıs'a sahip olmanın peşindeydi. Başta Venedikliler, Fransızlar ve İspanyollar Kıbrıs'ı kendi egemenlikleri altına almanın hesabı içindeydiler. Bunların yanında Savoy ve Toscana Krallıkları, kendilerini Kıbrıs tacının varisi sıfatıyla Kıbrıs kralı olarak adlandırmışlardı.

1601 yılında Savoy dükü bu amaçla Kıbrıs Başpiskoposuyla temasa geçmişti.³¹⁵ Savoy dükü Charles Emanuel, başpiskoposa elçi olarak Akkidas'ı göndermişti. Akkidas, Messina'dan hareketle İskenderiye ve Kudüs Patriklerinin desteğini almak amacıyla önce İskenderiye'ye ardından da Kudüs'e geçmişti. Kudüs patriği konuya sıcak bakmış ve biri Savoy düküne, diğeri Kıbrıs başpiskoposuna verilmek üzere iki mektup düzenlemiş, mektupları bu kişilere ulaştırması için Akkidas'a vermişti.³¹⁶ Zannetos'un belirttiğine göre: "Başpiskopos mektubu okuyunca aşırı heyecanlanır ve dili damağı tutulur..."³¹⁷ başpiskoposun konuya yaklaşımı sıcak olmuştur. Öyle ki, Kıbrıs'ın geri alınmasının ardından, Kıbrıs'ta uygulanabilecek kuralları belirleyen 24

³¹⁵ Maier, **a.g.e.**, s. 118.

³¹⁶ Philios Zannetos'tan nakleden: Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 341.

³¹⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 341.

maddelik bir şartname mektubunu da Savoy düküne Akkidas ile göndermişti.³¹⁸ Kıbrıs'ı geri alma planı içinde başpiskoposun rolü, Kıbrıs Ortodoks Hıristiyan cemaatini Türklere karşı ayaklandırmaktı.³¹⁹ Sonraki başpiskoposların da tutumu da öncekinden farklı olmamıştı. Örneğin, XVII. yüzyıl boyuca başta Başpiskopos Christodoulos ve sonrasında Nikiphoros olmak üzere, başpiskoposlar sürekli olarak başta Savoy Krallığı olmak üzere, İspanya ve Vatikan ile temasta bulunarak onları Kıbrıs'a yönelik harekâta bulunmaya davet etmişlerdir.³²⁰ Ancak bu girişimler akim kalmıştı. Hill, bu girişimlerin neticesiz kalmasıyla ilgili şu yorumu yapar:³²¹ *“Küçük aralıklarla yüzyıl devam eden ve başarısız kalan bu girişimlere ön ayak olanlar hayal kırıklığına uğrayarak şu dersi almışlardı: Hürriyet için Franklara güvenilmez. Piskoposların bu yıllarda Osmanlı Devleti tarafından Ada'daki Hıristiyan toplumun temsilcileri olarak tanınmaya başlamasının ve vergi konularında reayânın çıkarlarına ilgi gösterilmesinin herhalde bu çerçevede önemi vardır. Böylece sık sık sonuçsuz ve başarısız kalan Batı Avrupa prenslerine yardım etmek ve Kıbrıs'ın alınması için teşvik girişimlerini sürdürmek yerine, Bâbiâli ile doğrudan temas kurmayı, Ada'nın sıkıntılarını gidermek için daha umut verici bir hareket olarak gördüler.”* Her ne kadar Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda görece olarak zayıf düşmüşse de, yine de bu yüzyılın en güçlü İmparatorluğuydu. Bu hal, girişimlerin akim kalmasının en önemli nedeniydi. Diğer bir önemli neden ise, Kıbrıs ruhban sınıfının bu girişimleri desteklemesine karşın, reâyâ bu duruma kayıtsız kalmış, gereken desteği vermemiştir.

³¹⁸ Luke, **Cyprus Under The Turks**, s. 18.

³¹⁹ Hill, **a.g.e.**, C.IV, s. 46.

³²⁰ Marios Hadjianastasis, “Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite 1650-1750”, **Otoman Cyprus: a collection of studies on history and culture**, Nicosia, 2008, s. 79.

³²¹ Hill, **a.g.e.**, C.IV, s. 59.

2. Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu'nun Yükselişi

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yükseliş hızının yavaşlamaya başladığı yüz-yıl olmuştur. 1645-1669 yılları arasındaki uzun süreli Girit Savaşı, devletin maliyesine ağır bir yük getirmiştir. Bu mali yükün hafifletilebilmesi ancak vergilerin düzenli ve eksiksiz bir şekilde toplanmasıyla giderilebilirdi. Adem-i merkezîyetçi yönetim yapısı nedeniyle yerel yöneticiler, bu sıkıntılı dönemlerde daha da bir önem kazandılar. Nitekim Osmanlı tımar sisteminin bozulmasıyla, vergilerin ya da gelirlerin toplanmasında bir hayli zorluklar çıkmaktaydı. Her şeyden evvel devlet giderlerini karşılayabilecek gelirleri toplayamamaya başlamıştı. Bu nedenle Tımar sistemi yerini, İltizam usulüne bıraktı. İltizam yöntemine göre, eyaletler belli bir bedel karşılığında *muhassıl* ya da *mütesellim* denen kişilere verilmekte idi. Mültezim eyaletin giderlerini, topladığı miktardan düşükten sonra, daha önce kararlaştırılmış olan tutarı hazineye vermekle yükümlüydü. İltizam usulü daha çok devletin Müslüman tebaasından vergi toplamak için başvurulan bir yöntemdi. Devletin zimmi tebaasından *maktu* yöntemine göre vergi toplanıyordu. Cizyenin toplanmasında sürdürülen bu yöntem sayesinde kilise temsilcileri, gerek hükümet gerekse de kendi cemaatleri nezdinde bir otorite kazandılar. Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi, kurumlarının gerilemesi ve vergi sistemindeki değişiklikler, taşradaki Müslüman ve Gayri Müslim ileri gelenlerinin güçlenmesine sebep oldu.

Maktu ya da götürü usulüne göre cizye vergisi toptan alınmaktaydı. Cizye miktarını devlet yetkilileri ile zimmilerin önde gelenleri (Kocabaş ya da Çorbacı) birlikte belli bir miktar olarak belirlemekteydiler. Bu sistemin yaygınlaşması ile devletin vergi yükümlülere üzerindeki otorite ve kontrolü zayıflarken, Müslümanlardan vergi toplama işini ayanların üstlenmeleri gibi, kocabaşılar da Hıristiyanlardan vergi top-

lama işini üzerlerine aldılar. Bu durum, XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Kıbrıs'ta bir üst tabakanın oluşmasına uygun bir zemin hazırladı.

1660 yılına kadar Kıbrıs'ta piskoposlar, reâyânın kendilerini ilgilendiren konuları haricinde devletin işleyişine ve reâyânın mali yükümlülüklerine pek karışmamışlardır. Ancak bu dönemde boş durmamışlar, dış güçlerle bağlantı kurmuşlar ve Ada'yı Türklerden geri almak için sürekli yazışmalarda bulunmuşlardır. Bu durumu fark eden Osmanlı Devleti, 1660 yılında Başpiskopos Nikiforos ve yardımcısı üç piskoposu, Ada'nın reâyâ vekilleri yani reâyânın sözcüsü olarak tanımıştı.³²² Bu tanıma, gayri resmi bir tanımaydı. Yani başpiskopos ve yardımcılara bu konuyla ilgili herhangi bir görev ve yetki beratı verilmemişti. Yine de başpiskopos ve yardımcılarını kendileri ve cemaatleriyle ilgili dilek, istek ve şikayetlerini doğrudan Bâbîâli'ye iletme hakkını elde etmişlerdi. Bu tarihten sonra başpiskoposların doğrudan Sadrazama dilek ve şikayetlerini iletme üzere İstanbul'a gitmiş olduklarını görmekteyiz. Kıbrıs başpiskoposlarından; Nicephoros, Jacobos, Germanos, Silvestros ve Philothes farklı zamanlarda bizzat İstanbul'a giderek arzuallerini Sadrazama iletmişler ve yardım elde etmeyi başarmışlardı.³²³ Gidenlerin ortak şikayet konusu reâyâ üzerine konan ağır vergiler olmuştu.

Kıbrıs ruhban sınıfına tanınan hak ve ayrıcalıklar, sürekli olarak artarak devam etti. 1754 yılına gelindiğinde Kıbrıs başpiskoposu Philothes'e Bâbîâli tarafından *millet başı* veya *kocabaş* ünvanının verildiğini görmekteyiz. Böylece Kıbrıs Ortodoks Hıristiyan cemaati, İstanbul Patriğinin millet başı olmuş ve diğer Ortodoks Hıristiyan milletten ayrı bir statüye kavuşturulmuştur. Başka bir ifadeyle, bu tarihe kadar aynı

³²² Newman, **a.g.e.**, s. 175-176.

³²³ Newman, **a.g.e.**, s. 175-176.

millet sistemi içerisinde telakki edilen Kıbrıs Hıristiyan Ortodoks cemaati, bu tarihten sonra kendi millet sistemi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu husus bugüne kadar göz ardı edilmiş ve dikkate alınmamıştır.

Bu olayın diğer bir önemli tarafı ise, Kıbrıs Başpiskoposluğunun resmi olarak ayrı bir kilise olarak değerlendirilmeye başlanması olmuştur. Kıbrıs Başpiskoposunun millet başı olarak ünvanlandırılmasıyla, Kıbrıs kilisesi ile İstanbul patrikhanesi arasındaki tüm ilişkiler kesilmiştir. Böylece başpiskoposluk özüne yani “otosefal” özelliğine döndürülmüş oldu. Aynı zamanda millet başı beratıyla, başpiskopos ve piskoposlar Ada’da reâyâdan vergi toplama yetkisini de kazanmış oldular.³²⁴ Devlet böylece, tayin etmiş olduğu başpiskoposa her yıl maktu bir meblağ ödeme mecburiyeti getirmiştir. Piskoposlar bu vergileri reâyâdan toplayıp hazineye vermekle mükellef kılınmışlardı. Hatta diyebiliriz ki, başpiskopos ve yardımcısı olan üç piskopos Ada’nın reâyâsının mali işlerinden sorumlu mültezimleri durumuna gelmişlerdi. Bu yeni statü kilisenin topraklarına toprak, parasına para ve de maddi gücünün yanına siyasi bir güç de katmasına yol açtı.³²⁵ Ancak bu tarihten sonra, Ada’nın Ortodoks ruhban sınıfının elde etmiş olduğu hak ve ayrıcalıkları büyük ölçüde suiistimal etmiş olduğunu görmekteyiz. Özellikle İmparatorluğun zayıflaması neticesinde taşrada ortaya çıkan otorite boşluğu, bu kurumların sessiz sedasız büyümesine imkan vermiştir.

Halep beyi Osman’ın oğlu Ali Bey el Abbasi, Kıbrıs’ı da konu alan seyahatnamesinde³²⁶: “Lefkoşa Başpiskoposu, Ada’nın gerçek prensi, hem buranın hem de

³²⁴ Spyridakis, **a.g.e.**, s. 55; Newman, **a.g.e.**, s. 179; Duckwort, **a.g.e.**, s. 43.

³²⁵ Duckwort, **a.g.e.**, s. 43.

³²⁶ Cobham, **a.g.e.**, s. 393.

Ada'nın diğer manastırlarının gelirlerinden yararlanmaktadır." demek suretiyle 1806 yılında Ada'nın başpiskoposunun durumunu ortaya koymuştur. İngiliz diplomat William Turner'ın 1815 yılında Kıbrıs'ı ziyaret ettikten sonra Ada ile ilgili olarak:³²⁷ "Kıbrıs, Kapudan Paşa tarafından atanan sözde bir Bey'in otoritesi altında olmakla beraber, aslında başpiskopos ve onun yardımcıları tarafından idare edilmektedir. Bunun etkileri Ada boyunca görölmektedir. Çünkü bir Rum eline yetki ve kuvvet çok nadir geçtiği için, böyle bir kuvvet eline geçtiği zaman hemen o yetkinin sarhoşu olur ve aşağılık bir dalkavukluktan aniden açgözlü bir zorbaya döner." söylemiştir. Başka yerde yine Turner, papazların cahil köylüleri son paralarına kadar soyduklarından bahsetmiştir.³²⁸ Sir Harry Luke, "Cyprus under the Turks" adlı eserinde³²⁹: "Hayrete şayandır ki, üç yüz yıl boyunca atıl kaldıktan sonra, Türkler tarafından yeniden ihya edilen Kıbrıs Başpiskoposluğu, XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca Ada üzerindeki nüfuzunu artırarak iktidarı elde etmiş ve bir zaman için de Türk Paşası'ndan daha etkili bir konuma yükselmiştir." Kıbrıs Başpiskoposluğuyla ilgili olarak bunları yazmıştır. Ada'nın zimmilerinden toplanacak vergilere aracılık etmelerinin yanı sıra, ticaret hayatına da karışan Kıbrıs ruhban sınıfı, tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi ruhani işleri bırakıp dünyevi daha çok da kâr getirici işler yapmaya başlamıştı. Kıbrıslı köylülerin acizliğinden ve fukaralığından istifade etmek suretiyle, köylülerin ürünlerini hasattan önce ucuz bir bedel karşılığında satın alıp, bu ürünü hasat sonrası ya da daha

³²⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 447.

³²⁸ Hill, **a.g.e.**, C.IV, s. 318.

³²⁹ Luke, **Cyprus Under The Turks**, s. 17.

iyi bir para ettiği devrede ya iç pazara ya da dış pazara satmak yoluyla büyük bir kâr elde ediyorlardı.³³⁰

Ruhban sınıfının başvurduğu kâr getirici bir diğer yol ise, reâyâdan fazlaca vergi toplayıp, bu artığı kendi ceplerine koymaları olmuştur. Kilise temsilcileri, ya devletin tayin ettiği vergiden daha fazlasını toplamak yoluyla, ya da topladıkları vergileri gerçeğinden az gösterip bu azalmanın sebebini nüfusun azalmasına veya başka sebeplere bağlamak yoluyla ek kazanç sağlamışlardır.³³¹ Mesela Lefkoşa Kadısı Numan Bey İstanbul'a yazdığı 1783-84 tarihli bir ilâmında: "Dört nefer piskoposların dört yıl içerisinde Eyalete bağlı 16 kazânın zimmi ahalisinden fazladan 112450 guruş topladığı..." bildirilmektedir.³³² Yine 1810 tarihli bir belgede³³³; Kıbrıs Başpiskoposu Hrisantos'un ve Tuzla piskoposunun "reaya fukarasını tecrim ve izrar etmekte olmalarından dolayı" Bâbîâli tarafından azil edildiklerini görmekteyiz. "Kıbrıs Kilisesi" adlı eserin müellifi Duckwort³³⁴ : "Türk idaresi altındaki piskoposların tutum ve davranışları, onların doymak bilmez aç gözleri, Franklar döneminde vermiş oldukları onursal mücadeleyi lekelemiştir." böyle bir yorumda bulunarak Ada'daki ruhban sınıfının davranışlarını ağır bir ifadeyle eleştirmiştir. Yine Ali Bey el Abbasi Kıbrıs'ta bulunduğu dönemlerde piskoposların ve dragoman'ın içinde bulunduğu şatafatlı hayata dikkat çekmiştir.³³⁵ 1740-50 yıllarında Kıbrıs'ta bulunmuş olan İngilte-

³³⁰ Maier, **a.g.e.**, s. 119.

³³¹ Hill, **a.g.e.**, C.IV, s. 72.

³³² Nuri Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazi Mağusa, 2000, s. 126.

³³³ BOA, HAT, 837/37750-E.

³³⁴ Duckwort, **a.g.e.**, s. 44.

³³⁵ Cobham, **a.g.e.**, s. 393-395.

re'nin Halep elçisi Drummond da, Ada'da ruhban sınıfının yaşamış olduğu lüks hayattan bahsetmiştir. İngiliz elçi piskoposların durumlarıyla ilgili şu gözlemlerde bulunmuştu³³⁶: “...Piskoposların çeşitli para biriktirme yöntemleri vardı...bir yerden başka bir yere tüccarlar gibi dolaşırken parayı hiçte sorun etmiyorlar... hile yoluyla halktan fazladan para toplamakta ve bunu olağanüstü bir durum gibi göstermekteydiler... 1743 yılında Müsellim ile beraber halktan zorla en az 40.000 kuruş toplamışlardı...” Başpiskopos Philothes, yapmış olduğu bu illegal hareketten dolayı, Ada sakinleri tarafından İstanbul'a şikayet edilmişti. Bu şikayet üzerine Philothes, ifade vermek üzere İstanbul'a çağrılmış ve Bâbîâli tarafından suçlu bulunarak, hapse atılmak üzere Kıbrıs'a geri gönderilmiştir.³³⁷

Piskoposlar, vergilerin toplanması sırasında, yapılan usulsüzlüklere karşı çıkanlara kuvvet kullanmaktan çekinmemişlerdi. Falaka sık başvurulmuş bir yöntem olmuştu. Falakadan yılmayanları ise yola getirmek için, bu kişilerin eşleri iki düz kalas arasında sıkıştırılıp göğüsleri ezilmekteydi.³³⁸ Hatta ibreti alem olsun diye karşı koyanların evlerinin kapıları sökülmekteydi.³³⁹ Piskoposlar bir kez daha hırslarının kurbanı olmuşlardı. Piskoposların birer *tax collectors* olarak toplumsal bir vazife üstlenmesinin mali yükünü, en çok reâyâ hissetmişti. Çünkü örneklerden de anlaşıldığı üzere bu yetki açık bir şekilde suiistimal edilmişti. Piskoposların hem mali hem de iktisadi sahada kendi cemaatini suiistimal etmesi, toplumun nazarında ciddi şekilde itibar kaybetmelerine yol açmıştı. Öyle ki, bu atmosfer Hıristiyan Ortodoks cemaatin kendi ülkelerini terk edip, kendi başpiskoposları altında yaşamaktansa Türklerin

³³⁶ Cobham, **a.g.e.**, s. 280.

³³⁷ Hill, **a.g.e.**, C.IV, s. 317.

³³⁸ Edward Spears, **The Orthodox Church in Cyprus**, Turkish Embassy Press, London, 1988, s. 5.

³³⁹ Spears, **a.g.e.**, s. 5.

idaresi altında yaşamayı tercih etmelerine yol açmıştı.³⁴⁰ Kıbrıs'ta görevli Fransız Konsolos, 1807 yılında dışişleri bakanı Talleyrand'a yazdığı mektubunda Kıbrıs'ın başpiskopos tarafından yönetildiğini yazmaktaydı.³⁴¹

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu, Kıbrıs'ta piskoposların işine yaramıştı. Papazların kendi cemaatlerine karşı sergilemiş oldukları kötü tutum, reâyânın göç etmesine yol açacak bir derece varmıştı. Devletin reâyâyâya salmamış olduğu vergileri, salmış gibi gösterip halktan zorla vergi toplamışlardı. Bu duruma tepki göstermek için reâyâ ya Ada'yı terk etmiş, ya İstanbul'a şikayette bulunmuş ya da normalde Kilise mahkemesine götürmek durumunda oldukları kendi aralarında meydana gelen; aile, alış-veriş, ticaret, borç, hayvan otlatma gibi en basit meseleleri bile, Kıbrıs'ta adaleti temin edemediklerinden çözüm için Kadı'ya başvurmuşlardı.³⁴² Kıbrıs Şeriyeye Sicillerinde bu duruma örnek gösterilebilecek birçok dava mevcuttur.

E. KIBRIS RUM TOPLUMU

1. Rum Sözcüğünün Kökeni

Rum kelimesi etimolojik ve tarihsel kullanılışıyla, Roma'dan kaynaklanmıştır. Bu sözcük "Roma İmparatorluğu", "Romalı", "Arap ilinden başka ilden olan kimse", "Anadolulu", "Bizans", "Osmanlı" gibi anlamların karşılığı olarak kullanılmıştır.³⁴³ "Romalı" anlamına gelen "Rum" deyimini Anadolu Selçuklu Devleti döneminde daha

³⁴⁰ Spears, **a.g.e.**, s. 5.

³⁴¹ Spears, **a.g.e.**, s. 4.

³⁴² Çevikel, **a.g.e.**, s. 131; Kemal Çiçek, Abdullah Saydam, **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998.

³⁴³ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul, 1955, s. 104.

yaygın bir hale gelmişti.³⁴⁴ Bununla doğrudan doğruya Anadolu kastedilmiş olup, hatta Anadolu Selçuklu Devleti’ni birçok kaynak “Rum Selçukluları” şeklinde adlandırmıştı.³⁴⁵ “Rum” deyimini, Osmanlı Devleti döneminde de kullanılmış olmasına karşın bu deyim daha çok Balkanlar “Rum-ili” ve buna mukabil dar bir kapsamda da Anadolu’da “Vilayet-i Rum” ya da “Diyar-ı Rum” şeklinde Amasya, Sivas, Tokat dolayları için kullanılmıştı.³⁴⁶ Bu nedenle “Rum” kelimesi, bir toplum ve ülkeler anlayışını ifade eder ve bunun doğal sonucu olarak “Rum” kelimesi irkî bir anlam taşımaz. Kaldı ki, Kur’an-ı Kerim’de yer alan Rum Suresi, doğrudan Doğu Roma İmparatorluğu’nu yani Bizans’ı işaret etmiştir. Tarihe baktığımız vakit bu kelimenin daha çok belli bir devletin toplumu için veyahut belli bir coğrafyayı kastetmek için kullanılmış olduğunu görürüz. Buradan hareketle, “Yunanlılık” ve “Rumluk” aynı şey değildir diyebiliriz. Yunanlılık, Kuzey Yunanistan ve Mora çevresiyle sınırlı kalırken, buna karşın daha geniş bir anlamı olan Rumluk, bir toplum ve coğrafi anlayışı nedeniyle Batı Anadolu, Adalar, Kıbrıs dahil ve Rumeli Yarımadası gibi daha geniş bir alanı ifade eder.

Bir toplumun aynı dile ve inanca sahip olması, onunla aynı etnik kökeni paylaştığını göstermez. Çalışmamızın ilk bölümünde, Kıbrıs’ta yaşayan halkların nasıl tek bir topluluğa dönüştüğünü detaylarıyla açıklamıştık. Müteveffa tarihçi Halil Fikret Alasya, bu konuyla ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: “Bizans idaresi altında Kıbrıs’ta, bir taraftan Hıristiyanlığın yayılması diğer taraftan resmi dil olarak Grekçenin kabul edilmesi, Kıbrıs’ta bulunan melez halkı aynı din ve dil topluluğu içinde topladı.

³⁴⁴ Ercan, **a.g.e.**, s. 76.

³⁴⁵ Ercan, **a.g.e.**, s. 76.

³⁴⁶ Ercan, **a.g.e.**, s. 76.

Bunun neticesinde, aslen Yunanlılıkla bir alakası olmayan insanlar, kendilerini Yunanlı saymaya başladılar. Kıbrıs'ta bugün nüfus çoğunluğunu teşkil eden ve kendilerini Yunanlı sayan Rumlar bunlardır.”³⁴⁷ Sonuçta çalışmamızın ana tartışma alanı bu konu olmadığı için tartışmayı burada noktalıyoruz.

2. Sosyal Hayat İçinde Kıbrıslı Rumlar

Kıbrıslı Rumlar, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi içinde yer alıyorlardı. Ada'nın nüfus çoğunluğunu bu inancın mensupları, yani Rumlar oluşturuyordu. Ada'nın geçmişine zaman, Kıbrıs'taki farklı cemaatler arası evliliklerin var olduğunu görmekteyiz. Latin idaresi altında bu tip evliliklere verilecek misaller çok sayıdadır. Ancak Ada'nın Türkler tarafından fethinden sonra, Ada'ya sürgün edilen Müslüman Türkler ile Ada'nın Hıristiyanları arasında yaşanan evlilik olaylarına pek sık rastlanmaz. İslâm hukukuna göre, Müslüman bir kadının Gayri Müslim bir erkekle evlenmesi yasak olmasına karşın, bir Müslüman erkek Gayri Müslim bir kadınla evlenebilirdi. Bu nedenle Kıbrıs'ta iki dinin mensupları arasında yapılan evlilikler daha çok Müslüman erkeklerin, Hıristiyan kadınlarla evlenmesi şeklinde olmuştur. Hıristiyan bir kadının dinini değiştirmeden de, İslâmi kurallar çerçevesinde Müslüman bir erkekle evlenmesi mümkündür. Nitekim Kıbrıs'ta bu tip örneklerle de rastlanmıştır. Fakat bu tip evlilikler Kilise tarafından şiddetle kınanmıştır. Öyle ki, evlilikleri sona eren kadınlar bile Kilise tarafından affedilmemiştir. Kıbrıs Şer'iyeye sicillerine yansayan kayıtlarda bu durum açık bir şekilde ortaya konmuştur. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu evlilikleri yapan kadınlar kocalarından boşandıklarında ya da kocaları

³⁴⁷ Alasya, **a.g.e.**, s. 10.

öldüğünde dahi kiliseye alınmamış, öldüklerinde cenazeleri kaldırılmamıştır.³⁴⁸ Toplumlararası ilişkilerin başında gelen komşuluk ilişkileri iki toplum arasında iyi olmasına rağmen, dini tabiiyet kişisel ve toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Kıbrıs'ta hem Gayri Müslim hem de Müslümanlar arasında tek eşliliğin esas, çok eşliliğin ise istisnai olduğu görülmektedir. Çok eşlilik görece olarak Müslümanlar arasında var olmuştur. Tereke kayıtlarında iki eşli veya üç eşli evliliklerin de yapıldığına dair bilgiler yer almıştır.³⁴⁹ Ancak üç eşlilik pek yaygın olmayan bir uygulama olmuştur. Prof. Jennings, Kıbrıs üzerine yapmış olduğu araştırmalar sonucundan Ada'da Müslümanlar arasında çok eşliliğin yaygın olmadığını söylemiştir.³⁵⁰ Kıbrıs'ta bu dönemde yapılan çok eşliliğin bizce en temel sebebi, ilk eşten çocuk olmaması veya erkek çocuk sahibi olunamaması sayılabilir.

Osmanlı idaresinden önce Kıbrıs'ın kadınlarının kapalı bir giyim tarzını tercih ettiklerini, seyyahların izlenimlerinden öğrenmekteyiz. Jacobus de Verona, 1335 yılında Kıbrıslı kadınları şöyle tarif etmiştir: “*Kadınların çoğu baştan ayağa uzanan siyah bir manto giymektedirler... böylece gözleri haricinde hiçbir yerleri görünmez... ne zaman evlerinden dışarı çıksalar bu kıyafeti giyerler...*”³⁵¹ 1394 yılında bir başka kaynak Martoni de, Kıbrıs kadınları için aynı tespitlerde bulunmuştur. Martoni, kadınların uzun siyah mantolar giydiğini ve başörtü taktığını bu yüzden de ancak yüzlerinin görülebildiğini söylemiştir.³⁵² Kadınların siyah rengi tercih etmesi, 1291

³⁴⁸ Ali Efdal Özkul, **Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750**, İletişim, İstanbul, 2005, s. 127.

³⁴⁹ Özkul, **a.g.e.**, s. 131.

³⁵⁰ Özkul, **a.g.e.**, s. 132.

³⁵¹ Cobham, **a.g.e.**, s. 17.

³⁵² Cobham, **a.g.e.**, s. 24.

yılında Akka'nın Müslümanlar tarafından alınmasının yası olarak yorumlanmıştır. Bunun yanında Kıbrıs'ın üç asır boyunca Bizans-Arap ortak hakimiyetinde kaldığını göz önünde tutacak olursak, Kıbrıslı Rumların kıyafet tercihlerinde Araplardan etkilene olasılığı yüksektir. Ayrıca, Suriye ve Lübnan çevresinden Kıbrıs'a gelip yerleşenlerin bu kıyafet şeklinin belirlenmesinde katkı sağlamış olması büyük bir olasılıktır. Günümüzde Kıbrıs'ta yaşayan Hıristiyan yaşlı kadınların büyük bir çoğunluğu halen siyah çember takmakta ve siyah uzun elbise giymektedirler.

Osmanlı idaresiyle birlikte tüm ahaliye bilindiği gibi kıyafet, giyim ve kuşam yönünde bazı kısıtlamalar getirilmişti. Örneğin, Gayri Müslim kadınlar ferace ve başmak giyemezlerdi.³⁵³ Ancak bu kısıtlama tek taraflı olmayıp, her iki tarafı da yani hem Gayri Müslimleri hem de Müslümanları kapsayan bir uygulamaydı. Yani hem Gayri Müslimlerin Müslüman kıyafetinde, hem de Müslümanların Gayrimüslim kıyafetinde gezmeleri yasaklanmıştır.³⁵⁴

1683 yılında Kıbrıs'ta bulunan Van Bruyn Kıbrıslı Hıristiyan kadınların; başlarını mendil şeklinde siyah, altını yada gümüş çizgili kahverengi ya da gri bir örtüyle bağladıklarını, uzun kollu yakalı ve omuzdan askılı bir giysi giydiklerinden bahseder.³⁵⁵ Bruyn'in tarifi, Kıbrıslı Rum kadın giysisinin bugünün yaşlı kadınlarının giymiş oldukları kıyafetlere çok yakındır. 1815 yılında Ada'da bulunan Turner de Rum kadınlarının mendil şeklinde başlarını örtüklerinden bahsetmiş ve Turner kadınların bu yola güneşten korunmak için başvurduklarını söylemiştir.³⁵⁶ Turner'den ziyade biz bunun Kıbrıs'ta yerleşmiş bir gelenek olduğuna inanmaktayız. Nitekim bu kadın-

³⁵³ Ercan, **a.g.e.**, s. 182.

³⁵⁴ Ercan, **a.g.e.**, s. 180.

³⁵⁵ Cobham, **a.g.e.**, s. 243.

³⁵⁶ Cobham, **a.g.e.**, s. 449.

lar kış aylarında da bu şekilde başlarını örtmektedirler. Nitekim Turner'dan daha önceki bir tarihte Ada'da bulunmuş Ali Bey el Abbasi 1806 yılında Kıbrıs Rum kadınları için şunları yazmıştır: “Rum erkekleri, Türkler gibi kadınlarını kıskanırdı. Dışarıda karşılaştığım Rum kadınlarını, Türk kadınları gibi beyaz çarşafli bir şekilde gördüm. Örtülü bir şekilde dolaşmayanların geneli ya çirkindi ya da ihtiyardı”³⁵⁷ Ali Bey, Osmanlı dönemi Kıbrıs için önemli bilgiler vermiştir. Ondan o dönemin yaşayışı hakkında kayda değer bilgiler öğrenmekteyiz.

Ali Bey, Kıbrıs Rum erkekleri için şu gözlemlerini aktarmayı da ihmal etmez: “Her tabakadaki kişiler (Rumlar), genellikle Türkler gibi uzun palto giyerlerdi. Bu kişiler ancak mavi türbanları sayesinde ayırt edilebilirlerdi. Fakat çoğu, Türkleri incitmeksizin, diğer renklerden hatta beyaz bile giyebiliyordu. Herkeste dikkatimi çeken, çobanından, işçisine ve fakirine kadar herkesimden insanın muntazam bir şekilde giyinmesi olmuştur”³⁵⁸ 1814 yılında Kıbrıs'ta bulunan Light ise, Rumların Türkler gibi şalvar giydiklerini söylemiştir.³⁵⁹ Ali Bey, aynı zamanda Kıbrıslı Rumların Türkler gibi bıyık bıraktıklarını ve çenelerini tıraş ettiklerini kayda geçirmiştir.³⁶⁰ Rumların yaşlılarının ve papazlarının sakal bıraktıklarını, bunun yanında üstlerinde silah taşıyamadıklarını buna mukabil herkesin üzerinde bıçak taşıdığını yine Ali Bey'in gözlemlerinden öğrenmekteyiz.³⁶¹ Yine uzun bot giymek, Ada'da yılanların fazla olması yüzünden hem Türkler hem de Rumlar tarafından tercih edilmiştir. Ali Bey, Rumların zayıf ruhlu, korkak ve bilgisiz manasında cahil olduğundan ayrıca

³⁵⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 396.

³⁵⁸ Cobham, **a.g.e.**, s. 397.

³⁵⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 422.

³⁶⁰ Cobham, **a.g.e.**, s. 397.

³⁶¹ Cobham, **a.g.e.**, s. 397.

bahsetmiştir. Light ise, Rum köylülerin hasta görünümlü olduklarını belirtmiştir.³⁶² Kaynaklardan edindiğimiz bilgilerden, Rum papazların kendi dini ayinlerini yönetmekten yoksun derecede bilgisiz ve cahil olduklarını öğrenmekteyiz. Örneğin Dandini (1596), Pococke (1738) ve Ali Bey (1806), Kıbrıs Ada'sındaki papazların bu bilgisiz durumlarına dikkat çekmişlerdi.

Tüm bu bilgilerin ışığında, Kıbrıs'ta toplumsal yaşamın hem Rumlar hem de Türkler için aşağı yukarı aynı olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin Gayri Müslimler için, tercih edilmesini zorunlu tuttuğu renklerin, Ada'da çok fazla bir uygulama alanı bulmadığını yukarıda verdiğimiz kaynaklardan öğrenmekteyiz. Giyim kuşam ve kılık kıyafet yönünden Rumların, Türkleri örnek aldıklarını görmekteyiz. Hâkim kültürün, Müslüman Türk kültürü olmasının bu açıdan önemi büyüktür. Yani bu dönemde Rumlar hâkim kültürün tesiriyle, görünüş olarak Türklere benzemeye çalışmıştır. Rumların nüfus olarak çoğunluğu oluşturması ve kurumsal olarak Kilisenin varlığı, bu benzeşmenin önüne geçmeye çalışmışsa da, pek fazla başarılı olamamıştır. Ancak yine de, Rumcanın yerini Türkçe alamamıştır. Osmanlı kültürünün egemen kültür olmasına rağmen, Ada'nın ticaret ve alış verişinde daha çok Rumcanın cari olması, Saray Tercümanının kurumsal varlığı ve ibadet ve ayinlerin Yunanca olarak icra edilmesi, Rumca'nın hâkim gücünün kırılmasını önlemiştir.

3. Toplumlararası ilişkiler

Osmanlı hâkimiyeti boyunca Kıbrıs'ta sosyal hayatın, Ada'da yaşayan Gayri Müslim ve Müslim halklar için müsavi olduğunu söylemek, herhalde tarihi gerçeklere aykırı düşmez. Doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar ve yoksulluk gibi insanla-

³⁶² Cobham, a.g.e., s. 422.

rın hayatlarını olumsuz etkileyen olguları Osmanlı idaresine mâl etmek kuşkusuz bitaraf olmanın baskısından ya da bakış açısından kaynaklanmaktadır. Her şeyden evvel *idarenin zihniyeti* ile *idare edenin zihniyetini* birbirinden ayrı tutmak, yaşanan olaylara tarafsız bir bakış açısıyla bakabilmenin ön şartıdır. Örneğin Latin idaresi altındaki Kıbrıs'ta, idare sistemli bir şekilde karşı mezhebe cephe almış, onun kendi etki ve denetimine alabilmek için büyük bir uğraş vermiştir. Yani burada hoşgörüsüzlüğün kaynağı bizatihi idarenin ta kendisidir. Bir diğer anlatımla burada kaynağını idareden alan bir yapısal şiddet söz konusudur. O halde karşı mezhebe yönelik baskı ve zulüm eylemlerinin kaynağı idareci değil idaredir. Çünkü ortada devlet tarafından güdülen sistemli bir politika mevcuttur.

Buna karşılık, yukarıdaki değerlendirmeyi Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs için yapmamız mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan halklara karşı uyguladığı sistemli politika, "İstimâlet" yani gönül alma ve hoşgörü politikası olmuştur. Genel idare bu politika çerçevesinde hareket edilmesini emretmiş ve kararlarını hep bu yönde almıştır. Eğer herhangi bir idareci bu politikanın dışında ve bu politikaya aykırı bir yol takip etmişse bunun sorumlusu idare değil, idarecidir. O halde devlet tarafından zimmilere yönelik açık ve bariz bir şekilde ve bir o kadar da sistemli olarak bir şiddet, zulüm ve baskı politikası izlenmemiştir sonucuna varabiliriz. Toplumlararası sorunların ve yahut mutlak bir şekilde idareciden kaynaklanan haksızlıkların yegane sebebini, istimâlet politikasına kendisine şiar edinmiş bir imparatorluğa bağlamak, kuşkusuz tarihsel bir hata olacaktır.

Kıbrıs'ta toplumun gelir kaynağı, ağırlıklı olarak tarım ve küçükbaş hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu nedenle toplumlararası ilişkiler, insanların meşguliyetlerinden dolayı birbirine muhtaçlığı doğurduğu için sıcak ve yakın olmuştur. Temel dini

meselelerin dışında toplumlararası ilişkiler de bir istikrar gözlemlenmiştir. Ada'nın iklimi ve insanların büyük bölümünün ziraatla uğraşmaları, iki toplum arasında bir sıcaklık meydana getirmiştir. Kaynaklardan her iki toplumdan insanların birbirleriyle alış veriş ettiklerini, ticari ve zirai ortaklıklar kurduklarını öğrenmekteyiz. Zaten gerek kadı tayin beratlarında, gerekse fetihten sonra yayınlanan fermanlarda, Sultan reâyâyâya kötü muamele edilmemesi ve haklarının korunması için kadıları sık sık uyarmıştır.³⁶³ Örneğin H. 1278 (M. 1862) tarihli bir belgede³⁶⁴: “Kıbrıs'ta Değirmenlik köyünde Mariko isimli hatunun hanesinde çıkan kurşun madeninin çıkarılması için rızasının olması gerektiği, eğer çok para isterse kazı işleminin tehir edilmesi.” hükmünün yer alması, devletin reâyâya üzerindeki hassasiyetine açık bir delil oluşturur. Diğer taraftan reâyâyâya rahatlıkla, Türk idarecileri ve kadıları Bâbîâlî'ye şikayet edebilmişti. Meselâ, 1698 yılında Girne kadısı Ali Efendi zade Mehmed, Rumların şikayeti üzerine halka zulmetmek ve rüşvet almaktan suçlu bulunmuş ve kalebentliğe mahkum edilmiştir.³⁶⁵

Bunun yanında toplumlararası ilişkilerde önemli bir nokta da, Rumların adalet arama merci olarak, Kilise mahkemeleri yerine Kadı mahkemelerini tercih etmeleri olmuştur. Rumların kadı mahkemelerine davalı, davacı ve şahit olarak gittikleri görülmüştür. Rumlar, hangi kademe ve mevkiye olursa olsun Türkler aleyhine çekinmeden şikayette bulunabilmiştir. Rumlar Türkler aleyhine davacı olurken, haklarına hanel gelmeyeceğine ve Kadının adaleti tesis edeceğine inandıkları için bu yola sıkça başvurmuşlardır. Rumlar sadece Türkler aleyhine davacı sıfatıyla kadıya başvurma-

³⁶³ Çiçek ve Saydam, **a.g.e.**, s. 70-71.

³⁶⁴ BOA, A.M.K.U.M, 539/51.

³⁶⁵ Çiçek ve Saydam, **a.g.e.**, s. 71.

mışlar aynı zamanda kendi aralarındaki veya kendi yöneticileri aleyhinde dahi kadıya başvurmaktan çekinmemişlerdir. Normalde kendi mahkemelerinde çözecekleri bu tür davaları kadı mahkemesine hatta İstanbul'a taşımaları, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Örneğın, bazı durumlarda hem kendi hem de Türk yöneticilerden şikayetçi olarak İstanbul'dan yardım dilemişlerdir. 1706 tarihli bir belge bu durumu açıkça ortaya koymuřtur³⁶⁶: “Her sene maktuen cizyelerini ve nüzul bedellerini eda ve rızaları ile valilerine on bin ve kalemiye namı ile de üç bin kuruş ita etmekte oldukları halde Kıbrıs Yeniçeri Ağası Anber Mehmed'in başpiskopos, keşiş ve sair bazı kimselerle birleşerek kendilerinden muhtelif namlarla yüz bin kuruş tahsil etmekte olduklarından şikayetle...” aslında bu şikayet Rumların neden kadı mahkemesini tercih etmiş olduklarını ortaya koymasıda önemlidir. Demek ki, Rumlar Kilise yöneticilerine karşı bir güvensizlik içinde olduklarından, bu durum onları adaleti aramak için kadıya yönlendirmiştir.

Eğer davalı ya da davacı olsun bir Gayri Müslim ya da Müslim ortada kesin bir delil yoksa, yemin etmek suretiyle davayı düşürebiliyorlardı. Bu Gayri Müslimler açısından çok önemli bir husustur. Örneğın, Halil adında bir Türk, komşusu Yorgi adındaki bir Rum'dan mahsulünü gasp ettiği gerekçesiyle davacı olmuş, ancak yeterli kanıt bulunamadığı için, Yorgi suçsuz olduğuna dair kendi dinine göre yemin ederek ceza almaktan kurtulmuştu.³⁶⁷

Zimmilerin Müslümanlara karşı olan davalarında, Müslüman şahit getirdikleri bile olmuştu.³⁶⁸ Buradan, Ada'da her iki toplum arasında sıkı ilişkilerin var olduğu

³⁶⁶ BOA, C.ADL, 13/833.

³⁶⁷ Çiçek ve Saydam, **a.g.e.**, s. 78-79.

³⁶⁸ Çevikel, **a.g.e.**, s. 239.

sonucuna ulaşabiliriz. Kaldı ki, zimmiler kendi aralarındaki husumetler için de zaman zaman mahkemede şahit olarak bir Müslümanı getirmişlerdi. Altı çizilmesi gereken diğer bir durum da, hayırsever zimmilerin kiliselerine mallarını veya mülklerini bağışlarken bu olayı gidip kadiya kaydettirmiş olmalarıdır.³⁶⁹ Bir diğer ilginç olay, kilise hizmetinde bulunanların ücretlerini yetersiz bulup, hakkın iadesi için kadiya müracaat etmiş olmaları ve kadının da ücreti eksik bularak hakkın yerine getirilmesini istemesi olmuştur.

Osmanlı idaresinin Kıbrıs'ın toplumsal yapısına yapmış olduğu en büyük katkı, Ada'nın kötü karakterli kadını imajını ortadan kaldırmış olmasıdır. Oysa, Türklerden önce Kıbrıs'ı ziyaret eden tüm yabancı seyyahlar, sürekli olarak Ada'nın kadınlarının namussuzluğundan ve iffetsizliğinden bahsetmişlerdir.³⁷⁰ Fetihden sonra bu gözlemlerin giderek azaldığını yine kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kuşkusuz burada Türk-İslâm kültürünün yoğun bir etkisi söz konusu olmuştur. Örneğin gayri ahlaki sayılan fuhuş kanunen yasaklanmış, gayri Müslim kadınlardan böyle bir davranış içine girenlerin kısmen engellendiği görülmüştür.³⁷¹

Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs'ta Türk-Rum ilişkilerinin, dönemsel istisnaların haricinde gayet samimi ve yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemin öncelikli meselesi, toplum üzerindeki gerek Kilise yöneticileri, gerekse Türk idareciler tarafından yapılan haksızlıklar ve toplumdaki alınan gayri resmi vergiler olmuştur. Mesele, "Kıbrıs reâyasının bazı muhassılların zulüm ve teaddi'lerinden dolayı"³⁷², "Kıbrıs Ada'sında Tuzla, Limasol ve Gilan kazalarındaki reâya üzerine piskopos olan Yanici

³⁶⁹ Özkul, **a.g.e.**, s. 214.

³⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için **Excerpta Cypria**'ya bakılabilir.

³⁷¹ Mehmet Akif Erdoğan, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2008, s. 138.

³⁷² BOA, C.DH, 9851/198.

nam rahibin görülen uygunsuz hareketleri sebebi ile cezireden nefyedilmesinden”³⁷³, “Kıbrıs cezaresinin kadı ve naibleri mahkemelerde oturmayıp köy köy dolaşarak reayadan parasız yem ve yiyecek istemekte ve para almakta olmalarından dolayı...”³⁷⁴ gibi sorunlar toplumu daha çok meşgul etmiştir. Örneğin 1815 yılında Kıbrıs’ta bulunan İngiliz diplomat Turner, bir papazla yaptığı mülakattan hareketle şunları yazmıştı: “Papaz bana, Ada’da yaşayan Türklerin çok ılımlı ve mülayim olduklarını, bunun yanında Türkiye’de yaşayanlardan farklı olarak çok bağınaz ve mutaassıp olmadıklarını, çoğunun çekinmeden domuz eti yediğini, Hıristiyanlarla sosyal ve dostça ilişkiler kurduklarını söyledi.”³⁷⁵ 1589 yılında adada bulunmuş olan Villamont:³⁷⁶ “Onların (Türklerin) yasaları şarabı yasaklamış olmasına rağmen, hiç çekinmeden ve utanmadan ziyadesiyle şarap içerler...” tespitinde bulunmuştu. Yine Turner, Kıbrıs’ta Türklerin özgürce şarap içtiğini söylemiştir.³⁷⁷ 1806 yılında Ada’yı ziyaret eden bir başka kişi olan Ali Bey, Kıbrıs’taki imamların gerçek anlamda Arapça bilmediklerini, sadece ezberden vaaz verdiklerini, bunların ise anlamadığından bahsetmiştir.³⁷⁸

Örneklerden de anlaşılacağı üzere her iki toplum yapısında, dinsel kurumların baskısı dışında, dinsel ve irksal bir bağınazlığa rastlanmamıştır. Ancak bu durum toplumun geneli için söz konusu olup, toplumun tüm bireylerini kapsamaz. Osmanlı, idaresi altındaki Kıbrıs’ta her iki topluma geniş bir özgürlük alanı sunmuştur. Örne-

³⁷³ BOA, C.ADL, 2218/37.

³⁷⁴ BOA, C.ADL, 3536/58.

³⁷⁵ Cobham, **a.g.e.**, s. 429.

³⁷⁶ Cobham, **a.g.e.**, s. 174.

³⁷⁷ Cobham, **a.g.e.**, s. 449.

³⁷⁸ Cobham, **a.g.e.**, s. 398.

ğın André Thevet, “Kıbrıs’la ilgili o kadar çok yalan haber duydum ki, halbuki yalan haberlerin aksine Ada’da herkesin tamamıyla özgür bir ortamda yaşadığına şahit oldum.”³⁷⁹ demiştir.

Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs’la ilgili başlıca kaygısı, Ada’da sükuneti tesis etmek olmuştur. Bu amaçla Ada halkının huzurunu bozan kişiler, hangi topluma dahil olursa olsunlar cezalandırılmıştır. Arşiv vesikaları bu kayıtlarla doludur. Diğer taraftan, Kıbrıs’ta uygulanan Millet Nizamı, toplumların var olan kültürel birikimlerinin devamlılığını sağlarken, aynı ölçüde iki kültürün kaynaşmasına da müsaade etmişti. Örneğin kılık kıyafet seçimine bir soruna mahal vermeyecek ölçüde izin vermişti. Yine Ada’da yaşayanların birlikte hareket etmelerini sağlayacak bir zeminin oluşturulmasına çalışılmıştır. Örneğin, Müslümanlar ile zimmiler arasında, mülk satışları gerçekleşmiş, ticari ve zirai ortaklıklar kurulmuş, düğün ve bayramlarında birbirlerinin misafirleri olmuşlar, akarsu kaynakları ve meralar ortaklaşa kullanılmış, hatta ihtida eden bir Gayri Müslim, Hıristiyan birinin yanında çalışmaya devam edebilmiş, yine mühtedi kimselerin bazılarının kendi öz ailesiyle ilişkilerini devam ettirmiş olması Ada’nın toplumsal ilişkilerini yansıtmaya açısından önemli olaylar olmuştur. İki toplum arasındaki olumlu ilişkilere bir başka örnek ise, bir rahibin bir Müslüman’a kefil olması ve daha sonra da kefaleti sebebiyle bu borcu ödemiş olmasıdır.³⁸⁰

Sonuç olarak, yapılan araştırmalardan hareketle, Osmanlı idaresi altında iki halkın birbirine toplu bir şekilde kin ve nefret duymuş olduğunu söyleyemeyiz. Ancak farklı dine mensup olmaktan ziyade, insan olmaktan kaynaklanan, hırsızlık, cinayet, tecavüz, gasp, dolandırıcılık, iftira gibi suçların hem zimmilerin ve Müslü-

³⁷⁹ Cobham, **a.g.e.**, s. 178.

³⁸⁰ Özkul, **a.g.e.**, s. 220.

manların kendi içinde, hem de birbirleri arasında meydana gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflama süreciyle, Kilise teşkilatının yükselmesinin eş zamanlı olmasından kaynaklanan birtakım kışkırtmaların haricinde, Ada'nın Müslim ve Gayri Müslim ahalisi topluca olarak birbirlerine karşı bir hareket içinde bulunmamışlardır. Öyle ki, 1821 yılında patlak veren ve Kıbrıs'ı da içine alan Yunan İsyanı, Ada'da kilise haricinde pek destek bulmamıştır. Bu olay dahi, Ada'da yaşamış olan halklar arasında var olan olumlu ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Müslüman Türkler de, isyanı bahane ederek komşularına saldırmamışlardır. Hatta isyanda suçlu bulunup asılanların mallarını satın alan kimi Türklerin, daha sonra bu malları mahkumların varislerine geri verdiği görülmüştür.³⁸¹ Dahası idam cezasına çarptırılan birkaç Rum'un Türk komşuları tarafından darağacından kurtarıldığını yine kaynaklar belirtmektedir.³⁸² Bu kargaşa ortamından fırsat uyan ve bu uğurda kilise ve manastırları yağmalayan askerler, Sultan II. Mahmud'un emri üzerine yağmaladıkları malları tekrar kiliseye iade etmişlerdir.³⁸³ Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, isyan sonrasında isyanla ilgisi olanların cezalandırılmış olmasıdır. Sir Harry Luke'nun da ifade ettiği gibi, Kıbrıs ruhban sınıfı politik ve dini yetkilerini kötüye kullanmanın cezasını ödemiştir.³⁸⁴ O nedenle diyebiliriz ki, isyan sırasından bile Rumlar ve Türkler, münferit olayların dışında, birbirlerine karşı mutedil olmuşlar ve birbirlerinin haklarını gözetmişlerdir.

³⁸¹ Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 131.

³⁸² Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 131.

³⁸³ Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 136.

³⁸⁴ Luke, **Cyprus Under The Turks**, s. 133.

4. İhtida

Kıbrıs üzerine çalışmalarıyla bilinen müteveffa Profesör Ronald Jennings, Osmanlı Devleti tarafından Ada'da yaşayan Gayri Müslim halka hiçbir zaman dinlerini değiştirip İslâmiyeti seçmeleri için bir baskı ve zorlama yapılmadığını belirtmiştir.³⁸⁵ Jennings bu yargıya, gerekli bilimsel çalışmaları, özellikle de Osmanlı arşiv vesikalarını incelemesi sonrasında varmıştır. Kıbrıs üzerine düşünen ve yazan birçok Yunanlı ve Kıbrıslı Rum tarihçi, bugünden yola çıkmak suretiyle, geçmişi yorumlamaya çalışmıştır. Söz gelimi Costas Kyrris, Ada'da yaşanan Türklerin büyük çoğunluğunun ihtida etmiş Rumlar olduğunu iddia etmektedir.³⁸⁶ Bugünden hareketle geçmişi yorumlamaktan kastığımız: İnsanların günümüzdeki sosyolojik yaşayışlarının izdüşümlerini geçmişte aramak kaygısıdır. Bu kaygı kaçınılmaz olarak tarihsel hatalara neden olmaktadır. Mesela 1950'li yıllarda Türk köylerinin çoğunluğunun iletişim dili olarak Rumcayı konuşuyor olmaları, geçmişte bu kimselerin Rum olduğu sonucunu doğurmayacağı gibi, Kıbrıslı Türklerin yaşantılarının Rum komşularıyla büyük bir benzerlik göstermesi ve dinsel bir taassubun içinde olmayışları, bu kimselerin geçmişin mühtedileri olduğu sonucunu da doğurmaz. Böyle bir bakış açısı herhalde, büyük ölçüde bilimsel ölçütlerden uzak olacaktır.

Osmanlı Devleti, kendi egemenliğinde yasayan Gayri Müslim halkı, her yönden serbest bıraktığı gibi, kendi dinlerinde ibadet etmelerine veya mahkemelerde kendi ayinlerine göre yemin etmelerine de olanak tanımıştır. Bu suretle Ada'da dengeli bir toplum yapısının oluşmasına gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti, Ada'da

³⁸⁵ Ronald C. Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640**, New York, 1993, s. 137.

³⁸⁶ Bkz. Costas P. Kyrris, **History of Cyprus**, Nicosia, 1985.

yaşayan zimmilere ihtida etmeleri için baskı uygulamadığı gibi, Ada'ya haddinden fazla Anadolu'dan nüfus nakli yapmak yoluyla da Kıbrıs'ın tam anlamıyla bir Türk-İslâm adası olması yönünde bir çabanın içine de düşmemiştir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine göre, Ada'da toplu bir ihtida olayı görülmemiştir. Kayıtlara yansıyan ihtida olayları genellikle, velayet altındaki çocukların da İslâmiyete geçmesiyle bir sayısal çoğunluğun ortaya çıkmasıdır. Ancak bu vakıalar, sosyolojik manada bir *toplu geçiş*'i temsil etmez ve kanıtlamaz.

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri üzerinde araştırma yapmış olan Vergi Hakkı Bedevi, Kıbrıs'ta üç asır egemenlik kurmuş Türk idaresi boyunca, toplam 400 civarında kişinin ihtida etmiş olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Yakın zamanlarda yapılan bir çalışma, Kıbrıs'ta Türk idaresi boyunca toplam mühtedi sayısını 515 olarak vermiştir.³⁸⁸ Yine aynı çalışmaya göre; Osmanlı idaresinde Müslümanlığı seçen 487 kişinin 223'i (%45.7) kadın (evli, dul ve bekâr) ile kız çocuğu ve 264'ü (%54.3) ise erkek ve erkek çocuklardan ibarettir.³⁸⁹ Ayrıca burada belirtilmesi gereken bir husus da, mühtedilerin hepsinin Hıristiyan Ortodoks olmadığı, bunun yanında Ada'ya geçici surette uğrayan yabancı tüccarların, Ermenilerin ve Habeş asıllı Hıristiyanların da var olduğudur.³⁹⁰

³⁸⁷ Vergi H. Bedevi, "Kıbrıs Şer'iy Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 142.

³⁸⁸ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslâmiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, 2010, s. 222.

³⁸⁹ Özkul, **a.g.m.**, s. 223.

³⁹⁰ Özkul, **a.g.e.**, s. 225.

Ayrıca Kıbrıs'a yönelik başpiskoposluk beratlarında da, kendi rızası olmadan hiç kimsenin zorla Müslüman olamayacağı hususu belirtilmiş ve bu hüküm sarih bir şekilde beratlarda yerini almıştır.³⁹¹ Yine biliyoruz ki, Müslümanlığa geçmek isteyen kişinin “ehl-i rüşd” yani “mümeyyiz” olması gerekiyordu. Belgelere yansıyan bir örnekte, kendi rızasıyla kelime-i şahadet getiren yedi yaşından küçük bir Hıristiyan çocuğun İslamiyet'e geçişine Kıbrıs Müftüsü Osman Efendi, çocuğun rüşd sahibi olmadığı gerekçesiyle müsaade etmemiştir.³⁹² Yine belgelerden edindiğimiz bilgiler, Hıristiyan bir kadının Müslüman bir erkekle evlenmesine rağmen kendi dinini muhafaza etmiş olduğudur.³⁹³ Yine ihtida vakıyasıyla karşı karşıya kalan Şer'i Meclisin görevi, İslâmiyet'e geçişlerin bir zorlama sonucu olup olmadığını tespit etmektir.³⁹⁴

Sonuç olarak, Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta Gayri Müslim ahaliye İslâmiyet'e geçmeleri hususunda ne bir baskı ne de bir zorlama yapılmıştır. Yaklaşık üç asırlık bir zaman zarfında adada ihtida edenleri sayısının 515 olması, baskı ve zorlama olmadığını delilidir. O halde Kıbrıslı Türklerin çoğunluğunun Rum asıllı olduğunu iddia etmenin asılsız bir yargıdan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

³⁹¹ George Chacalli, **Cyprus under British Rule**, Nicosia (Cyprus), 1902, s. 28.

³⁹² Özkul, **a.g.e.**, s. 225.

³⁹³ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 165.

³⁹⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 166.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ İDARESİ ALTINDA KIBRIS'TA TÜRK-RUM İLİŞKİLERİ

A. KIBRIS'IN İNGİLTERE'YE GEÇMESİ

Akdeniz'de kurulan medeniyetlerin bir mozaigi şeklinde olan Kıbrıs Adası, Coğrafi Kesifler sonrası kaybetmeye başladığı Akdeniz'deki üstün pozisyonunu, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte yeniden elde etmiştir. Süveyş Kanalı'nın XIX. yüzyılın hemen ikinci yarısında hayata geçmesi, dönemin büyük güçlerinin Akdeniz'e, dolayısıyla Kıbrıs'a olan ilgisini yeniden arttırmış ve Akdeniz Havzası'nda büyük güçler arasında ertelenen nüfuz mücadelesinin, tüm çıplaklığıyla yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fransa'nın Akdeniz'de üstünlük kurma çabaları, İngiltere'nin Hindistan-Çin sömürge yolunun güvenliği için Akdeniz'i kendi açısından tehditsiz ve tehlikesiz bir bölge haline getirmek istemesi, Rus Çarlığı'nın Osmanlı üzerinden Akdeniz'e yani "sıcak denizlere" ulaşma arzusu ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin bölgede giderek nüfuz kaybetmesi, bölgenin var olan tansiyonunu yeniden yükseltmiştir.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında almış olduğu ağır yenilgiler ve bu yüzyılın son çeyreğinde 93 Harbi ile gelen ağır yıkım, 1900'lü yılların başından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı kendi çıkarları açısından tercih eden İngiltere'nin bu politikayı terk etmesine neden olmuştur. Böylece İngiltere, Akdeniz- Hindistan hattındaki çıkarlarını Osmanlı Devleti vasıtasıyla değil, bizzat kendi gücüyle korumaya yönelik bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Berlin Kongresi öncesinde İngiltere'nin, Akdeniz'deki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla stratejik bölgeler üzerinde çalışmalar yapmak için görevlendirdiği teknik heyet Gelibolu, Midilli, Limni, Girit, İskenderun, Hayfa, İskenderiye ve Kıbrıs üzerinde gerekli tüm incelemeleri yapmıştır.³⁹⁵ Bu konu ile ilgili olarak İngiliz kabinesinde bölünmelere yol açan tartışmalar yaşanmış ve sonuçta kabineden Kıbrıs Adası'nın alınması yönünde bir sonuç çıkmıştır. Nitekim İngiltere Başbakanı D'Israeli, Kraliçe Viktorya'ya konuyla ilgili yazmış olduğu mektubunda: “Kıbrıs, Batı Asya'nın anahtarıdır” demiştir.³⁹⁶ Aslında İngiltere Akdeniz coğrafyasındaki konumunu güçlendirmek için başından beri, gerek tatlı su kaynaklarına yakın oluşu gerekse de askeri ve ticari önemi dolayısıyla İskenderun'u almak istemiştir. Ancak çeşitli kaygılardan dolayı bu düşünceden vazgeçilmiştir. Zira İngiltere Hükümeti tarafından Akdeniz'de stratejik bölgeleri incelemek ve hükümete bir rapor sunmak için, Ekim 1876 tarihinde İstanbul'a gönderilen Albay Robert Home, araştırmaları sonunda hazırladığı 08/06/1878 tarihli raporunda: “Her kim Kıbrıs'ı elinde tutarsa, İskenderun'u da tutar, kısacası Kıbrıs İskenderun'u verir” diye yazmıştır.³⁹⁷

Böylece Kıbrıs Adası, İngiltere'nin hem Akdeniz'deki ticaretinin yönetileceği bir geçiş merkezi, hem de Akdeniz-Hint ticaret yolu üzerinde seyrüsefer halindeki ticaret gemilerinin güvenli bir şekilde yakıt ikmalî (kömür) yapabileceği bir liman olarak değerlendirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu zor durumdan

³⁹⁵ Dwight E. Lee, “A Memorandum Concerning Cyprus 1878”, **The Journal of Modern History**, S. 3, 1931, s. 238-240.

³⁹⁶ Maier, **a.g.e.**, s. 136.

³⁹⁷ Lee, **a.g.m.**, s. 241.

istifade edilerek, 1878 yılında hukuken Osmanlı toprağı olarak kalmak şartıyla, İngiltere tarafından işgal edilmiştir.

Kıbrıs zorunlu şartlar altında İngiltere'ye devredilmek zorunda kalmıştır. Diğer bir ifadeyle Sultan II. Abdulhamid Han, Anadolu topraklarını Rusya'ya karşı korumak amacıyla, İngiltere'nin garantörlüğünü sağlamak üzere Kıbrıs'ı bırakmak zorunda kalmıştır. Bir bakıma Kıbrıs, 93 Harbi sonrasında dayatılan Ayastefanos Antlaşması'nın zorunluluğunun bir bedeli olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs yönetimini devraldığı gün Kıbrıslı Türkler arasında hoşnutsuzluk olmasına rağmen, hoşnutsuzluk küçük çaplı taşkınlıklar dışında yerini herhangi bir ayaklanmaya bırakmamıştır. Kıbrıslı Rumlar ise Türk idaresinden kurtulmanın sevinci içinde her zaman olduğu gibi yeni efendilerini büyük bir coşkuyla karşılamışlardır.

B. NÜFUS

Kıbrıslı Türk nüfusunun % 25'i 1881 yılında kentlerde yaşamaktaydı.³⁹⁸ Buradan hareketle, İngiliz idaresinin başlangıcında Ada Türklerinin ¼'nün köylerde yaşamakta olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık, Kıbrıslı Rumların ancak % 13'ü şehirlerde yaşamaktaydı.³⁹⁹ Ada'nın İngiliz idaresine geçmesinin ardından yapılan 1881 tarihli nüfus sayımına göre, Kıbrıs'ın toplam nüfusu 186.109'dur. Bu sayıma göre nüfusun 136.629'nu Rumlar, 46.389'nu Türkler, 691'ni İngilizler ve 2400'nü de Ermeniler, Maruniler ve Yahudiler oluşturmaktadır.⁴⁰⁰ Türkler nüfus oranına göre

³⁹⁸ Nadav Morag, "Cyprus and The Clash of Greek and Turkish Nationalisms", **Nationalism and Ethnic Politics**, USA, 2004, s. 600.

³⁹⁹ Morag, **a.g.m.**, s. 599.

⁴⁰⁰ Adamantia Pollis, "Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus", **Comparative Politics**, S. 5, 1973, s. 582.

Rumlara nazaran kentlerde yaşamış omlarına rağmen, nüfus sayılarının az olmasından dolayı, şehirlerin ağırlıklı nüfusu Rumlardan meydana gelmiştir.

Diğer taraftan özellikle Enosis tehdidinin artmasına paralel olarak, Kıbrıs'ın karma köylerinden Türklerin göç etmiş olduğu görmekteyiz. 1911 yılında 230 karma köy ve yalnızca Türklerin yaşadığı 85 köy bulunmaktaydı.⁴⁰¹ Karma köylerin sayısı 1921 yılında 221'e, 1946 yılında 192'ye ve 1960 yılında ise 33'e düşmüştü.⁴⁰² Buna karşılık Türklerden mürekkep köylerin sayısı sürekli bir artış göstermiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti (1960) kurulduğu sıralarda yaklaşık 110 Türk köyü vardı. Sayıların gidişatından da tespit edeceğimiz üzere, karma köy sayısı 1911-1960 arası dönemde toplamda 197 adet azalmıştır. Buna mukabil, Türklerden homojen köy sayısı aynı tarih aralığında sadece 25 adet artmıştır. 1881 yılında Kıbrıslı Türklerin nüfus toplamı 46.389 ise ve bu nüfusun % 25'i kentlerde yaşamışsa, demek ki 1881 yılında Ada Türklerinin 11.595 kişisi kentlerde yaşıyordu. Kalan 34.794 kişi köylerde yaşamaktaydı. Bu sayının ne kadarının karma köylerde, ne kadarının karma olmayan köylerde yaşamış olduğunu henüz bilmiyoruz. Karma köylerin sayısının çokluğundan hareket edersek, tahmini olarak Türk nüfusunun büyük kısmının karma köylerde yaşamış olduğunu söyleyebiliriz.

1911 yılı nüfus sayımına göre, Ada'nın toplam nüfusu 273.964'tür.⁴⁰³ Bu sayının 214.480'i Rumlara, 56.428'i Türklere ve 3.056'sı da diğerlerine aittir. 1960 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ada nüfusu toplam 573.566 kişidir. 1960 yılında Ada Türklerinin sayısı resmi kayıtlara göre 103.822'dir. Rumların sayısı ise

⁴⁰¹ Morag, **a.g.m.**, s. 599.

⁴⁰² Morag, **a.g.m.**, s. 599.

⁴⁰³ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 45-46.

441.568'dir. 30.741 kişi ise diğeri (Ermeni, Maruni, İngiliz vs.) grubunda yer almaktadır. Yine biliyoruz ki, 1960 yılında Kıbrıs Türk nüfusunun % 40'ı şehirlerde yaşamaktaydı.⁴⁰⁴ O halde elde ettiğimiz sayısal verilerden, 1960 yılında Kıbrıs'ta 33 karma ve 110 Türk köyünde toplam 62.294 Kıbrıslı Türk yaşamaktaydı. Nüfusun kalan kısmı yani toplamda 41.528 kişi ise muhtelif şehirlerde yaşamaktaydı.

Nüfus 1881 yılından 1960 yılına kadar yuvarlak hesap üç kat artmıştır. Rum nüfus da üç kat artmış olmasına rağmen, Türk nüfusun iki kat artmış olduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan 1911 yılında 230 karma ve 85 Türk köyü olmak üzere, Ada genelinde toplam 315 köyde Türklerin yaşamış olduğu bilinmektedir. Bu sayının 1960 yılına gelindiğinde 33 karma ve 110 Türk köyü olmak üzere toplamda 143 köye düşmüş olduğunu görmekteyiz. Bir başka ifadeyle, 1911 yılından 1960 yılına gelindiğinde Ada'nın genelinde Türklerin yaşadığı köy sayısı 2.20, düz hesap, iki kat azalmıştır. Şehirlerde yaşayan Türklerin sayısı 1911 yılından 1960 yılına gelindiğinde, üç kat yani Ada'nın ortalama artış trendinde artmıştır. Buna mukabil kırsalda yaşayan nüfus iki kat artmıştır. O halde köylerde yaşayan Kıbrıslı Türklerin önemli bir kısmı, 1960 yılına gelindiğinde ya şehirlere ya da Ada dışına göç etmiştir. Ancak şehirlerde yaşayan Türklerin, Ada ortalaması düzeyinde bir nüfus artışı yaşamış olduğunu göz önünde tutarsak, köylerde yaşaması gereken eksik nüfusun büyük bölümünün şehirlere değil de Ada dışına göç etmiş olduğu sonucuna varabiliriz. 1881-1973 arası Kıbrıs'ın genel nüfus durumunu özet mahiyetinde, şu şekilde tabulaştırabiliriz.

⁴⁰⁴ Morag, **a.g.m.**, s. 600.

KIBRIS NÜFUSU (1881-1973)				
YIL	TOPLAM	RUMLAR	TÜRKLER	DİĞER
1881	186.109	136.629	46.389	3091
1891	209.286	158.585	47.926	2.775
1901	237.022	182.739	51.309	2.974
1911	273.964	214.480	56.428	3056
1921	300.715	244.887	51.339	4.489
1931	347.959	276.572	64.245	7.142
1946	450.114	361.441	80.548	8.125
1960	573.566	441.568	103.822	30.741
1973	631.778	498.511	116.000	17.267

1. Kıbrıs Türkleri'nin Göçü

Göç, insanlık tarihi boyunca insanla iç içe geçmiş, onun tüm zamanları içerisinde var olmuş bir olgudur. Göç deyince öncelikle belli bir nüfusun bir bölgeden başka bir bölgeye olan hareketi akla gelmektedir. Ancak göç, coğrafi bir mekan değiştirmeden ziyade etraflıca değerlendirildiğinde, çok daha kapsamlı ve sonuçları itibariyle; ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel bir çok öğeyi ihtiva etmesi bakımından önemli bir sosyal olgudur.

Göç, basit bir anlatımla coğrafi bir mekan değişikliğidir. Bir insanın ya da insan grubunun belirli bir yerden başka bir yere olan hareketidir. Tarih boyunca göç hareketlerinin genellikle istila, fetih, savaş, salgın hastalıklar ve doğal afetler sonucunda ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Ancak modern zamanlarda göç olgusunu tetik-

leyen yeni faktörler ortaya çıkmıştır. Bunların başında iktisadi, dini ve siyasi nedenler gelmektedir.

Göçler, iç ve dış göçler olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. “İç göç”, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde belirli bir bölgeden bir başka bölgeye gerçekleştirilen nüfus hareketidir. “Dış göç” ise, bir ülkeden bir başka ülkeye yapılan nüfus hareketidir.

Kıbrıs Adası tarih boyunca bir göç/göçmen adası olmuştur. Hem sürekli olarak dışarıdan göç almış, hem de sürekli olarak dışarıya göç vermiştir. Tarihi zamanlardan Osmanlı fethine kadar, Ada’dan yapılan dış göçler daha çok kıtlık, kuraklık, doğal afetler gibi insani olmayan nedenlere dayanmıştır. Bunun yanında Ortaçağlar boyunca yapılan göç hareketlerinin en temel sebebini dini nedenler oluşturmuştur. Özellikle Latin Krallığı boyunca Kıbrıs’ta uygulanan dini baskı, birçok Ortodoks Kıbrıslının göç etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı fethinden önce Ada’da yaşanan toplu göçlerin büyük çoğunluğu insani nedenlere dayanmıştır.

Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs’ta yaşanan göç hareketlerinin başlıca sebebini, iktisadi nedenler oluşturmuştu. Müslim-Gayri Müslim halk, sistemli bir baskıdan ziyade ekonomik şartların ağır olmasından kaynaklanan nedenler yüzünden Ada’yı terk etmek zorunda kalmıştı. Kaldı ki, göç eden ahalinin çoğu, bu olumsuz şartların ortadan kalkmasıyla geri dönmüştü. Bunun yanı sıra Kıbrıs ahali, Ada’nın kendi olumsuz koşulları nedeniyle, mesela kıtlık, kuraklık gibi doğal sebeplerle de çokça göç etmiştir. Örneğin, 1254 (M. 1839) tarihli bir belgede, “Kıbrıs Adası’nda kaht ü gala ve sair esbaptan dolayı ahaliden bir kısmının başka yerlere göç etmemelerine çare olarak...”⁴⁰⁵ demek suretiyle ahalinin göç etme nedeni olarak kıtlık/yokluk işa-

⁴⁰⁵ BOA, C.DH., 13963/280.

ret edilmiştir. Yine 1320 (M. 1902) tarihli bir başka belgede, “Kıbrıs'ta meydana gelen kıtlıktan dolayı ahalinin Antalya ve civarına göç etmeye başladığı...”⁴⁰⁶ göçün sebebi kıtlık olarak ortaya konmuştur. Kıbrıs'ta Osmanlı idaresi, başlangıcından itibaren, ahalinin dışarıya göç etmesine sıcak bakmamıştır. Ada'dan göç edenleri geri getirmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Göçe neden olan koşulları ortadan kaldırmak için büyük çaba harcanmıştır. Hatta 1859 yılında, Kıbrıslı Rumların Yunanistan'a göç etmesine neden olan Kıbrıs Mutasarrıfı İshak Paşa'yı görevinden almıştır.⁴⁰⁷ İktisadi zorluklardan dolayı göç eden ahalinin geri dönmesi halinde üç sene süreyle tekâliften muaf tutulacağı gibi mali kolaylıklar da alınan tedbirler arasında yer almıştır.⁴⁰⁸

Kıbrıs Adası'nın 1878 yılında fiilen Büyük Britanya Krallığı'na katılmasıyla, Ada'da yaşayan Türklere yönelik sistemli bir psikolojik baskı uygulanmaya başlamıştı. Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin maruz kaldıkları bu psikolojik baskı, onları göç etmek yönünde ateşliyordu. Böylece Kıbrıs'ta asırlar sonra, insanlar yeniden siyasi ve dini baskılardan dolayı göç etmek zorunda kalmıştı. Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi anlamına gelen Enosis hareketinin Kıbrıs'ta süratli bir şekilde Rumlar arasında yayılması ve Enosis fikrinin “Türkleri Ötekileştirmesi” sonucunu doğurması, toplumlararası gerginliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması, Kıbrıslı Türkleri Enosis karşısında savunmasız bırakmıştı. Uluslar arası destekten yoksun kalan Kıbrıslı Türkler, üzerlerindeki psikolojik baskı-

⁴⁰⁶ BOA, DH.MKT., 61/340.

⁴⁰⁷ BOA, A.MKT.NZD, 50/296.

⁴⁰⁸ BOA, C.DH., 13963/280.

dan kurtulmak için, yüzyıllardır ekip biçtikleri tarlalarından, yaşadıkları evlerinden kısacası vatanlarından göçü bir kurtuluş yolu olarak seçmişlerdi.

Kıbrıs'ın İngiliz idaresine girmesiyle eş zamanlı olarak çifte bir göç olgusu yaşanmaya başlamıştı. Bir yandan Mısır ve Malta'dan⁴⁰⁹ diğer yandan Yunanistan'dan çok sayıda Yunanlı Kıbrıs'a göç etmeye başlamıştı.⁴¹⁰ Buna mukabil Ada'da yaşayan çok sayıda Türk, İngiliz işgalinin hemen ardından Türkiye'ye göç etmişti.⁴¹¹ Yaşanan bu nüfus hareketliliği Kıbrıs'ta Türklerin aleyhine bir sonuç doğurmaya başlamıştı. Türkiye'ye yapılan göçler, Enosis umutlarının artmasına yol açmış, Ada Rumları ve Yunanlılar, Girit'te yaşananların Kıbrıs'ta da tekrar etmesini beklemeye başlamışlardı. 1877 yılında Larnaka'daki İngiliz Konsolosu Watkins tarafından yapılan nüfus sayımına göre, Kıbrıs Adası'nda 67.000 Türk ve Müslüman, 133.000 Rum ve Hıristiyan olmak üzere toplam 200.000 kişi yaşamaktaydı.⁴¹² 1881 yılında yapılan resmi nüfus sayımına baktığımızda, Rumların sayısının aşağı yukarı aynı olduğunu (1881, Rum: 136.629, Türk: 46.389) buna karşın Türk nüfusun yaklaşık 20.000 civarında azalmış olduğunu görmekteyiz. O halde Richmond'un da ifade ettiği gibi, İngiliz işgalinin ardından Türkler yoğun bir şekilde Türkiye'ye göç etmişti. İki nüfus sayımı arasında bir yıllık bir farkın olması bu tespiti doğrulamaktadır. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı'nın Mayıs 1991 yılında gerçekleştirmiş olduğu

⁴⁰⁹ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, C. I, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 40.

⁴¹⁰ Oliver P. Richmond, **Mediating in Cyprus: the Cypriot communities and the United Nations**, Great Britain, 1998, s. 68.

⁴¹¹ Richmond, **a.g.e.**, s. 68.

⁴¹² Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar", **ÇTTAD**, S. V/12, 2006, s. 106.

“Göçmen Aileleri ve Göç Olayı” adlı panelde, 1878-1880 yılları arasında Kıbrıs’tan Türkiye’ye 15.000 Kıbrıslı Türk’ün göç etmiş olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴¹³ Bu üç veriden hareketle, İngiliz işgalinin hemen başlarında sayıları 15.000 ile 20.000 arasında değişen bir Türk nüfus Türkiye’ye göç etmiştir sonucuna ulaşabiliriz.

Yukarıda yılları esas alarak hazırlanan Kıbrıs nüfusuna ilişkin tablo dikkatli bir şekilde incelendiği vakit, iki toplum arasında ortaya çıkan nüfus farklılığının temel sebebinin doğum ve ölüm gibi doğal sebeplerden kaynaklanmadığını, bu farklılığın temel sebebinin göç olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. 1831 yılında yapılan resmi nüfus sayımına göre, Ada nüfusunun % 34.4’ünü Müslüman Türklerin, ve % 65.6’sını Gayri Müslimlerin oluşturduğunu görmekteyiz.⁴¹⁴ Kabaca söyleyecek olursak, 1831 yılında Kıbrıs nüfusunun üçte birlik kısmı Türklerden meydana gelmekteydi. Türklerin Kıbrıs nüfusu içerisindeki oranının; 1881 yılında % 24.42’ye, 1891 yılında % 22.90’a, 1901 yılında % 21.65’e, 1911 yılında % 17.59’a, 1921 yılında % 17.07’ye, 1931 yılında % 18.46’ya, 1938 yılında % 17.65’e, 1946 yılında % 17.89’a, 1960 yılında % 18.10’a ve 1973 yılında 18.36’ya düştüğünü görmekteyiz.

1831-1931 arası yüz yıllık evrede Kıbrıs Türk nüfusunun % 15.94’lük bir düşüş yaşadığını görmekteyiz. Bir diğer anlatımla yüz yılda Kıbrıs Türklerinin Ada’daki nüfus sayıları neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Yine 1831-1931 arası dönemde, Kıbrıslı Rumların nüfus oranının % 13.88’lik bir artış sağladığını görmekteyiz. Söz konusu iki tarih arası dönemde, Kıbrıs’ta yaşayan iki toplumdaki birinin nüfusu sürekli artış sağlamışken, diğerinin sürekli bir düşüş sağlamış olması, tüm veriler sabitken,

⁴¹³ T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı, **Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli**, Ankara, 10 Mayıs 1991, s. 9.

⁴¹⁴ İsmail Şahin, “Abdülhamid Dönemi’nde Kıbrıs”, **Düşünen Siyaset Dergisi**, S. 27, Ankara, 2010, s. 215.

1931 yılına gelindiğinde, Türklerin ne denli yoğun bir şekilde Kıbrıs'tan göç etmiş olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

a. Lozan Antlaşması ve Kıbrıs

24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20 ve 21. maddeleri Kıbrıs'a ilişkin düzenlemeleri içermektedir.⁴¹⁵ Özetle 16. Madde: Türkiye'nin Kıbrıs Adası üzerindeki haklarından vazgeçtiğini, 20. madde: Türkiye'nin 5 Kasım 1914'te İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakını tanıdığını belirten hükümleri içermektedir. Biz konumuz açısından daha çok önem arz eden 21. madde üzerinde yoğunlaşacağız. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nın 21. maddesini, konunun daha iyi özümsemesi için, çalışmamıza aynen almayı uygun gördük.

Madde 21⁴¹⁶: 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs adasında yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre, İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, bu Türkler, isterlerse, bu Antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir. Bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adası'ndan ayrılmak zorunda kalacaklardır. İşbu Antlaşmanın yürürlüğe konulması günü Kıbrıs Adası'nda yerleşmiş bulunup da, yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan istem üzerine, o gün İngiltere uyrukluğunu edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümetinin izni olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğunu edinmiş olan kimselere İngiltere uyrukluğunu tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır.

⁴¹⁵ Daha geniş bir bilgi için: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 99-100.

⁴¹⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 99-100.

Görüldüğü gibi Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi Kıbrıslı Türklere iki seçenek sunmuştu. Ya İngiliz uyruğunu ya da Türk uyruğunu seçmekten başka çareleri yoktu. İlgili madde, Türk uyruğunu seçenlere on iki ay içinde Kıbrıs'ı terk etme zorunluluğu getirmişti. Lozan Antlaşması ile resmi olarak İngiliz toprağı haline getirilen Kıbrıs, bu tarihten sonra Türkiye ile hukuki bağlarını koparacak olması nedeniyle, burada yaşayan Türklere Ada'dan göç etmelerini sağlayacak psikolojik bir ortamın doğmasına yol açmıştı.

1878-1923 tarihleri arasında belirsizliğini koruyan Kıbrıs Adası 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılmıştı. Dolayısıyla Lozan Antlaşması bu özelliğiyle hem bir devrin sonu, hem de yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Kıbrıslı Türkler Lozan Antlaşması'na göre bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin, Yunanistan'ın acil olarak İngiltere'nin yanında savaşa girmesi ve Bulgaristan'a karşı Sırbistan'a yardım etmesi koşuluyla Kıbrıs'ın egemenliğini Yunanistan'a teklif etmesi⁴¹⁷, Kıbrıs'ta yaşayan Müslüman Türkleri ziyadesiyle tedirgin etmiştir. Kıbrıs Rumları arasında yaygınlaşan Enosis fikri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan Antlaşması ile Kıbrıs'tan vazgeçmesi, Kıbrıs Adası'nın olumsuz iklim koşulları ve Kıbrıs Türklerine yönelik artan misyonerlik faaliyetleri, Kıbrıslı Türkleri savunmasız bir durumda bırakmış ve Ada'dan göç etmeye zorlamıştır.

1881 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kıbrıs'ın toplam nüfusu 186.109 kişi olarak tespit edilmişti. 1921 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ada'nın toplam nüfusu 300.715 kişiye yükselmişti. 1881 yılından 1921 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ın nüfusu toplamda 114.606 kişi artmıştı. Yani bu iki tarih arasında Ada'nın nüfu-

⁴¹⁷ The New York Times, 25 Ekim 1915.

su % 61'lik bir artış göstermişti. Ancak Ada'nın genel nüfus artışına paralel olarak Kıbrıslı Türklerin, nüfus artış hızının çok gerisinde olduğunu görmekteyiz. Durumu sayısal verilerle izah edecek olursak karşımıza şöyle bir nüfus panoraması çıkmaktadır. Yukarıda Kıbrıs'ın genel nüfus durumunu gösteren tablodan hareketle, 1881 yılından 1921 yılına kadar geçen sürede Rumların nüfusunun % 55 artmış olduğunu görmekteyiz. Buna mukabil Türk nüfusu söz konusu iki tarih arasında ancak % 9 oranında bir artış göstermiştir. Bu iki tarih arasında Ada Rumlarının genel nüfus artışına çok yakın, Türklerin ise çok uzak bir artış sağlamış olması, sayısal olarak iki toplum arasındaki nüfus farkının ne denli açıldığını ortaya koymaktadır. Oysa genel nüfus artış oranı ve iki toplum arasındaki nüfus oranlaması veri olarak kabul edilecek olursa, 1921 yılına gelindiğinde Kıbrıslı Türklerin normal koşullar altında, en az 70.000 civarında olması beklenirdi.

Kıbrıslı Türk nüfusun 1878 yılından 1921 yılına kadar sistemli bir azalış göstermesi, bu iki tarih arasında sadece Türk nüfusun azalmasına sebep olan bir olay olmadığına göre, ancak göç ile açıklanabilir. O halde Lozan Antlaşması evvelinde sayısal verilerden hareketle en az 20.000 Kıbrıslı Türk'ün, başta Türkiye olmak üzere çeşitli memleketlere göç etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Lozan Antlaşması, Kıbrıslı Türklere Türkiye'ye göç etme hakkı tanımıştır. Kıbrıslı Türklerin birçoğu, umulanın aksine İngiliz uyruğunu seçme yerine Türk uyruğunu seçmiş ve bu doğrultuda Türkiye'ye göç etmek için 1925 yılında açılmış olan Türkiye'nin Larnaka Konsoloslukuna müracaat etmeye başlamışlardı. Türkiye'ye göç etmek isteyen Kıbrıslı Türkler Konsolosluka bir dilekçe ile müracaat edip, karşı-

lığında *mürur tezkeresi* alıyorlardı.⁴¹⁸ Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı vatandaşları, bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde mürur tezkeresi denilen bir izin belgesi bulundurmaları zorundaydılar. Aynı tezkerenin, Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç etmek isteyenlere Konsolosluk vasıtasıyla verildiğini görmekteyiz. Larnaka Konsoloslugu tarafından 5 Ağustos 1926 tarihli "hakkı hıyar" hakkını kullanarak Türk uyruğuna geçmek için müracaat edenlere verilen belgede "Kıbrıs'tan Türkiye'ye hicret edenlere mahsus mürur tezkeresidir" ibaresi yer almaktaydı.⁴¹⁹ Mürur tezkeresinde, göç etmek isteyen kişilerin resmi, isimleri ve hangi maksatla verilmiş olduğuna dair bilgiler yer alıyordu. Mürur tezkeresini alan kişi bu belgeyle Ada'daki İngiliz yönetimine başvurmuş ve böylece Kıbrıs'tan göç etmiştir.⁴²⁰

Dönemin resmi yazışmalarına baktığımız zaman, Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan göçlerin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından desteklendiğini görmekteyiz. Ancak planlı bir şekilde yürütülmüş bir iskân politikası olmaması nedeniyle, Kıbrıslı Türklerin çoğu bu göçe sıcak bakmamıştır. Diğer bir sorun da, muhacirlerin göç masraflarına katlanmak zorunda olmalarıdır. Nitekim 7 Aralık 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından yayınlanan kararnamede "sevk ve iskân masrafları kendilerine ait olmak üzere"⁴²¹ ifadesi açık bir şekilde yer almıştı. Bu hüküm Kıbrıs'tan göç etmek isteyen fakir ailelerin göç etmesine mani olmuştu. Elllerinde göç masraflarını karşılayacak kadar parası olmayanlar, mallarını ve mülklerini satmak zorunda kalmışlardı.

⁴¹⁸ Mehmet Demiryürek, "Lozan Sonrası Kıbrıs'tan Türkiye'ye Göç (1923-1926)", **Toplumsal Tarih**, S. 115, İstanbul, Temmuz 2003, s. 90.

⁴¹⁹ Mehmet Demiryürek, mürur tezkeresinin bir örneğini makalesine koymuştur. Biz de bu belgeden istifade etmeye çalıştık.

⁴²⁰ Demiryürek, **a.g.m.**, s. 90.

⁴²¹ BCA, Fon Kodu: 30. 18. 01. 016. 77. 6.

Özellikle zengin Rumlar ve Kilise, paraya sıkışık göç etmek isteyen Türklerin mallarına talip olmuş ve satın almışlardı.

Türkiye'ye yaklaşık 20.000 Kıbrıslı Türkün göç etmiş olduğu tahmin edilebilir.⁴²² Bu 20.000'lik nüfusun, 3000'i Kozan, 3000'i Muğla, 3000'i Osmaniye, 3000'i Adana, 3000'i Silifke, 3000'i Antalya ve 2000'i Mersin'e yerleştirilmeleri öngörülmüştü.⁴²³ Bu vilayetlerin haricinde Konya dolaylarına da Kıbrıs'tan göçmen nakli yapılmıştır.⁴²⁴ Yine Kıbrıs'tan gelen muhacirlere kalmaları için bir ev ve geçimlerini sağlamaları için de arazi verilmeye çalışılmıştır.⁴²⁵ Kıbrıs'tan göç etmek isteyenler kendi masraflarını karşılayarak Magosa Limanı'ndan gemilerle Mersin Limanı'na gelmişlerdir. Örneğin, 20 Kasım 1926 tarihinde İçel iline iskân edilmek üzere 247 hane Magosa Limanı'ndan ayrılmıştı.⁴²⁶ Muhacirlerin ana ve baba adları, doğum yeri ve tarihleri, kaç kişi oldukları tek tek numara ve tarih sırasına göre kaydedilmişti.⁴²⁷ Ancak bu durum, o dönem için göç olayının resmi kayıtlarına yansıyan tarafıdır. Kuşkusuz, kendi imkanları dahilinde kaçak yollarla azımsanmayacak bir nüfus Türkiye'ye göç etmeye çalışmıştır. Mesela Rauf Denктаş bir röportajında "Girne'den kürekli kayıklarla Türkiye'ye göç eden insanları göz yaşlarıyla yolcu ettiklerinden" bahsetmiştir.⁴²⁸ Türkiye'nin Larnaka Konsolosu Asaf Bey, Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılacak göçleri bizatihi desteklemiştir. Asaf Bey'in, köy köy dolaşarak göç lehine

⁴²² BCA, Fon Kodu: 30. 18. 01. 016. 77. 6.

⁴²³ Naci Kökdemir, **Dünkü Bugünkü Kıbrıs**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1956, s. 138.

⁴²⁴ BCA, Fon Kodu: 272. 00. 12. 43. 63. 8.

⁴²⁵ BCA, Fon Kodu: 30. 18. 01. 016. 77. 6.

⁴²⁶ BCA, Fon Kodu: 272. 00. 12. 50. 105. 2.

⁴²⁷ BCA, Fon Kodu: 272. 00. 12. 50. 105. 2 .

⁴²⁸ Hüseyin Mehmet Ateşin, **Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası**, Marifet Yay., İstanbul, 1996, s. 167.

yapmış olduğu kampanya kaynaklarda yer almıştır.⁴²⁹ Kıbrıs Milli Mücadele Tarihi'nde yer almış olan müteveffa Faiz Kaymak “Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü” adlı eserinde, Asaf Bey'in göçü teşvik etmesiyle ilgili olarak şunları kaleme almıştı: “...Asaf Bey, o dönemdeki Türk liderlerinin göç aleyhinde yaptıkları propaganda karşın, azımsanmayacak sayıda Kıbrıs Türkünü Türkiye'ye göç ettirmeyi başarmıştır. Bu nedenle, Ada'da Enosis mücadelesi yapan Rumlar lehine çığır açmıştır.”⁴³⁰ Yine dönemin kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilerden, Kıbrıs'tan göç eden muhacirlerin bir kısmının perişan bir vaziyette geriye dönmüş olduklarını öğreniyoruz.⁴³¹

Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göçünün teşvik edilmesi, aslında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde homojen bir ırk yaratmanın çabasıydı.⁴³² Nitekim nüfus mübadelesinin kapsamında Kıbrıs Türkleri yer almamış olsa da, Lozan Antlaşmasının vermiş olduğu yetkiye dayanarak Kıbrıs'tan Türkiye'ye 20.000 Kıbrıslı Türkün göç ettirilmesi planlanmıştı. Ancak yürütülen politikanın gelecekte Türkiye'nin güvenliğine zarar vereceği düşünülmüş olmalı ki, Türkiye Hükümeti 1938 yılında Kıbrıs'tan göçmen başvurularını kabul etmemeye başlamıştır.⁴³³ Kıbrıs konsoloslğunun bu kararı üzerine bazı kimseler yasadışı yollarla Türkiye'ye göç etmişler, ancak bu

⁴²⁹ Ateşin, **a.g.e.**, s. 169.

⁴³⁰ Faiz Kaymak, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü**, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968, s. 8.

⁴³¹ Haşmet Muzaffer Gürkan, **Bir Zamanlar Kıbrıs'ta**, 3. Baskı, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2006, s. 144-145.

⁴³² William Mallinson, Bill Mallinson, **Cyprus: A Modern History**, London, 2005, s. 105.

⁴³³ Zafer Çakmak, “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum, 2008, s. 219.

kimseler yakalanıp geri Kıbrıs'a iade edilmişlerdir.⁴³⁴ Diğer taraftan İngiliz yönetimi de Kıbrıs'taki nüfus dengesini korumak, daha doğrusu Rumların Enosis taleplerinin önüne geçmek için Kıbrıslı Türklerin göç etmelerini engellemeye çalışmıştır. Örneğin, 24 Ocak 1930 tarihinde Kıbrıs İngiliz Yönetimi almış olduğu bir kararda, Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi uyarınca Türk uyruğunu seçen ve on iki ay içinde Kıbrıs'tan ayrılmaları gereken, ancak ayrılmayan kişilerin İngiltere Hükümeti tarafından Türk uyruğuna sahip olmadıkları varsayılacaktı. Bu nedenle, bu durumda olanlar İngiliz Vatandaşlığı Sertifikası almak için başvurabileceklerdi."⁴³⁵

Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi uyarınca Kıbrıs'tan Türkiye'ye ne kadar Kıbrıslı Türkün göç ettiği konusunda kesin bir sayı henüz tespit edilememiştir. Kimi yazarlar yukarıda verdiğimiz arşiv vesikasından hareketle göç edenleri 20.000 olarak göstermiştir. Kıbrıs'taki İngiliz yetkililere göre, Ada'dan ayrılarak Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yaklaşık 5.000 kişidir.⁴³⁶ Bazıları ise göçmen sayısını 8.000 olarak vermiştir.⁴³⁷ Biz de eldeki nüfus bilgilerinden hareketle, kesin olmamakla beraber bu sayının 5.000 ile 8.000 arasında değiştiğini tahmin etmekteyiz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, sistemli bir göç ve iskân politikasının olmayışı, göç eden kişilerden gelen olumsuz haberler ve maddi yetersizlikler yüzünden, sanıldığı kadar aksine çok sayıda kişi göç etmemiştir. Kaldı ki, 1921 ve 1931 tarihli nüfus sayımları arasında, iki nüfus grubu arasında sayısal oranlamayı daha da genişletecek bir sosyal olay söz konusu değildir. Yine biliyoruz ki, muhacirlerin gidenleri kadar geriye dönenleri de olmuştur.

⁴³⁴ Çakmak, **a.g.m.**, s. 219.

⁴³⁵ Çakmak, **a.g.m.**, s. 218.

⁴³⁶ 1928 Tarihli Kıbrıs Raporu, Çakmak, **a.g.m.**, s. 212.

⁴³⁷ Richmond, **a.g.e.**, s. 69.

Belki başlangıçta çok ciddi göç hareketi olmuştur. Anlaşılan geriye dönenler ile bu sayısal çoğunluk daha da azalmıştır.

C. KIBRISLI TÜRKLERİN SOSYAL DURUMLARI

Kıbrıs Türkleri, genel anlamda Rum komşularının çok gerisinde yer almışlardı. Bu geri kalmışlık tüm dallarda kendini gösteriyordu. 1912 yılında 191 Müslüman Türk okulunda toplam 5.926 öğrenci varken, 395 Hıristiyan Rum okulunda toplam 25.656 öğrenci eğitim görüyordu.⁴³⁸ 1912 yılında Lefkoşa İdadisi'nde okuyan öğrenci sayısı 61 iken, Lefkoşa Cinnazyumu'nda Atina Üniversitesi'nden mezun olmuş 20 öğretmen tarafından okutulan toplam 407 öğrenci bulunmaktaydı.⁴³⁹

1890 yılında Ada'da toplam tirajı üç bini bulan yedi Rumca gazete, bir "Kıbrıs Çalışmaları Dergisi" piyasaya çıkmış ve yaklaşık 450 kitap basılmıştı.⁴⁴⁰ Buna mukabil Türklere ait bir Saadet Gazetesi vardı ve bu gazetenin sadece 64 abonesi vardı.⁴⁴¹ 20. yüzyıla girerken, Kıbrıslı Türkler arasında dalâlet ve tembellik yaygındı. Kıbrıs Türk Toplumu'nda bir vurdumduymazlık almış başını gitmişti. İleri gelen aydınların neşriyatları ve zor bela çıkarmış oldukları gazeteler, halkın maddi yetersizliği ve ilgisizliğinden dolayı kısa sürede kapanmak zorunda kalmıştı.

Ada'nın ticareti ve diğer kâr sağlayan faaliyetleri, Rumların elinde kalmıştır. Bu durum Rumların hızlı bir şekilde zenginleşmesine yol açmıştır. Bu zenginliği iyi kullanan Rumlar gençlerinin eğitimlerini de ihmal etmeyerek, Kıbrıs Rum Toplu-

⁴³⁸ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 183-184.

⁴³⁹ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 184-185.

⁴⁴⁰ Rebecca Bryant, **Tebaadan Vatandaşa Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 47-48.

⁴⁴¹ Bryant, **a.g.e.**, s. 48.

mu'nda Helen milliyetçiliği ile yetişmiş, inanmış olduğu değerlere sahip çıkan ve bu değerleri koruyup geleceğe taşıyacak olan bir neslin yetişmesi yönünde kullanmışlardır.

Kıbrıs'ta eğitim zorunlu olmadığı için Türk ailelerin birçoğu, işgücü kaybı nedeniyle çocuklarını okullara göndermeyi ihmal etmişlerdi. Bu aynı zamanda bilinçsiz bir neslin geleceğe aktarılması anlamını taşıyordu. Toplumsal benliğin hafıza kaybına uğraması, ileriki yıllarda Kıbrıs Türk Toplumunun örgütlenmesinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktı. Tahsil imkanı bulan Kıbrıslı Türk gençlerinin çoğu Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerine gitmiş, oralarda iş ve memuriyet bulanlar bir daha Ada'ya geri dönmemişti. Kıbrıslı Türklerin her geçen gün ağırlaşan sosyo-ekonomik şartları, onlara çareyi göç etmek olarak sunmuştu. Zanaatsız ve tahsilsiz yetişen Kıbrıslı Türk gençleri kısa zamanda işsizlikle karşı karşıya kalmıştı. Öyle ki, Ada'daki bu gençler istikbalden emin olmadıklarından dolayı evlenip bir yuva kurmaktan kaçınmış ve başıboş gagesiz bir şekilde vakit geçirmeye başlamışlardı.⁴⁴²

Kıbrıs Türk Toplumunda sosyal ve iktisadi sıkıntıların artması, Osmanlı Devleti'nin içler acısı durumu ve Rumların Ada sathında hem nüfus hem de iktisadi olarak güçlenmesi, Türklerin psikolojilerinde korku, kaygı ve endişenin artmasına yol açmıştı. Türklerin üretimden geri çekilmesi ya da dışlanması ve kamu hizmetlerinde yeterli sayıda yer bulamayışları, belki de daha da önemlisi, tarımsal faaliyette ağırlıklı işgücü olarak kadının ön plana çıkması, Kıbrıslı Türk erkeklerinin kahvehanelerde vakit öldürmelerine yol açmıştır. Mesela Mirat-ı Zaman gazetesinin 27 Mayıs 1907

⁴⁴² Maarif Komisyonu azası Mehmet Faik Bey'in 10 Ağustos 1896 tarihli raporundan aktaran: Mustafa Haşim Altan, **Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri**, 3. Baskı, KKTC, 2003, s. 53.

tarıhli nüshasında yer alan “Hicret” başlıklı makalede Kıbrıs Türklerine nasihatle şöyle denilmiştir: “...*Mecburiyet hasıl olmadıkça, hicret etmek şer’an caiz değildir...Ey Müslüman Kardeşler! Aklımızı başımıza toplayalım. Cezirede azalmaya değil, bilakis çoğalmaya çalışalım... sanat öğrenelim. Sanat sayesinde ticaret edelim. Azdan az olur, çoktan çok. Kahvehanelerde oturmakla, tavla, dama, kağıt oynamakla, insan maişetini temin edemez. Çalışmalı para kazanmalıyız. Hizmetçi olmamalı, hizmetçi kullanmalıyız.*”⁴⁴³ Nüfusunun büyük çoğunluğunun tarımdan geçimini sağladığı Kıbrıs Türkleri arasında cehalet ve toplumsal olaylara kayıtsızlık, toplumun kangreni olmuştu. Eğitimin nitelik ve nicelik yönünden yetersizliği toplumsal aydınlanmanın önündeki en büyük engeldi. Çünkü Kıbrıs Türk Toplumunu ciddi bir aydın sorunu yaşıyordu ve şartlar henüz bu aydınların yetişmesini sağlayabilecek olgunluğa erişememişti.

20. yüzyılın başlarında Kıbrıs Türk Toplumunun sağlık ihtiyaçları Rumlar tarafından sağlanıyordu. Kıbrıs’ın hiçbir köy ve kasabasında Türk olarak tek bir hekim, eczacı ve diplomalı ebe bulunmuyordu.⁴⁴⁴ 16 Eylül 1906 tarihli bir arşiv vesikasında Kıbrıs ceziresinde bir İslâm eczacının bulunmadığı⁴⁴⁵ bilgisinin yer alması, Dr. Hafız Cemal’in değerlendirmelerinin doğru olduğunu teyit etmektedir. Kıbrıs Türklerinin, Ada’nın iktisadi ve ticari hayatının içerisindeki daralan payı ve bunun yaratmış olduğu sosyo-ekonomik sorunlar sayesinde Türk toplumu arasında yaygınlaşan aylaklık, toplumun kendi içerisinde anlaşmazlıkların ve kargaşanın doğmasına sebep olmuştu. Özellikle, başta sağlık ve hukuk işleri olmak üzere toplumsal hayatın en önemli mes-

⁴⁴³ An, a.g.e., s. 12.

⁴⁴⁴ Dr. Hafız Cemal’in 1909 yılında Mirat-ı Zaman gazetesinde yayımlamış olduğu yazısından aktaran; An, a.g.e., s. 15.

⁴⁴⁵ BOA, DH.MKT, 44/1117.

leki uğraşlarının “ötekenden” tedarik edilmesi sorunu ve aydın bir yönetici sınıftan yoksunluk, toplumunun kabiliyet sorgusu yapma sorununu doğurmuştur. Kısa zaman zarfında “bizden bir şey olmaz” psikomantığı Kıbrıslı Türkler arasında yaygınlaşmıştır. Sosyal olgu ve olayların yaratmış olduğu bu mantığı, Osmanlı Devleti’nin başta Yunanistan olmak üzere, diğer batılı güçler karşısında sürekli bir kayba uğraması ve sırasıyla Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan travma, bu psikomantığının güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Kıbrıs Türklerinin 20. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış oldukları en temel sorun, toplumsal işbirliği, dayanışma ve bütünleşme sorunu olmuştur. Milliyetçi dalganın Kıbrıs Türklerini sonradan içine alması ve Osmanlı İdaresi sonrasında yaşanan toplumsal bellek kaybı, bu iradenin ortaya çıkmasında geciktirici bir etki yaratmıştır. Kıbrıs Türk Toplumunun kendi içerisindeki birlik ve beraberlik eksikliği, doğal olarak bir Türk burjuvazisinin doğmasına en büyük engel olmuştur. Ticaret ve zanaat sahasında Ada genelinde çok düşük bir pay sahibi olunması ve bu küçük paya rağmen Türk ticaret ve zanaat erbabının kendi toplumu tarafından desteklenmemesi, Kıbrıslı Türkleri “ötekiyle kıyaslanma” noktasında ciddi bir zora sokmuştur. Kıbrıslı Rumlar farklı görüşlere sahip olmalarına karşın, 1878 yılından beri sistemli bir Enosis politikası takip etmişken, buna mukabil Kıbrıslı Türkler sudan sebepler yüzünden kendi iç kavgalarıyla meşgul olmuşlardır.

1878 sonrası Kıbrıs’ta yeni yönetimle beraber yaşanan kısmi özgürlük ortamını Kıbrıslı Rumlar kendi milli emelleri için bir fırsat bilip kullanmaya başlamışlardı. Enosis kampanyası olmayan bir etkinlik, nadir görülen bir durum olmuştu. Buna mukabil Türkler için aynı cümleleri kurmak mümkün değildir. 1900’lü yılların başlarında, “...Halbuki zavallı Türklerin yüzde doksan beşi “özgürlük” kavramını kötüye

kullanarak şaraba, rakıya, kerhaneye, meyhaneye, fuhuş yuvalarına, kısacası zevk ve eğlence alemlerine düşüp, günden güne mahv u perişan olmakta ve gerçek uygarlıktan hemen hemen habersiz bulunmaktadırlar...⁴⁴⁶ daha çok dünyanın şatafatına kapılmış, ellerinde ve avuçlarında ne varsa bu aldatıcı alemlere yatırmışlardı. Kıbrıs Türkleri zaten fakir bir toplumdur. En büyük zenginlikleri ellerinde bulunan dededen kalma topraklardı. Ancak içerisine düşmüş oldukları zevk ü sefa ortamı nedeniyle, birçok Türk ellerindeki bu yadigar toprakları Rum tefecilere kaptırmıştı. Diğer taraftan ağırlaşan ekonomik şartları göğüsleyemeyen çok sayıda Türk ellerindeki toprakları satmış ve Ada'dan göç etmişti. 1 Nisan 1923 tarihli Davul Gazetesi, Kıbrıslı Türk köylülerin, Rumlara gırtlığa kadar borç içinde olduklarını yazmıştı.⁴⁴⁷ Enosis mücadelesi uğruna Türk toprakları, ne pahasına olursa olsun Rumlar tarafından büyük bir gayretle satın alınıyordu.

1900'lü yılların başlarından 1930'lu yıllara kadar Ada'da Kıbrıslı Türk tüccarlar bulunuyordu. Ancak bu girişimcilik süreklilik arz etmemiş, işi kuran ve yürüten kişinin ömrüyle sınırlı kalmıştır. Türk gençleri daha çok İngiliz idaresinde memurluk koparmanın peşindeydiler. Ayrıca yüksek tahsil için Türkiye'ye giden gençlerin çoğunun, gelecek endişesi sebebiyle Ada'ya dönüş yapmamaları da Kıbrıslı Türkler arasında ticaret ve zanaat hayatının akim ya da geri kalmasına neden olmuştur. Bu durum Türkler arasında var olan az sayıdaki ticari ve zanaat hayatının kısa sürede sonlanmasına sebep olmuştur. Böylece Ada'nın çeşitli semtlerinde, sahibinin iflas etmesi ya da ölmesi sonucu kapanan Türk dükkanları, Rumlar ve Ermeniler tarafın-

⁴⁴⁶ An, a.g.e., s. 17.

⁴⁴⁷ An, a.g.e., s. 40-41.

dan satın alınmıştır.⁴⁴⁸ 1938 yılına gelindiğinde Kıbrıs Ticaret Odası'nın idare heyetinde tek bir Türk bulunmadığı gibi, Oda'ya kayıtlı Türk sayısı, bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda azdı.⁴⁴⁹ 1963 yılına gelindiğinde, Kıbrıs'ın Gayrisafı Milli Hasılası içerisinde Türklerin % 12.6, Rumların ise % 80.2'lik bir katkısı vardı.⁴⁵⁰ O halde Türkler, 1963 yılında nüfus oranlarının altında kalarak ekonomiye katkı sağlamışlardı. Bir diğer ifadeyle, bu tarihte ekonominin % 80'lik kısmı Rumların elindeydi. Kumar masalarında, eğlence alemlerinde, içki sofralarında kaybedilen topraklar, çiftlikler, mahsulat, sürüler, bağ ve bahçelerin hikayeleri, halen bugün bile o tarihleri görmüş ve yaşamış olan yaşlı Kıbrıslı Türklerin dilinde dolaşmaktadır.

Ticaret ve zanaat hayatının büyük kısmının Hıristiyanların (Rum ve Ermeni) elinde bulunması, doğal olarak Kıbrıslı Türkleri bu kapılara muhtaç etmişti. Bir Türk tarafından açılan dükkan, bakkal ya da bir berber dükkanı gibi ticari varlıklar, kendi ırkdaşlarının ilgisizliğinden dolayı kısa süre içerisinde kapanmak zorunda kalmıştı. Dönemin Türk gazeteleri, Kıbrıs Türk Halkı'nı birbirlerine sahip çıkmaya ve birbirlerinden alışveriş etmek suretiyle varlıklarını korumaya yönelik sıkça makale, haber benzeri yayın yapmış olmalarına rağmen etkili bir sonuç alınamamıştır. Yayınlara ve uyarılara rağmen, Kıbrıslı Türkler, mal ve hizmet ihtiyaçlarının büyük bir kısmını Rumlardan tedarik etmişlerdir.

Milli servetin ağırlıklı kısmının Rumların elinde bulunmuş olması nedeniyle, Kıbrıslı Türkler ancak Rumların sahibi olduğu işletmelerde iş arama, işçi olma yolu-

⁴⁴⁸ Gürkan, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁴⁹ Gürkan, **a.g.e.**, s. 148.

⁴⁵⁰ Stahis S. Panagides, "Communal Conflict and Economic Considerations: The Case of Cyprus", **Journal of Peace Research**, S. 5, 1968, s. 137.

nu seçmişlerdi. İstihdamın büyük bir kısmının Kıbrıs'ta yalnızca Gayri Müslimler (Rumlar, Ermeniler ve İngilizler) tarafından sağlanmış olması, Kıbrıs Türkünün geleneksel kültürel birikiminin erozyona uğraması sonucunu doğurmuştu. Ticaret dilinin baskın bir şekilde Rumca olması ve gündelik hayatın 2/3'lük kısmının Rumlarla iç içe geçmiş olması, Türk toplumunun artan bir şekilde kendi milli hafızasını kaybetmesine yol açmıştı. Kasaba ve köylerdeki okullarda öğretmenlik yapan kişilerin topluma örnek oluşturabilecek bir şahsiyete sahip ve öğretmenliğe ehil olmayışı, yine köy ve kasabaların cami ve mescitlerinde imamlık vazifesini yerine getirenlerin İslâm dininin esaslarından çok uzak bir görüntü sergilemeleri ve esastan ziyade şekle önem vermiş olmaları, toplumun maneviyatını güçlendirebilecek donanım ve kabiliyetten yoksun oluşları, Kıbrıslı Türkleri Rumlar karşısında savunmasız bırakmıştır. Diğer taraftan Kıbrıslı Türk aydınların kendi aralarındaki mücadele, toplumun birlik ve beraberliğine olumsuz bir örnek teşkil etmişti. Bu sahipsizlik ortamında Kıbrıslı Türkler arasında içki, kumar ve fuhuş giderek yaygınlaşmaya başlamıştı. Buna mukabil Kıbrıs Rum Toplumunu, mal ve hizmet alımında kendi toplumunu şaşmaz bir şekilde tercih etmiş, okul, sağlık, hukuk, ticaret, zanaat gibi toplumun temel ihtiyaçlarını oluşturan ana kollara ziyadesiyle önem vermiş, Enosis yolunda neşriyatlara ağırlık vermek suretiyle bu fikri tabana yaymayı başarmış, Kilise toplumunu bu fikir doğrultusunda ilerlemesine büyük bir önem vermişti. Bir taraftan Kıbrıslı Türkler maddi ve manevi bir iflasın içine sürüklenmişken, diğer taraftan Rumlar buna tezat bir şekilde maddi ve manevi olarak zenginleşmişti. Kıbrıslı Türklerde yaşanan bu çift yönlü iflas, insanların Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştu. Örneğin mali güçlükler sebebiyle 1934 yılında, Kıbrıs'ın Galatya (şimdiki Mehmetçik) köyünden 34

hane Türkiye'ye göç etmek için Larnaka konsolosluğuna başvurmuş ve bu kişilerin başvuruları kabul edilerek Türkiye'ye göçleri sağlanmıştı.⁴⁵¹

Kıbrıs Türk köylüsünün tefecilere olan borçları ve bu borçların faizleri, mevcut mal varlığıyla karşılanamayacak bir vaziyet almıştı. Kıbrıslı Rumların da bir kısmı borca ve faize bulaşmıştı. Ancak ağırlığı Türkler oluşturmaktaydı. Bir diğer husus, borçlu ister Rum, ister Türk olsun satılan gayrimenkulü muhakkak Rumlar alıyordu.

1. Toplumsal Yaşayış Örf ve Adetler

Kıbrıs'ın iki halkı kimliklerinin haricinde, birçok taraftan birbirlerine benzemekteydiler. Görünüş yönünden bazen hangi tarafın Türk, hangi tarafın Rum olduğunu kestirmenin güç olduğu durumlar yaşanmıştı. Bilhassa köylerde yaşayanların kimliklerini hemen kestirmek güçtü.⁴⁵² Evler, büyük ölçüde giyim kuşam, çiftlikler, kahvehaneler, bakkal ve dükkanlar, her iki toplumda da ilk görüşte fark edilmeyecek ölçüde benzerlik göstermekteydi. Toplum büyük ölçüde birbiriyle mekansal olarak entegre olmuş bir vaziyetteydi.⁴⁵³ 1881 yılında Kıbrıslı Türklerin yaklaşık dörtte biri şehir ve kasabalarda yaşamaktaydı. Buna karşın bu tarihte Rum nüfusun ancak % 13'lük bir kısmı şehir ve kasabalarda yaşamaktaydı.⁴⁵⁴ Ancak 1946 yılına gelindiğinde, Türkler şehirlerdeki üstünlüklerini Rumlara kaptırmışlardı. Nitekim, 1946 yılında Türk nüfusun % 27.5'i, Rum nüfusun da % 19.1'i şehirlerde yaşamaktaydı.⁴⁵⁵ Şehir-

⁴⁵¹ An, **a.g.e.**, s. 56.

⁴⁵² Bu cümleden kastımız, her iki toplumu yakından tanımayan kimselerin ilk görünüşte vermiş olduğu karardır.

⁴⁵³ Panagides, **a.g.m.**, s. 34.

⁴⁵⁴ Taeuber, **a.g.m.**, s. 12.

⁴⁵⁵ Taeuber, **a.g.m.**, s. 12.

lerde Rum nüfusun zamanla artarak çoğunluk durumuna gelmesiyle, Türkler ile aralarındaki etkileşim, Türklerin aleyhine sonuç doğurmaya başlamıştı.

Köylere baktığımızda, 1911 yılında 230 karma köy ve yalnızca Türklerin yaşadığı 85 köy bulunmaktaydı.⁴⁵⁶ Karma köylerin sayısı 1921 yılında 221'e, 1946 yılında 192 ve 1960 yılında ise 33'e düşmüştü.⁴⁵⁷ Karma köylerdeki azalmanın nedeni, Kıbrıs'ta her iki toplumu karşı karşıya getiren milliyetçilik olmuştu. Burada asıl anlatmak istediğimiz, Ada'nın ikinci büyük nüfusuna sahip Kıbrıslı Türklerin nasıl bir süreçten geçerek milli bellek kaybına uğramış olmalarıdır. Karma köylerde yaşayan nüfusun dağılımı hakkında henüz tam bir bilgiye sahip değiliz. Ancak genel kanaat karma köylerin çoğunluğunu Rumların teşkil etmiş olduğudur. Her ne kadar karma köylerden hariç, yalnız Türklerden müteşekkil köyler bulunsa da, bu köyler hem coğrafi olarak hem de nüfus yönünden küçüktü. Yine bu köyler, karma köylerin ya da Rum köylerinin çok yakınlarında yer almaktaydı.⁴⁵⁸ Bu coğrafi yakınlık beraberinde, köyler arasında doğal bir kültürel bağın oluşmasını getirmişti. Sayısal olarak Rum nüfusun üstünlüğü, ticari ve zanaat hayatının yine Rumların elinde olması, ister istemez Rumca'yı "Lingua Franca" konumuna taşımıştı. Bu nedenle, 20. yüzyılın ortalarına kadar Rumca, Ada'da üstünlüğünü muhafaza etmişti. Niteliksel ve niceliksel olarak Rumcanın üstünlüğü sayesinde Türklerin büyük çoğunluğu, anadil olarak Rumca konuşmaktaydı.⁴⁵⁹ Öyle ki Türkler evde, işte, çarşıda pazarda, kahvehanelerde hep Rumca konuşmaktaydılar. Rumcanın iki istisnai mekanı vardı; cami ve okul. Bu iki kurum haricinde Türkler iletişim dili olarak Rumca'yı kullanmışlardır. Kıbrıs

⁴⁵⁶ Morag, **a.g.m.**, s. 599.

⁴⁵⁷ Morag, **a.g.m.**, s. 599.

⁴⁵⁸ Panagides, **a.g.m.**, s. 134.

⁴⁵⁹ Bryant, **a.g.e.**, s. 49.

Türkleri, tıpkı Girit Türkleri⁴⁶⁰ gibi Rumcanın tesiri altına girmişler ve dil olarak onu benimsemişlerdi..

Rumcanın Türkler arasında etkin dil olarak kullanılmaya ne zaman kesin olarak başlamış olduğunu bilmiyoruz. Kuşkusuz dilin kullanımı bir süreç olduğundan, buna kesin bir tarih biçmek yersiz olur. Ancak 1910 tarihli bir belge, bu tarihlerde Kıbrıslı Türkler arasında Türkçenin giderek kaybolmaya yüz tuttuğu bilgisini vermektedir. Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi, 22 Şubat 1910 tarihli Kıbrıs'taki ahvali Babıali'ye bildiren mektubunda, "*Kıbrıs'taki Müslüman ahalinin ekseriyeti eğitim ve öğretim olanaklarından yoksun durumdadır. Bilhassa merkezden uzakta bulunanlar lisan-i Osmaniyye'yi konuşmaktan bile acizdir.*"⁴⁶¹ demek suretiyle merkezden uzak köylerde yaşayan Türk ahalinin Türkçe bilmediğini ifade etmiştir. Hanenin ileri gelenleri Rumca konuşmaya başlayınca, sonraki nesil de mecburen bu dili öğrenmek zorunda kalmıştır. Böylece Türkler arasında, beşikten mezara kadar sürecek bir Rumca serüveni başlamıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Rumca artık Türklerin anadili olmuştur. Öyle ki, 1930'lu yıllarda milliyetçiliğiyle ün salmış olan Akıncılar adlı Türk köyünde bile insanlar Rumca konuşuyordu.⁴⁶²

Bugün bile bu alışkanlığın Kıbrıs'ta var olduğuna şahit olmaktayız. Özellikle Ada'nın yaşlı Türkleri bir araya geldiklerinde Rumcayı tercih etmektedirler. Hatta, bugün bazı yaşlı Türk kadınları halen Türkçe konuşamamaktadır. Rumca konuşma alışkanlığı 1974 sonrası nesil için söz konusu değildir. Bu nedenle Türkçe yeniden Türklerin anadili konumuna yükselmiştir.

⁴⁶⁰ Sabâ Altınsay, **Kritimu, Girit'im Benim**, 4. Baskı, Can Yay., İstanbul, 2005, s. 31.

⁴⁶¹ Altan, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁶² Niyazi Kızılyürek, **Milliyetçilik Kısılcığında Kıbrıs**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 13.

Kıbrıslı Türkler giyim kuşam, yaşayış ve beslenme alışkanlıkları, Türkiye Türklerinden pek farklılık göstermez. 1950’li yıllara kadar çarşaf Kıbrıslı Türk kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Kadınların çoğunluğu peçesiz sokağa çıkmazlardı. Yüz, peçe ile iyice örtülüp sokağa öyle çıkılırdı.⁴⁶³ Fes de aşağı yukarı aynı tarihlere kadar Kıbrıslı Türk erkekleri tarafından kullanılmıştır. 1948 yılında Kıbrıs’ı ziyaret eden CHP milletvekili Hasene Ilgaz, bu tarihlerde büyük kentlerde çarşaf ve fesin hemen hemen kullanılmadığını, bu iki kıyafetin köylerde göze çarptığından bahsetmiştir.⁴⁶⁴ Kıbrıslı Türkler, Kurtuluş Savaşı’nın başından itibaren, Türkiye’de yaşananları büyük bir dikkatle takip etmişler ve savaş sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin inkılâplarını harfiyen takip etmişlerdir. Bilhassa Mustafa Kemal Atatürk, Kıbrıslı Türklerde büyük bir heyecan uyandırmış ve toplum tarafından takdire şayan bir teveccühle karşılanmıştır. Bu nedenle Türk inkılâpları, hangi sahada olursa olsun, Kıbrıs’ta da kabul görmüştü. Rauf Denктаş, hatıralarında: “...babam... *İstiklal Savaşı’ndan sonra Atatürk inkılâplarını harfiyen takip etmiş birisiydi. Fesi ilk çıkarandan dandı. Hacı Bulgur’la birlikte kızlarına şapka giydirmiş...*”⁴⁶⁵ sözleriyle, inkılâpların Kıbrıs’taki yansımalarını gayet güzel bir şekilde ifade etmiştir.

Kılık kıyafet devriminin Kıbrıs’ta yankı bulmasının bir sonucu olarak, eski Osmanlı toplumuna ait kıyafetlerin yerini, batılı çağdaş kıyafetler almaya başlamıştı. Kıbrıslı Türkler arasında fesin yerini hızla şapka almaya başlamıştı. Şalvar, kuşak, düğmeli yeleşin yerini, daha modern takım elbiseler, cepken yelekler ve papyon ve kravat almıştı. Kılık kıyafet değişimi, doğal olarak en çok kendine şehirlerde taraftar

⁴⁶³ Mustafa İslâmoğlu, “Kıbrıs Türk Folkloru”, **Suya Düşen Sancak, Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine İncelemeler**, İstanbul, 2007, s. 287.

⁴⁶⁴ Hasene Ilgaz, **Kıbrıs Notları**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1949, s. 15.

⁴⁶⁵ Rauf R. Denктаş, **Karkot Deresi**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 37.

buldu. Aynı değişim aynı hızda köylerde yaşanmadı. Ancak zamanın aydınları, köy köy dolaşarak, köylülere yenilikleri anlatmışlar ve bu yeniliklere uymaya davet etmişlerdi.

Kadın konusu hassastı. Kıbrıslı Türkler bir taraftan kadınlarını modernleştirmek, diğer taraftan da kadınlarının iffetlerini muhafaza etmek istemişlerdi. Bu “modern fakat iffetli” düşüncesi Kıbrıs Türk toplumunda hâkim bir görüştü. Ancak zamanın aydınları toplumun sahip olduğu bu görüşü bertaraf etmek için büyük bir uğraş içine girmişlerdi. 7 Eylül 1935 tarihli Ses gazetesi “tesettür” başlıklı yazıda: “...10-12 sene evvel peçesiz sokağa çıkmak günah, ayıp hatta iffetsizlik olarak karşılanıyordu...Türkiye’de doğan güneşin huzmeleri Kıbrıs’a uzandıktan sonra taassubun, cehaletin doğurduğu bu durumun sona erdiği ve Ada’da örtünmeyenlerin sayısının, örtünenlerden çok fazla olduğu... hala çarşaf ve peçe örtünenlerin de bu fena âdetten kurtulmaları, çünkü tesettürün erkeklerin hodkamlığı neticesi yerleşmiş bir Yahudi geleneğidir...”⁴⁶⁶ kadınları kendi tabiriyle örtünmemeye davet etmişti.

1930 yıllardan itibaren Kıbrıs Türk kadını, daha modern ama iffetli bir kıyafet modeli tercih etmeye başlamıştı. Özellikle kız çocuklarının okula gönderilmeye başlanmasının yaygınlaşmasıyla, tesettür sorunu çözülmeye başlanmıştı. 1950’li yıllara gelindiğinde Kıbrıs Türk kadını, boyundan topuğa uzun kollu ve yakalı bir elbise giyinmekteydi. Peçe ile örtünmek yerine, “yarım baş çember” şeklinde çemberini çenesinin altından düğümleyerek, başını yarım şekilde örtmek suretiyle bir formül geliştirmişti. Ancak batılılaşma serüveninin devam etmesiyle, günümüzde Kıbrıslı Türk kadınlar arasında başörtü ve uzun elbise tarih olmuştur.

⁴⁶⁶ Ateşin, a.g.e., s. 303.

Köyler, daha çok kerpiç ya da taş duvarlı, küçük ve az odalı, yüksek tavanlı, tavanı merteklerle kaplanmış ve üstü killi toprakla örtülmüş, zemini toprak olan evlerden oluşuyordu. Tavanın ve zeminin toprak oluşu, insanları yazın kavurucu sıcaklığından korumak için tercih edilmişti. Ancak yine de, burada fakirlik de önemli bir faktördü. 1952 yılına kadar, birçok Kıbrıs köyü elektrikten mahrum bir hayat sürmekteydi. 1952 yılında, altı büyük kente ve bu kentlere yakın on altı köy ve kasabaya elektrik sağlanabiliyordu.⁴⁶⁷ Bu nedenle, köylülerin çoğu, aydınlatmayı mum, gaz lambası ve kandil gibi araçlarla sağlamışlardı. Evlerde elektrik olmadığı gibi, belli bir su tesisatı da bulunmuyordu. Su, Kıbrıs için en temel sorun olmuştu. Su kaynaklarının yetersizliği ve düzensiz iklim şartları, Kıbrıslıları sürekli su kıtlığıyla baş başa bırakmıştı. Bu nedenle, Kıbrıs'ta artezyen su kuyularına sıkça rastlanmaktadır. Yazları uzun süren aşırı sıcaklıklar ve beraberinde gelen kuraklık, kışın birikmiş olan su kaynaklarının kurumması sorununu doğurmaktaydı.

Su kuyularından el emeğiyle kovalarla çekilen su ile evin, beslenen hayvanların, dikilen sebze ve meyvelerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılırdı. Kadınlar, çamaşırlarını ve bulaşıklarını evlerinin önünde bulunan, genellikle taştan oyulmuş teknelerde yıkarlardı. Eğer evlerine yakın bir pınar ya da dere varsa, çamaşırlarını orada yıkarlardı.⁴⁶⁸ Yemekler evlerinin önünde “ocak” denilen üç tarafı taşla çevrili bir çukura odun ateşi yakmak suretiyle pişirilirdi. Taş fırın köyün olmazsa olmazıydı. Muhakkak çevrede üç beş hanenin ihtiyacını görecek bir fırın bulunurdu. Özellikle ekmekler ve çörekler burada yapılırdı.

⁴⁶⁷ <http://www.eac.com.cy>

⁴⁶⁸ Denктаş, **a.g.e.**, s. 11.

Her köyde bulunmasa da, civar köylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek un ve yağ değirmenleri, merkezi köylerde yer almaktaydı. Halk buğdayını bu değirmenlerde öğütür, yine zeytinin yağını burada çıkarırdı. Köylüler arasında imece usulü yaygındı. Köylüler Rum, Türk ayırt etmeden birbirlerinin yardımlarına koşmayı ihmal etmemiştir. Her iki halk arasında, temel dinî ritüeller dışında büyük benzerlikler vardır. Yeme içme, giyinme, eğlenme ve barınma gibi temel yaşam koşulları hemen hemen aynıdır. Kültürler içi içe girmiş bir vaziyet almıştır. Türk köylüler çoğunlukla Rumca konuşmasına rağmen, birçok Türkçe deyim de Rumcaya çoktan entegre olmuştu. Bu duruma birkaç örnek verebiliriz:

- **Εννά σου δώσω έναν ττουμάριν.** *Rumca okunuşu:* “En nasu thoso enan tumarin.” *Anlamı:* Seni tımar edeceğim.⁴⁶⁹
- **Επήεν χάψην.** *Rumca okunuşu:* “Ebiyen hapsin.” *Anlamı:* Hapis gitti.⁴⁷⁰
- **Έσει αϊπιν.** *Rumca okunuşu:* “Eşi ayibin.” *Anlamı:* Kusuru vardır, ayıplıdır, ayıbı vardır.⁴⁷¹
- **Έσει περικκέτιν.** *Rumca okunuşu:* “Eşi berikettin.” *Türkçesi:* Bereketlidir. Bereketi vardır.⁴⁷²

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus da, Rumların Türkçe öğrenmemiş olmasıdır. Tek tük kelime ya da deyimler dışında, Rumlar arasında etkin bir Türkçe gözlemlenmemiştir. Ancak, yoğun olarak

⁴⁶⁹ Mahmut İslâmoğlu, Şevket Öznur, “Kıbrıs Rumcasında Türkçe Söz Varlığını İçeren Deyimler”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, S. 2, 2010, s. 26-27.

⁴⁷⁰ İslâmoğlu, Öznur, *a.g.m.*, s. 26-27.

⁴⁷¹ İslâmoğlu, Öznur, *a.g.m.*, s. 27.

⁴⁷² İslâmoğlu, Öznur, *a.g.m.*, s. 27.

kullanılan Türkçe kelimelerin Rumcaya geçtiğine tanık olmaktadır. Yani Rumlar, Türkçeyi Rumca telaffuz etmişlerdir diyebiliriz.

Her iki halk, birbirini ötekileştirmeden önce, sosyal hayatı birlikte paylaşmışlardır. Komşuluk ilişkileri ileri düzeyde olmuştur. Birbirlerinin cenazelerine, düğünlerine katılmışlar⁴⁷³, birbirlerinden borç alıp vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Ada'da tesis etmiş olduğu sükunet devam ede gelmiştir. İkili ilişkilerin sıcak olmasına karşılık, cemaatler arası evliliklere her iki taraf da sıcak bakmamıştır. Bu nedenle iki cemaat arası yapılan evliliklere pek rastlanmamıştır. 1942 yılı gibi geç bir tarihte, Rum kızı ile Türk arasında yapılan evlilik, iki köyü karşı karşıya getirmiş, köyün yaşlıları Rum gelini iade etmek suretiyle sükuneti tesis etmişlerdir.⁴⁷⁴ Kıbrıs'ta her iki tarafın birbirinin düşmanı olduklarını öğrenmesiyle, toplumlararası ilişkiler eski sıcaklığını kaybetmeye başlamıştır. Yakın gelecekte, bu samimi ilişkiler yerini çatışmaya bırakacaktır. Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında meydana gelebilecek evlilikler, dini kisve altında aslında bir onur meselesi yapılmasına karşın, her iki taraf, özellikle de Türkler kızlarını, aynı nedeni öne sürmeden farklı dinden olmalarına rağmen, rahatlıkla bir İngiliz ile evlendirebilmişlerdir.

İncelenen dönemde Kıbrıslı Türklerin ve Rumların muhafazakâr bir toplum yapısına sahip olduklarını görmekteyiz. Her iki dinin mensubu, yakın zamanlara kadar, atalarından miras aldıkları gelenek ve görenekleri devam ettirmeye gayret göstermiştir. Kıbrıs Türk düğünleri, Anadolu'nun güney sahil kentlerinde var olan merasimlere

⁴⁷³ Kenan Atakol, **Kıbrıslı Türkler ve Rumlar**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2006, s. 31 vd.

⁴⁷⁴ Atakol, **a.g.e.**, s. 35 vd.

benzer bir şekilde ifa edilmiştir.⁴⁷⁵ Buna göre, Zifaf gecesine kadar damat gelini göremezdi.⁴⁷⁶ Düğünün evvelinde iki şahit eşliğinde İmam Nikahı kıyılırdı. Düğünler pazartesi başlar cumaya kadar devam ederdi. Ancak salı günü halk arasında uğursuz sayıldığından, o gün sakın geçerdi. Çarşamba günü kına gecesi tertip edilirdi. Perşembe günü düğün merasimi yapılır, yatsı namazından sonra hoca eşliğinde dualar ile gelin ve damat evlerine uğurlanırdı.⁴⁷⁷ Ancak Perşembe gecesi gelene kadar, damat ve düğün sahiplerinin çoğu ayakta duramayacak kadar alkol almalarına rağmen⁴⁷⁸ yine de düğünün geleneksel dini ögesine olabildiğince dikkat edilmiştir.

Damat gelini ancak Zifaf gecesi görebilirdi. Muhakkak bu durumun istisnaları bulunuyordu. Ancak genel uygulama bu yönde olmuştur. Genç kız ve erkeklerin evlilik öncesi gayrimeşru bir ilişki kurmasına sıcak bakılmazdı.⁴⁷⁹ Bu çok önemli bir onur meselesi olarak görülürdü. Dolayısıyla evlilik sırasında gelinin bakire olması gerekiyordu.⁴⁸⁰ Bu nedenle zifaf sonrası çarşaf gösterme hadisesi toplumda yer edinmiş bir âdetti.⁴⁸¹ Ancak, İngiliz Kültürü'nün Ada'da yaygınlaşması, kapitalist kültürün ve çalışma şartlarının toplumda egemen olmaya başlamasıyla, bu âdetler yeni nesiller tarafında idame ettirilmedi ve unutuldu. Artık düğünler hafta tatili olma-

⁴⁷⁵ Nermin Erdentuğ, "Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 113 vd.

⁴⁷⁶ İslâmoğlu, **a.g.m.**, s. 248.

⁴⁷⁷ İslâmoğlu, **a.g.m.**, s. 254-255; Atakol, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁴⁷⁸ Atakol, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁷⁹ Denктаş, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁸⁰ Erdentuğ, **a.g.m.**, s. 117.

⁴⁸¹ İslâmoğlu, **a.g.m.**, s. 255.

sı nedeniyle ya cumartesi ya da pazar akşamları yapılmaktadır. İmam Nikahı ise tarihe karışmıştır. Bugün eski âdet ve geleneklerden, sivil toplum ve okul müsamere çalışmaları haricinde, neredeyse eser kalmamıştır. Özellikle, Ada'nın turizm ve kumar cenneti olarak görülmesi sebebiyle artan ahlaksızlıklar toplumun yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kıbrıslı Türkler arasında dini hassasiyet, 20.yüzyılın başlarına kadar var olmuştur. Ancak İngiliz döneminin etkisi, ehil olmayan din adamları, yetersiz cami ve imam sayısı gibi etkenler yüzünden toplumun yavaş yavaş dini değerlerini ve maneviyatını kaybetmiş olduğunu görmekteyiz. Emektar yazar Mahmut İslâmoğlu⁴⁸² Kıbrıs'ta eski Ramazanları şöyle anlatmıştır⁴⁸³: “*Eski devirlerde dini inanışlar daha kuvvetli olup, aleni oruç yemek çok ayıp, hatta kanunen de yasak sayılırdı. Aleni oruç yiyenlerin hapse atıldığı, ve ancak bayram sabahı salıverildikleri de eskiye ait hikâyeler arasındadır... ancak günümüzde gençler arasında oruç tutanların sayısı parmakla sayılabilecek kadar azdır.*” İncelenen dönemde Kıbrıs Türkleri arasında dini ibadetlerin yok denecek kadar azaldığını tespit ettik. 1930-1940 doğumlu Kıbrıslı yaşlı Türklerle yaptığımız görüşmelerde, bu insanların çoğunluğunun, kendine yetebilecek bir düzeyde bile dini bilgiden yoksun olduklarına şahit olduk. Kutlu Adalı, 1961-63 yıllarında tek tek dolaşarak gördüğü köylerin yaşantısını anlatan yazılarını topladığı “Dağarcık” adlı eserinde köylerde yaşayanların dini bilgiden yoksun yaşayışlarından bahsetmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸² 1 Mart 1934 Limasol doğumlu.

⁴⁸³ İslâmoğlu, **a.g.m.**, s. 264.

⁴⁸⁴ Kutlu Adalı, **Dağarcık**, Lefkoşa, 1963.

1878 yılından itibaren Kıbrıslı Türkler arasında din kavramı, hızlı bir şekilde toplumsal hayattan çekilmeye başlamıştır. Halk, bir taraftan Rumların diğer taraftan İngilizlerin kültürüne boyun eğmeye başlamıştır. Bunu, Türk İnkılâpları'nın Kıbrıs'taki sert uygulaması takip edince, Kıbrıs Türklerinin yaşantısında yer alan dini ayin ve ibadetler hızla yok olmuştur. İnkılâpların “din karşıtı” olarak yorumlanması, bu dönemin literatürlerinde göze çarpan bir özellik olmuştur.

Kıbrıs Türk Aydını, toplumda meydana gelen bu manevi boşluğu Kemalizm ile doldurmaya çalışmış ancak bunda da pek başarılı olamamıştır. Nitekim 24 Mart 1944 tarihli bir yazıda: “...Cumhuriyet Türkiye'sinin inkılâbının zahiri çehresi olan fes ve çarşafı atma kısımlarını derhal taklit eden Kıbrıs Türk gençliği, o inkılâbın ticaret, sanat ve bilgiye verdiği kıymete lazım gelen alâka ile bakamadı; işte bu yüzden gençliğimiz her zaman içtimai sahada, başucundaki anavatan çocuğundan geri kaldı...bir başlık değiştirme değil de, başın içindekileri değiştirmek olduğu anlaşılın...”⁴⁸⁵

Şekil yönünden hızlı bir şekilde Türkiye toplumuna benzemeye çalışan Kıbrıslı Türkler, kısa zamanda geçmişle olan tüm bağlarını koparmaya, geçmiş değerlerine sahip çıkmamaya başlamışlardı. Öyle ki, Ada'nın başta Lefkoşa ve Magosa şehirlerinde yer alan eski Türk mezarları, 1940'lı yıllarda birer çöplük yuvası halini almıştı.⁴⁸⁶ Kıbrıslı Türklerin, batılılaşma uğruna yaşamış olduğu bu tarihi bilinçsizlik, sonraki yıllarda daha ağır bir şekilde hissedilecekti. Bugün dahi, Kıbrıs'ın muhtelif yerlerinde yer alan türbeler ve eski mezarlar bakımdan uzak, unutulmuş bir vaziyettedir. Özellikle eski Türk şehitliklerinden eser dahi kalmamıştır.

⁴⁸⁵ An, a.g.e., s. 74.

⁴⁸⁶ Halkın Sesi Gazetesi, 8 Aralık 1942.

D. KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA DİN

1. Hıristiyanlaştırılan Kıbrıs Türk Köyleri

Diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi, İngiliz döneminin başlamasına kadar Kıbrıs'ta da Müslüman dervişler halkın manevi babaları konumunda olmuşlardır. Bu insanların yavaş yavaş ortadan kaybolmasıyla, Ada'da manevi bir boşluk ortaya çıkmıştır. Tarikatların kapanmasından veya İngiliz dönemiyle birlikte baskı altına alınmasından sonra, onlarca Müslüman köyünün nüfusu din değiştirmiştir.⁴⁸⁷ Kıbrıslı Türkler toplumsal hayatın gereklerini hemen hemen Rumlar gibi yerine getirmişlerdir. Köylüler Rumca konuştuğundan, bu sosyolojik durum gerek yerel, gerekse de İngiliz idaresi ile beraber gelen Protestan papazların, Kıbrıslı Türklerle doğrudan iletişim kurmalarına yol açmıştır. Köylülerin zaten mektepsiz ve cahil olduğu, ayrıca yoksulluğun da önemli bir mesele olarak karşımıza çıktığı böyle bir ortam içerisinde dervişlerden arta kalan boşluğu, Ortodoks papazlar doldurmaya başlamıştır. Kilise, Kıbrıs Türklerine yardım eli uzatarak onları biraz daha kendine çekmeyi başarmıştır. Cahil, yoksul ve dini bilgisi yeterli düzeyde olmayan Kıbrıslı Türkler kolayca Hıristiyanlığı kabul etmiştir. 17.08.1898 (29 Ra 1316) tarihli bir Osmanlı arşiv vesikasında: Kıbrıs genelinde, 305 köyde İslâm ahalisinin bulunduğu ancak bunların yalnız 65'inde mektep bulunduğu, bu mekteplerde de doğru dürüst talim ve terbiye yapılmadığı, o nedenle papazlar vasıtasıyla ahalinin din değiştirdiği bilgisi yer almıştır.⁴⁸⁸ Kıbrıslı Türklerin maruz kaldıkları din değiştirme yani “tenassur” olayının 1920'li yılların başına kadar etkin bir biçimde devam etmiş olduğunu görmekteyiz.

⁴⁸⁷ Mete Hatay, “Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)”, **Kıbrıs Yazıları**, S. 3-4, Lefkoşa, 2006, s. 69.

⁴⁸⁸ BOA, Y.MTV, 180/177.

Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi, İstanbul'a göndermiş olduğu 22 Şubat 1910 tarihli mektubunda Ada'da 12 köyün tamamen, 9 köyün de kısmen tenassur ettiğini yazmıştır.⁴⁸⁹ Ancak tenassur eden Kıbrıslı Türklerin sayısı hakkında henüz kesin bir sayıya ulaşılmış değildir.

Ancak, elde edilen bilgilerin resmi kayıtlar olduğundan hareketle, gayri resmi olarak, özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında daha çok kişinin tenassur etmiş olduğu ihtimali yüksektir. Kıbrıslı Türkleri etkisine alan dil ve din asimilasyon süreci, adı geçen toplumun milli benlik ve hafıza kaybına yol açmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Milli Türk Kimliği" yaratma yönündeki çalışmaları ve bu çalışmalarının bir şekilde Kıbrıs'a da ulaşmasıyla, Kıbrıs Türk halkı Rumların kültürel etkilerinden kurtulmaya başlamıştır. Özellikle, Kıbrıs Mücadele Tarihi sırasında kurulan "Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)", Türk milliyetçiliğinin tabana yayılmasına büyük katkı sağlamıştır.

2. Müftülük Makamı

Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinin ardından, Ada'nın Türk idare boşluğunu Müftülük makamı doldurmaya başlamıştı. Yeni yönetimle birlikte Ada'nın en yetkili, en önde gelen dini ve siyasi lideri Müftü olduğu gibi, Müftülük de önemli bir makam olmuştu. Müftü olabilmek için halkın teveccühü şarttı. Müftü seçimi, halkın yazılı dilekçesinin sonucu belirlenen adayın, Bâbıâli tarafından atanmasıyla tamamlanıyordu. Bu nedenle halkın Müftüden memnun olması önemli bir husustu. Bu uygulama 1927 yılına kadar korunmuştu.

⁴⁸⁹ Altan, **a.g.e.**, s. 12.

İngiliz idaresiyle birlikte Kıbrıslı Rumların hızlandırdığı Enosis mücadelesine ilk tepkiler yine Müftülük makamından gelmişti İngiliz idaresinin ilk üç Müftüsü; Esseyid Ahmet Asım Efendi, Ali Rıfkı Efendi ve Hacı Hafız Ziyai Efendi, Enosis'e karşı duruşlarıyla bilinmişlerdi. Özellikle Osmanlı İdaresinin son, İngiliz İdaresinin ise ilk Müftüsü olan Esseyid Ahmet Asım Efendi, Kıbrıslı Türklere karşı uygulanan adaletsiz yönetiminden dolayı, Londra'ya telgraflar çekmiş, muhtıralar yollamış ve böylece Türklerin duygu ve düşüncelerini merkezi hükümete iletmişti. Esseyid Ahmet Asım Efendi bu çalışmalarından dolayı Bâbîâli tarafından nişanla taltif edilmişti.⁴⁹⁰

Asım Efendi'den sonra, 1892 yılında Kıbrıs Müftüsü seçilen, Ali Rıfkı Efendi de, Enosis karşıtı kampanyalarda her daim ön saflarda yer almıştı. Ali Rıfkı Efendi bu görevini 1910 yılına kadar sürdürmüştü. Ali Rıfkı Efendi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılacağı söylentileri üzerine derhal Bâbîâli'ye bir arzuhal göndermiş ve Osmanlı Devleti'nin Ada üzerindeki haklarından vazgeçmemesini telkin etmişti.⁴⁹¹

a. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi

1910-1927 yılları arasında Kıbrıs'ın Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi olmuştur. Ziyai Efendi, Kıbrıslı Türklerin en bilinçli, tahsilli ve irfan sahibi kişilerinin başında yer almıştır. Uyanık ve önder bir kişiliğe sahip olup, zamanın yetersiz maddi imkanlarına rağmen Kıbrıslı Türkleri örgütlemeye, bilinçlendirmeye uğraşmıştır. Müftü, Kıbrıslı Türklerin hem dini hem de siyasi lideri olduğundan, Kıbrıslı Türkler Ziyai Efendi'ye büyük bir bağlılık ve güven içinde olmuşlardır. Müftü, sadece dini konu-

⁴⁹⁰ BOA, İ.DH, 931/73765.

⁴⁹¹ BOA, Y.MTV, 119/106.

larla alâkadar olmamış, bankacılık, eğitim ve siyasetle de iç içe olmuştur. On yıla yakın bir süre Kavanin Meclisi üyeliği yapmıştır.

Başpiskopos liderliğindeki Rum heyeti, Enosis konusunda kendilerine destek aramak için, 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere bir karar almışlardı. Bu amaçla 5 Aralık 1918 tarihinde Ada'dan ayrılmışlardı. Rumların bu hareketine bir tepki veya cevap olarak, her köy ve kasabaya haber gönderilerek bölgelerinden seçilecek temsilcilerin 10 Aralık'ta Lefkoşa da Müftü Hafız Ziyai Efendi'nin evinde toplanması istenmişti.⁴⁹² Tarihte "Meclis-i Milli" (10 Aralık 1918) olarak anılan ve iki gün süren toplantı sonucunda şu kararlar alınmıştır⁴⁹³:

1. Enosis kesinlikle kabul edilemez. Eğer Ada'nın mukadderatı konusunda bir karar alınacaksa, bu karar Ada'nın eski malikine verilmesi yönünde olmalıdır.
2. Kıbrıs Türk Milleti'nin lideri Mehmed Ziyaeddin Efendi Hazretleri başkanlığında bir heyet tertip edilmiş olup, bu heyet yukarıda almış olduğumuz kararları Kongre'de savunmak üzere oybirliği ile vekil kılınmıştır.

Kıbrıslı Türkler ilk defa "milli bir bütünlük içinde" Kıbrıs ile ilgili siyasi görüşlerini ortaya koymuşlardı. Hem Kıbrıslı Rumlar hem de İngiliz yönetimi, Kıbrıslı Türklerden böyle bir milli birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerini beklemedikleri için çok şaşırılmışlardı. Bu tarihe kadar Kıbrıslı Türkler, bahsi geçen iki tarafça da çok ciddiye alınmamışlardı. 1915 yılında Kıbrıslı Türklerin tek gazetesi olan "Kıb-

⁴⁹² Ali Galip Alçitepe, "Meclis-i Milli'nin Kıbrıs Türk Millî Mücadele Tarihi'ndeki Yeri", **Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi**, C.1, S. 1, Manisa, 2003, s. 3.

⁴⁹³ Alçitepe, **a.g.m.**, s. 3.

ris”, okur sayısının azlığı nedeniyle kapanmış ve Ada Türkleri 1919 yılında basın hayatına giren “Doğru Yol” gazetesine kadar gazetesiz kalmıştı.⁴⁹⁴ Buna mukabil, 1915-1919 tarihleri arasında Ada’da Rumlara ait 15 gazete bulunmaktaydı.⁴⁹⁵ Konuya bu çerçeveden bakacak olursak, ulaşım ve iletişim olanaklarının yok denecek kadar az olduğu böyle bir dönemde, Kıbrıslı Türkler iyi bir iş başarmıştı. Ne var ki İngiliz yönetimi, tüm uğraşlara rağmen Türk heyetinin Ada’dan ayrılmasına izin vermemişti. Buna rağmen, Meclis-i Milli’de alınan kararlar ve varılan sonuçlar sonraki yıllarda, Türk liderliğinin kırmızı kitabı halini alacaktır.

Müftü Ziyai Efendi’nin Kıbrıs Mücadele Tarihi’ne yapmış olduğu en mühim katkılardan bir diğeri de, 1925 yılında kurulmasına öncülük etmiş olduğu, “Kıbrıs Türk Cemiyet-i İslâmiye Teşkilatı” olmuştur. Bu teşkilatın amacı: “Ada’daki Türk İslam Cemiyeti’nin mevcudiyet ve bekasını inkişaf ve terakkisini tekamül ve tealisini temine çalışmaktır”⁴⁹⁶ yani Kıbrıslı Türklerin tehlikede olan varlığını ve geleceği ile toplumsal çıkarlarını korumak şeklinde özetlenebilir. Teşkilat bunun için yegâne araç olarak, eğitimi görmüştür. Bu teşkilatın bir diğeri önemli tarafı da Kıbrıs’ta resmi olarak “Türk” ismini ilk defa kullanmış olmasıdır. Böylece Kıbrıslı Türkler, Türkiye’de izlenen politikaları ne kadar yakından takip ettiklerini bir kez daha göstermişlerdir.

Kıbrıslı Türklerin Müftü önderliğinde milli bir bilinç ve kimlik oluşturma yönündeki örgütsel faaliyetleri, İngiliz idaresini rahatsız etmişti. İngilizler, Ada’da ken-

⁴⁹⁴ Cemalettin Ünlü, **Kıbrıs’ta Basın Olayı**, Lefkoşa, 1979, s. 47.

⁴⁹⁵ Ünlü, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁹⁶ Ateşin, **a.g.e.**, s. 240-241.

di sözünden çıkmayacak, “uysal” bir Türk toplumu yaratma fikrinde olduklarından, bu amaçla her fırsatta Ada’da milli bir Türk kimliği oluşumuna karşı çıkmışlardır.

b. Müftülük Makamının İlgası ve Fetva Eminliği

1927 yılında emektar Müftü Ziyai Efendi yaş haddinden dolayı emekliye ayrılmıştı. Bu tarihlere gelindiğinde, Türkiye’deki reformlarla Halifelik, Şeyhülislamlık gibi kurumların ilgası sebebiyle, Kıbrıs Müftülüğü ile Türkiye arasındaki bağlantı ortadan kalkmıştı. 1927 yılında İngiliz idaresi emekliye sevk ettiği Hacı Hafız Ziya Efendi’nin yerine Müslüman halka danışmadan Hürremzâde Hakkı Efendi’yi bu makama tayin etmişti. Aradan bir yıl geçtikten sonra da Müftülük Kurumu, Kıbrıs Genel Bütçesi’nden çıkarılmış böylece Müftülük makamı ilga edilmiştir. Müftülük makamı yerine, Evkâf İdaresine bağlı “Fetva Emmini” diye yeni bir makam kurularak bir memuriyete dönüştürülmüştür. Bu sayede Kıbrıs Türk liderliği ortadan kaldırılmış ve böylece Kıbrıs Türkleri arasında çok başlılığa sebebiyet verecek bir siyasetin oluşmasına neden olmuştur. Dahası, Müftülük makamının ilgası ile birlikte Müftülüğün ifa etmiş olduğu görevleri yerine getirebilecek bir kurumun var olmaması ve de Fetva Emmini’nin sınırlı görev yapısı nedeniyle, Kıbrıs Türk toplumunun uzun vadede dinî ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelmesine yol açmıştır.

Müftülüğün ilgası ve yerine Fetva Emmini memurluğunun getirilmesi, toplumun dini kurumlarının sahipsiz kalmasına yol açmıştır. Nitelik ve nicelik yönünden zaten eksik bir durumda olan din görevlilerinin bu özelliği zamanla daha da kötü bir hal almıştır. Birçok cami imamsız kalmış, toplumu yönlendirebilecek ehliyetli imam sayısı giderek azalmış ve dini kurumları denetleme mekanizması ortadan kalkmış

olduğu için, Kıbrıs Türk halkı arasında ölüm, doğum, yoksulluk gibi konuları işleyen batıl inançlar yaygınlaşmıştır.

Kaldı ki Fetva Eminliği, sadece bir memuriyetten ibaret olduğundan, dini meseleler konusunda sorulan soruları yanıtlamak gibi harici bir görevi bulunmamaktaydı. Camiler ile ilgili fonksiyonel bir yetkisi bulunmuyordu. Bu durum yukarıda saydığımız sonuçların doğmasına yol açmıştı. İngiliz idaresi bu kararıyla Kıbrıslı Türklere ağır bir darbe vurmuştu. Bu karar yalnız Kıbrıs Türklerini siyasi liderden değil aynı zamanda ruhani bir liderden de mahrum bırakmıştı.⁴⁹⁷ Dönemin önde gelen fikir adamlarından Mısırlızade Necati Özkan, “Hükümetin 1927 senesinde bu yolda vuku bulan hareketi bir hakka dayalı olmaktan ve bir usul teşkil etmekten uzak ve bilakis cemaat hukukuna bir tecavüz ve dini umura bir müdahaledir.” demek suretiyle tepkisini dile getirmiştir.⁴⁹⁸

Müftülük Kurumu’nun ilga edilmesinin politik sonuçlarından en önemli olanı ise, bu makamın kaldırılmasıyla Kıbrıs’ta muhatap tek bir ruhani makam bırakılmış ve bunun doğal sonucu örgütlü tek bir cemaate müsaade edilmiş olmasıyla politik fikrin ortaya konmuş olmasıdır. Böylece, 1927 yılına kadar Kıbrıs’ta düzenlenmiş protokollerde Müftü, Başpiskopos’tan önde gelirken, bu makamın ilgasıyla bu uygulamaya son verilmiştir. Böylece bu tarihten sonra Kıbrıs Başpiskoposluğu, Ada’daki bütün dinsel topluluk liderlerinin tümüyle üstünde bir yere sahip olagelmiştir.⁴⁹⁹ Bu kararın siyasi ve dini sonuçlarını değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

⁴⁹⁷ Kaymak, **a.g.e.**, s. 76.

⁴⁹⁸ Ateşin, **a.g.e.**, s. 245.

⁴⁹⁹ Vali Sir Ronald Storrs’un raporundan aktaran, Gürel, **a.g.e.**, C. I, s. 172.

1. Kıbrıs Türkleri protokol önceliklerini yitirerek, Kıbrıs'ta Hükümet açısından ikinci cemaat durumuna düşmüşlerdir.
2. Siyasi ve dini liderliklerini kaybetmişler, bu suretle toplumsal örgütlenmelerini gerçekleştirmede zaman kaybına uğramışlardır.
3. Kıbrıs'ta tek bir dini otorite bırakılması suretiyle, Kıbrıslı Türkler üzerinde psikolojik baskı yaratılmıştır.
4. Kıbrıs'taki Türk kurumlarının Hükümet kontrolüne alınmasıyla, Ada Türkleri arasında bir hizipleşme yaratılarak, toplumun ortak hareket etme kabiliyetinin önüne geçilmiştir.
5. Kıbrıs Türkleri üzerinde yaratılan kurumsal baskılar Ada Türklerinin siyasi, dini ve toplumsal sahada geri kalmasına yol açmıştır.

Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs tarafından ilga edilen Müftülük makamı, Kıbrıslı Türklerin tek bir sancak altında toplanmasının önüne geçmeye çalışmaktan öte politik mantığı olmayan bir karardır. İngiliz idaresi, Kıbrıs'ta Müftülük Kurumunu kendi denetimi altına alamayınca ve Müftü Ziyai Efendi zamanında yapılan çalışmalar, bu kurumun ileride İngiliz idaresine karşı önemli tepkiler vermesi ihtimali üzerine bu kurumu ortadan kaldırma ihtiyacını duymuştur. Nitekim Vali Storrs, bunun acı tecrübelerini daha önceki görev yeri Filistin'de yaşamıştı. Storrs, Helenizm'e karşı aşırı sempatisiyle biliniyordu.⁵⁰⁰ Bu nedenle de Türklere karşı düşmanca bir tutum sergilemekten de geri kalmamıştı. Bunun en somut kanıtı, Türklerin 1931 İsyanı'na karışmamış olmasına rağmen, Rumlar gibi cezalandırılmış olmalarıdır.

⁵⁰⁰ Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 542.

1878 Kıbrıs Antlaşması, Vakıf İdaresinin biri İngiliz diğeri Bâbiâli tarafından tayin edilecek iki kişi tarafından sağlanması şartını getirmişti.⁵⁰¹ Ancak, Kıbrıs'ın İlhakı (5 Kasım 1914) ve Lozan Antlaşması ile Kıbrıs'ın statüsünde meydana gelen değişiklikle birlikte, her iki üye de İngiliz idaresi tarafından atanmaya başlanmıştır. 30 Kasım 1915 tarihli bir kararla, İngiliz yönetimi Evkafı idare etmek üzere iki murahas tayin etme yetkisini Kıbrıs Valisine vermiştir. Bunun üzerine Vali, yetkisini kullanarak 5 Kasım 1914 tarihinden geçerli olmak üzere Mr. Charles Sherwood Cade ve Musa İrfan Beyleri murahaslığa tayin etmişti.⁵⁰² 1925 yılında Musa İrfan Bey'in ölmesiyle boşalan bu göreve, Sir Mehmet Münir'i atadıktan sonra, 1928'de bir "Order in Council" ile bu görevin de atanması İngiliz yönetiminin eline bırakılmıştır.⁵⁰³ Bu yeni düzenlemeyle Evkaf Dairesi bir hükümet dairesine dönüştürülmüş ancak Evkaf memurları devlet memuru olarak tanımlanmamıştır.⁵⁰⁴ Böylelikle Kıbrıs Türk Evkaf'ı 1928 yılında resmi olarak İngiliz hükümetinin idaresi altına girmiştir. Evkaf'ın idaresi için atanan Türk murahas, aynı zamanda kurumun müdürüydü.

1928 yılında İngiliz idaresinin, Evkaf İdaresini bir hükümet dairesine dönüştürmesi, ardından 1 Ocak 1929 yılında Müftülüğü lağvetmesi, Kıbrıslı Türklere ait bu tarihi kurumları tek çatı altında toplaması ve murahaslığa İngiliz idaresine tam itaat gösteren kişileri atamasıyla, Kıbrıslı Türkler kurum ve kuruluşlarıyla İngiliz denetimi altına alınmıştır. 1925 yılında Evkaf Murahaslığına atanan Sir Mehmet Münir, bu görevi 42 yıl sürdürmüş ve 1947 yılında emekli olunca görevinden ayrılmıştır. Sir

⁵⁰¹ M. Kemal Dizdar, "Kıbrıs Evkafı", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 198.

⁵⁰² Ateşin, **a.g.e.**, s. 146.

⁵⁰³ Gürel, **a.g.e.**, C. I, s. 171.

⁵⁰⁴ Dizdar, **a.g.m.**, s. 198.

Mehmet Münir, İngiliz idaresine teslimiyet içerisinde olmuştur. İngiliz idaresi onu Türk halkının lideri olarak görmüş ve İngiliz Kraliyeti'ne bağlılığından dolayı 1939 yılında Mehmet Münir'e "Sir" ünvanı verilmiştir. Sir Mehmet Münir Evkaf'taki görevlerine ek olarak, 11 ayrı kamu görevini de yürütmüştür.⁵⁰⁵

1926-1930 yılları arasında Kavanin Meclisi üyeliği yapan Sir Mehmet Münir, İngiliz yönetimine ve özellikle Valiye olan yakınlığıyla Kıbrıslı Türkler nazarında etkin ve güçlü bir otoriteye sahip olmuştur. Bilhassa Müftülük Makamı'nın ortadan kaldırılmasıyla meydan Sir Mehmet Münir'e kalmıştı. İngiliz idaresi de zaten, Kıbrıs'ta böyle tek tip Türk idaresinden yana olmuştur. Sir Mehmet Münir Bey'in daha çok Valinin gözüne hoş görünebilecek işler yapması, Kıbrıs Türkleri lehine bir örgütlenmeden uzak durmuş olması ve Evkaf'ın kaynaklarının toplum menfaatinin dışında israf edilmesi, Kıbrıs Türkleri arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Sir Mehmet Münir Bey, bu dönemde Kıbrıslı Türkler arasında yayılmaya başlayan ve tek kurtuluş yolu olarak görülen "Kemalizme" sıcak bakmamıştı. O, statükonun korunması taraftarı olmuştur. Nitekim İngiliz idaresi raporunda Münir Bey ile ilgili şunları yazmıştı: "Münir Bey, bu kolonideki Türk ahalinin lideridir. Kendisi yüzde yüz İngiliz yanlıdır; eski bir Türk paşasının mantalitesine sahiptir ve üstlendiği her resmi görevi hazmetmektedir. Her şeye rağmen, İngiliz hükümetine iyi bir hizmet görmektedir."⁵⁰⁶ Münir Bey, İngiliz idaresinin söylediğinin ve yaptığının dışına çıkmamış, sergilemiş olduğu bu tutumuyla Kıbrıslı Türkler için kötü örnek olmuştur. Münir Bey'in bu tavrı nedeniyle, 1930 yılı Kavanin Meclisi seçimlerinde Kıbrıslı Türkler, Münir Bey'in siyasi rakibi Kemalist Mısırlı Necati Özkan'ı seçmişlerdir. Bu açık bir

⁵⁰⁵ Ahmet An, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler**, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 382.

⁵⁰⁶ An, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler**, s. 382.

şekilde, hükümete ve hükümet yanlısı yöneticilere gösterilmiş bir tepki olmuştu. 1937 yılında Lefkoşa Türk Lisesi adının Lefkoşa İslâm Lisesi olarak değiştirilmesi, Kıbrıslı Türkler arasında hoşnutsuzluğa yol açmış⁵⁰⁷ bunun üzerine Kıbrıslı Türkler, Lisenin eski adının geri verilmesi için başlattıkları imza kampanyasına Münir Bey, “İngilizlerin yaptığı işin aksine ben imza koyamam” diyerek destek vermemiştir.⁵⁰⁸

Kıbrıslı Türklerin tarihi kurumlarının İngiliz denetimi altına alınmasının bedeli ağır olmuştur. Eğitim-öğretim ve dini müesseselerin Evkaf'ın denetiminde yani İngiliz idaresinde oluşu ile camilere ve okullara gereken özen gösterilmemiş ve bu tavır, bu kurumların gerekli eğitimli personelden yoksun bir şekilde hizmet vermesine yol açmıştır. 1930 yılına kadar üç şeriye hakiminin maaşı genel bütçeden ödenmiştir. Ancak 1930 yılından sonra getirilen yeni düzenlemeyle, hakimlerin maaşları Evkaf tarafından ödenmeye başlanmıştır. Ancak, Evkaf doğru dürüst idare edilmediği için zaten gelirleri büyük ölçüde azaldığından tüm kurumların Evkaf'a tevdi edilmesiyle, Evkaf'ın mali yükü artmıştı. Bu durum doğal olarak, Evkaf'a bağlı kurumları ciddi anlamda maddi sıkıntılar içine sokmuştu. Böylece bu kurumlar, maddi yetersizlikler yüzünden giderek gerilemeye başlamıştı. Yaşanan bu olumsuz tablo, Kıbrıslı Türklerin kısa vadede camisiz, imamsız, okulsuz ve öğretmensiz kalmaları sonucunu doğurmuştur. Kıbrıslı Rumlar, dini ve eğitim işleriyle ilgili, Türklere nazaran daha özgürlükçü bir ortamda faaliyet gösteriyorlardı. Bu hal Kıbrıslı Türkler üzerinde psikolojik bir baskı doğuruyordu. Çünkü Rumlar her konuda giderek daha güçlü bir konuma yükselirken buna mukabil Kıbrıslı Türkler bir arpa boyu yol alamamışlardı.

⁵⁰⁷ Halkın Sesi Gazetesi, 14 Şubat 1949.

⁵⁰⁸ Hikmet Arif Mapolar, **Kıbrıs Güncesi 40 Yıllık Anıları 1**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2002, s. 118.

Toplumun manevi kurum ve önderleri bir oldu bittiyle ortadan kaldırılmıştı. Birçok köyde camiler kapanmış veya imamsız kalmış, yıkılmış harap olmuş, mevcut olan imamlar ise acınacak bir vaziyette işlerini ve yaşamlarını idame ettirmeye çalışmışlardı.⁵⁰⁹ Faiz Kaymak'ın ifadesiyle, “zavallı cemaat dinini unuttu”.⁵¹⁰

Önemli olan bir diğer husus da, İngiliz idaresinin kendine yakın gördüğü Musa İrfan Bey ve Mehmet Münir Bey gibi kişileri Evkaf müdürlüğüne atayarak, Kıbrıslı Türklerin İngiliz siyasetine destek vermesi için çalışmış olmasıdır. Evkaf yöneticileri, bu makamdan kaynaklanan itibar ve otorite sayesinde kendi çizgilerine yakın kişilerin Kavanin Meclisi'ne Türk üye olarak seçilmesi için yoğun çaba harcamışlardı. İngilizlerin bu dolaylı politikası sayesinde 1930'lu yıllara kadar, Kıbrıs Türklerinin dilek ve şikayetlerini hükümet nezdinde sürekli ve sistemli bir şekilde iletecek bir mekanizma doğmamıştı. Bir diğer ifadeyle, Türk liderlerinin “İngiliz yanlısı” duruşu, toplumsal örgütlenmeden ziyade bir parçalanmaya veya hizipleşmeye yol açmıştı. Bunun politik sonucu ise, ileriki yıllarda Kıbrıs Türkleri arasında ortaya çıkacak olan “fikir ve eylem” ayrılığı olacaktır.

Kıbrıs Türk Kurumlarının birer birer İngiliz denetimine girmesi, özellikle de Müftülüğün Evkaf'a devri ve bunun da dolaylı olarak İngiliz idaresine geçmesi, Kıbrıs'ta Evkaf'a yönelik bir tepkinin doğmasına yol açtı. Aslında bu tepki doğrudan İngiliz idaresini hedef alıyordu ama mücadele Evkaf üzerinden yapılıyordu. Bu nedenle 1950'li yılların başına kadar Kıbrıslı Türkler Müftülük kurumunun yeniden ihyası için büyük bir mücadele vermişlerdi. Bu mücadelenin amacı, başsız kalmış Kıbrıs Türküne baş kazandırmak değil, İngiliz idaresinden bu kurumu kurtarmak

⁵⁰⁹ Halkın Sesi Gazetesi, 25 Şubat 1951.

⁵¹⁰ Halkın Sesi Gazetesi, 25 Şubat 1951.

olmuştur. Nitekim 1950'li yıllara gelindiğinde Kıbrıs Türklerinde liderlik kurumu oluşmuştur.

c. Müftülük Makamının Yeniden Tesisi ve Müftü Yakup Cemal Menzilcioğlu

Kıbrıslı Türklerin Müftülük konusunda yıllar süren ısrarı neticesinde, İngiliz idaresi Müftülük konusuna yeşil ışık yakmıştı. Ancak “gerekli hukuki çalışmalar tamamlanana kadar” ibaresiyle bir geçiş evresi olarak yalnız üç yıllık bir süre için Türkiye’den bir müftü celbini uygun bulmuştu.⁵¹¹ Bu amaçla Yüksek Mahkeme Başkanı Mehmet Halit Bey, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı ile temaslarda bulunmak üzere Türkiye’ye gönderilmişti. Türkiye’de yürütülen ortak çalışmaların neticesinde emektar din alimi ve avukat Yakup Cemal Menzilcioğlu, Kıbrıs Müftüsü olarak seçilmişti.⁵¹² Menzilcioğlu, Muğla eşrafından ve 72 yaşındaydı. Kıbrıs Türklerini aşacak engin bir din bilgisine sahipti. 12 Şubat 1951 tarihinde Kıbrıs Müftüsü Kıbrıs’a varmıştı. Müftüyü karşılamaya gelen Kıbrıslı Türk liderler, ilk izlenimden hoşnut olmamışlardı. Zira Müftü, sarıklı, cübbeli ve oldukça yaşlı birisiydi.⁵¹³ Lakin Kıbrıs Türk liderliği, Kıbrıs Müftüsü’nden büyük işler beklemekteydi. Nitekim 09.07.1950 tarihli Halkın Sesi Gazetesi’nde, Türkiye’de Müftü çalışmalarının yapıldığı bir sırada, “...Türkiye’den gelecek olan Kıbrıs Müftüsü’nden biz çok büyük başarılar beklemekteyiz...” yazmak suretiyle Kıbrıslı Türklerin Müftü konusundaki beklentileri ortaya konmuştu.

⁵¹¹ Ateşin, **a.g.e.**, s. 256.

⁵¹² Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1951.

⁵¹³ Halkın Sesi Gazetesi, 12 Şubat 1951.

1950'li yıllara varıldığında, Kıbrıs Türk Toplumunu büyük ölçüde Atatürk İlke ve İnkılâpları çerçevesinde içtimai bir dönüşümün son çeyreğinde yer alıyordu. Bu genel durumu kapsayan bir tespitti. Ancak özelde, yani Kıbrıs Türk liderliği, Kemalist çizgiyi kendilerine şiar edinecek derecede, Atatürk İlke ve İnkılâpları'na bağlılık içerisindeydiler. Dolayısıyla Kıbrıs Müftüsü şu özellikleri haiz olmalıydı:

1. Kıbrıs Müftüsü, her şeyden evvel Kemalist İdeoloji'ye bağlı olmalıydı. Buradan hareketle, Kemalizm'in açmış olduğu yeni yola uygun bir kılık kıyafet giymeliydi.
2. Kesinlikle Kıbrıs Meselesine karışmamalı ya da eskiden olduğu gibi Kıbrıs Türk Liderliği rolüne soyunmamalıydı.
3. Kıbrıs Türk Liderliğine dini destek vermeliydi.
4. Muhafazakâr bir dini bakış açısına değil çağdaş ve reformist bir bakış açısına sahip olmalıydı.
5. Milliyeti dinden üstün tutan bir anlayış sergilemeliydi.

Dönemin Kıbrıs Türk Liderliği başta Fazıl Küçük olmak üzere, Kıbrıs Müftüsü'nden bu davranış ve karaktere sahip olmasını bekliyordu. Bir bakıma "dinin milletin hizmetine koşulması" anlayışı, Kıbrıslı Türk liderler arasında yer edinmişti. Kıbrıs Türk Toplumunu yarım asırdır dini hissiyatından uzaklaştırılmıştı. Bu manevi boşluk Kemalizm ile doldurulmuştu. Dolayısıyla Kıbrıs'ta zamanla "Kemalizm ile Din" arasında bir ikame ilişkisi ortaya çıkmıştı. Kaldı ki, Kıbrıs bir Osmanlı vilayeti olarak geline zamana kadar daima merkeze uygun bir hareket içinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu boşluğu, Türkiye Cumhuriyeti doldürmüştü. Gazi Paşa, yeni devletin tüm ilkelerini net bir şekilde ortaya koymuştu. Ayrıca Atatürk, Türk Milliyeti üzerine yeni bir ulus inşa etmişti. Böylece, toplum dinsel bir kimlikten

ulusal bir kimliğe geçmişti. Atatürk'ün Anadolu'da Türk kimliği üzerine sağlamış olduğu toplumsal mutabakat, Kıbrıslı Türklerde engin bir arzuya sebep olmuştu.

Kıbrıslı Türkler, üzerlerindeki hem İngiliz hem de Rum baskısına, Kemalizm'e tutunmak suretiyle karşı koymuşlardı. 1929 yılında Müftülüğün resmen ilgasıyla Kıbrıs'ta baş gösteren dini sahipsizlik, toplumun eldeki imkansızlıklar yüzünden dinin giderek toplumsal alandan çekilmesi sonucunu doğurmuştu. Bu durumda Kıbrıs Türkleri ancak ve ancak Türk Milliyetçiliği çatısı altında buluşmak suretiyle varlıklarını idame ettirebilirlerdi. Bu doğrultuda Kıbrıs Türk Liderliği var gücüyle Kıbrıslı Türkleri, Türkiye Türklerinin şiar edinmiş olduğu, Atatürk İlke ve İnkılâpları doğrultusunda yeniden şekillendirmek suretiyle Ada'da milli bir Kıbrıs Türklüğü yaratmaya çalışmıştı. Sonuç olarak, Mustafa Kemal Atatürk, fiili olmasa da fikri olarak Kıbrıslı Türklerin kurtuluşuna vesile olmuştur. Kıbrıslı Türklerin verdikleri tarihi mücadele içerisinde birleştirici rolü, Atatürk ve onun fikirleri üstlenmiştir. Bu nedenle Atatürkcülük fikri, Kıbrıslı Türkler arasında “Bütünleşmek, Birlik olmak, Türk olmak” anlamlarını taşımaktadır. Tüm bu sosyo-psikolojik ortamda yeni Müftü Yakup Cemal Menzilioğlu Kıbrıs Türk liderliği tarafından hoş karşılanmamıştı.

Müftü Menzilioğlu Kıbrıs'a varmasının ardından ilk vaazı için Ayasofya Camisine gittiğinde, büyük bir kalabalık onu karşılamıştı. Siyasi liderler de Müftünün ilk vaazını dinlemek için camiye gelmişlerdi. Ancak Müftünün ilk vaazının konusu Kıbrıslı Türklerin dini yaşantılarının eksikliği üzerine olunca, siyasi liderler tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Dönemin Kıbrıslı Türk liderlerinden Fazıl Küçük bu olayı şöyle anlatmıştı: “...ön sıralarda oturmuş Denктаş ile vaazı dinliyorduk. Büyük bir

hayal kırıklığına uğramıştık. Müftü ilk günden Kıbrıs Türklerinin dinsizliğinden, imansızlığından söze başladı.”⁵¹⁴

Türkçe ezan meselesi, Türkiye’de tartışıldığı kadar Kıbrıs’ta da yankı bulmuştu. Uzun uğraşlardan sonra Kıbrıs’ta 1949 yılından itibaren ezan Türkçe okunmaya başlanmıştı. Türkiye’de, 16 Ağustos 1950 tarihinden itibaren ezanda yeniden Arapçaya dönülmüştü. Ancak Kıbrıs’ta bu tarihlerde ezan Türkçe okunmaktaydı. Müftü, 15 Nisan 1951 yılında yayımlanmış olduğu bir tamimle ezanın aslına uygun okunmasını istemiştir.⁵¹⁵ Müftünün bu uygulamaları, Kıbrıslı Türk liderler tarafından gericilik ve Atatürk düşmanlığı olarak yorumlanmıştı. Böylece Kıbrıs’ta Müftüye karşı cephe alınmış ve Müftünün görevi bırakması için yoğun baskı yapılmaya başlanmıştı.

4 Mayıs 1951 tarihli Halkın Sesi Gazetesi⁵¹⁶ bu tepkisini şöyle dile getirmişti: “... ilkin şapkayı giydik. Kadını kafesten ve peçeden kurtardık. Latin harflerini kabul ettik... seve seve ezanı Türkçe okumaya başladık. Müftü Efendi, gelir gelmez ezanın Türkçe okunmasını men ederek, Arapça, yani Türk halkının anlamadığı bir dille okunmasını emir buyurmuştur...”⁵¹⁷ Ertesi günkü sayısında: “...inkılâp düşmanlığı gösteren Müftü, ikinci bir Menemen hadisesi çıkarmak sevdasında...”⁵¹⁸ Müftünün Ada’ya gelişinden gidişine kadar (12 Şubat-23 Ağustos 1951) geçen süre zarfında gazetelerde Müftü aleyhine birçok yazı neşredilmişti. Bu yazıların çoğunluğu doğrudan Müftüyü hedef almıştı. Müftü 23 Ağustos 1951 tarihinde ayrıldığı Ada’ya bir

⁵¹⁴ Ateşin, **a.g.e.**, s. 258.

⁵¹⁵ Ateşin, **a.g.e.**, s. 261.

⁵¹⁶ Halkın Sesi Gazetesinin sahibi Fazıl Küçük’tü. Rauf Denктаş da önemli yazarları arasında yer almıştı.

⁵¹⁷ Halkın Sesi Gazetesi, 4 Mayıs 1951.

⁵¹⁸ Halkın Sesi Gazetesi, 5 Mayıs 1951.

daha geri dönmedi. 10 Eylül 1952 tarihli Resmi gazetede yayımlanan bir kanunla Müftülük Kurumu, Ada'da yeniden tesis edilmişti. Kuşkusuz bu Müftülük çatışmasından kârlı çıkan bir taraf yoktu. Konuya kazanan ve kaybeden gibi dar bir açıdan bakmak, toplumsal çıkarların göz ardı edilmesi sonucunu doğuracaktır. Zira Kıbrıs'ta yaşanan Müftülük kavgasının acısını Kıbrıs Türk toplumu çekmiştir. Nitekim 13 Şubat 1951 tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nde bir yazı ele almış olan Kıbrıslı Türklerin çok değer vermiş olduğu Hoca Mehmet Raci Efendi yazısında şöyle yazıyordu: *"...cemaatimiz arasında bilhassa köylerde birçoklarının tenassur ettikleri iştirilmiş olduğu halde hiç aldırış edilmedi. Türk köylüsü sahipsiz bırakıldı. Bugün İslâm köylerinin birçoğunda imam yoktur. Halkın çoğu nerelerde ibadet edeceğini bilmiyor. Ada'nın her tarafını gezdim. Bundan bir ay evvel zavallı bir köylü, ufak bir kız çocuğunu defnetmek için altı gün dolaşmıştır... bu ne elim bir vakiadır..."*⁵¹⁹

Kıbrıs Türk Toplumunu, geçirmiş olduğu süreçlerin sonunda kendisiyle baş başa kalmıştı. Köy camileri gelirsizlik yüzünden bir bir kapanmıştı. Ehliyetli imam sayısı hızla azalmıştı. Halk ölümlerini defnedemeyecek bir pozisyona gelmişti. Hele karma köylerde durum daha vahim bir hal almıştı. Sahipsizlik ve Rumlarla iç içe yaşamının vermiş olduğu sosyolojik ortam, Kıbrıslı Türklerin İslâm dininin esaslarının tamamına yakını unutmalarına yol açmıştı. Abdest alınması dahi hafızalardan silinmişti. Bunu fırsat bilen papazlar köylerdeki Müslüman ahaliyi Hıristiyanlaştırmak için büyük bir çaba içine girmişlerdi. Bu nedenle Raci Hoca, seyyar vaizliği kendine görev bilmiş ve köy köy dolaşarak Kıbrıslı Türkleri bilinçlendirmeye çalışmıştı.⁵²⁰

⁵¹⁹ Halkın Sesi Gazetesi, 13 Şubat 1951.

⁵²⁰ An, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler**, s. 322-325.

d. Müftü Mehmet Dâna Efendi

Yakup Cemal Menzilioğlu'ndan sonra kabul edilen Müftülük yasası gereğince yapılan seçimde, Mehmet Dâna Efendi 30 Aralık 1953 yılında Kıbrıs Müftüsü seçilmişti. Dâna Efendi Kıbrıs'ın Baf medresesinde talim terbiye görmüş, burada uzun yıllar müderrislik vazifesi yapmıştı. Dâna Efendi, dini ilimlerin yanı sıra müspet ilimler hakkında da bilgi sahibi, İngilizce, Farsça, Arapça ve Rumca lisanlarını iyi derecede bilmekte, etkili bir hitabet gücüne sahipti.⁵²¹ Dâna Efendi, bu görevini 1971 yılında emekliye ayrılana kadar devam ettirmişti. 1953 Müftülük seçimi Kıbrıs'ta yapılmış ilk ve son Müftü seçimi olmuştu. Dâna Efendi, İngilizlerin tüm uğraşlarına rağmen siyasi liderlik için bir mücadelenin içine girmemişti. Dini görevlerinin haricinde Dâna Efendi, Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak için Ankara, Londra ve New York'a gitmiş, buralarda toplantılara katılmıştı. Kıbrıs Hükümeti, Kıbrıslı Türkler arasındaki işbirliğini baltalamak için sürekli bir çalışma içinde olmuş, bu gaye ile Dâna Efendi'yi daima Kıbrıs'ın dini ve siyasi lideri olarak takdim etmişti. Ancak Dâna Efendi bu oyunlara alet olmamıştı. Örneğin, Kıbrıs Valisi Sir John Harding bu konuyla ilgili olarak Dâna Efendi ile uzun bir görüşme yapmış ve işbirliği arayışına girmişti.⁵²² İngiliz idaresi, Dr. Fazıl Küçük'e alternatif bir lider çıkarmak için uğraşmıştı. Çünkü Dr. Fazıl Küçük cesurane bir tavırla, yılmadan, yorulmadan ve Türkiye'ye bağlılık içinde hem İngiliz Hükümetine hem de Rumlara karşı mücadele veriyordu.⁵²³

⁵²¹ An, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler**, s. 426-427.

⁵²² Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1951.

⁵²³ Mopalar, **a.g.e.**, s. 243.

Dânâ Efendi'nin Müftü seçilmesiyle, Kıbrıs'ta Müftülük tartışmaları sona ermişti. Ancak toplumsal sorunlar Müftü'den bir çözüm beklemekteydi. Fakat maddi imkansızlıklar çözüme en büyük engeldi. Kıbrıs Türk Evkafı 22 Temmuz 1955 tarihinde Türk idaresine geri verilmişti ama Evkaf kendi çarkını döndüremeyecek şekilde sömürülmüştü. Bu nedenle camilere ve cami görevlilerine ayırabileceği bir ödeneği bulunmuyordu. Türk idaresi, Kıbrıs'ta harap duruma düşmüş cami ve mescitleri ve burada görevli din adamlarını konsolide edebilmek için, Kıbrıslı Türklerden "Din Vergisi" adı altında bir gelir toplama kararı almıştı. Bu karar 1 Ocak 1957 tarihinde yürürlüğe konmuştu. Bu iş için bir komisyon kurulmuştu. Komisyonun başlıca amacı, halkın ödeyebileceği vergiyi belirlemektir. Verginin ödenmemesi durumunda ahlaki yaptırımın haricinde herhangi bir kanuni cezası yoktu. Din Vergisi çok verimli bir çalışma olmamıştı. Halk fakir ve yoksuldu. Ayrıca camilere yardımın Evkaf tarafından yerine getirilmesini talep ediyorlardı. Bu nedenle Din Vergisi uygulama alanı bulamadı ve ancak bir yıl yürürlükte kalabildi. Zira, verginin tahsili sırasında "ben Müslüman değilim" diyerek vergi ödemekten kaçınanlar bile olmuştu.⁵²⁴

Dr. Küçük, 4 Kasım 1956 tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nde Din Vergisi'nin gerekçesini şöyle açıklamıştı: "...ihmal edilen birçok cemaat işleri arasında en mühimlerinden birisi de camiler ve onların memurlarıdır. Kötü bir idare yüzünden çok fakir bir hale getirilen Evkaf, kendi memurlarının maaşlarını teminden uzak kaldıkça, şüphesiz cami ve mescitleri ikinci plana atacaktı. Nitekim de öyle yaptı. Köylerde değil, kasaba ve şehirlerde bile dini kurumlar kendi haline terk edilmişlerdi. Köylü haklı olarak Cuma Namazı'nı ve Bayram Namazı'nı ifa ettirecek kimseyi bulamıyor-

⁵²⁴ Mopalar, a.g.e., s. 249.

du. Dahası birçok günlerde ölülerimiz bile hocasızlık nedeniyle hiçbir dini merasim yapılmadan toprağa gömülmüştü...»⁵²⁵

Tüm uğraşlara rağmen Kıbrıslı Türklerin manevi ocakları olan camiler, önce sahipleri olan cemaatini, daha sonra da yağmur ve rüzgara boyun eğerek kendi varlıklarını yitirmeye başlamışlardı. Kıbrıs Cumhuriyeti ve sonrasında da camiler ve cami görevlileri istenilebilen düzeye getirilememiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde camiler artık bomboştu.⁵²⁶

Kıbrıslı Türkler, Osmanlı İdaresi’nin sona ermesiyle bir varlık sorunu içine girmişler ve bu uğurda mücadele etmişlerdi. İngiliz yönetimi, Kıbrıslı Türklerin Rumlar gibi dini bir kurum etrafında birleşmelerini önlemek ve de Kıbrıslı Türkleri daha kolay kontrol edebilmek maksadıyla, Kıbrıslı Türklerin dini örgütlenmesinin önüne geçmiştir. Bu siyasi nedenin haricinde, Kıbrıslı Türkleri İslâm dininden soğutmak veya geri bırakmak suretiyle misyoner papazlara yol açıcı bir rolün getirmiş olduğu bir dini sebep de vardı. Ayrıca bu sebeplere bir de İngiliz idarecilerin “Helen hayranlığı” eklenince Kıbrıslı Türklere karşı bir antipati doğmuştu.

Özellikle 1963-1974 arasında yaşanan sancılı dönem içinde Kıbrıslı Türkler, kendi kurumsal varlıklarını ihmal etmek zorunda kalmışlardı. Bu dönem “tabuta vurulacak çivinin kalmadığı” bir dönemdir. İngiliz İdaresinin Kıbrıs Türk Toplumunda yaratmış olduğu sosyo-psikolojik sorunlar ve ardından gelen kanlı Rum baskısı Türk toplumunun sosyal kurumlarının bir bir kaybına ve bu kayıp da bu kurumların toplumsal hayata aşlamış olduğu dini ve milli hislerin kaybolması sorununu doğurmuştu. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Kıbrıslı Türkler, 1878-1960 yılları arasında

⁵²⁵ Halkın Sesi Gazetesi, 4 Kasım 1956.

⁵²⁶ Halkın Sesi Gazetesi, 11 Ocak 1969.

hüküm süren İngiliz idaresi boyunca “Müslüman” olmanın, 1960-1974 Kıbrıs Cumhuriyeti boyunca da “Türk” olmanın bedelini ödemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS'TA TOPLUMSAL BÖLÜNMENİN BAŞLAMASI

A. ENOSİS

“Enosis”, isim olarak “ilhak” kelimesine denk düşerken, bir fiil olarak da “bağlanmak” fiili ile eş anlamlıdır. Ancak Enosis, sözlük anlamı dışında, özel olarak “Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi” anlamında kullanılır. Bu nedenle Enosis, siyasal bir arzuyu ve tarihsel bir süreci ifade eder. Ancak Enosis deyiimi, yalnızca Kıbrıs ile Yunanistan’ın birleşmesi için kullanılırken, diğer adaların Yunanistan’a katılması için kullanılmaz.

Enosis, tarihsel ve siyasal bir süreç olduğu kadar, aynı zamanda da sosyal bir süreç olmuştur. Bu cümleden Enosis olgusu, Kıbrıs’ta sosyal yaşamın yani toplumsal hayatın bölünmesi sonucunu doğurmuş olduğu için, sosyal bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Modern Yunan Krallığı’nın kurulmasıyla birlikte, Akdeniz adalarında ve Anadolu’da yaşayan ve Yunanca konuşan Ortodoks Hıristiyanlar, bu yeni krallığın etki sahasına girmiştir. Yunan Krallığı, sözde “yitirilen topraklar”⁵²⁷ olarak tanımlanmış olduğu bu yerleri yeniden ele geçirmeyi 1844 yılında resmi dış politikası haline getirmiştir. Bu dış politikaya da “Büyük Ülkü” daha bilinen adıyla “Megalo İdea” adını vermiştir. Bu politikanın özü, Bizans’ın en şaşalı devrindeki topraklara sahip olan “Büyük Yunanistan Krallığı” nı kurmaktır.

Bu amaçla Yunan Krallığı, batılı güçlerin de desteğiyle, Yunanca konuşan Ortodoks Hıristiyan nüfusun temsilcileriyle sıkı ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu temsil-

⁵²⁷ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 80.

ciler, Millet Nizamının yaratmış olduğu ve sonradan siyaseten ve iktisaden nüfuz sahibi yaptığı kilise temsilcileri yani Ortodoks ruhban sınıfıydı. Kıbrıs'ın fiili olarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Yunan Krallığı'nın bu memleket ile daha çok ilgilenmesine yol açtı. Eğer bu sıralarda Girit'in Yunan Krallığı'na katılımı meselesi olmasaydı, Kıbrıs Yunanistan'ın birinci gündem maddesi olacaktı.

Nitekim, Kıbrıs'ın ilk Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley'in, 22 Temmuz 1878 tarihinde Ada'ya gelişi üzerine yapılan karşılama töreninde Piskopos Kyprianos yaptığı konuşmada şunları dile getirmişti⁵²⁸: “*Ada'daki yönetim değişikliğini kabul ettiğimiz kadar, Büyük Britanya'nın tıpkı İyonya Adaları'nda olduğu gibi, Kıbrıs'ı da doğal bağları olan Anavatan Yunanistan'la birleştirmek için kolaylık göstereceğine güvenimiz vardır.*” Kilise temsilcileri, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması noktasında büyük bir umut içerisinde olup, 1864 tarihinde İyonya Adaları'nın İngiltere tarafından Yunanistan'a bırakılması, onların bu heyecanını arttırmıştır. Böylece, Enosis fikri Kıbrıs'ta yeşermeye başlamıştır. Bu aynı zamanda Ada'daki toplumsal bölünmenin ilk resmi adımı olmuştur.

Kition Piskoposu Kyprianos'un bu tehlikeli çıkışı ve Girit'in başına gelenler bir arada düşünüldüğünde Kıbrıs'ta ileride yaşanabilecek bir takım olumsuz olayların ön habercisi olmuştu. Nitekim İngiltere'nin İstanbul elçisi Layard, Başbakan Lord Salisbury'e göndermiş olduğu mektubunda: “*Bana öyle geliyor ki, Ada'nın nüfusunu Rumların değil, Müslümanların lehine çoğaltmakta fayda vardır. Baring, bana yazdığı mektupta Türklerin yeni idareyi kabule hazır ve barışsever uyruklar olacaklarını, Rumların ise Ada'nın İngiltere'ye verilmesinden memnun kalmadıklarını belirtmektedir. Rumlar, Türkleri her şeyden mahrum etmek hatta Ada'dan sürmek için ellerin-*

⁵²⁸ Hill, a.g.e., C. IV, s. 295-296.

den geleni yapacaklardır. Ada'daki bütün toprakları ellerine geçirmek için entrika çevirecekler ve amaçlarına ulaşınca Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini sağlamak yoluna gideceklerdir..."⁵²⁹ Girit'te yaşananlar Kıbrıs'ın habercisi gibiydi. Aslında Layard burada bir bakıma, Girit'i Kıbrıs'a uyarlamıştı ve bu noktada haklı çıkmıştı.

1880 yılında İngiltere'de devletin başına, Osmanlı Hükümeti karşıtı olan Liberal Parti gelmiş ve yeni Başbakan Gladstone, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi gerektiği yönünde demeçler vermeye başlamıştı. Bu yeni durum, Kıbrıs'ta heyecanın artmasına yol açmıştı. İngiltere Başbakanı ve Liberal Parti Başkanı Gladstone, 25 Mart 1880 yılında İskoçya'da yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti.⁵³⁰ "*Şimdi ya da sonra Kıbrıs Yunanistan'la birleşmelidir, çünkü her şeyden evvel halkının çoğunluğu Yunanlıdır.*" Bu açıklama üzerine, Kıbrıslı Rumlar bir hareketlenme içine girmişlerdir. Rumların en büyük ateşleyicisi şüphesiz "Kilise"dir. Kilisenin teşvikiyle Kıbrıs'tan bazı Rumlar, Türklerle savaşmak için Yunanistan'a gitmiş, gidemeyenler ise ellerinden geldiğince maddi destekte bulunmaya çalışmışlardı. 30 Kasım 1880 tarihli bir mektupta, Kıbrıs Başpiskoposu Sofronios II, Yunan Kralına: "*Kıbrıslı Rumlar, size yardımda bulunmak üzere beni vazifelendirdiler. Bu amaçla Efendim, size Hadji Yianni ile beraber yüz yedi katır gönderiyorum. Eğer bu sade hediyeleri, fakir ve aynı zamanda Pan-Helenizm'in ateşli taraftarı olan Kıbrıs halkı adına kabul ederseniz çok memnun olacağız*"⁵³¹ demişti. Kilise yönetiminde Rumların Enosis talepleri, Türk nüfusu görmezlikten gelme tavırları, Ada'da yaşayan Türk nüfusu sürekli tedirgin etmiştir. Kıbrıs Rumlarının tüm bunlara ek olarak, yine Kilisenin

⁵²⁹ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)**, Ankara, 1968, s. 101-102.

⁵³⁰ Panteli, **a.g.e.**, s. 64.

⁵³¹ Panteli, **a.g.e.**, s. 63.

teşviki doğrultusunda gönüllü olarak Yunanistan'a ya da Girit'e gidip Türklere karşı savaşmaları, Ada'daki toplumlararası ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tavır doğal olarak Kıbrıs'ta "Türk'e karşı savaşma" hissiyatının doğmasına yol açtığından, sonuçta yüzyıllardır aynı köyü, tarlayı, çarşığı, pazarı, sokağı hatta aynı ekmeği paylaşmış olan komşular, şimdi kilise fanatizminin etkisiyle komşularını Türk yani düşman olarak görmek baskısıyla karşı karşıya kalmışlardı. Türklere karşı düşmanlık kampanyası kısa sürede meyvesini vermiş ve 4 Mayıs 1895 yılında hem Vadili hem de Vitsa köyünde Rumlar Türkleri hedef alan silahlı taşkınlıklar yapmışlardı. Magosa Komiseri Travers'in Kıbrıs Valisine gönderdiği raporundan, olayın Türkleri doğrudan hedef almış olduğunu ve yine Türklerin soğukkanlılığı sayesinde bu tehlikenin atlatılmış olduğunu anlıyoruz.⁵³²

Dini bir kurum olarak Kilisenin anti-milliyetçi bir tavır sergilemesi beklenirken, burada Kilisenin, milliyetçiliğin kurumsal temsilcisi olarak ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz. Bunun doğal sonucu olarak dinin milliyetçi bir ideolojiye dönüşmüş olduğu karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile Kıbrıs'ta Kilise sayesinde millet dinin hizmetine değil, din milletin hizmetine koşulmuştur. Bu ise kaçınılmaz olarak, kendinden olmayanı ya da kendinden olup da kendi ideolojisine hizmet etmeyi ötekileştirmiş ve böylece toplumda iki kutupluluğun oluşmasına ve çekimserliğin ortadan kalkmasına yol açmıştı. Böyle bir tabloda, "kabul veya red" haricinde bir cevap olamayacağından, "uzlaşma" dan hiçbir şekilde bahsedilemez. Kilisenin kendi toplumuna yaymaya başlamış olduğu "topyekün düşman" tezi, Kıbrıs'ta önce bir çatışma ortamı yaratmış, ardından bu çatışmanın çitasını yükseltmiştir.

⁵³² Oberling, a.g.e., s. 16.

1. Enosis ile Bütünleşmek

Fransız İhtilali'nin yenilikçi ve milliyetçi fikirlerinin, Osmanlı dönemi Kıbrıs'ını etkisi altına almış olduğu yargısı pek doğru sayılmaz. Hatta bu fikirler ilgili dönemde Kıbrıs'ta hissedilmemiştir dahi denilebilir. Ancak, Yunan Krallığı'nın ortaya çıkmasıyla, Yunanistan'a katılma fikri Kıbrıs Rum toplumuna aşılarmaya başlamıştır. Yunan Krallığı, Rum toplumunu etkisi altına alabilmek için hem Ada'daki konsoloslarından hem de ruhban sınıfından ve az sayıdaki Rum elitten istifade etmeyi başarmıştır. Yunan Krallığı en ateşli milliyetçi diplomatlarını Kıbrıs'a konsolos olarak göndermiştir. Örneğin, Yunan konsolos Philemon, Kıbrıs'ta milliyetçi bir hava yaratmak için epey bir uğraş sergilemiştir. Philemon 1897 Türk-Yunan savaşı sırasında, Kıbrıs Rum halkına hitaben ateşli konuşmalar yapmış, halkı “yaşasın Helenizm! Yaşasın Enosis!” sloganları atmaya davet etmiştir.⁵³³

Diğer taraftan Rum politikacılar Kıbrıs'ı köy köy dolaşarak, halkı Enosis fikri doğrultusunda ateşliyorlardı. Yasama Meclisi üyesi Liassides, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi için Ada'nın tüm köylerini dolaşmış ve buralarda bildiriler dağıtmıştı.⁵³⁴ Yine arşiv kaynaklarından, 1895 yılında Kıbrıs'ta Türk ve Rum çocuklarının birbirlerini taşlamış olduklarını öğreniyoruz.⁵³⁵ İngiliz arşiv kayıtlarında bu tarihlerde Rumların, pazar yerlerinde Türklere “köpekler ve eşekler” diye hakaret etmiş olduklarını, ancak Türklerin büyük bir soğukkanlılıkla buna karşılık vermemiş oldukları yer almıştır.⁵³⁶ Birkaç yıl sonraki bir olayda ise Rumlar Magosa Lala Mustafa Paşa Cami-

⁵³³ Oberling, **a.g.e.**, s. 12.

⁵³⁴ Alev Alatlı, **Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?**, 9. baskı, Everest Yay., İstanbul, 1999, s. 124. Alatlı romanının belli kısımlarında İngiliz arşiv vesikalarını ek bilgi olarak eserine koymuştur.

⁵³⁵ Alatlı, **a.g.e.**, s. 125.

⁵³⁶ Alatlı, **a.g.e.**, s. 125.

si'ne girerek burada, bu yapının gelecekte tekrar bir Hıristiyan ibadethanesi olacağı yönünde nutuklar atmışlardı.⁵³⁷

Bilhassa 1896 Girit İsyanı ve 1897 Türk-Yunan Savaşı, Kıbrıs'ta Rumlar arasında duygusal bir havanın oluşmasına yol açmıştı. Bu hava içinde Ada'da Kilise öncülüğünde "Girit Dayanışma Komitesi" kurulmuş ve Girit için halktan yardım ve Girit'te Türklere karşı savaşmak için gönüllü kişiler toplanmıştı.⁵³⁸ Kıbrıs'ta öğretmen olarak hizmet veren Yunanlı Nikolaos Katalanos öncülüğünde çok sayıda Rum genci savaşmak için Girit'e gitmişti.⁵³⁹ Teselya ve Girit'e gönüllü gidenlerin sayısı 6.138'e kadar ulaşmıştı.⁵⁴⁰ Kıbrıs'tan savaşmak için Girit ve Teselya'ya giden ve geri dönenler, Kıbrıs'ta Enosis mücadelesine daha yoğun bir duygusal katkı sağlamıştı. Halk bu kişilerin anlatmış olduğu duygusal havayı solumaya başlamıştı. Ayrıca bu duygusallık kilise ayinlerinde yüz değiştirmiş ve bir mistisizme kaymıştı. Böylece Kıbrıslı Ortodoks Hıristiyanlar, yine dışsal bir müdahalenin neticesi olarak *helenist milliyetçiliğin* etkisi altına girmişlerdi. Yunan ya da Elen milliyetçiliği Kıbrıs'a bir şok dalgası şeklinde girmiş ve bunun haricinde insanlara yaşam hakkı tanımamıştı. Bu baskı Kıbrıs'ta, dinsel şovenist bir Rum toplumunun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Böylece, başlangıçta Kıbrıs Kilisesi öncülüğünde başlamış olan Enosis ateşi, öğretmenler, burjuvazi ve siyasetçiler vasıtasıyla tüm Rum toplumunu sarmıştı.

⁵³⁷ Oberling, **a.g.e.**, s. 17.

⁵³⁸ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 80.

⁵³⁹ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 80.

⁵⁴⁰ Zafer Çakmak, **Kıbrıs'ta İsyân Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyânı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi**, IQ Yay., İstanbul, 2009, s. 35.

2. Bir Eğitim Müfredatı Olarak Enosis

İngiltere Ada'nın eğitim sistemine pek müdahale etmemiş, cemaatlere kendi öğretmenlerini seçme olanağı vermişti. Bu olanak ölçüsünde Yunan Eğitim Bakanlığı, Kıbrıs'a milliyetçi öğretmenler fırsatı sunmuştu. Kıbrıs'ta görev yapan bu aşırı milliyetçi öğretmenlerin temel görevi, Kıbrıs Rum çocuklarının beyinlerine Enosis'i kazımak olmuştu. 1901 tarihli bir raporda Kıbrıs'ta eğitim ile ilgili şunlar yer almıştı:

“Hemen hemen her okulda ya dışarıda asılmış, ya da odanın bir köşesinde, kullanılmamasının genel bir kural olduğu bir sonraki bayram günü için hazır Yunan Bayrağı ya da mavi-beyaz şeritler halinde boyanmış ulusal flamalar bulunmaktadır. En uzakta kalan köydekiler hariç, bütün Rum Hıristiyan okulların sınıf duvarlarını, Yunan Kraliyet Ailesi'nin, siyasetçilerin, harp kahramanlarının ve bir muharebe sahnesinin, özellikle de mecazi bir “Girit Dirilişi” sahnesinin renkli taşbasmalarıyla donatılmış buldum. Okulları teftiş ettiğimde, öğretilen tek tarih döneminin, çağdaş Yunan tarihi, neredeyse tek coğrafi bölgenin -özellikle üzerinde durulan tek bölgenin- de Yunanistan olduğunu gördüm. Diğer haritaların durumu ne denli kötü olsa da, büyük bir Yunan haritasının bulunması kesindir. En alt sınıflardan sonra kullanılan okuma kitaplarında, geldikleri yer dolayısıyla tahmin edileceği gibi, Helen ulusunu yüceleştiren parçalar var. Dördüncü sınıf ve daha yukarıda ise neredeyse başka okuma parçalarını unutturacak şekilde, Odise'si ve Ksenefon'un katıldığı Fars Seferi'nin çağdaş Yunanca'ya çevirileri sürekli olarak okutuluyor.”⁵⁴¹

Eğitimin gittikçe daha “Yunan” olması ve Yunanistan'dan gelen öğretmenlere duyulan büyük saygı ve beslenen sevgi, okul çağındaki çocukların zihinlerinde, Türklere karşı güçlü bir önyargının oluşmasına sebep olmuştu. Daha da önemlisi, bu

⁵⁴¹ Oberling, a.g.e., s. 13.

eğitim sisteminin gelecekte meydana gelecek olan kanlı çatışmaların mimarlarını yetiştirmiş olmasıydı. 1897 yılında öğretmenler birçok Rum gencini harbe götürmeyi başarmıştı. Kentlerdeki okullarda bu öğretmenler görev yaparken, Ada'nın kırsal kesiminde ise öğretmenler genellikle papazlardı. Bu durum doğal olarak Enosis güdümlü bir eğitim müfredatının oluşmasını sağlamıştı. Enosis ile yıkanan beyinler, birer Yunan aşığı ve birer Türk düşmanı olarak yetişmeye başlamışlardı.

Aslen Yunan olmayan Kıbrıslı Rumlar, Enosis çizgisindeki eğitim ve topyekün kültür emperyalizmi sayesinde kısa zamanda Yunanlaşmaya başlamışlardı. Örneğin bu dönemde Kıbrıs'ta konuşulan Rumca'nın, Yunanistan'da konuşulan Yunanca ile bir alakası yoktu. Kıbrıs'ta konuşulan Rumca'nın, Kipriaka, diğer Yunanca konuşanların anlayamayacağı kadar Yunanistan Yunancası'ndan farklı olduğu bilinen bir gerçektir.⁵⁴² Ortak bir ulus yaratmanın bir çabası olarak bu dönemde Kıbrıs'taki okullarda, Yunanistan okullarında okutulan yeniden yapılandırılmış *katharevousa Yunancası*'nın öğretimine ağırlık verilmişti. Tüm bunların yanında Kıbrıs'tan yüksek öğrenim görmek için Atina Üniversitesi'ne giden gençler, Büyük Ülkü'nün sarhoşluğuyla geri dönmüşlerdi. 1837 yılında kurulan üniversite Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yunan halkını “yeniden Helenleştirme” girişiminin güç kaynağı olarak görülmüştü.⁵⁴³ Burada eğitim gören Kıbrıslı gençler, Ada'ya döndüklerinde boş durmamışlar ve Ada'nın Helenleşme sürecine olumlu katkıları sağlamışlardı.

Kıbrıs'taki eğitimin aşık bir şekilde “Türk düşmanlığı” temasını işlemesi, eski kuşaklar üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratmamış olsa bile, gelecek kuşakların Türk komşularına karşı düşmanca bir tavır içinde olmalarının temellerini atmıştı.

⁵⁴² Bryant, a.g.e., s. 185.

⁵⁴³ Clogg, a.g.e., s. 69.

B. ENOSİS'E BİR TEPKİ: OSMANLI KIRAATHANESİ

Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinin ertesinde Ada'da, Türklerin aleyhine kültürel baskıların arttığını görmekteyiz. Türk halkının, Ada Hıristiyanlarına nazaran eğitimsiz oluşu, sivil toplum bazında aralarında bir birlik olmayışı ve en önemlisi Türkler arasında iletişimin yetersiz oluşu nedeniyle, Ada Müslümanları savunmasız bir halde, kendilerini asimile etmeye çalışan Hıristiyan misyonerlerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 1888 yılına kadar Kıbrıslı Türklere ait herhangi bir gazete bulunmadığı gibi, 1888 yılında yayın hayatına başlayan "Sadet Gazetesi" nin ömrü de birkaç ayı geçmemiştir.⁵⁴⁴ Ada genelinde her iki toplumun eğitim seviyesi düşüktü. Ancak Rum okulları Kilise'den büyük yardımlar sağlamış olduğundan maddi açıdan daha güçlü bir yapıya sahipti. Aynı zamanda bu okullarda eğitim, karşılaştırmalı olarak, Türk okullarından daha ileri bir seviyede idi. 1878 yılında ada genelinde toplam 148 okul vardı. Bu okulların 65'i Müslüman Türklere ve 83'ü de Hıristiyanlara aitti.⁵⁴⁵ Okullar kent merkezlerinde yoğunlukta olmak üzere, kalanları ise kasabalarda bulunmaktaydı. Köyler eğitim olarak Ada'nın en gerisinde yer almışlardı. Sadece birkaç köy okulu vardı ve köylülerin çoğunluğu hiç eğitim görmüyordu.⁵⁴⁶ Bu köy okullarında öğretmenlik çoğunlukla ya papazlar ya da imamlar tarafından gönüllülük esasına dayalı bir şekilde ifa ediliyordu.

⁵⁴⁴ Charles Fraser Beckingham, "İslam and Turkish Nationalism in Cyprus", **Die Welt des Islams**, New series, S. 5, 1957, s. 69.

⁵⁴⁵ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 176.

⁵⁴⁶ Lukach, Jardine, **a.g.e.**, s. 176.

Rum halkı Kilise tarafından örgütlenmiş olmasına karşın, Türklerin böyle bir kurum ve kuruluşu var olmamıştır. Bu nedenle, Osmanlı idaresinden sonra Ada Türkleri birdenbire idareyi bırakınca, bir nevi başsız ve teşkilatsız kalmışlardır.

Kıbrıs'ta her iki taraf için basılı yayın 1878 sonrasında gelişmiştir diyebiliriz. 1892 yılı itibariyle Kıbrıs'ta toplam 10 adet gazete yayımlanmaktadır. Bunların iki tanesi Türkçe, iki tanesi İngilizce geri kalan sekiz tanesi ise Rumca olarak yayımlanmaktadır. Bu iki Türk gazetesi "Zaman" ve "Kıbrıs" Gazeteleridir. 1909 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta yayımlanan gazete ve dergilerin toplam sayısının 16'ya yükseldiğini görmekteyiz.⁵⁴⁷ Bu 16 gazetenin yalnızca iki tanesi "Kokonoz" ve "Sünühat" Türkler tarafından çıkarılmaktadır. Geri kalan gazete ve dergiler Rumca olarak çıkarılmaktadır. Türk gazetelerinin haftalık baskı sayısı ortalama 200 iken, buna karşılık Rum gazetelerinde bu sayı, haftalık ortalama 500 ile 600 arasında değişmektedir. Ayrıca Türk gazeteleri Ada sathındaki Türk köylerine bile ulaşamazken, Rum gazetelerinin Mısır, Beyrut, Londra, İzmir, Yunanistan, İstanbul, Marsilya, Fransa gibi yerlere ulaştırıldığını görmekteyiz. Bu hususta Kilise'nin etkin örgüt yapısının, Etniki Eteryä Örgütü'nün ve başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok merkezinde örgütlenmiş "Helen Dostları Dernekleri"nin büyük bir katkı sağladığı ortadadır.

1878-1909 yılları arasında Kıbrıs'ta Türklere ait toplam 8 farklı gazete çıkarılmıştır. Osmanlı Hükümeti, Kıbrıs'taki Müslüman halkı bir fikir altında birleştirmek, onların Rumlar karşısında zaafiyete düşmesini önlemek amacıyla "Osmanlı Kıraathanesi" adı altında bir lokal kurulmasını ve Kıbrıs Türklerinin haklarını savunan bir

⁵⁴⁷ Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 25-26, 2000, s. 133.

gazete çıkarılmasını maddi olarak desteklemiştir. Nitekim, 15 Muharrem 1310 tarihli bir belge: “Kıbrıs'ta dalalet ve tefrikaya düşmekte olan Kıbrıs İslam ahalisini birleştirmek ve burada açılan kıraathanenin hizmetine yardımda bulunmak üzere neşredilen Zaman Gazetesi'ne yapılacak yardımın...”⁵⁴⁸ bu konuyu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda 1880 yılında Osmanlı Kıraathanesi kurulmuştu. Ancak bu kurumun resmi bir sıfatı yani tüzel kişiliği yoktu. Bir diğer belge ise: “Kıbrıs'ta, Müslümanların hukukunu müdafaa için neşredilmekte olan Zaman Gazetesi'nin idaresini temin için ayda bin beş yüz kuruş verilmesi...”⁵⁴⁹ bu yardımın ne kadar olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca Sultan Abdülhamid, Zaman Gazetesi'nin imtiyaz sahibi Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi'ye üçüncü rütbeden “Nişan-ı Osmanî” vererek gazeteyi onurlandırmıştır.⁵⁵⁰ Ancak, Zaman Gazetesi ile Osmanlı Hükümeti arasındaki bu iyi ilişkiler zamanla, Gazetenin Jön Türk hareketini desteklemesi ve Osmanlı Hükümeti'ne yönelik eleştirel yazılara yer vermesiyle bozulmuştur. Nitekim Ekim 1900 tarihli bir belgede: “Kıbrıs'ta neşredilen Zaman Gazetesi'nin kötü neşriyatı sebebiyle Memalik-i Şahane'ye girişinin menedilmesi...”⁵⁵¹ Gazetenin Osmanlı topraklarına sokulmasının yasaklandığını görmekteyiz.

Kıbrıs Türk basını, Osmanlı Hükümeti ve Padişah ile iyi ilişkiler kurduğu müddetçe, devlet tarafından maddi olarak doğrudan desteklenmiştir. Kıbrıs Türk Toplumunda birliği sağlamak amacıyla yayın hayatına başlayan Zaman Gazetesi, yayın hayatının ilk aylarında kendi içinde bölünmeler yaşamıştır. Bu bölünmeler, daha sonraki yıllarda yayın hayatına başlayan “Kıbrıs” gibi diğer bazı gazetelerde de yaşan-

⁵⁴⁸ BOA, DH.MKT, 1985/11.

⁵⁴⁹ BOA, YA.HUS., 264/136 .

⁵⁵⁰ BOA, İ.TAL., 101/1314/S-043.

⁵⁵¹ BOA., DH.MKT., 2421/41.

mış, bunun sonucunda Türk gazeteleri arasında vuku bulan çatışmalar, Kıbrıs Türk toplumunu birleştirmekten ziyade ayırtmıştır. Gerek Kıbrıs Türk Basını'nda yaşanan iç mücadele, gerekse Osmanlı Hükümeti'nin, Jön Türklerin Kıbrıs gazetelerinde hükümeti eleştiren yazılara tahammül edemeyişinden kaynaklanan men edici politikası neticesinde Kıbrıs Türk Basını, Rum Basını karşısında ezik ve yetersiz kalmıştır.

Buna karşılık, Ada'nın Ortodoks ruhban sınıfı önderliğinde Rumlar çoktan Enosis için örgütlenmeye ve bu maksatla yayınlar yapmaya başlamışlardır. Bu konuda istatistik bir bilgi verecek olursak: 1914 yılına kadar Kıbrıs'ta aşağı yukarı 600 kitap basılmıştır ve bunlar içinde 50'ye yakını Türklere aittir.⁵⁵² 1878 yılında Ada genelinde temel düzeyde toplam 148 okul bulunmakta olup bunların 65'i Türklere aittir. Diğer bir husus ise Milliyetçilik fikrinin Rumlar arasında Türklere nazaran neredeyse yüz yıl kadar önce yer bulması olmuştur. 19. yüzyılın başından itibaren Ulusçuluk fikri, Ada Rumları arasında yayılırken ve bu fikir 1830 yılında bağımsızlığı elde eden Yunanistan tarafından sistemli bir şekilde desteklenmişken, ancak yüz yıl sonra yani 1908 Jön Türk devriminin akabinde Ada Türklerine ciddi bir şekilde etki etmiştir.

1. Enosis Karşısında Kıbrıs Türkleri

Kıbrıs Türkleri, Ada'nın İngiltere'ye verilmesi ve ardından İngiltere'de Yunan yanlısı bir hükümetin iktidara gelmesi üzerine büyük bir endişeye sürüklenmişlerdi. 1882 yılında kabul edilen yeni Anayasa, halkların temsiliyetinde nüfus sayısını esas almıştı. Yeni Anayasa'ya göre Kıbrıs Meclisi (Kavanin Meclisi); 3 Türk, 6 İngiliz ve 9 Rum olmak üzere toplam 18 üyeden oluşturulmuştu. Yeni düzenleme böylece, üç

⁵⁵² Beckingham, **a.g.m.**, s. 69.

asır boyunca Ada'da idareyi elinde bulunduran Türkleri ikinci hatta üçüncü plana itmişti. Bu durum Türklerin tedirgin olmalarına yol açmıştı. Nitekim 31 Mart 1882 tarihinde Kıbrıs Müftüsü Esseyid Ahmet Asım'ın başkanlık etmiş olduğu Türk delegasyonu, yeni Anayasa'dan rahatsızlıklarını ifade eden bir mektubu Koloniler Bakanı Kimberley'e iletmişlerdi. Mektupta özetle: *"Üçyüz yıl önce atalarımız bu Ada'yı aldığından beri, bizler egemendik ve Ada'daki Rumlara karşı hiçbir önyargılı girişim ve işlemimiz olmadı. Rumların Enosis istekleri ortadadır... Eşit temsil edilmek hakkımızdır..."*⁵⁵³ şeklindeki ifadeler yer almıştı.

Ekonomik yönden de Kıbrıs Türkleri, Ada Rumlarının epey bir gerisinde idiler. Bu nedenle Kıbrıs Rumları gibi etkili bir propaganda argümanından istifade edememişlerdi. Tek umutları Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti de kendi dertleriyle meşguldü ve Kıbrıs'ta olan biteni kınamaktan daha fazla bir kudrete sahip değildi. Tüm bunlar Ada Türklerini bir araya getirme sorununu doğurmuştu. Diğer taraftan Ada'nın Türk ahalisinin çoğunluğu bilgisizlikten ve cehaletten dolayı Türk liderlerine pek aldırış etmemiş, onlara ihtiyaç duyulan desteği vermemişlerdi. Öyle ki Türk ahalisinin bu tutum ve davranışı, Rumları Enosis yolunda daha çok umutlandırmıştı.

Rumlar 1950'li yılların ortalarına kadar Ada Türklerini hiçbir zaman Enosis'e bir engel olarak görmemişlerdi. Çünkü 1950'li yıllara kadar Türkler ciddi bir örgütlenme içinde ve tek bir hâkim görüşü savunan bir toplum yapısı sergilememişlerdi. 27 Kasım 1893 tarihli Kıbrıs gazetesinde yer alan bir makalede, Türklerin bu duyarsızlığı açıkça eleştirilmişti.⁵⁵⁴ Eğitim başlıca sorundu ve çok yetersiz olup, halkın

⁵⁵³ Gürel, a.g.e., C. I, s. 43.

⁵⁵⁴ Ahmet An, **Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı**, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, Girne, 2006, s. 4.

büyük çoğunluğu eğitim olanaklarından mahrumdu. Ada'da yaklaşık 65 okul eğitim veriyordu. Temel dini derslerin haricinde pozitif ve sosyal bilimlere yönelik bir müfredattan söz etmek mümkün değildi. Ezbere dayalı ve yetersiz bir eğitim sistemi mevcuttu. Bu nedenle öğretilen dini bilgiler de, aslıyla bağdaşmayan daha çok hurafelere ve kulaktan duymalara dayanmış olduğundan çoğunlukla yetersizdi. Çünkü öğretmenler de ne öğrettiklerini pek bilmiyorlardı. Eğitim kısıtlı imkanlar dahilinde yerine getirilmeye çalışılıyordu. Köylerde imamlar öğretmendi ve imamın maaşını köylüler karşılıyordu. Buna pek maaş da denmezdi. Genelde köyün bir odası, okul olarak nitelendiriliyordu. Tarıma, dolayısıyla emeğe dayalı işgücü nedeniyle bu okullara devam zorunluluğu da yoktu.

Kıbrıs Türk ahalisi, yüzyıllar boyunca kuraklık, hastalık, kötü iklim koşulları, çekirge istilası, depremler ve savaşlar gibi nedenlerden dolayı büyük bir bıkkınlık ve yorgunluk içerisindeydi. Bu bıkkınlık ve yorgunluk, Ada'nın mayhoş eden iklimiyle birleşince ortaya büyük bir tembellik çıkmıştı. Rum halkı da bu duygular içerisindeydi ancak başlarında bulunan Kilise sürekli bir şekilde toplumu ateşlemekteydi. Bu nedenle Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin ortak paydası "tembellik ve cehalet" olmuştu. 4 Şubat 1895 tarihli Kıbrıs gazetesinde yer alan, "Terakki Yerine Tedenni" başlıklı makalede: "... *Ne haldir ki, ahalimiz sefalet ve tembellikten bir türlü kurtulamıyor... Acaba bu bedbaht ahali daima umutsuzluk ve perişanlık içinde koşup mahvolacak mıdır? Maarif yok, sanayi yok, ziraat yok, ticaret yok, ittihat yok, yardım yok...*"⁵⁵⁵ şeklindeki ifadeler, Kıbrıs Türk toplumunun içinde bulunduğu sosyal ortam hakkında bilgi vermektedir.

⁵⁵⁵ An, a.g.e., s. 7.

Osmanlı Devleti imkanları ölçüsünde Kıbrıs Türklerini bilinçlendirmek, aralarında bir birlik oluşturmak ve Enosis'e karşı kendi haklarını muhafaza etmek için çalışmıştır. Bu maksatla yukarıda da bahsettiğimiz üzere Osmanlı Kırâathanesi'nin teşekkülünü desteklemiştir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs İslâm ahâlisinin bir tefrika içinde bulunduğunu ve önde gelenlerin dahi aralarında, sudan sebepler yüzünden ayrılıklar bulunduğundan haberdardır. Çünkü Osmanlı Kırâathanesi'ni destekleme maksadını "Kıbrıs'ta dalalet ve tefrikaya düşmekte olan Kıbrıs İslam ahâlisini birleştirmek" şeklinde açıklamıştır.

Kıbrıs Rumlarının Enosis etrafında tek yürek olarak birleşmesine karşın, Ada Türkleri aynı nispette tek bir ülkü etrafında bir türlü birleşmemişlerdi. Kıbrıs Türkleri kendi aralarında sık sık tefrikaya düşmüşlerdi. Kıbrıs'ta neşrolan Türk gazeteleri, sayıları⁵⁵⁶ ve maddi olanakları Rumlara nazaran az olmasına rağmen sürekli birbirleriyle bir kavga ve bir mücadele içine girmişlerdi. Nitelik ve nicelik olarak Rum basınından daha aşağıda olmalarına rağmen giriştikleri bu iç mücadele, Rumlara karşı açılan cepheyi daraltmış, kendi aralarındaki kavga ön plana geçmiştir. Rum basınına bir tepki, bir cevap ve bir reaksiyon şeklinde ortaya çıkan Türk basını, kısa zaman zarfında Jön Türk etkisinin de artmasıyla, yayın hayatına başlar başlamaz kendi aralarında bir bölünmeye kurban gitmişlerdir.

İlk Türkçe gazete olan *Zaman*⁵⁵⁷ yayın hayatına başlarken Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla olduğu halde, aradan çok fazla zaman geçmeden kendi içinde bir parçalanma yaşamıştır.

⁵⁵⁶ 1909 yılında Ada'da yayımlanan toplam 16 gazetenin yalnızca 2 tanesi Türklere aitti.

⁵⁵⁷ Yayın tarihi: 25 Aralık 1891-2 Eylül 1900

C. KIBRIS TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

Kıbrıs Adası'nda ilk milliyetçilik faaliyetleri Rumlar arasında görülmüştür. Bunun sebebi, Rumların daha milliyetçi bir karakter taşımaları değil, 1820'li yıllarda kurulan Yunan Krallığı olmuştur. Kıbrıslı Rumlar ile Yunan Krallığı arasında daha sıkı ilişkiler kurulmaya başlanmıştı. Bu sayede Kıbrıslı Rumlar aşamalı ve istikrarlı bir şekilde kendilerini Helen ulusunun geniş topluluğunun bir parçası olarak görmeye başlamışlardı.⁵⁵⁸ Dolayısıyla “Kıbrıs Rum Milliyetçiliği” derken aslında bundan anlamamız gereken, “Yunan Milliyetçiliği”dir. Zira Kıbrıs Rum Milliyetçiliği, Yunan irredantilizminin bir sonucu olarak Kıbrıs'ta doğmuş Yunan Milliyetçiliği'nin bir alt dalıdır. Yunan Milliyetçiliği daha geniş bir anlam ifade etmesine karşın, Kıbrıs Rum Milliyetçiliği daha dar kapsamlı olup, varmak istediği nihai hedef Enosis yani Yunanistan ile birleşmek olmuştur.

Yunan Milliyetçiliği'nin bir alt dalı olan Kıbrıs Rum Milliyetçiliği sistemli, aşamalı ve örgütlü bir şekilde Yunanistan'dan beslenerek gelişmişti. Atina Üniversitesi'nde eğitim görüp Ada'ya geri dönen Rum gençleri, Yunan milliyetçiler tarafından kurulan “Vatansever Dernekler”, Yunanistan'dan Kıbrıs'a gönderilen öğretmenler ve Kıbrıs Yunan Konsolosluğu bu amaca hizmet etmişlerdi. 1828 yılında modern Yunanistan'ın seçilmiş⁵⁵⁹ ilk Cumhurbaşkanı Kont İoannis Kapodistrias, Kıbrıslı Rumları Yunanistan'la birleşmeye çağırmıştı.⁵⁶⁰ Böylece Kıbrıslı Rumlar ile Yunanlılar arasında ilk resmi temaslar başlamıştı. Yunanistan “Megalo İdea” kapsamında Yunanistan dışında yaşayan ve “Dış Helenler” olarak tabir ettiği Osmanlı vatandaşla-

⁵⁵⁸ Kaysar V. Mavratsas, **Elen Milliyetçiliğinin Kıbrıs'taki Yönleri**, Çev: Öztürk Yıldırımboza, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2000, s. 28.

⁵⁵⁹ Clogg, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁶⁰ William Mallinson, Bill Mallinson, **a.g.e.**, s. 10.

rını tek kültür ve kimlik altında toplamak için büyük bir uğraş vermişti.⁵⁶¹ Dolayısıyla ulus-devlet metodolojisinden daha çok, devlet-ulus metodolojisi takip edilmişti. Başka bir ifade ile ulus devleti değil, devlet ulusu kurmuştu.

Yunanistan'ın takip etmiş olduğu irredentalist politika sayesinde, Kıbrıslı Rumlar Yunanistan'la özdeşleşmişler ve herhangi bir birleşmenin kendilerine siyasi, sosyal ve ekonomik ilerleme getireceğini varsaymışlardı.⁵⁶² Böylece başta Kıbrıs Ortodoks ruhban sınıfı olmak üzere Ada Rumları arasında topyekün bir Enosis mücadelesi başlamıştı. Bu mücadele Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak artmıştı. Kıbrıs Rum Milliyetçiliği'nin resmi tezi haline gelen Enosis'i nihai hedefine ulaştırabilmek maksadıyla, Kıbrıs Rum Eğitimi yeniden Yunanistan'a uygun olarak kurgulanmış, Yunan bayrağı milli bayrak olarak kabul edilmiş ve din ve onun tüm kurumları bu uğurda seferber edilmişti. O halde şunu söyleyebiliriz ki, Enosis; Kıbrıs'ta bir Helen ulusu yaratmıştı. O nedenle, Enosis'i salt etimolojik manada bir "union" olarak görmek tarihe kısır bir bakış açısı ile bakmak sorununu doğurur. Zira, Kıbrıs'ta Enosis öyle bir fikri noktaya gelmişti ki, "Enosis eşittir Helenizm" olarak görülmeye başlanmıştı. Bu nedenle Enosis'i reddetmek, Helenizm'i reddetmek olarak görüleceği için Kıbrıs Rum Toplumunda Enosis konusunda fikir birliğine varılmıştı.

1878 yılında Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri, Girit'in Yunanistan'a verilmesi, 1914 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakı, 1915 yılında Kıbrıs'ın Yunanistan'a resmen teklif edilmesi⁵⁶³, I. Dünya Savaşı gibi gelişmeler, Kıbrıs'ta Enosis heyecanının artma-

⁵⁶¹ Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, Çev: Devrim Evcı, Ayraç Yay., Ankara, 1997, s. 244 vd.

⁵⁶² Mavratsas, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁶³ Brendan O'Malley, Ian Craig, **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion**, London, 2007, s. 8.

sına yol açan başlıca etkenler arasında yer almıştı. Kıbrıslı Rumlar, başlangıçta, İngilizlerin Kıbrıs'ı Yunanistan'a vereceklerinden emin olmuşlardı. İngilizler 1915 yılında Yunanistan'a Kıbrıs'ı resmen teklif etmişlerdi. Ayrıca İngiliz Parlamentosu'nda Rumları destekleyen parlamenterler mevcut olmuştu. 1947 yılında Rodos ve Oniki Adanın Yunanistan'a verilmesi, Kıbrıs'ta Enosis'in habercisi olarak yorumlanmıştı. Kıbrıs üzerinde Britanya, Yunanistan ve Türkiye'nin çıkarları vardı. Ancak Yunanistan'ın çıkarı stratejik olmaktan daha çok duygusal olmuştu.⁵⁶⁴

Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan, Enosis'i sulh yoluyla başaramayacaklarını idrak edince, İngilizlere karşı silahlı bir mücadeleye girişmişlerdi. Burada önemli bir husus da, başlangıçta Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türkleri Enosis karşısında ciddi bir engel olarak görmemeleri olmuştur. Diğer bir anlatımla, Kıbrıslı Rumlar Enosis'e giden yolun İngilizler tarafından tıkanmış olduğuna inanmışlar ve mücadelelerini de İngilizlere karşı vermişlerdi. Ancak, Türklerin örgütlü bir biçimde Enosis'e karşı tepkilerini ciddi bir şekilde ortaya koymaları ve bu tepkilere Türkiye'den büyük destek gelmesi karşısında, Kıbrıslı Rumlar bu defa Enosis yolunda Kıbrıslı Türkleri tehdit olarak algılamaya başlamışlardı. Bu algı kısa zaman sonra eyleme dönüşecek ve Kıbrıslı Rumlar tarafından, Kıbrıslı Türkleri hedef alan terör olayları başlatılacaktı.

1. Kıbrıs Türk Milliyetçiliğinde Jön Türk etkisi

Kıbrıslı Türkler 20. yüzyıla, Padişaha sıkı bir bağlılığın getirmiş olduğu geleneksel Müslüman Osmanlı kimliğinin tüm unsurlarını içinde barındıran fikri bir anlayışla girmişlerdi. O nedenle, bu dönem için Kıbrıslı Türkler arasında hâkim olan

⁵⁶⁴ Christopher Hitchens, **Hostage to history: Cyprus from the Ottomans to Kissinger**, Essex, 1997, s. 33.

fikri görüş, “Osmanlılık” olmuştur. Buna rağmen Ada’da bulunan Jön Türkler, Kıbrıslı Türk aydınlarının fikirlerinin şekillenmesinde ciddi bir rol oynamaya başlamışlardı.⁵⁶⁵ Özellikle Osmanlı Kırathanesi, bu fikri tartışmaların yapıldığı önemli bir uğrak merkezi halini almıştır. Ancak yine de Jön Türklerin etkisi II. Meşrutiyetin ilanına kadar, Kıbrıslı aydınlar arasında gözle görülür bir şekilde hissedilmemişti.⁵⁶⁶ Fakat bu tarihten sonra, Kıbrıslı Türk aydınlar arasında Jön Türklerin fikri tesirleri hızla artmış⁵⁶⁷, Padişah yanlısı bazı gazeteler, hemen Jön Türk yanlısı oluvermişlerdi.⁵⁶⁸

Padişah’ın baskısından kaçan Jön Türklerin bir kısmı Kıbrıs’a yerleşmişlerdi. Ada’da çıkmaya başlayan Türk gazetelerinde Jön Türk etkisi giderek artmaya başlamıştı. Ancak Türkiye’de bulunan Jön Türkler arasından yaygın olan “İngiliz hayranlığı”nın aksine, Kıbrıs’ta boy gösteren Jön Türkler, İngiliz muhalifliğiyle ön plana çıkmışlardı.⁵⁶⁹ Vizeli Rıza Bey, İsmail Fethi, Ahmet Tevfik, İzmirli Saffet Bey gibi Jön Türkçü aydınlar Kıbrıs Türk gazetelerinde hem Padişaha hem de Enosis’e karşı mücadele etmişlerdi.⁵⁷⁰ Özellikle Ahmet Tevfik Efendi’nin Kıbrıs Türk Basını’na yapmış olduğu katkı dikkate değer olmuştur. Kıbrıs Türk Basını’nda çıkan ilk gazetelerden; Yeni Zaman (1892), Kıbrıs Gazetesi (1893), Kokonoz Gazetesi (1896), Feryat Gazetesi (1899) gibi gazetelerde etkin bir Jön Türk etkisi görülmüştür. Örne-

⁵⁶⁵ Altay Nevzat, **Nationalism amongst the Turks of Cyprus: the first wave**, Oulu University Press, Finland, 2005, s. 147.

⁵⁶⁶ Nevzat, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁶⁷ Nevzat, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁶⁸ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁶⁹ Meltem Onurkan Samani, **Kıbrıs Türk Milliyetçiliği**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999, s. 22.

⁵⁷⁰ Samani, **a.g.e.**, s. 22.

ğın, Feryat Gazetesi Kıbrımlı İsmail Fethi tarafından çıkarılmıştı. O halde Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin ilk nüvesinin oluşumunda Jön Türklerin ciddi katkısı olmuştur sonucuna varabiliriz.

Kıbrıs Türk Milliyetçiliği, Kıbrıs Rum Milliyetçiliği'nin özünü teşkil eden Enosis fikrine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu özelliği nedeniyle de yayılcı bir nitelikten tamamen yoksun, özü itibariyle içe dönük ve savunma amaçlı olmuştur. Zira, Kıbrıs'ta yayın hayatına başlayan ilk gazetelerin yayın amaçları arasında Enosis'e karşı durmak yer almıştır.⁵⁷¹ Ancak, Kıbrıslı Türk aydınlar tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin, gerek halkın ilgisizliği yüzünden gerekse de İstanbul Hükümeti tarafından kapatılması nedeniyle, Kıbrıslı Türkler arasında Türk Milliyetçiliği yaygınlık kazanamamıştı.⁵⁷² Dolayısıyla Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin ilk dönemi, Enosis'e bir tepki olarak doğup gelişen, herhangi bir fikri birikimden yoksun, tamamen kişisel bu özelliği itibariyle toplumsal bir örgütlenmesi olmayan bir özellik taşımaktaydı. Ayrıca bu başlangıç, gelişme ve zirve dönemlerinde bile Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin hedefi İngiliz İdaresi değil, Enosis olmuştur.

Kıbrıs Türk Milliyetçiliği, Rum Milliyetçiliği'ne kıyasla daha az toplumsal bir özellik arz etmiştir. Bunun en temel sebebi, Kıbrıs Rum Milliyetçiliğinin Enosis formülüyle belirli bir kalıp halinde toplumsal bir ölküye dönüşmüş olmasına karşın, Kıbrıs Türk Milliyetçiliğinin savunma temelli oluşundan kaynaklanmış olacak ki kendine aşamalı ve sistemli bir rota belirleyememiş, bu nedenle de toplumsal bir konsensüs oluşturabilecek bir ölkü ortaya koyamamıştır. Diğer bir ifadeyle, Rum Milliyetçiliği'nin ana hedefi Enosis yani Yunanistan'a bağlanmak olmuşken, buna

⁵⁷¹ Ünlü, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁷² Şahin, **a.g.m.**, s. 218.

mukabil Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'nin ana hedefi bir kesinlik ortaya koymamıştır. Enosis'e karşı durmanın ötesinde belirli bir hedefe ulaşmak için bir yol haritası belirleyememiştir. Nitekim Kıbrıs Türk Milliyetçiliği bu özelliği nedeniyle de bir dönemsellik arz etmiştir. Örneğin, İngiliz İdaresi döneminde Kıbrıslı Türkler bir taraftan statükonun devamını, diğer taraftan Türkiye'ye iade edilmeyi savunmuşlardı. Daha sonraki yıllarda, "Kıbrıs Türk'tür" ve "Ya Taksim Ya Ölüm" şeklindeki Kıbrıs Türk Milliyetçiliği'ne yön veren sloganlar göstermiştir ki Kıbrıs Türk Milliyetçiliği tarihsel olarak Enosis karşıtı, ancak siyasal söylem olarak da dönemsel yani konjoktürel bir özelliğe sahip olmuştur.

2. Atatürk ve Kıbrıs Türkleri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Kıbrıslı Türkler İngiliz Hükümeti tarafından düşman tebaa olarak görülmeye başlanmıştı. Bu nedenle Hükümet, Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskıları artırmıştı. 1915 yılından beri Kıbrıs'ta Türkçe gazete çıkmıyordu. Türkiye gazeteleri de savaş nedeniyle Kıbrıs'a ulaşamayınca, Ada'nın Türk ahali Anadolu'da olup bitenlerden habersiz bir durum içerisindeydiler. Böyle olunca Rumlar tarafından uydurulan kasıtlı yalan haberlerle, Türk halkının morali bozuluyordu. Cingizzade Con, Rifat, Dr. Esat, Dr. Behiç ve çevresindekiler, savaş boyunca halkın moralini yüksek tutmak ve orduya yardım etmek amacıyla Lefkoşa Ayasofya Camii'nde Cuma günleri konuşmalar yapmışlardır.⁵⁷³

1919 baharında bu kişiler "Türkçü ve İslâmcı bir isyan hazırlığında olup Magosa'da tutuklu bulunan Osmanlı savaş esirlerini kurtarmayı planladıkları" gerek-

⁵⁷³ Nazım Beratlı, "Sömürge Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Ulusçuluğunun Ortaya Çıkışı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 103, İstanbul, Temmuz 2002, s. 51.

çesiyle tutuklanmış ve Girne Kalesi'ne hapsedilmişlerdi.⁵⁷⁴ Bu girişim doğrudan Kıbrıslı Türkleri hedef almıştı ve İngiliz Hükümeti ortaya koymuş olduğu bu tavırla onları uyarmıştı. Ancak ileriki yıllarda ortaya çıkan gelişmeler, İngilizlerin “Türkleri hizaya getirme” politikasının çok başarılı olmadığını gösterecektir.

Türk Kurtuluş Savaşı Kıbrıslı Türkler tarafından çok dikkatlice takip edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs'ta Türkçe gazeteler tekrar boy göstermeye başlamıştı. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı'nın takibi kolaylaşmıştı. Kıbrıslı Türkler, Kurtuluş Savaşı'nı sadece takip etmekle kalmamış, eldeki imkanlar dahilinde maddi yardım yapmak suretiyle de Kurtuluş Savaşı'na destek olmuşlardı. Bu amaçla, Kıbrıs'ta tiyatro müsamereleri düzenlenmiş ve toplanan paralar Londra'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Türkiye'ye ulaştırılmıştı.⁵⁷⁵ 22 Mart 1920 tarihli Doğru Yol Gazetesi'nin “Muhterem Türk” başlıklı yazısında yer alan, “...yardım olmak üzere verilecek tiyatro için sen de kardeşlik borcunu öde...”⁵⁷⁶ şeklindeki ifadelerle, Kıbrıslı Türkler Türkiye'ye yardım etmeye çağırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması, Kıbrıslı Türkler tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Gazi Paşa, Kıbrıslı Türklerin gözünde bir dağ gibi büyümüşü.⁵⁷⁷ Kıbrıs Adası Misak-ı Milli sınırları içerisine alınmamasına rağmen, Kıbrıslı Türkler Misak-ı Milli sınırları içerisindeymiş gibi Atatürk'e ve onun fikir hareketlerine hızlıca sahip çıkmışlardı. Atatürk'ün başarıları, özellikle Kıbrıslı Türk aydınları derinden etkilemişti. İngiliz Hükümeti, Kıbrıslı Türkleri Kemalizm'den uzak tutmak için gele-

⁵⁷⁴ Hill, **a.g.e.**, C. IV, s. 529.

⁵⁷⁵ Beria Remzi Özoran, “İstiklâl Harbi Sırasında Kıbrıs Türkünün Anavatana Yardım Kampanyası”, **Kıbrıs Mektubu**, C. 14, S. 6, Kasım-Aralık 2001, s. 42 vd.

⁵⁷⁶ Ünlü, **a.g.e.**, s. 52.

⁵⁷⁷ Denктаş, **a.g.e.**, s. 12.

neksel Osmanlı kurumlarına kendine yakın bulduğu Türk seçkinleri getirerek, Kıbrıslı Türkleri bu kurumlar etrafında toparlamaya çalışmıştı. İngiliz Hükümeti resmi yazışmalarında “Kemalist Cumhuriyet’in Kıbrıs’taki tehlikesi”nden⁵⁷⁸ açık bir şekilde bahsetmiştir.

İngiliz Hükümeti’ne bağlı geleneksel liderlerin aksine, 1920’li yıllardan itibaren Kemalist aydınlar Kıbrıs’ta güçlenmeye başlamıştı. Bu aydınlar Kıbrıs Türk Toplumunu sadece Müslüman olarak değil, aynı zamanda Türk olarak⁵⁷⁹ tanımlamaya başlamışlardı. Ancak “Kıbrıslı Türk” tabiri bilinçli olarak İngiliz Hükümeti tarafından 1940’lı yıllara kadar kullanılmamıştı. Diğer taraftan Hükümet, Kemalist reformların Kıbrıslı Türkler tarafından uygulanmasına ayak diretmek yoluyla Kıbrıs’ta Kemalist hareketi engellemeye çalışmıştı. Bu engellerden bir tanesi de, örgütlenme hareketlerine önyak olan bazı aydınlara iş, mevki ve makam sağlayarak saf dışı etme idi.⁵⁸⁰

İngilizler, Kıbrıslı Türkler arasında cereyan eden Kemalist fikirler karşısında şaşkına uğramışlardı. Bu bir bakıma ummadıkları bir gelişme olmuştu. Çünkü işgalin başlangıcı ve sonrasında Kıbrıslı Türkler Hükümete bağlılıklarını bildirmişler ve her fırsatta Ada’da statükonun korunmasından yana olduklarını ifade etmişlerdi. Fakat bu sadakati İngilizler kısa sürede suiistimal etmiş, yandaşları olarak tâbir ettikleri Türklerin geleneksel tüm kurumlarını birer kamu dairesine dönüştürmek suretiyle, bariz bir şekilde Türklere hakaret etmişlerdi. İngiliz Hükümeti bir taraftan Kıbrıslı Türkleri “Müslüman” üst kimliği altında şekillendirmeye çalışırken, diğer taraftan bu

⁵⁷⁸ Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 341.

⁵⁷⁹ Beckingham, **a.g.m.**, s. 75.

⁵⁸⁰ Samani, **a.g.e.**, s. 30.

politikaya ters düşecek bir biçimde Kıbrıslı Türklerin “Müslüman” kimliği altında örgütlenmesini sağlayacak tüm İslami kurumları ortadan kaldırmıştır.

İngilizlerin bu politikasına muhalif olarak, Kıbrıs Türk Milliyetçiliği Enosis’e karşı durmanın yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte, bünyesine Türklük simgeleri eklemek suretiyle yeniden şekillenmeye başlamıştı. Atatürk İlke ve İnkılâpları süratle toplumun hizmetine sunulmuş ve yasal bir düzenleme gerektirmeyen şekli inkılâplar derhal uygulama alanı bulmuştu. Bu doğrultuda Kılık ve Kıyafet İnkılâbı toplumda hemen yanıt bulmuş ve erkekler şapka giymeye, kadınlar da çarşafsız ve peçesiz sokağa çıkmaya başlamışlardır. 1929 yılında Harf İnkılâbı uygulamaya konulmuştur. 1930 yılı Kavanin Meclisi seçimlerinde, İngilizlerin “Türklerin Lideri” olarak tasvir ettiği Evkaf Müdürü Münir Bey, Kemalist lider Necati Özkan’a yenik düşmüş ve seçimi kaybetmişti.

1930’lu yılların sonralarına doğru gelindiğinde, Kıbrıslı Türkler tüm ekonomik sıkıntılarına rağmen, Türk şemsiyesi altında toplanmaya başlamışlar ve Türkiye’de ortaya konulan siyasi ve sosyal fikirleri benimsemişlerdi. Bu yılların sonuna doğru, Kıbrıs’taki Türk varlığına yönelik İsmet Konur (Kıbrıs Türkleri, 1938) ve Halil Fikret Alasya (Kıbrıs Tarihi, 1939) tarafından iki önemli eser yayınlanmıştı. Bu iki eser Kıbrıslı Türklerin Milliyetçi söylemlerinde önemli bir kaynak rolü oynamıştır.

Kıbrıs Türk Liderliği, Kıbrıs’ta bir “Türk varlığı” yaratabilmek için başta eğitim olmak üzere tüm araçları kullanmaktan çekinmemiştir. 1878 yılından beri, Kıbrıslı Türkler eğitim müfredatı olarak Türkiye’yi takip etmişler, kitaplar yine buradan temin edilmiştir. Bu durum kesintisiz bir şekilde 1930’lu yıllara kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs Türk okulları, milli duyguları yeni nesile bilinçli bir şekilde aşılamaya başlamıştır. Vatanseverlik, Atatürk, Türklük gibi milli hisler gençlere aktarı-

arak, bu sayede toplum yeniden kurgulanmıştır. Denктаş, çocukluk dönemi hatıralarını anlatırken, okulda öğretmenlerinden milli şiirler öğrendiklerini, bu şiirleri köylülere okuyup, onların da coşup ağladıklarından bahsetmiştir.⁵⁸¹ Türk okullarında idealist, Türkçü ve Kemalist öğretmenler görev almıştır. Turgut Sarıca, Hafız Lisani, Mehmet Niyazi, Fikret Alasya gibi öğretmenler genç dimağlara Kemalist fikirleri aşlamaktan geri durmamışlardır. Milli duyguların benimsetilmesi öğrencilerle sınırlı kalmamış, Türkiye'nin milli bayram ve törenleri Kıbrıs toplumunda da aynen kabul edilmiş ve böylece milli duyguların toplumsal sürekliliği ve canlılığı sağlanmıştır.

Kıbrıs'ta başlayan Türk Milliyetçiliği artan bir hızla devam etmiştir. 1943 yılında "Lefkoşa İslâm İddihar Bankası"nın adı, "Lefkoşa Türk Bankası" olarak değiştirilirken, yine aynı yıl Lefkoşa'nın merkezinde yer alan "Sarayönü Meydanı"nın adı "Atatürk Meydanı" olarak değiştirilmiştir.⁵⁸² Atatürkçü Kıbrıslı liderlerin uğraşısı sonucunda "Kıbrıs Müslümanları", 1949 yılından itibaren İngiliz Hükümeti tarafından "Kıbrıs Türkleri" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Kıbrıs Türk Kimliği, siyaset arenasında da kendini göstermeye başlamıştır. Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK, 1943), Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği (1943), Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi (1944), Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Kurumu (1942), Kıbrıs Türk Kurumlar Birliği (1945), Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu (1949) gibi kurumlar vasıtasıyla Kıbrıs Türklerinin sömürge yönetimine karşı örgütlendiğini görmekteyiz. Bu kurumların en önemli fonksiyonlarından birisi, Türkiye ile

⁵⁸¹ Denктаş, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁸² Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **Taksim Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005**, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 35.

Kıbrıslı Türkler arasındaki ilişkilere aracılık ederek, bu ilişkilerin daha üst düzey bir seviyeye varmasına yardımcı olmuşlardır.

Kıbrıs'ta Türkleştirme politikalarının bir sonucu olarak, 1954 yılında Lefkoşa'daki Ayasofya Camisi'nin ve Magosa'daki Aya Nikola Camisi'nin adları sırasıyla "Selimiye Cami" ve "Lala Mustafa Paşa Cami" olarak değiştirildi.⁵⁸³ Diğer taraftan köy adlarının Türkçeleştirilmesine ağırlık verildi. İngilizler Kıbrıs'ın idaresini devralmalarının hemen sonrasında başlattıkları 1/63.360 ölçekli Kıbrıs haritasının hazırlanmasına paralel olarak başlatılan tapu haritalarının üretimi ve tapu kayıtlarının yenilenmesi çalışmaları sırasında, kendilerine büyük bir memnuniyetle yardımcı olan Rum tapu memurlarının da katkısı ile binlerce Türkçe mevki ve köy adları değiştirilmiş ve haritalara Rumca karşılıkları yazılmıştı.⁵⁸⁴ Kıbrıs'taki köy adlarına yönelik ilk kapsamlı ve resmi çalışma, 1957 yılında Ankara'da Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan Kıbrıs haritasının ön hazırlık çalışmaları sırasında gerçekleşmiş ve İngilizlerle Rumlar tarafından kasıtlı olarak değiştirilip, unutturulmak istenen Türkçe köy adları tekrar öne çıkarılmış, tamamı veya çoğunluğu Türk olan, ancak Rumca ad taşıyan birçok köyün adı da değiştirilerek uygun Türkçe isimler verilmiştir.⁵⁸⁵ Köy isimleri karmaşık bir yapıda olup, bir köyün hem Rumca hem de Türkçe ismi olabiliyordu. Bu adlandırmada köydeki yaşayan nüfus belirleyici olmamıştı. Örneğin, tamamı Türklerden oluşan birçok köyün adı Rumcaydı. Hatta içlerinde Agios Nikolas ya da Agios Symeon gibi bazı aziz adlarını taşıyanlar bile vardı.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 99.

⁵⁸⁴ Osman Erciyas, **Açıklamalı Kıbrıs Türk Yer Adları Sözlüğü**, Lefkoşa, 2010, s. 17.

⁵⁸⁵ Erciyas, **a.g.e.**, s. 17.

⁵⁸⁶ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 99.

1952 yılında Anadolu'dan gelen iki aşık: Aşık Ali İzzet Özkan ve Aşık Dursun Cevlâni, Kıbrıs Türk köylerini gezerek hem saz çalıp, destan, mani, türkü söylemişler hem de gittikleri köyün Rumca adını değiştirip Türkçe bir isim vermişlerdi.⁵⁸⁷ Zira, Aşıkların bir resmiyeti yoktu, sadece kendilerince köylere birer Türkçe isim yakıştırmışlardı. Ancak Aşıklar, bilerek ya da bilmeyerek, böyle bir sürecin başlamasına katkı sağlamışlardı. Yeni köy adları resmi makamlar tarafından doğrudan verilebildiği gibi, bizatihi köylüler de kendileri bir ad belirlemek suretiyle bu adların oluşmasına yardımcı olmuştu. Örneğin “Aya Yani” köyündeki bir öğretmen köye “Aydın” adını vermişti.⁵⁸⁸ Yine “Koçi” köylüleri 19 Temmuz 1958'de öldürülmüş üç kişinin anısına köylerine “Üçşehitler”, “Sinta köyü” sakinleri de İsmet İnönü'den hareketle köylerine “İnönü” adını vermişlerdi.⁵⁸⁹

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görevli Prof. Dr. Hasan Eren'in de desteğiyle Kıbrıs yer adları sorununa eğilmiştir. Bu amaçla Hasan Eren, 1959 yılında Kıbrıs'a gelip araştırmalarına başlamıştır.⁵⁹⁰ Ankara ve Kıbrıs'ta ortak yürütülen çalışmaların sonucunda köylerin yeni adları belirlenmiştir. 1958 yılı sonrasında yapılan bu çalışmaların bir sonucu olarak; Agia İrini-Akdeniz, Louridjina-Akincılar, Agios Lakovos-Altınova, Artemi-Arıdamı, Agios Symeon-Avtepe, Korovia-Kuruova⁵⁹¹ gibi eski ve yeni ismini beraber verdiğimiz köylerin⁵⁹² adları Türkçeleştirilmiştir.

⁵⁸⁷ Özker Yaşın, **Girnedden Yol Bağladık**, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 208.

⁵⁸⁸ Adalı, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁸⁹ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁵⁹⁰ Hasan Eren, “Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili”, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, C. XLVII, S. 384, s. 530-540.

⁵⁹¹ Erciyas, **a.g.e.**, s. 19 vd.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, yeni Türkçe adların bir kısmı halihazırda Kıbrıslı Türkler tarafından kullanılmaktaydı. 1958 yılından sonra yapılan bu çalışmayla bu ikili durum ortadan kalkmış oldu. Özellikle toplumlararası çatışmaların ardından homojen bir nüfus yapısı sergilemeye başlayan Kıbrıslı Türkler arasında bu isimler hafızalara kazınmıştı. Bugün bu köylerde oturan Kıbrıslı Türklerin çok yaşlılar hariç, çoğunluğu köylerinin eski adlarını bilmezler. Dolayısıyla 1974 yılına gelindiğinde Ada'daki birçok köyün hem Rumca hem de Türkçe olmak üzere iki adı vardı.⁵⁹³

Türk Milliyetçiliğinin tüm simgeleri bir bir Kıbrıs'a taşınmıştı. Türk bayrağı ve Atatürk resimleri, Kıbrıslı Türklere ait kurum ve kuruluşlarda yerini almıştı. Ancak yine de İngiliz Hükümeti'nin baskısı temkinli olmayı gerektirmişti. Kıbrıslı Türkler Ledra Palas'ta bulunan Türkiye Konsoloslugu'nun kapısından geçerken Türk bayrağını selamlamayı ihmal etmezlerdi.⁵⁹⁴ Hatta bu selamın İngiliz Hükümeti'nce fark edilmemesi için terlemiş görüntüsü vererek şapkalarını çıkartırlar, selamın ardından tekrar şapkalarını giyerlerdi.⁵⁹⁵

Kıbrıs Türkünün Atatürk'e ve dolayısıyla Türkiye'ye bağlılığının bir nişanesi olarak, 19 Mayıs 1959 tarihinde Evkaf Dairesi'nin bahçesine ilk Atatürk büstü dikilmişti.⁵⁹⁶ Büstün açılış törenine binlerce Kıbrıs Türkü iştirak etmişti.⁵⁹⁷ 29 Ekim 1963 tarihinde Lefkoşa'nın Girne Kapısı girişine 310 cm. uzunluğunda, 1.5 ton ağır-

⁵⁹² Adını verdiğimiz bu köyler 1958 sonrası adı Türkçeleştirilen köylerin tamamını oluşturmayıp, sadece içlerinden birkaçı örnek mahiyetinde burada verilmiştir.

⁵⁹³ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁹⁴ Denктаş, **a.g.e.**, s. 39.

⁵⁹⁵ Denктаş, **a.g.e.**, s. 39.

⁵⁹⁶ Halkın Sesi Gazetesi, 20 Mayıs 1959.

⁵⁹⁷ Halkın Sesi Gazetesi, 20 Mayıs 1959.

lığında tunçtan yapılmış Atatürk heykeli dikilmişti.⁵⁹⁸ Heykel İstanbul'dan Limasol'a buradan da Türk bayrağı sarılı bir şekilde Lefkoşa'ya getirilmişti. Heykelin açılış töreninde, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük ve diğer ileri gelen Kıbrıslı Türkler ile Türkiye Büyükelçisi Mazhar Özkol hazır bulunmuştu.⁵⁹⁹ Atatürk heykeli, Büyükelçi Özkol'un açılış kurdelesini kesmesiyle büyük bir coşkuyla karşılanmıştı.⁶⁰⁰

1970'li yıllardan itibaren Kıbrıs'ın şehir ve köylerinde Atatürk heykellerinin sayısı hızlı bir şekilde artmıştı. 4 Eylül 1971 tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nde, Kıbrıs'ta Atatürk büstü dikilmeyen köy kalmayacak şeklinde bir haber yer almıştı. Bu tarihten sonra Atatürk büstlerinin köylerde yayılmaya başladığını yine gazetelerden öğrenmekteyiz. Günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tüm kurum ve kuruluşlarında mutlaka bir Atatürk portresi yer almaktadır. Okullarında Atatürk büstleri yer alırken, şehir, kasaba hatta köy merkezlerinde Atatürk heykelleri göze çarpmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, Kıbrıslı Türkler tarafından Atatürk'ün kayıtsız şartsız "asli lider", Kıbrıslı Türk liderlerin ise ancak "tali lider" olarak görülmesidir. 1974 Barış Harekâtı'nın kahramanı olarak görülen Bülent Ecevit bile Kıbrıslı Türkler tarafından bu kadar özümseyip sevilmemiştir. Bunun sebebi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Milleti'ni kurtarmış olması ve Kıbrıslı Türklerin kendilerini bu Milletin ayrılmaz bir parçası olarak görmesidir. Bu nedendir ki Kıbrıs Türk Tarihi'nde önemli bir yer işgal eden ve "Kıbrıs'ın Atatürk'ü" olarak nitelen-

⁵⁹⁸ Halkın Sesi Gazetesi, 24 Ekim 1963.

⁵⁹⁹ Halkın Sesi Gazetesi, 30 Ekim 1963.

⁶⁰⁰ Halkın Sesi Gazetesi, 30 Ekim 1963.

dirilen Dr. Fazıl Küçük'ün bile şehir ve kasaba merkezlerinde böyle şaşalı heykelleri ve büstleri olmamıştır. Var olanların sayısı da bir elin parmaklarını geçmemektedir.

Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet ve terör olayları sonucu ilk şehitler toprağa verilince “Toprak, Kan ve Bayrak” birer kutsal sembol haline gelmiştir. Bu semboller üstüne yaratılan edebiyat ve folklor ile birlikte bu kutsal duygular, halkın dimağında perçinleşmiştir. Toprak artık kanla sulanmış olup, şehitler Türk bayraklarına sarılı bir şekilde ve muazzam bir kalabalıkla omuzlarda taşınarak, sloganlar ve tekbirler eşliğinde toprağa verilmiştir. Bu ritüel, Kıbrıslı Türkler arasında milliyetçi duyguların kabarmasına yol açarak, toplumsal bir bütünleşmenin oluşmasına katkı sağlamıştır. Çünkü Kıbrıslı Türkler toprağa dökülen kanların canlı şahidi olmuşlardır. Geçmişte de çok kan dökülmüştür fakat buna şahit olunmamıştır. Şimdi ise “Gâvur”a karşı verilen mücadelenin ve “Toprak, Kan ve Bayrak” üzerine yazılan tarih ve edebiyatın bizatihi şahidi ya da kahramanı kendileri olmuştur. Nitekim 14 ağustos 1996 günü sınırda yapılan gösteri sırasında, Türk tarafına geçip Türk bayrağını indirmeye çalışan Solomos Spyrou Solomou adlı Rum genci Türkler tarafından vurulmuştur. Bu durum, “bayrağımızı indirmek istiyorlar” söyleminin eylemleşmiş bir resmi olarak tarihe geçmiştir.

Kıbrıs Türk Milliyetçiliği tüm kurum ve argümanlarını, tıpkı Rumların yaptığı gibi, kendi Anavatanı saydığı Türkiye'den ithal etmek yoluyla, Kıbrıs'ta bir aydınlanma dönemi başlatmıştır. Ancak Rumlardan farklı olarak, Kıbrıslı Türkler milliyetçiliklerini kendileri kurgulamışlar ve bu yolda Türkiye'den destek ve yardım istemişlerdir. Oysa Kıbrıslı Rumlar, doğrudan Yunanistan'ın Kıbrıs'ta çalışmaları sonucunda kendilerine milliyetçi bir söylem geliştirebilmişlerdi. Ancak her şeye rağmen, gerek Kıbrıs Türk Milliyetçiliği, gerekse de Kıbrıs Rum [Helen] Milliyetçiliği, sırası-

la Türk ve Yunan Milliyetçiliği'nin birer alt dalını oluştururlar. Her ikisinde de Kıbrıs'a ait söylem ve simge yer almaz. Aynı zamanda ana milliyetçilik duygularına fikri bir katkı sağlamazlar. Tüm fikir ve kurgular Anavatanlardan ithal edilir.⁶⁰¹ Örneğin, Rauf Raif Denктаş: "...Kıbrıslılık diye bir şey yoktur. Kıbrıs'ta Türk ve Yunan vardır. Ada'da Kıbrıslı olan tek bir şey vardır; o da Kıbrıs eşekleridir."⁶⁰² diyerek bu olguyu açık bir şekilde ifade etmiştir. Diğer taraftan Glafkos Clerides: "... Kıbrıs bayrağı dünyanın en iyi bayrağıdır. Çünkü uğruna ölebilecek tek bir kişi yoktur."⁶⁰³ demek suretiyle önemli bir tespitte bulunmuş ve Denктаş'ın tezini doğrulamıştır.

Kıbrıslı Rumlar ve Türkler eğitim müfredatlarını, folklorlarını ve dini kurumlarını, kendi milliyetçiliklerini tabana yaymada birer araç olarak kullanmışlardır. Bu durum doğal olarak toplumlararası ilişkilerin korku ve huzursuzluk temelinde şekillenmesine ve etnik yabancılaşmasına sebep olmuştur. Zira Kıbrıslı Rumlar, Yunan tarih kitaplarından ebedi düşmanlarının Türkler olduğunu öğreniyorlardı.⁶⁰⁴ Kıbrıslı Rumlar arasında, Kıbrıslı Türkleri "İslâmı kabul etmiş Rumlar" olarak görme düşüncesi yaygınlaşmıştı. Çünkü Yunan tezine göre "Kıbrıs beş bin senedir Yunan'dır" ve bunun aksi düşünülemezdi. Ayrıca Kıbrıslı Türklerin çoğu, Türkçe yerine Rumca konuşarak bu durumu ispatlıyordu. Dahası Kıbrıslı Türklerin halen Rumca konuşuyor olması, bu insanların çok yakın bir geçmişte Müslüman olmalarına işaret etti.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Leonard W. Doob, "Cypriot Patriotism and Nationalism", **The Journal of Conflict Resolution**, S. 30, 1986, s. 386 vd.

⁶⁰² Neophytos G. Loizides, "Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus", **International Studies Perspectives**, S. 8, 2007, s. 172-173.

⁶⁰³ Loizides, **a.g.m.**, s. 173.

⁶⁰⁴ Bryant, **a.g.e.**, s. 320.

⁶⁰⁵ Bryant, **a.g.e.**, s. 278.

Bu efsanevi tezlerden ve de Kıbrıslı Türklerin sayıca az olmalarından hareketle Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türkleri küçük görmeye ve aşağılamaya başlamıştı. Bu nedendir ki, Kıbrıslı Türkler hem şiddet hem de fikri yönden her zaman bir savunma içerisinde olmuşlardı. Kıbrıs'ta yaşananlar, aslında bir psikolojik savaştı.

Kıbrıslı Türklerin Ada sathında maddi olanaklar ve sosyal statü yönünden Kıbrıslı Rumların çok gerisinde olmaları, Türkçe yerine daha çok Rumca'yı kullanmaları, 1950'li yıllara kadar ciddi bir örgütlenme içinde olmayışları, Uluslar arası toplumun desteğinden yoksun oluşları ve kendi içlerinde yaşamış oldukları mücadele, Rumlar tarafından görmezlikten gelinmeleri sonucunu doğurmuştu. Ayrıca Kıbrıs Rumlar, milli tarih tezlerinden hareketle kendilerini Kıbrıs'ın tek hâkimi olarak görmüşler ve bu bakış açısının yaratmış olduğu psikolojik saikten hareketle, Kıbrıslı Türklerle Ada'da söz hakkı tanımamışlardı. Bu sebeptendir ki Rumlar, Enosis için Kıbrıslı Türkleri uzun bir zaman tehdit olarak algılamamışlardır.

Sonuç olarak, Kıbrıs Adası İngiliz idaresine geçtiği andan itibaren, mevcut hükümet "böl ve yönet" politik mantığının bir gereği olarak, Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nden miras kalan Millet Nizamı'na pek müdahale etmedi ve Ada'da Hükümet aleyhine oluşabilecek işbirliğini önlemek için cemaatler arası farklılıkları korudu. Sonrasında Kıbrıslı Rumlar Enosis mücadelesi için hızla Yunanlaşırken, Kıbrıslı Müslümanlar da buna bir tepki olarak Türkleştiler. Böylece, iki toplum arasındaki farklılıklar daha belirginleşmiş oldu. 1950'li yılların ortasından itibaren de Kıbrıs, Türk ve Yunan milliyetçilerin hesaplaşma sahası haline dönüşmüş ve bunun bir neticesi olarak da iki toplum arasındaki ilişkiler askıya alınmıştır. 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı ile de bu ilişkiler tamamen kopmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'TA TOPLUMSAL ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI

A. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KIBRIS

Kıbrıs halkları İngiliz İdaresi altında olduğu dönemlerde, İngilizlerin taraf olduğu savaflara mecburen onlar da taraf olmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da İngilizler, savaşta kullanılmak üzere birçok Kıbrıslı Rum ve Türkü orduya dahil etmişti. Savaşın yaratmış olduğu olumsuz ekonomik şartlar altında insanlar geçim kaynağı olarak İngiliz Ordusu'na asker yazılmayı uygun görmüşlerdi. Savaş dönemlerinde askerlik bir istihdam kapısı ve bir geçim kaynağı olmuştu. Hali vakti yerinde olmayan işsiz güçsüz ve yoksul insanlardan gücü yetenler hiç düşünmeden İngiliz Ordusu'na katılmışlardı. Çünkü günün şartlarında “İngiliz askerlere iyi para veriyordu.” Birinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'tan toplanan askerler Çanakkale Cephesi'ne götürülmüştü. Tarihte ilk kez, Kıbrıslı Türkler, Türkiye topraklarında kendi milletleriyle karşı karşıya getirilmişti. Kıbrıslı Türkler, karşılarında Osmanlı ordularını görünce durumu anlamışlar ve savaşmamak için ellerinden geleni yapmışlardı.⁶⁰⁶

Kıbrıslı Türklerin bu halini fark eden İngilizler, onları geri hizmetlere sevk etmişti. İngilizler, Kıbrıslı Türkleri Çanakkale'ye getirmek suretiyle Kıbrıslı Türklere ağır bir psikolojik darbe vurmuştu. Kıbrıslı Türkler atalarına kurşun atmak zorunda bırakılmıştı. Bu psikolojik etkiyi o dönemde Kıbrıslı Türkler arasında yaygınlaşan bir manide anlamak mümkündür.

Atımı bağlattılar bir delik taşa,

Yetmişiki düvele bir Kemal Paşa,

⁶⁰⁶ Özker Yaşın, **Girnedin Yol Bağladık**, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 400-401.

İngiliz kodu bizi Çanakkale'ye

Hiç kurşun sıkar mı kardaş kardaşa⁶⁰⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde de Kıbrıs'ta ciddi bir işsizlik vardı. Özellikle Lefke kasabasında bulunan Kıbrıs Maden Şirketi (CMC) bünyesinde birçok Kıbrıslı çalışıyordu. Amerikan CMC şirketi, savaş başlayınca çok sayıda kişiyi işten çıkarmıştı. Böylece var olan işsizlere yenileri eklenmiş oldu. Yoksulluk, işsizlik ve karaborsa, dönemin çare bulunması gereken sorunlarının başında yer alıyordu. İngiliz Hükümeti ise Kıbrıs'tan asker toplayabilmek için işsizliği bir politika olarak kullanmıştı.⁶⁰⁸ Kıbrıs'ta ekonomik sıkıntılar alıp yürümüştü. Az sayıda motorlu araç olmasına rağmen benzin istasyonları önünde her gün mahşeri kalabalıklar oluşuyordu. 1948 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden Hasene Ilgaz, şeker ve benzinin karneyle dağıtıldığına şahit olmuştu.⁶⁰⁹ Rüşvet yaygınlaşmıştı.⁶¹⁰ İtalyan ve Alman uçakları arada bir Kıbrıs'ı da bombalıyordu. Bu yüzden Ada sathında geceleri karartma yapılıyordu ve zorunlu olmadıkça ışık yakmak kesinlikle yasaktı. Hükümet binaları, Trodos Dağı eteklerindeki yazlık konutlara, bazı okullar da Lapta bölgesine bir tedbir olarak taşınmıştı. Ada'da hava saldırıları dışında savaş yoktu ama cephe gerisinin tüm sıkıntıları ve koşulları söz konusuydu.⁶¹¹

Bu sosyal ve iktisadi koşullar altında, İngiliz Hükümeti Kıbrıs'tan asker toplama kararı verdi. Türkçe ve Rumca gazetelerde askeri münhal ilanları yer almaya başlamıştı. Askerler, geri hizmetlerde istihdam edilecekti. Askerler, sivil işçilere kı-

⁶⁰⁷ Yaşın, **a.g.e.**, s. 401.

⁶⁰⁸ Fikret Demirağ, **Şu Müthiş Savaş Yılları**, 2. baskı, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 1999, s. 11.

⁶⁰⁹ Ilgaz, **a.g.e.**, s. 89.

⁶¹⁰ Demirağ, **a.g.e.**, s. 19.

⁶¹¹ Demirağ, **a.g.e.**, s. 25.

yasla iki üç kat daha fazla maaş alacaklardı. İnsanlar, işsizliklerine bir çare bulmak ve geride kalan ailelerini askeri olanaklardan⁶¹² istifade ettirebilmek için İngiliz ordusuna asker olarak yazıldılar.⁶¹³ Böylece, İngiliz ordusunda bir Kıbrıs Alayı (Cyprus Regiment) kurulmuş oldu. Kıbrıs Alayı'na katılanların sayısı 28 bindi ve bunun üçte biri Kıbrıslı Türktü.⁶¹⁴ Kıbrıs Alayı'na katılanlardan ne kadar kişinin Ada dışına çıktığı ve savaş boyunca kaç kişinin öldüğü belli değildir. Ancak ölenlerin, kaybolanların, esir düşenlerin, kimlik değiştirip veya evlenip oralarda kalanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Savaş sonrasında Kıbrıs Alayı'nda görev alan Kıbrıslı Türklerden geriye dönmeyip orada kalanlar olmuştur. Dahası, geriye dönenlerden karısını başkasıyla evlenmiş bulanlar da olmuştur.⁶¹⁵

İkinci Dünya Savaşı sırasında, beraberce savaşın kahrını çeken, aynı çadırda uyuyan, hatta aynı mezarda yatan Kıbrıslı Türkler ve Rumlar, Ada'ya döndüklerinde savaş sırasında kurmuş oldukları dostluklarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Çünkü savaş sonrası Kıbrıs, Enosis yüzünden karışmaya başlamıştır.

Bu dönemin önemli sosyal olaylarından birisi de, yoksulluk nedeniyle Filistinli Araplara satılan Kıbrıslı Türk kızlarıdır. Kıbrıslı Türkler arasında başlık parası uygulaması 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. Fakirlik ve yoksulluk nedeniyle erkeklerin bir kısmı başlık parasını bulmakta güçlük çektiğinden, yoksulluğun getirdiği çaresizlikten dolayı, 1920-60 yılları arasında yüzlerce Kıbrıslı Türk kızı, başlık parası

⁶¹² İngiliz Ordu Pazarı (NAAFI)

⁶¹³ Ulus İrkad, "II. Dünya Savaşı'nda Kıbrıslılar", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 154, İstanbul, Ekim 2006, s. 24 vd.

⁶¹⁴ İrkad, **a.g.m.**, s. 25.

⁶¹⁵ Demirağ, **a.g.e.**, s. 147.

karşılığında Filistinli Araplara satılmıştır.⁶¹⁶ Bu iş için profesyonel aracılar vardı. Bu simsarlar mahalle mahalle, köy köy gezerler, gelinlik çağa gelmiş yoksul aile kızlarını saptarlar, sonrasında kızın ailesiyle fiyat konusunda pazarlık yaparlardı.⁶¹⁷ Ailenin paraya olan ihtiyacına göre fiyat değişirdi. Kıbrıslı Türkler, Araplara satılan Türk kızlarının durumlarını İkinci Dünya Savaşı'nda Mısır ve Filistin'e giden Kıbrıs Alayı'na mensup Türk askerlerinden öğrendiler. Kimisinin durumunun iyi, kimisinin kötü olduğuna şahit oldular. Ancak bu uygulama 1960'lı yıllara kadar yavaşlayarak devam etti. Geniş aile yapısı ve yoksulluk birleşince böyle trajik sosyal olaylar cereyan etmişti. Yine bu dönemde fakirlik yüzünden Kıbrıslı Türklerin kızlarını ve oğullarını, zengin Rumlara uşak, besleme ve hizmetçi olarak verdiklerine şahit olacağız. Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmalar başlamadan evvel, Kıbrıslı Türkler iktisadi yönden zayıf durumdaydılar. İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu maddi zorluklar en çok bu fakir kesimi etkilemiştir. Çatışmalar başlayınca Kıbrıslı Türklerin fakirliği ve yoksulluğu daha da artmıştır.

B. KIBRIS'TA ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI

Kıbrıs'ta yükselen milliyetçi değerler her iki toplumu karşı karşıya getirmişti. Rumlardan her fırsatta Enosis fikrini açıktan açığa haykırmaya başlamışlar, köylerden kentlere Enosis yolunda bir kenetlenme sürecine girmişlerdi. En ücra köylerin kahvehane duvarlarına bile büyük harflerle Enosis yazmayı ihmal etmemişlerdi. Kıbrıs Rumları arasında coşkuya, heyecana neden olan Enosis, Kıbrıslı Türkler için bir endişe ve korku kaynağı olmuştu. Bu saikle Kıbrıslı Türkler, Aralık 1949 yılında Lef-

⁶¹⁶ Ateşin, **a.g.e.**, s. 302.

⁶¹⁷ Gürkan, **a.g.e.**, s. 235.

koşa'da, binlerce kişinin katılımıyla büyük bir miting tertipleyerek burada, "İngilizler Kıbrıs'tan çekilecek olursa, Ada'nın eski sahibine Türkiye'ye verilmesini" talep etmişlerdir.⁶¹⁸ 1955 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden Halit Kıvanç yaşadıklarının bir kısmını şöyle anlatmıştı: "*...bugün Magosa'ya gittim. Sokakta dolaşırken elime bir beyanname sıkıştırıldı. İngilizce basılmış bu beyannamede: Yunanistan'a ilhak davasına karşı daha şiddetle mücadele ediniz. Rum hocaların atılmasını istiyoruz. Kilise politikaya karışmasın. Ada ya İngiliz sömürgesi olarak kalsın veya Türkiye'ye ilhak edilsin..*"⁶¹⁹

Yunan Başbakan'ı Sofokles Venizelos, 1951 yılında İngiltere'den resmi olarak Kıbrıs'ın ilhakını talep etmişti.⁶²⁰ Bundan önce Türk Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, 20 Haziran 1950 tarihli bir beyanatında Türkiye'nin "Kıbrıs meselesi" diye bir meselesi olmadığını söylemişti.⁶²¹ Türkiye'nin Kıbrıs konusuna duyarsız kalmasının aksine, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan'ın gerek resmi gerekse de gayri resmi Enosis talepleri karşısında Kıbrıs Türklerini ümitsizlik ve güvensizlik kaplamıştı. Uluslar arası toplum tarafından zaten herhangi bir destekleri söz konusu değildi. Tek umutları Türkiye idi ve Kıbrıslı Türkler var güçleriyle Türkiye'nin ilgisini çekmek ve Türkiye'yi konuya dahil etmek için uğraşıyorlardı. Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler iki yönlü bir mücadelenin içine girmişlerdi. Bir Girit ya da Batı Trakya olmamak için çetin bir mücadele veriyorlardı.

⁶¹⁸ Loizides, **a.g.m.**, s. 175.

⁶¹⁹ Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1955.

⁶²⁰ Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1951.

⁶²¹ Melek M. Fırat, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 81, İstanbul, Eylül 2000, s. 23.

1 Nisan 1955 tarihinde Kıbrıs'ta bombalar Enosis için patlamıştı. Kıbrıs Rum Liderliği Enosis için silahlı mücadele kararı almış ve bu amaçla *Ethniki Organosis Kyprion Agoniston* (EOKA) yani “Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü” adlı terör örgütünü kurmuştu. Böylece Kıbrıs'ta tedhiş hareketleri tırmanarak artmış, Kıbrıs'ın farklı kesimlerinde ardı ardına bombalar patlatılmıştı. Bu durum karşısında paniğe düşen Hükümet, Haziran 1955 tarihinde Kıbrıs'ta Örfi idare yani sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştı.⁶²² Kıbrıslı Rum gençler başta olmak üzere tüm fanatik Enosis yanlıları sokağa dökülmüştü. Buna mukabil Kıbrıslı Türkler yalnızlık psikolojisi içinde, kendilerini emniyete alacak bir yardım beklemek üzere evlerine kapanmışlardı. 23 Haziran 1955 tarihinde EOKA tarafından patlatılan bombalar neticesinde bir Türk polisi ölmüş ve yirmi Türk yaralanmıştı.⁶²³ Bu olay üzerine Kıbrıslı Türk Liderliği, hem Türkiye hem de İngiltere Başbakanlarına telgraflar çekerek yardım talep etmişlerdi. Yaşanan olaylar karşısında Kıbrıslı Türkleri teskin etmek için Temmuz 1955 tarihinde Başpiskopos Makarios yayımladığı bildiriye, “Türkler ve Rumlar kardeştir. EOKA'nın tüm hücumları Hükümete karşıdır.”⁶²⁴ demiştir. Fakat Makarios'un bu çağrısı, Türkler arasında yaşanan tedirginliği gidermeye yetmemiştir. Çünkü bahsedilen kardeşlik, lafın gelişi icabı söylenmiş olup Kıbrıslı Türklerin hiçbiri Makarios'a güvenmiyordu. Kaldı ki Makarios her fırsatta Enosis için ölümüne mücadele etmekten bahsetmiştir. Daha 20 Ekim 1950 tarihinde başpiskopos seçildikten iki gün sonra, “*kutsal bir yemin ederim ki, hürriyetimiz için çalışacağım ve Kıbrıs'ı anavatanımız Yunanistan'la birleştirmek politikasından, Enosis'ten hiçbir zaman dönmeyece-*

⁶²² Milliyet Gazetesi, 22 Haziran 1951.

⁶²³ Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1951.

⁶²⁴ Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1951.

*ğim*⁶²⁵ şeklinde yemin etmiştir. Toplumlar arasında hissedebilir ölçüde güvensizlik olduğundan, her iki taraf birbirine iyiden iyiye kuşkuyla bakmaya başlamıştır. Bu duygu Türkler arasında daha yoğundu. EOKA başlangıçta, resmi sivil ayrımı yapmadan İngilizleri hedef almıştı. İngiltere asayişini sağlamak amacıyla, sabık Genel Kurmay Başkanı Sir John Harding'i, Ekim 1955'te Vali olarak Kıbrıs'a atadı. Mart 1956'da Makorios'u, EOKA'ya destek vermekten dolayı Hint Okyanusu'ndaki Seychelle (Seyşel) Adaları'na sürgün gönderdi. Ancak EOKA'nın askeri kanadının başında Grivas bulunuyordu. Grivas, Eski Yunan mitolojisinden bir alıntı yaparak "Dighenis" takma adını seçmiş ve EOKA bildirilerinin altına bu adı yazmayı ihmal etmemişti.

İngiltere'nin almış olduğu tüm önlemler, Kıbrıs'taki terör hareketlerini durdurmayı başaramamıştı. Vali Harding, gerçi EOKA çetecilerinden bazılarını idam ettirmişti⁶²⁶ fakat bu idamlar, olayların dozunun daha da artmasına yol açıyordu. Diğer taraftan Atina Radyosu bas bas bağıyordu: "Özgürlük ancak kanla kazanılır."⁶²⁷ diye. İdamların ardından alınan grev kararıyla halk sokağa taşmıştı.⁶²⁸ EOKA başlangıçtaki hedefinin dışına çıkmış ve Kıbrıslı Türkleri de hedef almaya başlamıştı.⁶²⁹ Zira, Kıbrıs Polis Gücü'nde çok sayıda Türk görev yapıyordu. Bu nedenle, Polis örgütüne EOKA tarafından yapılan saldırılar doğrudan ya da dolaylı olarak Türkleri hedef alıyordu. 1957 yılına girildiğinde çatışmalar halen devam ediyordu. Ocak

⁶²⁵ Andrew Faulds MP, **Excerpta Cypria For Today, a source book on the Cyprus problem**, London, 1988, s. 5.

⁶²⁶ Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1956.

⁶²⁷ Lawrence Durrell, **Kıbrıs'ın Acı Limonları**, Çev: Ülker İnce, İstanbul, Can Yay., 2007, s. 2002.

⁶²⁸ Milliyet Gazetesi, 23 Eylül 1956.

⁶²⁹ Morag, **a.g.m.**, s. 600.

1957’de EOKA Türk polislerini hedef alan bombalı bir eylem düzenlemiş ve bunun sonucunda “Cemal Ali” adlı Türk öldürülmüştü.⁶³⁰ Lefkoşa Atatürk Meydanı’nda düzenlenen cenaze törenine ellerinde Türk bayraklarıyla binlerce kişi katılmıştı. Cenaze töreninin ardından hızını alamayan kalabalık, Rumlara ait işyerlerine saldırıda bulunmuşlardı.⁶³¹ Yaklaşık bir hafta süren çatışmalar sonucunda Rumlara ait yüze yakın işyeri hasar görmüştü. Olaylar bir türlü durmak bilmiyordu. Kuşku ve şüphe bu dönemde her iki topluma musallat olmuş bir psikolojik hastalık halini almıştı. Her faili meçhul cinayetin karşı tarafa mal edilmesi bir alışkanlık halini almıştı. Bu durum, toplumda vuku bulan diğer suç unsuru içeren olaylar için de geçerliydi.

Mart 1957’de Makarios’un serbest bırakılmasıyla, Kıbrıs’ta sular biraz hız kesmişti ama yine de yer yer münferit olaylar yaşanmaktaydı. Aralık 1957’de Bafkasabasında üç Türk’ün ormanda faili meçhul şekilde balta ile öldürülmesi⁶³², Kıbrıslı Türkler arasında korkuya neden olmuştu. Kıbrıslı Türkler artan EOKA saldırıları karşısında, “9 Eylül Cephesi” ve “Volkan” gibi silahlı örgütler kurmuşlardı. Fakat bu iki örgütte başarılı olamamıştı. Kıbrıs Türklerini müdafaa ve EOKA’ya bir cevap olarak⁶³³ 1957 yılında Albay Rıza Vuruşkan önderliğinde “Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)” kuruldu.⁶³⁴ TMT’nin kurulmasıyla, Volkan ve 9 Eylül Cephesi gibi diğer Türk örgütleri TMT çatısı altında birleştirildi.⁶³⁵ TMT, EOKA’ya nazaran daha za-

⁶³⁰ Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1957.

⁶³¹ Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1957.

⁶³² Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1957.

⁶³³ Morag, **a.g.m.**, s. 600.

⁶³⁴ Oberling, **a.g.e.**, s. 48.

⁶³⁵ Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1957.

yıftı ama Kıbrıslı Türkler için bir ümit olmuştu. Zira TMT'nin en büyük destekçisi Türkiye idi.

1955-1959 yılları arasında aralıklı da olsa devam eden iç savaş sonucunda ortaya çıkan bilanço ağırdı.⁶³⁶ 250 civarında İngiliz⁶³⁷, 84 Kıbrıslı Türk⁶³⁸ ve 56 Rum⁶³⁹ bu iç savaş sonucu hayatını kaybetmişti. Ada'nın merkezinde başlayan çatışmalar en ücra köşesine kadar yayılmıştı. 1958'de İngiliz yönetimi, toplumları birbirinden ayırmak için başkent Lefkoşa'yı iki bölgeye böldü. Böylece, toplumlar arasına ilk fiziki sınır çizilmiş oldu. İç savaş sonucu 13 karma köy ve 1 Türk köyü tamamen, 13 karma köy ise kısmen Türk sakinlerden arındırılmıştı.⁶⁴⁰ Bu tahliyeler sonucunda, toplam 1334 Kıbrıslı Türk, evlerini terk etmek zorunda kalmıştı.⁶⁴¹ Diğer taraftan, kendini güvende hissetmeyen Rumlar da azınlıkta buldukları köyleri terk etmek zorunda kalmışlardı.

1. Toplumların Ayrışması

1955 yılında başlayan olaylar, Ada'nın her iki tarafına da güvensizlik tohumları ekmişti. EOKA ve TMT bu mücadele sırasında bu güvensizlik ortamında pekiştirici birer rol oynadılar. Kendini güvende hissetmeyen köylüler, daha güvenli bölgelere göç etmeye başladılar. Köylerden bir şekilde Lefkoşa'ya giden köylüler, daha milliyetçi söylemlerle geri dönmeye başladılar. Bir anda, tarihi komşuluk ilişkileri yıkıl-

⁶³⁶ EOKA 24 Aralık 1959 tarihinde ateşkes ilan etmiştir.

⁶³⁷ Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1957.

⁶³⁸ Oberling, **a.g.e.**, s. 48.

⁶³⁹ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 49.

⁶⁴⁰ Oberling, **a.g.e.**, s. 193-194.

⁶⁴¹ Oberling, **a.g.e.**, s. 193-194.

maya başlamıştı. Komşuların “ötekileştirilmesi” ya da “başkalaştırılması” süreci psikolojik olarak zihinlerde yer etmeye başlamıştı. Toplumlararası ilişkilerde zaten kaypak bir zeminde bulunan güven duygusu yerini şüpheye bırakınca, toplumlararası ilişkiler sıcaklığını ve samimiyetini yitirmişti. Toplumlar arası ilişkilerin belirleyicisi artık “etnik kimlik” olmuştu. Köylülerin ortak yaşam alanları giderek bu etnik bağliğa göre şekillenmeye başladı. Bu bağlamda köylerde, Rum ve Türk kahvehaneleri ortaya çıktı.

Kahvehanelerde toplanan köylüler, kocaman bataryalı radyonun etrafına oturur, pür dikkat haber bültenlerini takip ederlerdi.⁶⁴² Yine günlük ya da haftalık gazete ve dergiler kahvehanelere gelir, burada okunup yorumlanırdı. Köye gelen siyasiler buralarda toplantılar düzenlerdi. Kısacası, dertlerin ve dostlukların paylaşıldığı mekanlar olmuştu kahvehaneler. 1955 yılında EOKA'nın kurulmasıyla başlayan olaylar, köylülerin daha sık bir şekilde kahvehanelere gelmesine yol açtı. Herkes merakla Kıbrıs'ta olup bitenleri anlamaya çalışıyordu. Radyolardan edinilen bilgiler kesinkes doğru kabul ediliyordu. Bu dönemde hem Türk radyoları, hem de Rum radyoları milliyetçi söylemlerine ağırlık veriyordu. Merkez ile köy arasında kurulmak istenilen bağların mesajları, bu yayınlar sayesinde veriliyordu. Böylece etnik kimlik belli bir kalıba dökülüyor, her iki topluma düşmanlık tohumları ekiliyordu. EOKA ve Kilise, Kıbrıslı Rumlar arasında milliyetçiliği tabana yaymayı başardılar. AKEL bile bu baskıya boyun eğmek durumunda kaldı. EOKA, Enosis çizgisinden sapan Rumları acımadan öldürebiliyordu. O nedenle EOKA, çift yönlü bir terör örgütüydü. Hem kendi, hem de Türk toplumuna karşı sürekli bir tehdit içindeydi. Kilise ise Enosis'e

⁶⁴² Neriman Cahit, **Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü**, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, Girne, 2001, s. 24-25.

destek vermeyenleri aforoz silahıyla tehdit ediyordu. Dolayısıyla namlu ile aforoz arasına sıkıştırılan Kıbrıslı Rumlar, mecbur bir şekilde Türklerle olan ilişkilerini ko-parmak zorunda kaldılar.

TMT de yöntem olarak EOKA'yı örnek almıştı. EOKA'nın izlemiş olduğu yöntemleri kullanarak, Kıbrıs Türkleri arasında ulusal bir bilinç yaratmak için uğraştı. Bu uğurda kendi muhaliflerini tehdit etmekten dahi kaçınmadı. TMT, Kıbrıslı Türk-ler arasında milliyetçiliğin tabana yaygın bir hal almasında tarihi bir rol oynadı. Kıb-rıslı Türklerin köy köy örgütlenmesini sağladı. Bu örgütlenmeler sayesinde Kıbrıslı Türkler arasında, Türkçü simgeler ve değerler yaygınlaştı. Kıbrıslı Türklerin siyasal ve kültürel bölünmüşlüğü ortadan kaldırıp tek ses yaratmak TMT'nin asli vazifele-ri arasında yer aldı. TMT bilinçli olarak flamasında Bozkurt amblemini kullanarak, doğrudan "ırk tema"sına vurgu yaptı. Ada sathına yayılmış birbirinden haberi olma-yan Türkler arasında bir koordinasyon oluşturdu. Bu sayede Türkler arasında birlik ve beraberlik sağlanmaya çalışıldı.

Kıbrıslı Rumlar kendi tarih yazımlarında, Kıbrıslı Türkleri sömürge yönetimi-y-le işbirliği yapmakla, sömürge yönetimine karşı başlatılan direnişte, Rumlara destek vermemekle suçlamışlardı. 1963 yılında patlayan olaylar sırasında ve sonrasında Kıbrıslı Türkleri "isyan ve ayrılıkçı" olarak dünya kamuoyuna duyurmuşlardı. Kıb-rıs'ın taksimi gündeme gelince, bu defa Rumlar Türkleri Kıbrıs'ı bölmek istemekle suçlamışlardı. Halbuki tarihi hadiseler göstermiştir ki Enosis, Taksim'i doğurmuştur. Enosis mücadelesiyle Kıbrıslı Rumlar Kıbrıs'ta Taksim'in ortaya çıkması için elle-rinden geleni yapmışlardı. Enosis'i silah zoruyla hayata geçirmek isteyen EOKA, Ada'da önce fiili Taksim'i, ardından da hukuki Taksim'i yani KKTC'yi yaratmıştır.

Eğer bu tarihi olgu göz ardı edilirse, Kıbrıs'ta yaşayan halkların bölünmüşlüğü anlamak kuşkusuz eksik kalacaktır.

1955 yılında EOKA'nın kurulmasıyla başlayan kanlı olaylar, Kıbrıs'ta fiili bir Taksim'in ortaya çıkmasına neden olmuştu. EOKA başlangıçta Ada'da İngiliz mallarının alınmaması için Kıbrıslı Rumlara boykot çağrısında bulundu. İlerleyen yıllarda bu boykotun alanı genişletilerek buna Türkler de dahil edildi. Kıbrıslı Rumların, Türklerle alışverişine mani olmak için dükkan önlerine bekçiler yerleştirildi.⁶⁴³ Kıbrıslı Türklerin "Nüfus/GSMH" ve "Vergi/GSMH" ekonomiye yapmış oldukları katkılarının azlığından yakınan birçok yazı, Kıbrıs Rum basınında yer aldı.⁶⁴⁴ Tüm bunlara bir tepki olarak ve de Kıbrıslı Tüccarı kalkındırmak ve milli bir sermayenin teşekkülüne destek sağlamak amacıyla Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF), 8 Eylül 1958 tarihinde "Türk'ten Türk'e Kampanyası" kararı aldı.⁶⁴⁵ Kıbrıslı Rumlar, KTKF'nin bu kararına sert tepkilerle karşılık verdiler. Hatta, Lefkoşa Belediye Başkanı Dr. Dervis bu tepkisini: "...ezelden beri Türkler, Rumların üzerinde asalak olarak geçinmişlerdir..."⁶⁴⁶ sözleriyle dile getirdi.

18 Ekim 1958 tarihinde Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nın kuruluşu, iktisadi sahada hukuki Taksim'e giden ilk gelişme oldu. Bu gelişme üzerine 19 Ekim 1958 tarihli Halkın Sesi Gazetesi: "...artık bize vasıta olmanıza gerek yok..."⁶⁴⁷ sözleriyle Kıbrıslı Rumların, Türkleri ekonomik manada "asalak" olarak göstermesine tepkisini

⁶⁴³ Yiannis Papadakis, **Ölü Bölgeden Yankılar, Kıbrıs'ın Bölünmüşlüğü Aşmak**, Çev: Burcu Sunar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 104.

⁶⁴⁴ Bozkurt Gazetesi, 2 Eylül 1958.

⁶⁴⁵ Halkın Sesi Gazetesi, 9 Eylül 1958.

⁶⁴⁶ Bozkurt Gazetesi, 21 Eylül 1958.

⁶⁴⁷ Halkın Sesi Gazetesi, 19 Ekim 1958.

ortaya koymuştı. Ekonomik Taksim'in bir basamağını da belediye çarşılarının ayrılması oluşturdu. Dahası 9 Eylül 1959 tarihinde Kıbrıslı Türkler, "Kıbrıs Kooperatif Merkez Bankası"ndan ayrıldılar ve "Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası"nı kurdular. Yaşanan tüm bu gelişmeler, toplumlararası ticari ilişkilerin kopmasına neden oldu. TMT tarafından, Kıbrıslı Türklerin Türk dükkanlarından alışveriş yapmaları ve Türk mallarını tüketmeleri teşvik edildi. Diğer taraftan toplumlararası spor müsabakaları dahil tüm karşılıklı ilişkiler askıya alındı. Karma köylerde kahvehaneler ve spor kulüpleri etnisiteye göre yeniden yapılandırıldı. Kıbrıslı Türklerin, Kıbrıslı Rumlar tarafından ziyaret edilen dini mabetlere gitmeleri sert bir dille uyarıldı. Rumlarla ilişkide bulunmak, onlara ait bar, meyhane ve gece kulüplerine gitmek yasaklandı.⁶⁴⁸ TMT tarafından yayınlanan bildiriyle, Türk tüccarları ve işadamlarına ait olan dükkan isimleri, binalar ve emlaklar üzerindeki tabela ve ticari amblemlerin sadece Türkçe olarak yazılması emredildi.⁶⁴⁹ Türk mahallelerindeki bütün Rumca ve İngilizce sokak isimleri Türkçe olarak değiştirildi.⁶⁵⁰ Rum sendikalarına üye olan Kıbrıslı Türk işçiler, sendikalarından ayrılmaya zorlandı.⁶⁵¹ Tüm bunların neticesinde Kıbrıslı Türkler, 27-28 Ocak 1958 günlerinde Lefkoşa ve Magosa'da "Ya Taksim, Ya Ölüm" mitingleri düzenlemiş ve çıkan kargaşada İngiliz askerleri tarafından 7 Türk öldürülmüştür.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Aydın Akkurt, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Seçil Ofset, İstanbul, 1999, s. 195.

⁶⁴⁹ Akkurt, **a.g.e.**, s. 195.

⁶⁵⁰ Akkurt, **a.g.e.**, s. 196.

⁶⁵¹ Mihalis Mihalidis, "Kıbrıs Türk İşçi Sınıfı ve Kıbrıs İşçi Hareketi 1920-1963", Masis Kürkçügil (ed.), **Kıbrıs Dün ve Bugün**, İthaki Yay., İstanbul, 2003, s. 333.

⁶⁵² Samani, **a.g.e.**, s. 87.

İngiltere, 1878 yılından beri Kıbrıs'ta güçlü bir idari yapı kurmamış ve iki halktan tek bir toplum doğmaması için ayrıştırıcı bir politika takip etmiştir. Dahası Kıbrıs'a kültürel bir katkı da sağlamamıştır.⁶⁵³ Osmanlı Devleti'nden devir aldığı Millet Sistemi üzerinde biraz oynamalar yapmak suretiyle Kıbrıs'ı yönetmeye kalkışmıştır. Özellikle, eğitim müfredatının anavatanlardan ithaline göz yumarak, milliyetçi düşüncelerin toplumlar arasında yayılmasına müsaade etmiştir. Hatta bu konuda bir adalet gözetmemiş ve Kıbrıs Türk Eğitim sistemine müdahale ederek, Atatürkçü fikirlerin Kıbrıs'ta yayılmasını önlemeye çalışmıştır. 1937 yılında "Kıbrıs Türk Lisesi"nin adını "Kıbrıs İslâm Lisesi" olarak değiştirmiş ve başına bir İngiliz'i müdür olarak atamıştır. Atatürk resimlerinin okullara asılması yasaklanmıştır.⁶⁵⁴ Ancak Kıbrıslı Türklere uygulanan bu baskıcı politikalara karşın, aynı baskıcı tutumun Kıbrıslı Rumlara uygulanmadığı görülmüştür. Yunan etkisinin Kıbrıs'ta artmasına müsaade eden İngiliz yönetimi, bizatihi Enosis fikrinin serpilip gelişmesine ve nihayetinde bir "toplumsal ülkü" haline gelmesine göz yummuştur. Lefkoşa Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı sırada Lawrence Durrell: "*...zor ama ilginç bir işti. Çünkü burada insan, büyük öğrencilerin arasında milliyetçilik duygusunun gerçek ısı derecesini hissedebiliyordu. Bu gençler daha bir yıla kalmadan terörist gruplara katılacaktı...*"⁶⁵⁵ Rum öğrencileri için yapmış olduğu bu gözlemlerle Kıbrıs Rum eğitiminin vardığı noktayı ortaya koymuştur.

1950'li yıllara gelindiğinde Kıbrıs'ta yaşayanların, artık ne yapıp ne yapmayacakları konusunda fikri temelleri oluşmuştu ya da oluşturulmuştu. Bu sebeptendir ki

⁶⁵³ Durrell, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁵⁴ Sevim Baran, **İki Halkın Hikayesi**, KKTC MEBKB Yay., Ankara, 1993, s. 99.

⁶⁵⁵ Durrell, **a.g.e.**, s. 136.

İngiliz idaresi, 1955-59 yılları arasında patlak veren olaylara siyasi bir çözüm bulamamıştır. Toplumlar, artan milliyetçiliğin etkisiyle 1960 yılına gelindiğinde, tarihsel komşuluk bağlarını koparmışlardı. Diğer bir ifadeyle, Kıbrıs'ın fiili taksimi gerçekleşmişti. EOKA ve TMT kendi siyasi fikirleri doğrultusunda toplumlarını silah zoruyla hizaya getirmişlerdi. EOKA ve TMT'nin toplumlar tarafından reddedilmesi bu dönem için mümkün değildi. 11 Mayıs 1958 tarihinde TMT tarafından dağıtılan bildiride şöyle deniyordu: "Milli çıkarlarımıza zarar verecek haince ve düşüncesizce bir tutumla TMT'de görev alanların adını açıklayıp ihbar edenlere, TMT aleyhinde konuşan ve davrananlara karşı gerekli önlemler alınacaktır."⁶⁵⁶ EOKA'da benzeri bildirimler dağıtıyordu. Hatta EOKA, hain olarak tespit ettiği kişileri öldürmekten çekinmedi.

Kıbrıs'ta tarihin seyri içerisinde, çatışan iki etnik grup ortaya çıkmış ve İngiliz idaresi Ada'da homojen bir kültür yaratma yönünde çaba harcamamıştır. Her cemaatin okulu farklı olduğundan, iki farklı ulusal bilincin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan iki kutuplu toplum yapısı, 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'yle birleştirilmeye çalışılmıştır.

C. ÇATIŞMALARIN RESMİ TARAFI: KIBRIS CUMHURİYETİ

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında var olan ayrılıkları birleştirmek yerine daha da perçinledi. Hatta iki toplum arasındaki ayrılıklar yasallaştırıldı diyebiliriz. Zira Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, "*Bir devlet yaratıldı ancak ulus yaratılmadı.*"⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ Akkurt, **a.g.e.**, s. 195.

⁶⁵⁷ Doob, **a.g.m.**, s. 387.

sözleriyle durumu özetlemiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde tüm Kıbrıslıları kucaklayacak ve onları temsil edebilecek tek bir makam dahi tesis edilmedi. Cumhurbaşkanı'nı doğrudan Kıbrıslı Rumlar, yardımcısını da Türkler seçebilecekti. Cemaatleri ilgilendiren din, eğitim, aile gibi konular cemaat meclislerine devredildi. En büyük 5 kentte Rumlar ve Türkler için ayrı belediyelerin kurulması öngörülüyordu. Sınırlar kesin ve keskin çizilmişti. Örneğin, Cumhurbaşkanı'nın boşalması durumunda yerine yardımcısı değil Temsilciler Meclisi'nin Rum başkanı vekalet edebilecekti. Kıbrıs Cumhuriyeti, tüm Kıbrıslıları bir araya getirebilecek değerlerden yoksundu. Tek bir ulusal bayrağı ve marşı yoktu. Anavatanların kullanmış olduğu milli simgeler aynen korunmuştu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde eğitim cemaatlere bırakılmıştı. Dolayısıyla Kıbrıs'ta ortak bir gelecek ve ortak bir ülkü yaratılması imkansızdı. Devlet, bayrağı uğruna ölebilecek tek bir kişi bile yaratmaktan aciz kılınmıştı.

Kıbrıslı Rumlar açısından Kıbrıs Cumhuriyeti, Enosis mücadelesinden bir sapma olarak yorumlandı. Azınlık olarak gördükleri Kıbrıslı Türkler ile aynı devleti paylaşmak zorunda bırakılmışlardı. Ayrıca Kıbrıslı Türklere azınlık haklarından çok daha fazlası verilmişti. Kıbrıslı Rumlar arasında yaygın hale gelen bu psikoloji, Kıbrıslı Türklerin düşman olarak görülmesine yol açacaktı. Enosis yolundaki son engel Kıbrıslı Türklereydi. Ocak 1961'de Makarios, EOKA eylemcileri anısına dikilen anıtların açılışını yaptı.⁶⁵⁸ 4 Eylül 1962 tarihinde Kykko Manastırı'nda yaptığı konuşmada Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios: *"Helenizm'in korkunç düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını oluşturan bu küçük Türk cemaati Ada'dan atılmadıkça, EOKA kahra-*

⁶⁵⁸ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 55.

manlarının görevinin bittiği düşünülemez.”⁶⁵⁹ demişti. 5 Eylül 1963 tarihli bir diğer konuşmasında Makarios, “nihai hedeflerinin Enosis olduğunu” ifade etmişti.⁶⁶⁰

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, belki uluslar arası ilişkilerde bölgede bir denge yaratmıştı fakat Kıbrıs'ta yaşanan sorunlara bir çözüm getirmediği ortadaydı. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios bile kendi devletini sahiplenmemişti. Dolayısıyla iç politika bağlamında Kıbrıs Cumhuriyeti sahipsiz doğmuş oldu. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilgili olarak Rum basınında katı, radikal söylemler ön plana çıkmaya başlamıştı. Rumların hiçbir kesimi Enosis'in önünü tıkayan bu devletten memnun değildi. Onlara göre, Londra ve Zürih Anlaşmaları birer zincirdi ve bu anlaşmaları imzalayanlar ulusal ihanet suçu işlemişlerdi.⁶⁶¹ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının Rumlar açısından en olumlu tarafı, askeri ve siyasi iktidarın kendi ellerinde toplanması olmuştur. 30 Kasım 1963 tarihine gelindiğinde Makarios, Kıbrıslı Türkleri Kıbrıs Devleti'nde etkisiz hale getirebilmek ve devletin tüm erklerini tek elde toplayabilmek için Kıbrıs Anayasası'nda 13 maddelik bir değişiklik istedi.⁶⁶² Önerilen değişiklikler, Kıbrıs Rum cemaati liderlerini cumhuriyeti yıkmak ve Enosis'i kanuni yollardan gerçekleştirmekten tek başına alıkoyan veto hakkını Kıbrıslı Türklerin elinden aldığı ve de beş büyük kentte kurulacak ayrı belediyelerden Türkleri yoksun bıraktığı için, hem Kıbrıslı Türkler hem de Türkiye tarafından doğrudan reddedildi. 16 Aralık 1963 tarihinde Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük tarafından resmi olarak reddedilen öneri paketinin ardından, cemaatler arası çatışmalar yeniden başladı.

⁶⁵⁹ John Reddaway, **Burdened With Cyprus**, Nicosia, 1986, s. 194.

⁶⁶⁰ Reddaway, **a.g.e.**, s. 194.

⁶⁶¹ Ünlü, **a.g.e.**, s. 274.

⁶⁶² 13 maddelik anayasa değişikliği için bkz: Oberling, **a.g.e.**, s. 66.

1. 1963 Olayları

İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis, EOKA üyelerinin yeniden örgütlenmesinde aktif rol aldı ve Ada'nın her tarafında silahlı örgütler oluşturdu.⁶⁶³ 25 Mart 1962'de Bayraktar ve Ömerli Camilerine bombalı saldırılar düzenlendi. Yunan milli bayramında yapılan bu saldırılar Kıbrıs Türk liderliği ve Makarios tarafından kınandı. Bayraktar Camisi, Kıbrıslı Türklerin en eski ve değerli kutsal mekanıydı ve burada Lefkoşa'nın fethi sırasında surlara ilk Türk bayrağını diken bayraktarın mezarı bulunuyordu. Bombalı saldırıların faileri bulunamadı. Yorgacis, bombalı saldırıların Türkler tarafından yapıldığını iddia etti. Bu iddia üzerine Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Raif Denктаş: *“aklı başında olan herkes, bir Türk'ün bu kutsal mekanlara bomba yerleştirmeyeceğini çok iyi bilmektedir.”*⁶⁶⁴ açıklamasını yaptı.

[Kıbrıs] Cumhuriyet Gazetesi'nin sahipleri ve yazarları Ayhan Hikmet ve Muzaffer Gürkan, 1960 yılından beri gazeteleri vasıtasıyla Kıbrıs Türk liderliğine ve özellikle Rauf Denктаş'a muhalefet etmekteydiler. Ayhan Hikmet ve Muzaffer Gürkan, Bayraktar ve Ömerli Camilerinin bombalanmasının sorumlusu olarak Rauf Denктаş'ı görmekteydiler. Bunu açık bir şekilde gazetelerinde yazmışlardı. 23 Nisan 1962 tarihinde Ayhan Hikmet ve Muzaffer Gürkan faili meçhul bir cinayet sonucu katledildiler. Bunun üzerine 27 Nisan 1962 tarihli Nacak Gazetesi, *“...kendi menfur siyasetleri uğruna Kıbrıs Türklüğünü birbirine düşürmek için bu gençlere kıyanlar utansın...”*⁶⁶⁵ demek suretiyle, Kıbrıslı Türkleri birbirine düşürmek için yapılan çalışmalar hakkında halkını uyarıyordu. Zira Nacak Gazetesi 20 Temmuz 1962 tarihli

⁶⁶³ Makarios Druşotis, **Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme**, Çev: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2008, s. 14.

⁶⁶⁴ Druşotis, **a.g.e.**, s. 21.

⁶⁶⁵ Ünlü, **a.g.e.**, s. 121.

sayısında, Rum İstihbarat Şefi Lagodondis'in görevinden ayrıldıktan sonra Nacak'a verdiği röportajında, Kıbrıslı Türkleri birbirine düşürmenin birinci vazifesi olduğunu ve bu konuda kendisine en çok Ayhan Hikmet ve Muzaffer Gürkan'ın yardım ettiğini söylemişti.⁶⁶⁶

1963 yılına gelindiğinde her iki toplum, çatışmalar için hazırlık yapmaya başlamıştı. Çünkü Kıbrıs'ta sular ısınmaya başlamış, Makarios ve ekibi sürekli olarak Enosis lehine eylemlerde bulunmaya başlamışlardı. 1 Nisan tarihi⁶⁶⁷ bu amaçla Yorgacis tarafından resmi bayram ilan edildi.⁶⁶⁸ Kıbrıs Rum liderleri, Enosis davasını yeniden sahiplendiler ve hızlı bir şekilde Kıbrıslı Türkleri etkisiz hale getirmek için silahlı mücadele kararı aldılar. Bu maksatla, "Akritas" adlı örgüt kuruldu. Bu örgütün başında İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Tassos Papadopoulos ve Kıbrıs Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides bulunuyordu.⁶⁶⁹ Ayrıca Nikos Sampson ve Vassos Lissarides de örgütün çevresinde yer alıyorlardı. Akritas Örgütü'nün nihai amacı, Enosis'i gerçekleştirmektir. Bu uğurda yapılacak her türlü eylem meşru olarak yorumlanmıştır.

21 Aralık 1963 günü Lefkoşa'nın Türk mahallelerinde devriye gezen Rum polislerinin, bir Türk kadınının üstünü aramak istemesiyle başlayan tartışmalar sonucunda Rum polislerin ateş açması sonucu hem kadını hem de yanındaki erkeği öldürmesiyle Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki çatışmalar yeniden başlamış oldu. Rum polisler Kıbrıslı Türk aileyi katlettikten sonra, gelen geçen araçlara rastgele ateş etmeye başlayınca, toplumsal çatışmanın yelpazesi genişlemiş oldu. Rum polislerin bu

⁶⁶⁶ Ünlü, **a.g.e.**, s. 123.

⁶⁶⁷ EOKA'nın kuruluşu 1 Nisan 1955.

⁶⁶⁸ Druşotis, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁶⁹ Druşotis, **a.g.e.**, s. 90.

tavrından güç bulan Rum siviller de polislerle katıldılar ve Türk mahallelerinde sağa sola ateş etmeye başladılar.⁶⁷⁰ Hırsını alamayan Rumlar, Girne Kapısı'nın önünde bulunan Atatürk heykeline de ateş açtılar. 23 Aralık'a gelindiğinde Lefkoşa, artık bir savaş alanıydı. Lefkoşa'nın Rum kesiminde kalan Türkler, Türk tarafına göç etmeye başladı.⁶⁷¹ Kıbrıslı Türk polislerin ve gardiyanların çatışmalara karşılık vermesini önlemek amacıyla Hükümet tarafından silahları ellerinden alındı.⁶⁷² Sampson komutasındaki Kıbrıs Rum birlikleri Lefkoşa'nın Türk kesimini kuşattılar. Elektrik, su, yiyecek ikmali ve telefon bağlantılarını keserek, Türk yerleşim yerlerini tam bir ablukaya aldılar.⁶⁷³ Küçük Kaymaklı bölgesi yerle bir edilerek 17 Türk öldürüldü. Ölümlerin yanında birçok yaralı ve esir de vardı. Lefkoşa ile Çamlıbel arasında bulunan Ayvasıl (Türkeli) köyünde 25 Aralık günü 12 Türk ve bölgenin yakınındaki çiftliklerde yaşayan 9 Türk, kurşuna dizilerek topluca öldürülmüştü.⁶⁷⁴ Bu kişiler öldürüldükten sonra topluca gömülmüşlerdi. Aynı gece Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde yaşayan Kıbrıs Türk Alayı'nın baştabibi Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğu, banyo küvetinde katledildiler.

1963 olayları sırasında Kıbrıs'ta bulunan İngiliz gazeteci Harry Scott Gibbons, o dönemde yaşananlar için: “...eğer Küçük Kaymaklı'dan yapılan göçün filmi çekilebilseydi, 30 yıl sonra Yugoslavya Sırpıların, savunmasız ve masum komşuları ve arkadaşları olan, vatandaşları Bosna'lı Müslümanlara yaptıkları zulmün aynısı ol-

⁶⁷⁰ Oberling, **a.g.e.**, s. 69.

⁶⁷¹ Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1963.

⁶⁷² Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1963.

⁶⁷³ Druşotis, **a.g.e.**, s. 107.

⁶⁷⁴ Harry Scott Gibbons, **Kıbrıs'ta Soykırım**, 3. baskı, Near East Publishing, Lefkoşa, 2003, s. 129.

duğu görülecekti.”⁶⁷⁵ Şeklinde bir yorum yaparak, yaşanan trajedi hakkında güncel bir tespitte bulunmuştur. 21-25 Aralık 1963 tarihlerinde 4 gün içinde Kıbrıs’ta toplam 59 Türk öldürüldü. Tuhaf olan, 59 Türk’ün ölümü ve birçoğunun da yaralanması neden olan katliamların, Kıbrıs Hükümeti tarafından dünya basınına “Türklerin isyanı” olarak haber edilmesiydi. Ocak 1964’de Türk Kızılay’ı Kıbrıslı Türklere yardımda bulunmak üzere Ada’ya geldi. Zira çok sayıda yaralı vardı ve yeterli sağlık personeli ve sağlık malzemesi yoktu. Diğer taraftan yaralı sayısının fazla olmasından dolayı, Türkiye birçok yaralıyı Türkiye’ye getirmek suretiyle yardımda bulunmaya çalışıyordu. 29 Aralık 1963’de 10’u ağır yaralı olmak üzere toplamda 25 yaralı Kıbrıslı Türk, tedavi edilmek üzere askeri uçakla Etimesgut Askeri Havaalanı’na getirildi. Yaralı kafilesini, Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Sağlık Bakanı Kemal Demir, Turizm Bakanı İhsan Göğüş ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel karşılamıştı.⁶⁷⁶ Burhan Galip adındaki bir yaralı uçaktan indirilirken: “*Kıbrıs, Türk askerini bekliyor, Kıbrıs sizi bekliyor, biz moralimizi her an Türk askeri geliyor diye yükseltiyor ve öyle yaşıyoruz. Bu ümit Kıbrıslı Türklerde bittiği gün, Kıbrıs’ta Türk kalmaz.*”⁶⁷⁷ diye haykırmişti. Kıbrıs’ta yaralı Türklerin, Rumların kontrolündeki hastanelere götürülmeleri imkansızdı. Nitekim buraya götürülen birçok yaralı Türk öldürülmüştü.⁶⁷⁸ Kıbrıslı Türkler topluca göç etmeye başlamıştı ve bu göçmenleri ağırlayacak yeterli sayıda barınak bulunamaz olmuştu. Karma köylerde yaşayan Kıbrıslı Türkler süratle Türk köylerine veya bölgelerine sığınırken, arkadan da EOKA boşaltılan Türk evlerini ateşe veriyordu. Lefkoşa’nın 20 mil güneyindeki karma köy

⁶⁷⁵ Gibbons, **a.g.e.**, s. 133.

⁶⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1963.

⁶⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1963.

⁶⁷⁸ Gibbons, **a.g.e.**, s. 72 vd.

Mathiatis'in (Matyat) Türk mahallesi yeryüzünden silindi.⁶⁷⁹ 23 Aralık 1963 günü EOKA tarafından yakılan köyde 208 Türk yaşıyordu. EOKA, yalnızca insanlara zarar vermekle kalmadı ve Matyat köyünde Türklere ait tüm hayvanları da katletti.⁶⁸⁰ Kuzeyde kalan karma köyler de güneydekilerden farklı değildi. Girne'nin Lapta ve Karşıyaka (Vasileia) semtlerinde yaşayan Kıbrıslı Türkler buraları terk etmek zorunda kaldılar. Kıbrıs Hükümeti'nde görevli siyasetçi ve memurlar, görevlerinden uzaklaştırıldılar. Kıbrıs'ta yapılan katliamlar, belli bir grubun giriştiği bir hareket olmayıp, Kıbrıs Rum Polis Örgütü, EOKA, Kıbrıs Yunan Alayı tarafından Kıbrıslı Türklere yöneltilmiş topyekün bir savaştı.

1963 yılının sonlarına doğru başlayan çatışmalar, 1964 yılı boyunca devam etti. Bu dönem Rumlar için bir "zafer", Türkler için de tam bir "felaket" idi. Bireysel göçler, yerini kitlesel göçlere bırakmıştı. Göçler biranda toparlanıp kaçma şeklinde oluyordu. Bu nedenle göçmenler ancak yanlarına taşıyabilecekleri asgari eşyaları alabiliyorlardı. Bu göç hareketleri sonucunda "Türk enklavları" oluşmaya başladı. Bu enklavları herhangi bir Rum saldırısına karşı korumanın görevi TMT'ye verildi. Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerinin çok uzağında kalan ve fazla tecrit olmuş durumdaki yirmi dört Türk yerleşiminin nüfusu boşaltıldı.⁶⁸¹ Bu kişiler Ada'nın kuzeyinde yer alan Türk yerleşim birimlerine getirildiler.

Kıbrıslı Rumlar, Gaziveren – Lefkoşa yolunu güvence altına almak maksadıyla 19 Mart 1964'te, 1571 yılından bu yana bir Türk köyü olan Gaziveren'e saldırı düzenlediler. Rumlardan oluşan 500 kadar kişi roketatar, havan, otomatik silahlar ve

⁶⁷⁹ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁸⁰ Gibbons, **a.g.e.**, s. 77-78.

⁶⁸¹ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 61.

buldozerlerle köye saldırmışlardı. Karşılarında ise 150 kadar Mücahit vardı ve bu kişilerin askeri mühimmatları Rumlarla kıyas edilemeyecek düzeyde yetersizdi. Köylüler korku ve panik içinde köydeki okul binasına sığındılar. Rumlar hiç çekinmeden okulu hedef alan saldırılarda bulundular. Bu saldırılar sonucunda 5 Türk hayatını kaybetti. ⁶⁸² Mart ayının sonunda Lefkoşa’da çatışmalar yeniden başlamıştı. EOKA’nın kuruluş yıldönümü münasebetiyle, 1 Nisan’da Yukarı Pirgo köyüne saldırılar yapıldı. Saldırıları sonucunda bir Türk öldürüldü ve köyün camisi buldozerlerle yerle bir edildi. ⁶⁸³ 6 Nisan’da Lefkoşa’da iki genç yine katledildi ve mermilerle delik deşik olmuş vücutlarına rağmen, Kıbrıs Hükümeti’nin Doğum ve Ölümler Sicil Memurluğu, bu kişilerin ölüm nedenini doğal sebepler olarak kayda düşmüşlerdir. ⁶⁸⁴

Dünya, Kıbrıs’ta yaşanan katliama sessiz kalmıştı. Hatta bunu bir katliam olarak değil, “Türklerin isyanı” olarak gördüler. Öyle ki Birleşmiş Milletler bile Kıbrıs’a Yunanistan tarafından gönderilen 20 bin kadar tam teçhizatlı ⁶⁸⁵ subay ve er’den habersizdi. Kıbrıs’a Yunanlı askerlerin gönderilmesi, Nisan 1964 yılında Makarios ve George Papandreu tarafından kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Kıbrıs’a geniş çaplı bir askeri sevkiyat başladı. Silah ve asker dolu gemiler geceleri Ada’ya yanaşiyor, sivil elbiseler giymiş “gönüllüler” Kıbrıs’a çıkarılıyor ve Kıbrıs birliklerine katılıyorlardı. ⁶⁸⁶ Kıbrıs Muhafız Ordusu ve Yunanistan’dan gizlice gelen birlikler, Kıbrıslı Türklere karşı yürütülen katliamlarda beraber rol aldılar. Başta bu iki silahlı kuvvet

⁶⁸² İhsan Tayhani, **Tanıklarıyla Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 67.

⁶⁸³ Gibbons, **a.g.e.**, s. 234.

⁶⁸⁴ Gibbons, **a.g.e.**, s. 235.

⁶⁸⁵ Andreas G. Papandreu, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, Çev: Semih Koray vd., 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s. 164.

⁶⁸⁶ Papandreu, **a.g.e.**, s. 164.

ve diğerk EOKA güçleri, gayri ihtiyari olarak Kıbrıslı Türkleri ve Türkiye'yi Taksim politikasına kayıtsız ve şartsız inandırabilmek maksadıyla, tüm güçleriyle mücadele ettiler.

2. Erenköy Çatışması

12 Haziran 1964'de Grivas, Yunanistan'dan dönerek Kıbrıs'ta silahlı kuvvetlerin komutasına getirildi. Grivas'ın silahlı kuvvetlerin başına getirilmesi, Türklere karşı daha sistemli ve şiddetli bir çatışmanın içine girileceğinin ön habercisiydi. Makarios ve Grivas, Kıbrıslı Türkler ile Türkiye arasındaki tek bağlantı noktası olan Koçına ve Mansura (Erenköy) bölgesine, bu bağlantıyı koparmak amacıyla askeri bir operasyon kararı aldılar. Erenköy bölgesi, Kıbrıs'ın kuzey batısında yaklaşık 19 km² yüzölçümü olan, dağlık bir özelliğe sahiptir. 5 Türk köyünün birleşmesinden ortaya bir Türk bölgesi çıkmıştır. Bu 5 Türk köyü sırasıyla şöyledir: Erenköy (Koçına), Mansura, Bozdağ (Aytotoro), Selçuklu (Selaintapi) ve Alevkaya (Alevga). Coğrafi olarak Erenköy ve Mansura deniz kıyısında yer alırken, diğerk üçü bölgenin iç kesimlerinde yer alıyorlardı. Erenköy ve Mansura, stratejik açıdan çok önemli bir konuma sahipti. Zira Türkiye ile Kıbrıslı Türkler arasındaki tek bağlantı noktasıydı. Türkiye'nin Kıbrıslı Türklere yapmış olduğı her türlü yardım buranın vasıtasıyla gerçekleşiyordu. Lojistik ve stratejik mevkideki Erenköy'ün düşmesi, Kıbrıslı Türklerin de düşmesini beraberinde getirecekti. Öyle ki Grivas, Erenköy bölgesi için silahlı saldırı emrini verdiğinde, Makarios Enosis için verilen mücadelenin son aşamasına girdiğini ilan etti.⁶⁸⁷

⁶⁸⁷ Oberling, a.g.e., s. 95.

Erenköy bölgesindeki köyler, genelde Kıbrıs'ın en geri kalmış köyleri arasında yer alıyordu. Bölgede hâkim dil Rumcaydı. Selçuklu köyünün nüfusunun tamamı Türk olmasına karşın, yaşlılarının çoğu Türkçe bilmiyordu.⁶⁸⁸ Cami ve okul dışında gözle görülür bir bina yoktu. Halk çoğunlukla yamaçlardaki mağara tipi köy evlerinde hayatlarını idame ettiriyorlardı.⁶⁸⁹ Bu 5 Türk köyünün dünyayla irtibatları kesilmişti. Karayla olan bağlantısı Rumlar tarafından ablukaya alınmıştı ve Türklerin giriş ve çıkışına müsaade edilmiyordu. Köylere gıda ve erzak yardımı Barış Gücü kanalıyla yapılıyordu. Kıbrıs'ın diğer bölgeleriyle tüm bağlantıları kesilmiş bulunan Erenköy'ün, yalnızca Türkiye ile telsiz bağlantısı vardı. Kıbrıslı Türkler ve Türkiye açısından önemli bir konumda bulunan bu 5 Türk köyün güvenliği, yalnızca 200 mücahit ve Türkiye'de okuyan Kıbrıslı öğrencilerden buraya çarpışmaya gelmiş 500 kişi, yani toplamda 700 kişiden mürekkep bir askeri birlik tarafından sağlanıyordu.⁶⁹⁰ Kıbrıslı öğrenciler, Ankara'da yaklaşık bir ay askeri eğitim aldıktan sonra Kıbrıs'a gönderilmişlerdi. Bu nedenle, hem yaşları hem de askeri beceri yönünden savaş konusunda tecrübesizdiler. Ayrıca hem mücahitlerin hem de öğrencilerin ellerinde yeterli teknik donanıma sahip askeri mühimmat yoktu. Karşılarında ise 2.000 kişiden mürekkep askeri tesisat yönünden kuvvetli bir Rum ordusu bulunuyordu.

6 Ağustos 1964'te Grivas komutasındaki Rum ordusu, Erenköy bölgesine saldırıya başladı. Barış Gücü vasıtasıyla, köylerin yaşlı, kadın ve çocukları bölgeden uzaklaştırıldı. Rumların ağır bombardımanları altında Mücahitler⁶⁹¹ cephe disiplinini kaybetmiş ve tecrübesizliğin verdiği bir saikle herkes kafasına eseni yapmaya başla-

⁶⁸⁸ Rüstem Köken, **64 Kuşağı Bir Kıbrıslı'nın Anıları**, Başak Matbaacılık, Ankara, 2005, s. 58.

⁶⁸⁹ Köken, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁹⁰ Tayhani, **a.g.e.**, s. 63; Oberling, **a.g.e.**, s. 95; Gibbons, **a.g.e.**, s. 256; Köken, **a.g.e.**, s. 65.

⁶⁹¹ Öğrenciler de bu terim kapsamındadır.

mıştı.⁶⁹² Rum ordusu, Türk mevzilerini bir taraftan ele geçirmiş olduğu tepelerden bombardımana tutarken, diğer taraftan da Erenköy ve Mansura'yı hücum botlarla denizden bombalıyordu. Türkler tam bir abluka altına alınmıştı. 8 Ağustos geldiğinde Erenköy dışında diğer 4 köy düşmüştü ve Erenköy'ün de düşmesi an meselesiydi. Durumun ciddiyetiyle Albay Rıza Vuruşkan, telsiz kanalıyla Ankara'ya son mesajını gönderdi: “*gelirseniz kurtuluruz, gelmezseniz vatan sağ olsun.*”⁶⁹³ Ankara'da Ulaştırma Bakanı, askeri hazırlıkların tamamlanmış olduğunu radyodan duyurdu.⁶⁹⁴

Bu gelişmeler üzerine 8 Ağustos günü, Türk jetleri önce uyarı uçuşları yaptılar. Ardından Rum mevzilerini bombaladılar. Bu bombardımanın sonucu, Rum askerleri mevzilerini terk etmeye başlamışlar ve büyük bir panik içinde dağılmışlardı.⁶⁹⁵ Bu defa moral bozukluğu sırası Rumlara gelmişti. Hiç beklemedikleri bir durumla karşılaşmışlardı. Grivas, istifa etmek zorunda kaldı. Sadece Rum askerleri arasında değil, tüm Kıbrıslı Rumlar derin bir hayal kırıklığı ve moral bozukluğu içerisindeydiler. Karşı taraftan bakılacak olursa, Kıbrıslı Türklerin tüm olumsuz şartlara rağmen, kısa süreli de olsa moralleri düzelmiş ve Türkiye'ye olan itimatları bir kez daha yenilenmişti. Makarios ve hükümeti, Türkiye'nin, Kıbrıs sahillerine yakın bir mesafeye gelip buradan Kıbrıslı Türklere yardım etmesini önlemek amacıyla, Ağustos 1964'de karasularını 3 milden 12 mile çıkarmıştı. Karasuların 3 milden, 12 mile çıkarılmasının bir diğer amacı ise Türkiye'nin herhangi bir deniz çıkartması yapması durumunda, 12 millik sınırın ihlalinin savaş sebebi sayılarak, Kıbrıslı Türkleri yok etmede zaman kazandırıcı bir rol oynaması olmuştur. 6 Ağustos'ta, Türk gemilerinin karaya

⁶⁹² Köken, **a.g.e.**, s. 76.

⁶⁹³ Olayın canlı tanığının ağzından aktaran: Tayhani, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁹⁴ Druşotis, **a.g.e.**, s. 251.

⁶⁹⁵ Druşotis, **a.g.e.**, s. 252.

asker çıkarmak için Erenköy bölgesine yaklaştığı bilgisi ulaştığında, Çalışma Bakanı Tassos Papadopoulos, ABD Büyükelçisi'ne Türklerin istila başlatması halinde 75 dakika içinde Kıbrıslı Türkleri yok edecek araç ve plana sahip olduklarını söylemişti.⁶⁹⁶

Erenköy çatışmaları sonucunda 5 Türk köyünün 4'ü kaybedilmişti. Sadece Erenköy kurtulmuştu. Günümüzde de Erenköy⁶⁹⁷, KKTC sınırları dahilinde olup, sivil yerleşime kapalı askeri bir bölge haline getirilmiştir. Çatışmalar sırasında bir Türk jeti Rumlar tarafından düşürülmüş ve Yüzbaşı Cengiz Topel işkenceler sonucunda Rumlar tarafından katledilmiştir.⁶⁹⁸ Çatışmalar sonucunda 53 Rum ve 12 Türk öldürülmüştür.⁶⁹⁹

Erenköy çatışmaları sırasında Kıbrıslı öğrencilerin psikolojileri altüst olmuştur. Savaş sırasında arkadaşını düşman zannedip vuranlar, kendini bile yaralayıp bu cendereden kurtulmak isteyenler bile olmuştur.⁷⁰⁰ 1966 yılına kadar Erenköy'de kalan öğrenciler arasında huzursuzluk, rahatsızlık ve bunların sonucunda disiplinsizlik baş gösterince, Ankara Hükümeti'nin talimatıyla öğrenciler Şubat 1966'da Gemikonağı Limanı'ndan tahliye edildiler.⁷⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı bu öğrencilerin tekrar okullarına dönebilmelerini sağlamak için af çıkardı ve ardından öğrencilere burs imkanı sağladı. Ancak öğrencilerin yaşamış oldukları ağır

⁶⁹⁶ Druşotis, **a.g.e.**, s. 260.

⁶⁹⁷ Günümüzdeki adı Eski Erenköy'dür.

⁶⁹⁸ Cengiz Topel'in detaylı otopsi raporu için bkz: Tayhani, **a.g.e.**, s. 237 vd.

⁶⁹⁹ Oberling, **a.g.e.**, s. 97; Gibbons, **a.g.e.**, s. 272; Druşotis, **a.g.e.**, s. 258.

⁷⁰⁰ Köken, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁰¹ Köken, **a.g.e.**, s. 88.

psikolojik darbenin bir sonucu olarak, iki öğrenci intihar etti ve birisi de aklını oynattı.⁷⁰²

3. Boğaziçi ve Geçitkale Olayları

Kıbrıs'ta iki toplum arasında yaşanan sıcak çatışmalar günlük yaşamın bir parçası haline gelmişti. Kıbrıslı Türkler için bireysel güvenlik söz konusu değildi. Bu güvensizlik ortamı Kıbrıslı Türklerin Ada sathında dağınık olsa da bir arada yaşama zorunluluğunu doğurmuştu. Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler kümeleşmiş bir vaziyette hayatlarını idame ettirmeye çalışıyorlardı. Bireysel güvensizlikten kaynaklanan küme tipi yerleşim modeli, stratejik ve askeri lojistik açıdan Rum yönetimine karşı Kıbrıslı Türkleri savunmasız bırakmasına neden oluyordu. Bu yüzden, kendi imkanları ölçüsünde iptidai askeri tesisatla bu yerleşim birimlerini korumaya çalışan mücahitler, sık sık Rum askeri birliklerinin saldırısına maruz kalıyorlardı. Rum yönetimi, savunmasız bu yerleşim birimlerini her fırsatta yok etmeye kalkışyordu. Zira Kıbrıslı Türklerin meskun olduğu nispi bağımsız bu yerleşim birimleri, Rum yönetiminin kontrolü altında bulunmadığından Kıbrıs Rum liderliğinde, bu yerlerin ya kontrol altına alınması ya da tasfiye edilmesi fikri hâkimdi.

1967 yılından itibaren Rum askeri birliklerinin, Ada'nın güney kısmında yer alan Türk yerleşim birimlerini hedef alan operasyonlar yapmış olduğunu görmekteyiz. Tatlısu (Mari), Boğaziçi (Ayios Theodoros) ve Geçitkale (Kophinou) 1967 yılında Rum saldırılarına maruz kalmış Türk köyleriydi. Tatlısu köyü, BM Barış Gücü'nün devreye girmesi sonucu büyük bir faciadan kurtulmuştu. Tatlısu köyünde

⁷⁰² Köken, **a.g.e.**, s. 90.

olaya müdahil olan BM Barış Gücü, aynı basireti Boğaziçi ve Geçitkale’de göstere-memiş ve katliama seyirci kalmakla yetinmiştir.

Geçitkale köyü, Larnaka-Limasol anayolunun Lefkoşa anayolu ile kesiştiği kavşakta yer alması bakımından stratejik bir değere sahiptir.⁷⁰³ Boğaziçi köyü, Geçitkale köyüne nazaran bu yol güzergahının üzerinde bulunmayıp, daha iç kesim-lerde yer alıyordu. Geçitkale tamamıyla Türk köyü olmasına karşın, Boğaziçi köyü karma bir köydü. Bu köyün ortasından geçen dere, köyü doğu ve batı yakası olmak üzere ikiye ayırmıştı ve köyün batı yakasında sadece Rumlar oturmaktaydı. Türkler yoğunlukla doğu yakada olmak üzere, bir kısmı da batı yakada yaşamaktaydı. Köyün iki kesimi arasındaki ulaşım, derenin üzerinde yer alan köprü vasıtasıyla gerçekleş-mekteydi. Köyün Rum sakinleri, köyün dışına çıkabilmek için köyün doğusundaki yolu kullanmak zorunda idiler. Diğer bir ifadeyle, Rumların dışarı ile bağlantısı yo-lun Türk tarafındaki kısmının kapatılmamasına bağlıydı.⁷⁰⁴

Grivas⁷⁰⁵ komutasındaki Rum ve Yunan birlikleri, söz konusu iki köyden Türk-leri tasfiye etmek ve bu stratejik mevkiileri kontrol altında tutmak için 15 Kasım 1967 tarihinde önce Boğaziçi köyüne, ardından Geçitkale köyüne saldırdılar.⁷⁰⁶ Öğleden sonra saat iki sularında başlayan çatışmalar yedi saat sürmüş⁷⁰⁷, akşam saat dokuz civarında iki köyün işgali tamamlanmıştı.⁷⁰⁸ Çatışma sırasında 28 Türk öldürülmüş-

⁷⁰³ Brendan O'Malley, Ian Craig, **a.g.e.**, s. 127.

⁷⁰⁴ Ercüment Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 62.

⁷⁰⁵ Grivas, Erenköy çatışmasından sonra istifa etmiş ancak istifası kabul edilmemişti.

⁷⁰⁶ Andrew Borowiec, **Cyprus: A Troubled Island**, Greenwood Publishing, USA, 2000, s. 69-70.

⁷⁰⁷ Oberling, **a.g.e.**, s. 112.

⁷⁰⁸ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 85.

tü.⁷⁰⁹ Köyün yaşlılarından 80 yaşındaki Mehmet Emine, Rumlar tarafından üzerine gaz dökülerek diri diri yakılmıştı.⁷¹⁰ BM Barış Gücü'nün gözü önünde köy ateşe verilmiş ve bir mahalle olduğu gibi yıkılmıştı.⁷¹¹ Rumlar, köyde tam anlamıyla bir katliam yapmışlardı. Kıbrıslı Rumlar, yapılan bu vahşeti “zafer” olarak değerlendirmişlerdi. Hatta Rum birlikleri köyleri işgal ettikten sonra, ellerine geçirdikleri bir Türk bayrağıyla alay edencesine poz verip, zaferlerinin bir nişanesi olarak fotoğraf çektirmeyi ihmal etmemişlerdi.⁷¹² Buna mukabil, bu olay Kıbrıslı Türklerin psikolojisini altüst etmiş, Türkiye'ye olan güvenlerini zedelemişti. Nitekim ertesi gün “Akın” gazetesinde, “Anavatan'ın alınıdaki kara leke” adlı tatsız bir yazı yayınlanmıştı.⁷¹³

Kıbrıslı Türklerin moral bozukluğunu düzeltmek ve Kıbrıslı Rumlara bir uyarıda bulunmak amacıyla katliamın ertesi günü Türk jetleri Kıbrıs semalarında uçmaya başlamıştı. Jetler bazen ses duvarını aşmış, Rum karakolları, Türkler için yollarda kurulmuş barikatlar, askeri kışlalar, hatta Makarios'un sarayının üzerinde dalışlar yapmışlardı.⁷¹⁴ Zira Kıbrıs'taki katliam üzerine Türk Hükümeti, TBMM'den çıkarma yapmak için gerekli yetkiyi almıştı. Bunun üzerine Yunanistan'a bir nota verilmiş, Kıbrıs'ta yapılan vahşeti durdurması istenmişti. Türkiye'nin notası üzerine Grivas ve

⁷⁰⁹ R. R. Denktash, **The Cyprus Triangle**, K. Rustem&Brother, London, 1988, s. 50; Oberling, **a.g.e.**, s. 112'de ölü sayısını 27, dönemin Türkiye Büyükelçisi Yavuzalp ölü sayısını 22 olarak vermektedir. Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 85.

⁷¹⁰ Gibbons, **a.g.e.**, s. 283; Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 85; Oberling, **a.g.e.**, s. 112; R. R. Denktash, **The Cyprus Triangle**, s. 50.

⁷¹¹ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 63.

⁷¹² Fotoğraf için bkz: Milliyet Gazetesi, 18 Kasım 1967.

⁷¹³ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 87.

⁷¹⁴ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 89.

beraberindeki 12.000 Yunan askeri Kıbrıs'tan çekilmek zorunda kalmışlardı.⁷¹⁵ Diğer taraftan köylerin işgali sırasında esir alınan yaklaşık 250 kişide serbest bırakılmıştı.

Her ne kadar uluslar arası toplum tarafından kabul edilmese de, Kıbrıs'ta Türkler devlet terörüne kurban gitmişlerdir. Bilinçli ve sistemli bir şekilde yapısal şiddet kullanmak yoluyla Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti⁷¹⁶ tarafından yok edilmek istenmiştir. Kıbrıslı Türklere karşı girişilen askeri operasyonların, zaman bakımından hızlı bir şekilde yapılmasının arzu edilmesi, Türkiye'nin askeri müdahalesine mahal vermemek için uygulanmış bir taarruz şekli olmuştur. O halde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Adası'na bir askeri harekât yapma olasılığı, Kıbrıslı Rumlara bir korku ve tehdit, Kıbrıslı Türklere ise özvarlığın idamesi fırsatını vermiştir. Bu tarihi vakıanın aksinin tasavvuru mümkün olsa idi, herhalde Kıbrıslı Türkler, kendi planları çerçevesinde Ada'daki Türk varlığına 75 dakikada son vermiş olurlardı.⁷¹⁷ Tarihi olaylara kaynaklık eden bilgi ve belgeler, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'ın, Türkiye'den duymuş oldukları korku ve kaygıdan dolayı, Kıbrıslı Türkleri biranda yok etme teşebbüsünden ziyade, zamana yaymak suretiyle ortadan kaldırmayı planladıklarını ortaya koymaktadır.

⁷¹⁵ Borowiec, **a.g.e.**, s. 70.

⁷¹⁶ 1963 sonrası bu devlet bir Rum Devleti'ne dönüşmüştür.

⁷¹⁷ Druşotis, **a.g.e.**, s. 260.

D. TOPLU KATLIAMLAR

1. Atlılar (Aloa)

Kıbrıslı Türklerin yıllardır çekmekte olduğu eziyete son vermek amacıyla gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında, Kıbrıs Rum Muhafız Ordusu savunmasız ve silahsız Kıbrıslı Türklere karşı katliamlar yapmaya başlamıştı. Uluslar arası savaş kurallarına aykırı olarak girişilen bu savaş dışı eylemlere, maalesef Uluslararası camia sessiz kalmakla yetinmiştir. Öyle ki, Kıbrıs konusunda çok sayıda yabancı dilde yazılmış literatür olmasına rağmen, bunlar içinde Kıbrıslı Türklere karşı yapılan katliamları konu edinenler bir elin parmaklarından daha azdır.

14 Ağustos 1974 tarihinde Rum askerleri, Magosa'nın kuzeybatısında Magosa-Lefkoşa karayolunun ve bugünkü Dört Yol köyünün kuzeydoğusunda yer alan yirmi haneli bir Türk köyü olan Atlılar (Aloa) köyüne baskın yapmışlar ve köyde ellerine geçirmiş oldukları genç, yaşlı ve kadın demeden herkesi köyün dışına götürmüşler ve orada hepsini kurşuna dizerek katletmişlerdi.⁷¹⁸ Katledilen 57 Türk, 20 metre uzunluğunda ve 10 metre genişliğinde buldozerlerle açılan çukura gömülmüşlerdi.⁷¹⁹ Köydeki katliamdan sadece üç kişi kurtulabilmişti.⁷²⁰ Elleri arkaya bağlanmak suretiyle kurşunu dizilmiş zavallı köylüler, erkeklerinin daha evvel tutsak alınarak Magosa'ya götürülmesinden dolayı savunmasız bir şekilde can vermişlerdi. Ayrıca dönemin tanıklarından derlenmiş bilgilerden oluşturulmuş kaynaklardan, genç kadınların öldürülmeden önce tecavüze uğramış olduklarını öğrenmekteyiz.

⁷¹⁸ Milliyet Gazetesi, 21 Ağustos 1974.

⁷¹⁹ Milliyet Gazetesi, 21 Ağustos 1974.

⁷²⁰ Oberling, **a.g.e.**, s. 149.

2. Muratağa ve Sandallar (Maratha, Sandallaris)

Atlılar köyü ile aynı yol güzergahında bulunan komşu Türk köylerinden Sandallar ve Muratağa sakinleri de benzer vahşete kurban gitmişlerdi. Atlılar köyünden hemen sonra Sandallar ve ardından da Muratağa gelmektedir. Atlılar'ın ardından, Rum birliklerinin doğrudan buraya geçtiği anlaşılmaktadır. Rum birlikleri, önce Sandallar'da yaşayan Türkleri, sonra da Muratağa'dakileri toplayıp yaşlı, genç, çocuk demeden herkesi önce bağlamışlar sonra da kurşuna dizmişlerdi. 14 Ağustos 1974'de bu kişiler, savaş kayıpları arasında sayılmışlar ve esir alındıkları düşünülmüştü. Ancak bu insanların bir katliama maruz kaldıkları, bir çobanın toprak üzerinde bir el görmesi sonucunda 1 Eylül 1974 tarihinde toplu mezarlarının bulunmasıyla ortaya çıkmıştı. Katliamda 88 sivil Türk öldürülmüştü.⁷²¹ Toplu mezardan çıkarılan cesetler arasında, 15 günlük bebekten yürüyemeyecek kadar yaşlı olan Türklerin de bulunduğu görülmüştür.⁷²²

Muratağa ve Sandallar köyleri arasındaki bir çöplüğe topluca gömülen ve üzerleri toprakla kapatılan toplu mezardaki çalışmalar yerli ve yabancı basın önünde gerçekleştirilmiştir. Cesetlerin çıkarıldığı esnada olay yerinde olan Milliyet Gazetesi muhabiri, cesetlerin tanınamayacak bir vaziyette olduğunu ve birçoğunun ellerinin ve ayaklarının bağlı olduğuna şahit olmuştur.⁷²³ Çoğunun geride yakını kalmamıştır, yakını kalanlar da cesetleri elbiselerinden teşhis etmişlerdir. Yunan Başbakanı Karamanlis, bu vahşetin Yunan radyo ve televizyonlarında yer almasını yasaklamıştır. Diğer taraftan Kıbrıs Rum Yönetimi, vahşetin uluslar arası ilişkilerde Rumların

⁷²¹ Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1974.

⁷²² Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1974.

⁷²³ Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1974.

aleyhine bir malzeme olsun diye, Kıbrıslı Türkler tarafından yapıldığını iddia etmişlerdi. Garip olanı ise, bugün KKTC’de yaşayan gençlerinin belli bir kısmının bu asılsız Rum iddiasına inanmasıdır. Oysa, olayın canlı tanığı Muratağa köyünün imamı ve emekli öğretmen Hasan Murat: “... hiç kıpırdayamadık saklandığımız yerlerden... üç gün ses etmeden kaldık...dışarıda köpek gezse tavuk eşelense, eyvah! Geldiler buldular bizi diye korkup kaldık...Allah günahsa affetsin...köylülerimin ölüme götürülüşlerini gördüm...fakat yerimden çıkıp bir şey yapamadım...”⁷²⁴ diyerek, yaşadıklarını Milliyet muhbirine bu şekilde anlatmıştır.

3. Taşkent (Tochni, Dohni), Terazi (Zyyi) ve Tatlısu (Mari)

Kıbrıs’ın kuzeyindeki Rum askeri birlikleri Atlılar, Muratağa ve Sandallar katliamlarını yaparken, Ada’nın güneyindeki Rum askeri birlikleri de boş durmamış ve kuzeydekilere nazaran daha savunmasız olan Türk köylerine saldırarak, kimilerini öldürmüş kimilerini de esir almıştır.

Kıbrıs’ın güneyinde, Larnaka kent sınırları içinde, Larnaka-Limasol anayolu üzerinde, neredeyse bu iki şehrin tam ortasında bulunan Taşkent eski adıyla Dohni’li Türkler de, Türk ve Müslüman olmanın bedelini canlarıyla ödemişlerdir. 14 Ağustos sabahı, yörenin (Taşkent, Tatlısu ve Terazi) bütün erkekleri Rum askerleri tarafından esir alınmıştır. Türk esirler, ertesi gün otobüslerle Limasol esir kampına götürülmek üzere yola çıkarılmıştır. Otobüslerde toplam 89 Türk vardır ve bunlardan biri de 19 yaşındaki Suat Hüseyin Kafadar’dır. Limasol esir kampına diye yola çıkan otobüsler, rotalarını boş bir araziye yöneltmişler ve 89 kişi burada kurşuna dizilmiştir.⁷²⁵ Taş-

⁷²⁴ Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1974.

⁷²⁵ Gibbons, **a.g.e.**, s. 393.

kent’de esir toplayanlar arasında bulunan EOKA örgütü üyesi Andreas Dimitriu, Rum Alithia gazetesiyle yaptığı 22 Kasım 2004 tarihli röportajında: “Taşkent'teki Türk erkeklerini topladıklarını, ancak bunların esir değişiminde kullanılacağını, Türk erkeklerin öldürüleceklerini bilmediğini, söz konusu Türk erkeklerin Hirokitia'dan gelen askerler tarafından götürüldüğünü, aynı askerlerin intikam için bazı Türk genç kadınlara da tecavüz ettiğini”⁷²⁶ anlatmıştır.

Katliamın tüm safahatını yaşamış ve katliamdan kurtulan tek kişi olan Suat Hüseyin Kafadar: “*açık bir araziye geldik. Otobüslerden çıkmamız emredildi. Rumlar saatlerimizi ve kimliklerimizi istediler. Verdik. Sigara içebileceğimizi söylediler. Aniden hiçbir uyarıda bulunmadan üzerimize otomatik silahlarla ateş açtılar, bizi kırıp geçirdiler. İnsan kümelerinin üzerine yığılıp kaldım. Hâlâ kendimdeydim. Rumların, cesetlerin arasında gezindiğini ve ölmeyenlerin kafalarına sıktıklarını gördüm. Kafamın üstü beyin parçalarıyla sıvanmış olduğundan beni ölü zannettiler... Bir Türk köyüne ulaşmak için, gündüzleri saklanmak suretiyle, geceleri yol aldım... Taşkent katliamından kurtulan tek kişi bendim.*”⁷²⁷ sözleriyle katliamı anlatmıştır. Daha sonra kurşuna dizilenler buldozerler aynı çukura gömülmüştür. Andreas Dimitriu röportajında geride kalan genç kadınlara tecavüz edildiğini söylemiştir. Maalesef Kıbrıslı Rumların, Türk kadınlarına tacizde bulunması veya tecavüz etmesi, gündelik hayatın neredeyse bir parçası olmuştu. Kıbrıs tarihinin bu kısmını araştırırken, bu türden olaylara sıkça rastladığımızı belirtmek isteriz.

⁷²⁶ Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 2004.

⁷²⁷ Gibbons, **a.g.e.**, s. 393-394.

“Taşkent katliamı” olarak tarihe geçmiş olan bu vahşet sonucunda 88 Türk, insanlık dışı bir şekilde katledilmişti. Rumlar bu kişileri öldürmeden evvel, kimliklerini almışlar, bu sayede bu insanların teşhislerinin önüne geçmek istemişlerdi.

Kıbrıs'ta Türklere karşı dünya kamuoyu önünde, tıpkı yıllar sonra Bosna'da, Karabağ'da olduğu gibi, birçok katliam yapılmıştı. Yukarıda anlatmaya çalıştıklarımız sadece topluca yapılanlar ve tespit edilenlerden ibarettir. Bunun haricinde bireysel şiddete maruz kalan Kıbrıslı Türklerin sayısı hiçte az değildir. Bir gün köyünden çıkıp da geri dönmeyenlerin, kocasının gözü önünde tecavüze uğrayanların, ailesi önünde diri diri yakılanların dikkate değer bir sayısı vardır. Örneğin 13 Mayıs 1964 tarihinde İngiliz üssü Dikelya'ya çalışmak için Larnaka'dan ayrılan 11 Türk işçisi, otobüsleriyle birlikte kaybolmuş ve bu kişilerin izlerine ulaşılamamıştır. Ancak aradan 43 yıl geçtikten sonra bu 11 kişinin Larnaka'nın Voroklini köyünde öldürülüp, kör bir kuyuya atıldığı tespit edilmiştir.

1958-1974 arası dönemde Kıbrıslı Türklerden 595 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu kişilerin ağırlıklı çoğunluğunu savunmasız siviller oluşturmuştur. Otonom Kayıp Şahıslar Komitesi'ndeki resmi rakamlara göre, kayıp Türklerin sayısı 500'dür. 1964 tarihli BM raporuna göre; 527 Türk evi tamamen kullanım dışı, 2.000 civarında Türk evinin ağır hasar aldığından bahsedilmiştir.⁷²⁸ Kamu ve özel sektörde çalışan yaklaşık 4.000 kişi işini kaybetmiş, aşağı yukarı 25.923 kişi de daha güvenli Türk yerleşim birimlerine göç etmek suretiyle mülteci durumuna düşmüştür. Böylece Kıbrıslı Türkler arasında işsizlik azami oranda artmış, toplam nüfusun yarısından fazlası Kızılay yardımlarıyla hayatını idame ettirmek zorunda kalmıştır. Kıbrıslı Rumlar, Türkleri yola getirmek için her türlü siyasi, sosyal ve iktisadi yaptırımları devreye sokmuştur.

⁷²⁸ Druşotis, a.g.e., s. 120.

E. ÇATIŞMALARIN SOSYAL ARKAPLANI

21 Aralık 1963’de Lefkoşa Tahtakale’de başlayan kanlı hadiseler sonucunda, Lefkoşa’nın güney tarafında meskun Türklerden, saldırıya uğrayanlar ya da güvenlik endişesi içinde olanlar, Türklerin yoğun yaşamış olduğu Lefkoşa’nın kuzey semtlerine göç etmeye başlayınca, ciddi bir barınak sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Lefkoşa’nın kuzeyindeki boş kiralık evlere olan talep artışı nedeniyle, kiralar iki üç misli artmıştı.⁷²⁹ Buna mukabil halkın geliri yaşanan iktisadi sıkıntılardan ötürü yarı yarıya azalmıştı. Rum saldırıları sonucu Kaymaklı ve Hamitköy’den kaçan ve güneyden gelen binlerce kişi, Lefkoşa’nın kuzeyinde Kızılay tarafından kurulan çadırkentte yıllarca yaşamak zorunda kalmıştı.⁷³⁰

Kıbrıslı Türkler Ada’nın en yoksul kesimini oluşturmuşlardı. Çoğunun geçimi tarım ve hayvancılığa dayandığı için, sürekli bir geliri yoktu. Mevcut yerlerinden göç edip başka yerlere yerleşmek ve buralarda yeni bir hayat kurmak neredeyse imkansızdı. Terk ettikleri evler, Rumlar tarafından yakılıp yıkılmıştı. Ada’nın belirli bölgelerinde, etrafı Rum askerlerinin kurmuş olduğu barikatlarla çevrili enklavlarda yaşamak, fakir olan Kıbrıslı Türkleri adeta sefaletle sürüklemişti. Türk bölgeleri Ada sathına küçük adacıklar halinde serpilmişti.⁷³¹ Buralarda ve Lefkoşa çadırkentte, sosyal ve iktisadi hayat tam bir felaketti. Dr. Ayten Berkalp, Lefkoşa çadırkenti şöyle anlatmıştır: “*İnsanların değil ancak hayvanların kalabileceği bir yerdi. Çadırlar toprağın üzerine kurulmuştu, her taraf çamur deryasıydı. Yağmur yağıyordu ve dondurucu bir soğuk vardı. Isınmak için ıslak tahta parçalarını yakmaya çalışan çocuklar gör-*

⁷²⁹ Yaşın, **a.g.e.**, s. 41.

⁷³⁰ Korkmaz Haktanır, **Under The Shadow Of The Embargo**, Ankara, 2001, s. 5; Druşotis, **a.g.e.**, s. 120.

⁷³¹ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 213.

*düm. Çok sayıda hasta vardı. Menenjit vakalarına rastladık. Bu çok ciddi bir durumdu çünkü herkes neredeyse üst üste yaşıyordu ve bu da hastalığın yayılma riskini artırıyordu.*⁷³²

Çadırlarda yaşamak zorunda kalan göçmenler kıtlık, ısınma, sağlık ve barınma gibi hayatın asgari ihtiyaçlarını karşılamada büyük bir güçlük çelmişlerdi. Saman torbaları çadırlarda yatak olarak kullanılmıştı ve Türkiye'nin yapmış olduğu gıda yardımları sayesinde insanlar hayatta tutunmaya çalışmışlardı.⁷³³ Kış şartları çok ağır geçiyordu. İnsanlar yakacak temin etmekte zorlanıyor, dışarıda yaktıkları odun kömürlerini demir kovalarla çadıra getirmek suretiyle ısınmaya çalışıyorlardı. Bu insanların tuvalet ve banyo ihtiyaçları zaten başlı başına bir sorundu. İnsanlara karne usulü ile yardım yapılıyordu. Besledikleri nüfus ölçüsünde belirli bir gıda yardımı alıyorlardı. Bez çadırlar arasında insanlar yırtık pırtık kıyafetleriyle, ellerinde demir tabaklarla yemek kuyruğunda, yanlarında yağmur sularıyla oynayan çocuklar çadırkent sakinlerinin günlük yaşamlarından sadece bir gündü.

Türk köyleri veya birkaç köyden mürekkep Türk bölgelerinin büyük bir kısmı Rum bölgelerinin aralarına sıkışmış küçük fakat bağımsız birimler halindeydiler.⁷³⁴ Bu yerleşim birimlerinin girişlerinde Türk mücahitler tarafından kurulmuş barikatlar vardı. Köye ve bölgeye girişler sadece buradan sağlanıyordu. Fakat buralara ulaşabilmek için Rumlar tarafından kurulmuş barikatlardan geçmek şarttı. Anayollar üzerinde kurulmuş bu barikatlar Türklere birçok zorluklar çıkarıyordu. Rum polisleri, Türklere ait otobüs, kamyon ve motosikletleri durduruyor, gidecekleri yerleri, niçin

⁷³² Gibbons, **a.g.e.**, s. 239.

⁷³³ Baran, **a.g.e.**, s. 423.

⁷³⁴ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 213.

gittiklerini, kimliklerini soruyor⁷³⁵, araçlar tepeden tırnağa aranıyor ve insanlara açık bir şekilde eziyet ediliyordu. Rum polisi tarafından verilen izin belgeleri olmadan, bu barikatlardan geçmek mümkün değildi. Bu eziyetli geçişler sırasında, Kıbrıslı Türkler tahrik ediliyor, dövülüyor, eşyaları aranıyor, yiyecekleri yerlere dökülüyor, et, süt ve yumurtalar yerlere atılıyordu.⁷³⁶ 1963 olaylarının hemen akabinde Hükümet tarafından, askeri amaçla kullanılabilir bahanesiyle 25 maddelik araç ve gerecin, Türk bölgelerine girişi ve Türklere yardım, bağış veya satış adı altında verilmesi yasaklanmıştı. Bu 25 maddelik listede yok yoktu. İnşaat malzemeleri, çimento, kereste, otomobil yedek parçaları, akü, araba lastiği, elektrik malzemeleri ve petrol bu listenin önde gelenleri idi.⁷³⁷ Bu liste 1965'lerin başında 37 parçaya çıkarıldı ve telefon, çorap, yağmurluk, kömür, kum, çakıl ve ayakkabı bağcıği gibi materyaller de listeye eklendi.⁷³⁸ Kıbrıslı Türkler, barikatlara geldiğinde bu yasak maddeler yüzünden didik aranılıyordu. Geçiş noktalarında bu aramalar bazen bir günü alabiliyordu. Bu "geçiş geciktirme ve engelleme" talimatı İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından yasadışı olarak verilmişti⁷³⁹ ve bu yüzden Türkler, bile bile bu geçişlerde bekletiliyordu.

Barikat ve geçişlerde Kıbrıslı Türk kadınlarına, insan onuruna yakışmayan hareketlerde bulunuyor, kadınlar tacize maruz kalıyordu. Kadınlar üst araması bahanesiyle yol ortasında yarı çıplak soyuluyorlardı.⁷⁴⁰ Kimi kadınlar bu geçişler esnasında

⁷³⁵ Havva Tekin, **Yeşil Ada'nın Çocukları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s. 40.

⁷³⁶ Gibbons, **a.g.e.**, s. 240.

⁷³⁷ Haktanır, **a.g.e.**, s. 39; Druşotis, **a.g.e.**, s. 123.

⁷³⁸ Haktanır, **a.g.e.**, s. 39.

⁷³⁹ Druşotis, **a.g.e.**, s. 123.

⁷⁴⁰ Sultan, **Kurşun Sesi Duymadan Yaşamak**, 2.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 138-139.

kaçırılıp, tecavüze uğruyorlardı.⁷⁴¹ Tüm bu uygulamalar BM Barış Gücü bilgisinde yapılıyordu ve kimse buna bir ses çıkarmıyordu.

Türk köyleri veya bölgelerine Kızılay tarafından gönderilen yardımlar, Barış Gücü aracılığıyla ulaştırılabiliyordu. Rum yetkililer, gelen tüm Kızılay yardımlarını didik didik etmeden Magosa Limanı'ndan geçirmiyorlar, her şeyin halka ulaştırılmasına müsaade etmiyorlardı.⁷⁴² Kaçak silah arama bahanesiyle kasaları kırarak açıyor ve içindekileri iskeleye saçıyorlar, sonunda yiyeceklerin kamyonlara yüklenmesine müsaade ettiklerinde, malzemenin yarısı çalınmış veya tahrip edilmiş oluyordu.⁷⁴³ Yardımların çoğu da Kıbrıslı Türklere ulaştırılamıyordu.⁷⁴⁴ Rum polisinin bu ablukası Türk bölgelerine ulaştırılmak istenen malzeme ve erzak teminini zorlaştırıyor, her şey özellikle de inşaat malzemeleri, Rumlar tarafından stratejik malzeme olarak kabul ediliyor ve yollarda kurulan barikatlarda bu tür malzemeye el konuluyordu.⁷⁴⁵ Elektrik, su, telefon, petrol ve posta hizmetleri, Hükümet tarafından bilinçli olarak Türk yerleşim birimlerine götürülüyordu.⁷⁴⁶ Köy hudutları dışında yer alan içme suyu çeşmesine Rumlar tarafından bubi tuzakları konuyor⁷⁴⁷, yine su kuyuları tahrip ediliyordu.⁷⁴⁸ O dönemleri yaşamış bir Kıbrıslı Türk özetle şöyle diyor: "...*sadece*

⁷⁴¹ Harry Blackley, **Kıbrıs'ta Aşk ve Ölüm**, 2. baskı, Çev: Şirin Okyavuz Yener, April Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 326.

⁷⁴² Blackley, **a.g.e.**, s. 322.

⁷⁴³ Gibbons, **a.g.e.**, s. 294.

⁷⁴⁴ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁴⁵ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁴⁶ Haktanır, **a.g.e.**, s. 5; Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁴⁷ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 213.

⁷⁴⁸ Gibbons, **a.g.e.**, s. 245.

iki galon benzin için kuyruklarda bekler dururduk. Birçok üründe ambargo vardı. Tuğla alamazdık, demir alamazdık “askeri kışlalar inşa edersiniz” diye. Üzüm bağlarımızı kükürt alamazdık “bomba yaparsınız” diye. Göçmendik ve başımızı sokacak bir ev yapamazdık.”⁷⁴⁹

1963 yılından sonra Kıbrıslı Türkler hem devletsiz hem de vatansız kalmışlardı. Rum zulmü yüzünden 103 köy, Kıbrıslı Türkler tarafından terk edilmişti. İnsanlar, göçe hazırlıksız yakalandılar. Bu yüzden yanlarına zaruri malzemelerin haricinde bir şey alamadılar. Çünkü bu insanlar geri döneceklerini düşünmüşlerdi. Bu insanlar köylerinden göç ettikten sonra, Rumlar önce bu insanlardan arta kalanları yağmaladılar, ardından ateşe verdiler. Bu göç sürecini yaşamış olan bir Kıbrıslı Türk konuşmamız sırasında *“neyimiz var neyimiz yok, hepsini Rum’a bıraktık. Can derdine düştük. Kim arar malı.”* demişti.

Türkiye, Kıbrıs Hükümeti’nde görevli ancak 1963 sonrasında bu görevinden uzaklaştırılmış Türk memurlara ve polislere makamları ne olursa olsun, Cumhurbaşkanı Muavini’nden hizmetlisine kadar aylık otuz Kıbrıs Lirası maaş veriyordu.⁷⁵⁰ Rütbesi ne olursa olsun tüm mücahitlere aylık on Kıbrıs Lirası maaş veriliyordu.⁷⁵¹ Türkiye’den ödenen bu maaşlar, 1963 öncesi alınan maaşların üçte birine tekabül ediyordu. Ayrıca çalışan kesimin ve bunların ailelerinin tüm sosyal olanakları ellerinden alınmıştı. Ekonomik ve sosyal refah kaybı üzerine bir de 1963 yılından itibaren uygulanan ekonomik ambargo binince, Kıbrıslı Türkler kaçınılmaz bir şekilde sefaletle sürüklendiler. 1961 yılında Kıbrıslı Türklerin refah seviyesi, Kıbrıslı Rum-

⁷⁴⁹ Papadakis, **a.g.e.**, s. 106.

⁷⁵⁰ Gibbons, **a.g.e.**, s. 295.

⁷⁵¹ Gibbons, **a.g.e.**, s. 295.

lardan %20 daha düşükken, bu oran 1973'te %50'ye ulaşmıştı.⁷⁵² Her türlü inşaat malzemesinin Türk köy ve bölgelerinde kullanımının yasak edilmesi, insanların barınak ihtiyaçlarının giderilmesinin önünü tıkıyordu. Bu durum Kıbrıslı Türkler arasında ekonomik faaliyetlerin durmasına ve nihayetinde ekonomik bir daralmaya yol açıyordu. Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs Hükümeti tarafından fiili olarak belirli enklavlara hapsedilmişlerdi. Dahası Kıbrıslı bir Rum'un, ne surette olursa olsun, bir Türk'e mal satması diye bir şey söz konusu değildi.⁷⁵³ İki toplum arasında duran ticari ilişkiler, enklavlarda hapsedilen Türklerin kendi içinde yapılabilecek ticari faaliyete, Rumlar tarafından çeşitli kısıtlamalar ve engeller getirilmesi, Kıbrıslı Türklerin daha çetin iktisadi bir sınav vermesine yol açıyordu. Türk bölgesinde petrol namına bir şey yoktu. Ekonomik ambargodan dolayı, aracı olan bir Kıbrıslı Türkün ancak ve ancak bir galon yakıt alma hakkı vardı.⁷⁵⁴ Rum polisleri, kontrol esnasında Türk araçlarının yakıt depolarında haddinden fazla (1 galon, yaklaşık 4.5 litre) bir yakıt tespit ettiklerinde bu fazlalığı alıyorlardı. Böyle bir ekonomik baskı altında Kıbrıslı Türklerin ekonomik refah seviyelerini veya milli ekonomideki paylarını hesaplamak kuşkusuz iktisadi mantıkla bağdaşmazdı.

Birleşmiş Milletler verilerine göre, 1963 olaylarından sonra 25.923 Kıbrıslı Türk göçmen durumuna düşmüştü. BM raporlarına göre; 1965 yılında 222 aile çadırda, 5 aile mağarada, 101 aile dükkanda, 78 aile depo ve çamaşırlıkta, 147 aile ambar ve garajda, 134 aile okullarda, 8 aile camilerde, 37 aile handa, 154 aile barakada, 1 aile hamamda, 155 aile ahır ve samanlıkta, 563 aile harap ve gayri sıhhi evlerde ya-

⁷⁵² Morag, **a.g.m.**, s. 611.

⁷⁵³ Papadakis, **a.g.e.**, s. 104.

⁷⁵⁴ Gibbons, **a.g.e.**, s. 298.

şamaktaydı.⁷⁵⁵ Bu insanlar, sıhhi ve insani olmayan şartlar altında yaşamaya mahkum edilmişti. Dahası bu insanlara Türkiye dışında el uzatan ve yardım eden herhangi bir kurum ya da kuruluş yoktu. Kendi evlerine dönme şansları olmayan bu insanlar, onbir yıl boyunca göçmen kamplarında yaşamak zorunda kaldılar. Bu insanların birçoğu tarım ve hayvancılık geçimlerini sağlıyorlardı. Göçmen durumuna düşünce, tarlalarını, bağ ve bahçelerini ekip biçememişlerdi. Birçoğu ileriki yıllarda elde etmeyi umduğu mahsüle güvenerek, tarım kredisi kullanmıştı. Şimdi hiçbir geliri olmadan bu kredinin taksidini ödemek zorunda kalmışlar, ödeyemeyenlerin bağ ve bahçelerine el konulmuştu. Diğer taraftan Kıbrıs Tapu Müdürlüğü, Rumların idaresinde olduğu için, hali vakti yerinde olan Kıbrıslı Türklere gayrimenkul satışı yapmıyordu. Örneğin İngiltere’de yaşayan ve Kıbrıs tabiiyetinde olan bir Türk, yine Kıbrıs tabiiyetinde olan bir Ermeni’den parasını peşin vermek suretiyle satın almış olduğu bir malı tapuda kendi adına tescil ettirememişti.⁷⁵⁶ Zira, Kıbrıs Rum Yönetimi, tapu dairesine göndermiş olduğu bir tamimle, Kıbrıslı Türklere mal satış işlemini yasaklamıştı.

Kıbrıslı bir Rum’un, toprağını ya da başka bir malını Kıbrıslı bir Türk’e satması yasaktı. Bunun aksine, Kıbrıslı Türklerden toprak ya da emlak alınması teşvik edilmişti. Bu amaçla Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıslı Türklerden emlak alanlara destek olmak amacıyla bir fon kurmuştu. Özellikle Amerika’da yaşayan zengin Yunanlıların göndermiş olduğu paralardan kurulan bu fondan, Kıbrıslı Türk malı satın almak isteyen her Rum, çok düşük faizlerle dilediği kadar kredi alabiliyordu.⁷⁵⁷ Her ne ka-

⁷⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1965.

⁷⁵⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1968.

⁷⁵⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1968.

dar Kıbrıs Türk Yönetimi, Rumlara mal satmayı yasaklamış ve satanlara da hapis veya para cezası vermeyi öngörmüş olsa da tapu dairesinin Rumların elinde olmasından dolayı bu yasaklama gizlice yapılan satışlarla deliniyordu.

Kıbrıslı Türkler 1963 yılından itibaren devlet terörüne maruz kalmış, bu tarihten evvel Ada'nın üçte birlik kısmında varlıklarını sürdürme gelmiş ancak bu tarihten sonra yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmışlar ve nihayetinde 1974 yılına gelindiğinde Ada'nın sadece %3'lük kısmına sıkıştırılmış bölgelerde yaşamaya mecbur bırakılmışlardı. Rumlar tarafından hapsedilmiş enklavlarda yaşayan bu insanların elektrikleri, suları, telefonları, posta hizmetleri yoktu. Bu insanların birbirleriyle irtibatları, seyahat özgürlükleri yoktu. Çadırlarda, mağaralarda, ahırlarda yaşamak zorunda kalan bu insanlar 11 yıl boyunca hiçbir ekonomik ve sosyal olanaktan istifade edemediler. Binlercesi, bağını bahçesini, tarlasını satıp, İngiltere, Kanada ve Avustralya'ya göç etmek zorunda kaldı. TMT'den korkularına Rumca, EOKA'dan korkularına Türkçe konuşamadılar. Zira TMT'nin talimatnamesi gereği Türklerin Rumca konuşması yasaktı. Fakat, çarşı pazarda Türk olduklarının EOKA tarafından fark edilmemesi için Rumca konuşmak zorunda kaldılar.

Ekonomik ambargolardan dolayı Kıbrıslı Türkler, kıtlığa, yokluğa ve sefaletle mahkum edildiler. 16 Ağustos 1964 tarihli BM raporuna göre, enklavlarda yaşayan Türklerin yeterli miktarda gıda maddesi yoktu. Gazyağı, süt, tuz gibi malzemeler yok denecek kadar azdı. Yine enklavlarda sağlık koşulları yetersizdi ve her geçen gün daha da kötüleşmekteydi.

Kıbrıslı Türkler 11 yıl boyunca bu kadar zor şartlar altında yaşamaya mecbur bırakılmıştır. O dönemi yaşayan kimselerle görüştüğümüzde içlerinden birisi: *“Bugünkü şartlarda ne var. O günlere nazaran bugünler cennet.”* derken, bir diğeri:

“Bak oğlum, öyle günler yaşadık ki, ekmek yok, tabuta çakacak çivin yok, evin damı akar çimenton yok, ölin olur namazını kaldıracak hocan yok.” ifadeleriyle dönemin zorluklarını, çekilen sıkıntıları özetle bize aktarmıştır. Cemaliye teyze ise: *“Ocak yok, kap kacak yok, olsa ne olur pişirecek bir şey de yok. Bebeği emzireceğiz, kurşunların korkusundan, gıdasızlıktan sütümüz gelmez. Çocuk bilmez, ağlar. Bereket versin de davardan sağardık.”* sözleriyle, madalyonun öteki yüzünde yaşanan sorunları anlamamız için bize farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Sonuç olarak Kıbrıslı Türkler yüzyıllarca beraberce, yan yana yaşamış oldukları Rum komşularının sadakatsizliği karşısında hem iktisadi hem de toplumsal bir sıkıntı içerisine düşmüşlerdi. Kıbrıslı Türkler, Osmanlı idaresi boyunca Kıbrıslı Rumlara göstermiş oldukları toplumsal hoşgörünün karşılığını bu sıkıntılara maruz bırakılmak suretiyle almışlardır.

SONUÇ

Kıbrıs Adası, coğrafi konumu, verimli toprakları ve sahip olduğu doğal güzellikleri ile tarih boyunca insanların dikkatini çekmiş, çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş ve tarih öncesi dönemlerden itibaren günümüze kadar, sürekli bir yerleşim bölgesi olmuştur.

Kıbrıs'ın ilk insanların kimler olduğu sorusu günümüzde halen bilimsel bir kesinlik kazanmamasına rağmen, arkeolojik çalışmaların Kıbrıs'ta aynı döneme ait birden fazla kültürün izlerini ortaya çıkarması, Ada'da aynı tarihi dönem içinde farklı kültürel özelliklere sahip insan topluluklarının yaşamış olduğu bilgisini vermektedir. M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda Kıbrıs'ta aynı tarihi zaman diliminde birbirinden farklı onbir küçük krallığın bulunmuş olması ve bu krallıkların yerel kültürden ziyade bölgesel kültürel özelliklere sahip oluşu, Kıbrıs Adası'nı kuşatan coğrafyalarda yaşayan insanların gelip buraya yerleştiklerini göstermektedir. Herodot da Ada'nın verimli topraklarından dolayı farklı kültürlerle sahip insanların Kıbrıs'a gelip yerleştiğini söylemiştir. Bu nedenle Kıbrıs Adası'nın nüfusu, daha çok dışarıdan gelen göçlerle oluşmuştur. Ada'nın tarih boyunca sürekli bir göç alışverişine konu olması, Ada'da homojen bir nüfusun ve otokton bir kültürün oluşmasını engellemiştir.

Kıbrıs'ta çağlar boyunca var olan çoklu kültür, Büyük İskender'in fetihleri sonucunda Helenist kültürle iç içe geçmeye başlamıştır. M.Ö. 323'te Büyük İskender'in varislerinden Ptolemy'ler tarafından idare edilmeye başlayan Kıbrıs, bu dönemde baştan başa Helenist kültürün etkisi altına girmiştir. Roma dönemine gelindiğinde (M.Ö. 52) ise Kıbrıs artık Helenist kültürün tüm özelliklerini hazmetmiş, sahip olduğu Pers, Fenike, Mısır ve Anadolu gibi diğer kültürel özelliklerini Helenist kültürün içinde eritmiş, dini motiflerini ve ritüellerini Helenist kültürünkilere dönüştür-

müştür. O nedenle diyebiliriz ki, Kıbrıs'ta Roma idaresinin başlangıcında, Ada'da Helen kültürünün tesirinde kalmış pagan bir insan topluluğu bulunmaktadır.

Bilindiği gibi Hıristiyanlığın ortaya çıkışı Roma devri olayları arasında yer almaktadır. M.S. 46 yılında Kıbrıs Aziz Barnabas vasıtasıyla Hıristiyanlıkla tanışmış ve kısa zaman sonra da Kıbrıs'ın Romalı idarecisi Hıristiyan olmuştur. Roma dönemi ile Ada'da başlayan Hıristiyanlık, Bizans devrinde zirveye ulaşmış ve bu dönemler boyunca Kıbrıs Hıristiyanlaşma sürecini tamamlamıştır. Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta yayılmasının kurumsal sonucu olarak Kıbrıs Kilisesi'nin toplumsal etkisi giderek genişlemiştir. Kıbrıs Kilisesi Ada'da idari örgütlenmesini piskoposluk bölgeleri üzerinden yaparken, piskoposlara bol bol yetki vermiştir. Bu örgütlenmenin bir sonucu olarak zamanla sivil yönetim ile kilise idaresi iç içe geçmiştir. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu çöktüğünde piskoposlar, köylüler ile kentlileri belli bir kimlikle, daha çok bir Hıristiyan şehri andıran bir kent halkı halinde bir araya getiren papazlıklara ek olarak, siyasal liderliği de üstlenecek bir şekilde konumlandılar. 11. yüzyılda Kıbrıs Kilisesi, Ada'da sivil idarenin ikinci büyük gücü konumuna kadar yükselmiştir ve dini işlerden ziyade, vergi toplama gibi kamunun sivil sahasına giren görevlerde Bizans Valisi kadar aktif bir rol oynamaya başlamıştır.

Kıbrıs Kilisesi'nin siyasi ve ekonomik olarak, giderek daha nüfuzlu bir hale gelmesi, onun toplumsal hayatta daha etkin bir rol oynaması sonucunu doğurmuştur. Böylece Kıbrıs Kilisesi'nin temsilcileri, toplumun doğal önderleri konumuna yükselmişlerdir. Her ne kadar Kilise temsilcilerinin bu konumu Franklar ve Venedikler devrinde (1191-1571) sekteye uğramış olsa da, bu dönemde yaşanan Katolik-Ortodoks üstünlük mücadelesinin Ortodokslar aleyhine dramatik bir şekilde sonuç-

lanması, Kıbrıs Kilise Tarihi'nde yeni efsanelerin, azizlerin, kahramanların ve şehitlerin doğmasına yol açması nedeniyle, Kilisenin manevi gücünü artırmıştır.

Kıbrıs Hıristiyanları, Bizans idaresinde olmalarından dolayı Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine dahil olmuşlardır. Bunun bedelini, 1191 yılında başlayan ve 1571 yılında sona eren Katolik Latin idaresi altında ödemişlerdir. Piskoposlukları ve Başpiskoposlukları lağvedilmiş, Katolik öğretilerine direnen keşişler halkın gözü önünde diri diri yakılmış, Ortodoks Hıristiyanlar, kurtuluşu intiharda bulacak kadar canlarından bezgin bir hale getirilmiş ve halk bu eziyete son vermesi için Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermeye başlamıştır. Bizans idaresi boyunca Kıbrıs Ada'sı baştan başa Hıristiyanlaştırılmış, Yunanca hâkim bir dil konumuna getirilmiştir. Özellikle Yunanca'nın yaygınlık kazanmasında hem İncil'in Yunanca olması hem de kilise ayinlerinin bu dille yapılmış olması etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs'ı fethettiğinde Ada'da Yunanca konuşan Ortodoks Hıristiyan bir insan topluluğu vardır. Osmanlı Devleti, Katolikler devrinde lağvedilmiş olan tüm dini kurumların yeniden örgütlenmesine destek vermiştir. Kıbrıs Kilisesi'ne, Bizans devrinde sahip olduğu ayrıcalıkları yeniden sağlamış ve 18. yüzyılın ortalarında Kıbrıs Kilisesi temsilcilerine "Milletbaşı, Etnark" ünvanı vererek, Kilise temsilcilerinin siyasi önderliklerinin yolunu açmıştır. Öyle ki, 18. ve 19. yüzyıllarda Kıbrıs'ı ziyaret eden seyyahlar, Başpiskopos ve piskoposların Ada'da, Vali'den daha nüfuzlu kimseler oldukları yorumunu yapmışlardır. Başpiskopos ve piskoposlar zaman zaman Sadrazamla görüşerek, dilek ve şikayetlerini doğrudan iletmişler hatta bu şikayetler neticesinde Kıbrıs Valisi görevinden alınmıştır.

Bizans döneminin sonunda olduğu gibi, Osmanlı devri sona ererken de Kıbrıs'ta tek örgütlü kurum olarak, "Kilise teşkilatı" kalmıştır. Hem sivil, hem dini, hem

de mali işlerin başında bulunan Kilise teşkilatı, Osmanlı Devleti sonrasında Ada'nın tek büyük örgütsel gücü olarak kalmıştır.

1830 yılında kurulan Modern Yunanistan, Avrupa'dan elde ettiği kuvvetle kendisine yayılmacı, irredentalist bir dış politika benimsemiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Yunanca konuşan Ortodoks Hıristiyanları kendine hedef seçmiş ve bu insanlara büyük Yunanistan için birleşme çağrısı yapmıştır. Yunanistan bu politikayı tatbik ederken, "dış Yunanlar" olarak nitelendirdiği insanların seçkinlerinden ve dini önderlerinden istifade etmiştir. Sonrasında bu bölgelerde açmış olduğu konsolosluklar, kurmuş olduğu okullar ve dernekler yardımıyla bu insanları kültürel olarak Yunanlaştırmaya çalışmıştır. Bu çalışmaların bir ürünü olarak, Kıbrıs gibi Yunanistan'dan çok uzak yerlerde bile yerel düzeyde milliyetçi hareketler türemeye başlamıştır. Yunanistan bu çalışmalarının sonucunu, Kıbrıs'ta kısa zamanda almıştır. Çünkü karşısında, yerel düzeyde Ada coğrafyasının en ücra yerleşim birimlerine kadar örgütlenmesini tamamlamış bir Kilise teşkilatı bulmuştur. Yunan milliyetçiliği, Osmanlı ve sonrasında Türkiye topraklarını hedef aldığı için özünde bir Türk karşıtlığı ya da daha keskin bir ifadeyle Türk düşmanlığı barındırmıştır. Bu nedenle Kıbrıs Kilisesi, köylerde toplanan kilise ayinlerinde bile Yunan milliyetçiliği adı altında Türk düşmanlığını ateşleyen vaazlar vermeye başlamıştır. Diğer taraftan Kıbrıs Kilisesi, okullarda okutulan derslerde aynı türden vaazların bu defa öğretmenler vasıtasıyla gençlere ulaştırılmasını sağlamıştır.

Kilise'nin ve onun güdümündeki okulların çalışmaları neticesinde "Enosis" yani Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması düşüncesi hızlı bir şekilde toplumsal bir fikir olmaya başlamıştır. İngiliz idaresinin başlamasıyla bu toplumsal fikir, toplumsal talebe dönüşmüştür. Gerek Kıbrıs Rum Toplumu temsilcileri, gerekse de Yunanlı yet-

kililer her fırsatta İngiliz idaresinden Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını istemişlerdir. İngilizler ise bu talepleri politik manevralarla atlatmayı başaramamışlardır. Nitekim İngiltere, ne Enosis yolunu kapatmış ne de bu yolu tam olarak açmıştır. Her şeye rağmen Yunanistan, Kıbrıs'ı küçük bir Yunanistan yapmak için tüm kültürel birikimlerini Kıbrıs'a transfer etmiştir. Yunan Devleti, dil devrimiyle kabul ettiği Yunancanın yeni şekli olan "Katharevousa" yı Kıbrıs'a da taşımış ve Kıbrıs okullarında okutulan "dhimotiki" Yunancasını resmen yasaklatmıştır. Zira Kıbrıs ve Yunanistan'da konuşulan Yunanca, birbirlerini anlayamayacak derecede farklı olduğundan, Bu suretle Yunanistan ile Kıbrıs arasında var olan dil farklılığı yok edilmeye çalışılmıştır. Bunda başarılı da olunmuştur. Rum ve Yunan gazeteleri ve dergileri, 1930'lu yıllara gelindiğinde birer Enosis propaganda aracına dönüşmüştür. Kilise, okul, Yunan Konsoloslugu, Panhelenizm dernekleri, bir asır boyunca Kıbrıs Ortodoks Rum Cemaatini, bir Yunan ırkına dönüştürmek için mücadele etmişler ve sonunda 1930'lı yıllara gelindiğinde, Kıbrıs'ta Yunan etnisitesine dayalı bir toplum meydana gelmiştir. 19. yüzyılın başlarına kadar Kıbrıslı Rumlar batılı kaynaklar tarafından "Cypriots" olarak nitelendirilirken, 20. yüzyılın başından itibaren istisnasız bir şekilde "Greek Cypriots" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. 1931 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta Enosis hareketi toplumsal bir eyleme dönüşebilecek derecede kök salmıştır. O yıl Kilise önderliğinde Kıbrıslı Rumların, Enosis'e mani olduğu için İngiliz hükümet binasını ateşe vermeleri bunun en bariz örneğidir.

Kıbrıs'ta Yunan milliyetçiliğinin bir alt kolu olarak gelişen Kıbrıs Rum Milliyetçiliği'nin doğurmuş olduğu Enosis fikri ile Kıbrıslı Türkler arasında ontolojik bir tezatlık var olmuştur. Bunun anlamı; Kıbrıs'ta Enosis fikri güç kazandıkça Kıbrıslı Türklerin Ada'daki varlıklarının ehemmiyetinin, Kıbrıslı Rumların algısında küçül-

müş olmasıdır. Kıbrıs Rum Milliyetçiliği, Kıbrıslı Türkleri siyasi bir varlıktan ziyade, kültürel bir azınlık olarak görmüştür. Dahası Kıbrıs Rum Milliyetçiliği, Kıbrıs üzerindeki egemenlik hakkının mutlak olarak kendisinde var olduğuna inanmıştır. Bu nedenle onlar için egemenlik; bölünemez ve parçalanamaz, yani tektir. Bu söylem ve fikir, 1963 yılında Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Cumhuriyeti'nden dışlanmasının psikolojik altyapısını oluşturmuştur.

Kıbrıslı Hıristiyanlar, Yunan milliyetçiliği sayesinde birer Yunan olurken, bu milliyetçiliğin bir gereği olarak da Türkleri düşman olarak görmeye başlamışlardır. Kıbrıslı Rumlar için Kıbrıslı Türkler, ihtida eden Rumların soyundan gelmektedirler ve bu bağlamda onlar davalarını satan döneke insanlardır. Kıbrıslı Rumların zihninde yer eden bu Türk imajı veya kurgusu, Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet eylemlerinin temelini oluşturmuştur. Kıbrıs'ta Türklere yönelik silahlı eylemlerin başını çeken Albay Grivas Ada'ya Türk avlamaya, "Küçük Asya Felaketinin" intikamını almaya gelmiştir. Her ne kadar Kıbrıslı Rumların Ada'da sömürge idaresine karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş olduğu vurgusu yapılsa da, tarihi bilgi ve belgeler bu mücadelenin amacının bariz bir şekilde Enosis olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim 1960'lı yıllarda Kıbrıslı Rumlar için Enosis bir inanç halini almış olup, aksini düşünmek veya iddia etmek, dinden çıkmak ya da Yunanlılığı inkar etmekle eş tutulmuştur. Enosis başarısızlığa uğrayınca Rumlar, içlerindeki etnik önyargıların aşırı milliyetçi demagoglar tarafından yeniden kıvılcımlandırılmasıyla Türklere karşı harekete geçmişlerdir.

Kıbrıslı Rumlar ve Türkler tarih boyunca yan yana yaşamalarına ve birçok sahada aynı platformlarda yer almalarına rağmen, zaman geldiğinde yağ ve su gibi kolayca ayrılabilmişlerdir. Ne Osmanlı ne de İngiliz idaresi Kıbrıs'ta yurttaşlığa dayalı

bir yönetim biçimi oluşturmamıştır. Her iki toplum da kendisini Kıbrıs'a ait olarak görmemiş ve bu nedenle de Kıbrıs, ne Kıbrıslı Türkler ne de Kıbrıslı Rumlar için bir vatan olma özelliğine sahip olamamıştır.

Kıbrıs'ın bir vatan toprağı olarak algılanmaması ve bu duygusal aidiyetin ana-vatanlar aracılığıyla giderilmeye çalışılması, toplumlararası ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Toplumlarda hâkim olan bu görüş, Kıbrıs'ta ortak bir vatan bilincinin oluşmasını engellemiştir. Zira bu görüş, vatan kurgusunda “doğum yerini” değil, “kan bağı” esas almıştır. Kan bağı esasına dayalı vatandaşlık anlayışı, Kıbrıs'ta yaşayan her iki toplumun birbirinden kolayca ayrılmasının yolunu açmıştır. Fakat modernizm öncesi Kıbrıs'ta hüküm süren din merkezli toplumsal yapı, toplumsal ayrışmanın temelini oluşturmuştur. Hatta Bizans devrinden bu yana Kıbrıs Kilisesi'nin Ada'da oynamış olduğu toplumsal rol ile Franklar ve Venedikler döneminde ortaya çıkan içe dönük yarı kapalı bireysel ilişkiler, Kıbrıslı Rumlarda “ötekine” güvenmeyen bir toplum yapısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna karşın Kıbrıslı Türkler, komşuları olan Rumlarla her ne kadar sıcak ilişkiler kurmuş olsalar da, özünde onları “gâvur” olarak nitelenmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Ancak “gâvur” nitelmesi hiçbir zaman düşman kelimesiyle eş tutulmamıştır. Çünkü “gâvur” kelimesi, Kıbrıslı Türklerin zihninde “güvenilmez adam”a denk tutulmuştur. Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türkler tarafından “gâvur” olarak görülmesi, toplumsal ilişkilerde doğal bir sınırın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Kıbrıslı Türkler arasında yaygın olan “domuzdan post, gâvurdan dost olmaz” sözü bu tespiti doğrulamaktadır.

Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasındaki ilişkilerin 1960'lı yıllara kadar her ne kadar sıcak ve ileri düzeyde olduğu söylene de bu ilişkilerin temelinde şüphe ve

güvensizlik var olagelmıştır. Yine toplumlararası ilişkiler koşullu bir güven üzerine inşa edildiği için, bu güven ortamı ortadan kalkmaya başladığı an, her iki toplum kolayca kırık bir vazonun parçaları gibi ikiye ayrılmıştır. Kıbrıs'ta iki toplumu tek bir çatı altında birleştirebilecek ortak bir milli bellek hiç bir zaman yaratılamadığı gibi, Kıbrıs Rum Milliyetçiliği, Kıbrıslı Türkleri sürekli ötekileştirerek ortak yaşam alanlarının her geçen gün daralmasına sebep olmuştur. Tarihsel açıdan her iki toplum Osmanlı Devleti zamanından beri ayrı ayrı örgütlenmiş, ayrı okullarda eğitim almış, ayrı giyinmiş, ayrı mahallelerde yaşamış ve farklı dili konuşmuştur. Her iki toplumun fiziksel farklılıkları İngiliz idaresinde ortadan kalkmaya başlamışsa da, İngiliz Hükümeti Kıbrıs'ta var olan toplumsal farklılıkları sürdürmeyi devam ettirmiştir. İngiliz idaresi, Kıbrıslı Türklerin ve Rumların sosyal hayatlarının, anavatanlarının ekseninde şekillenmesine müsaade ederek, Ada'daki toplumsal farklılıkların perçinleşmesine ve kökleşmesine yol açmıştır. Bunun yanında Kıbrıslı Rum seçkinler ve Kilise temsilcileri, kendi toplumlarını Enosis çemberinde toplayarak, Ada'nın toplumsal olarak iki kutuplu bir hâl olmasına sebep olmuştur. Rumların Enosis hareketine, Kıbrıslı Türkler de kendine çekilme, özüne dönme şeklinde bir cevap verince, toplumsal ilişkiler yavaş yavaş yerini çatışmaya bırakmaya başlamıştır.

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti toplumsal farklılıkları tasdik etmekle kalmamış, aynı zamanda bu farklılıkları yasallaştırmıştır. Kıbrıslı Rumlar ve Türkler tarafından kurulan bu cumhuriyet, ortak bir idareden ziyade herhangi bir milli birlikteliği de ön görmemiştir. Öyle ki Türklük ve Yunanlılık, Kıbrıs Cumhuriyeti'nden daha güçlü mukaddes bağlara sahip olduğundan, Kıbrıs'ta kurulan bu ilk modern ve bağımsız devlet, vatandaşları tarafından başından beri kabul görmemiştir. Diğer bir anlatımla, Kıbrıs Cumhuriyeti, ortak bir bayrak altında Kıbrıslı Türkleri ve Rumları

birleştirmeyi başaramamış ve böylece ortak bir aidiyet duygusu yaratamamıştır. Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğu sırada Makarios: “Antlaşmalar bir devlet yarattı, ulus yaratmadı” sözleriyle durumu özetlemiştir. Bunun nedeni Kıbrıs’ta kurulan bu yeni devletin, halkların isteği doğrultusunda değil de bölgesel çıkarlardan dolayı uluslar arası sistem tarafından empoze edilmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs’ta yaşayan halklar tarafından kurulmamıştır. Biliyoruz ki ne Kıbrıslı Türkler ne de Rumlar 1960 yılına kadar siyasi söylemlerinde, ne bağımsız bir devletten ne de ortak bir idareden bahsetmemişlerdir.

Kıbrıslı Rumların psikolojisinde yer edinmiş mutlak egemenlik anlayışı, Kıbrıs Cumhuriyeti üzerinde kısa zamanda etkisini hissettirmiş ve Ada’da etnisiteye dayalı bir devlet aygıtının doğmasına yol açmıştır. Böylece tarihte ilk kez Kıbrıs’ta, Rumlar iktidar koltuğunu ele geçirmişler ve devletin tüm araçlarını kullanarak Türklere saldırmışlardır. 1963-1974 arası dönemde Kıbrıs’taki tüm kurum ve kuruluşlar tek tek Rumların denetimine girmiş, böylece bu dönemde Rumlar, fiili ve hukuki olarak en üstün güç konumuna yükselmişlerdir. Bu 11 yıllık devrede Kıbrıslı Rumlar fiziki kuvvetle Ada’da istedikleri düzeni kurmaya çalışmışlardır. Kıbrıslı Türklere karşı askeri, hukuki ve iktisadi her türlü silahı kullanmışlar, onları “Enosis’e evet” dedirtmek için elektriklerini, telefonlarını, sularını, posta hizmetlerini kısaca dünyayla bağlantılarını kesmişler, kadınlarına tecavüz etmişler, toplu katliamlar yapmışlardır. 1974 yılına gelindiğinde Türkler Ada’nın ancak % 3’lük bir kısmına sıkıştırılmış bir vaziyette olup, yalnızca Kızılay’ın yardımlarıyla hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir.

1963-1974 arası dönemde Kıbrıslı Türklerin fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne, mülkiyetine, kültürel ve sembolik değerlerine karşı Kıbrıs Rum Devleti tarafından

verilen zarar, Kıbrıslı Türklerin zihnine bir daha silinmemek üzere kazınmış ve bu dönem Kıbrıslı Türklerin hiçbir zaman unutmayacağı, Rumların ise hiçbir zaman hatırlamayacağı bir zaman dilimi olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, 1945-1974 yılları arasında Kıbrıs'ın sosyal tarihini etnik milliyetçilik ekseninde gelişen olaylar şekillendirmiştir. Rumlar, Kilise sayesinde daha örgütlü bir yapıya sahip olmalarından dolayı, etnik milliyetçiliklerinin ana besin maddesi olan Enosis düşüncesini, bir inanç sistemine dönüştürmeyi başaramışlardır. Diğer taraftan modern Yunanistan'ın dış politikada takip ettiği yayılmacı milliyetçi politika sayesinde Kıbrıs Türklerden yaklaşık bir asır önce modern manada ulusçuluk fikriyle tanışmışlardır. Yunan milliyetçiliğinin bir alt dalı olarak ortaya çıkan Kıbrıs Rum Milliyetçiliği; yapısı itibari ile statüko karşıtı, revizyonist bir karaktere sahip olmasından ve ulus için anlam ifade eden simge ve değerlere verdiği önemden dolayı, Ada'da ben ve öteki kavramlarını yaratarak, önce toplumsal ayrışmaya sonra da toplumsal çatışmaya sebep olmuştur. Bu bağlamda Kıbrıs'ın taksimi, Enosis mücadelesinin istenmeyen ama gerçekleşen bir sonucu olmuştur. Kıbrıslı Rumlar, Ada'nın iki toplum arasında taksim edilmesini hiçbir zaman kabul etmemelerine rağmen, farkında olmadan en az Türkler kadar bu amaca hizmet etmişlerdir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da, Ada'da 1958 yılında başlayan iki toplumun ayrışma sürecinin 1974 yılında tamamlanmış olmasıdır. Yani 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirilen "Barış Harekâtı" öncesinde Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki tüm sosyal ve ekonomik ilişkiler kopmuştur. Kaldı ki 1967 yılından itibaren Kıbrıslı Türkler, kendilerine devlet kurmaya yönelik örgütsel girişimlere başlamışlardır. Bunun haricinde Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki sosyal ilişkilerin kopmasını 1974 Barış Harekâtına bağlamak, şüphesiz taraflı bir yorumun ürünü olacaktır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ (Fon Kodlarının Açılımları ve

Açıklamaları “Kaynakların Tanıtımı” kısmında verilmiştir.)

BOA, A.MKT.NZD, 50/296.

BOA, AMK.UM, 539/51.

BOA, C.ADL, 13/833.

BOA, C.ADL, 2218/37.

BOA, C.ADL, 3536/58.

BOA, C.DH, 13963/280.

BOA, C.DH, 9851/198.

BOA, DH.MKT, 1985/11.

BOA, DH.MKT, 2421/41.

BOA, DH.MKT, 44/1117.

BOA, DH.MKT, 61/340.

BOA, HAT, 837/37750-E.

BOA, İ.DH, 931/73765.

BOA, İ.TAL,101/1314/S-043.

BOA, Y.MTV, 119/106.

BOA, Y.MTV, 180/177.

BOA, YA.HUS, 264/136.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİ

BCA, 272..0.0.12.- 50.105..2.

BCA, 30..18.1.1.- 16.77..6.

BCA, 272..0.0.12.- 50.104..2.

BCA, 30..18.1.1.- 12.58..18.

BCA, 30..1.0.0.- 64.398..11.

BCA, 272 00 12.- 43. 63. 8.

GAZETELER

Halkın Sesi Gazetesi

Halkın Sesi Gazetesi, 8 Aralık 1942.

Halkın Sesi Gazetesi, 14 Şubat 1949.

Halkın Sesi Gazetesi, 12 Şubat 1951.

Halkın Sesi Gazetesi, 13 Şubat 1951.

Halkın Sesi Gazetesi, 25 Şubat 1951.

Halkın Sesi Gazetesi, 4 Mayıs 1951.

Halkın Sesi Gazetesi, 5 Mayıs 1951.

Halkın Sesi Gazetesi, 4 Kasım 1956.

Halkın Sesi Gazetesi, 9 Eylül 1958.

Halkın Sesi Gazetesi, 19 Ekim 1958.

Halkın Sesi Gazetesi, 20 Mayıs 1959.

Halkın Sesi Gazetesi, 24 Ekim 1963.

Halkın Sesi Gazetesi, 30 Ekim 1963.

Halkın Sesi Gazetesi, 11 Ocak 1969.

Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1951.

Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1951.

Milliyet Gazetesi, 22 Haziran 1951.

Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1951.

Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1951.

Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1951.

Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1955.

Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1956.

Milliyet Gazetesi, 23 Eylül 1956.

Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1957.

Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1957.

Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1957.

Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1963.

Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1963.

Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1963.

Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1965.

Milliyet Gazetesi, 18 Kasım 1967.

Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1968.

Milliyet Gazetesi, 21 Ağustos 1974.

Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1974.

Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1974.

Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 2004.

Bozkurt Gazetesi

Bozkurt Gazetesi, 2 Eylül 1958.

Bozkurt Gazetesi, 21 Eylül 1958.

The New York Times

The New York Times, 23 Temmuz 1878.

The New York Times, 15 Ocak 1893.

The New York Times, 20 Ağustos 1899.

The New York Times, 6 Kasım 1914.

The New York Times, 1 Ekim 1915.

The New York Times, 22 Ekim 1915.

The New York Times, 25 Ekim 1915.

The New York Times, 27 Ekim 1915.

The Times

The Times, 9 Ocak 1956.

The Times, 26 Mart 1956.

The Times, 19 Mart 1956.

The Times, 27 Nisan 1956.

The Times, 21 Mayıs 1956.

The Times, 29 Nisan 1957.

The Times, 28 Haziran 1957.

The Times, 28 Şubat 1964.

The Times, 1 Mayıs 1964.

The Times, 3 Haziran 1964.

The Times, 10 Haziran 1964.

The Times, 1 Aralık 1967.

The Times, 23 Mart 1970.

The Times, 30 Mart 1970.

TETKİK ESERLER

ADALI, Kutlu, **Dağarcık**, Lefkoşa, 1963.

AKKURT, Aydın, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, İstanbul, Seçil Ofset, 1999.

ALAGÖZ, Cemal Arif, “Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, s. 13-33.

ALASYA, Halil Fikret, “Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, s. 131-135.

ALASYA, Halil Fikret, **Tarih’te Kıbrıs**, Lefkoşa, 1988.

ALATLI, Alev, **Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?**, 9. baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 1999.

ALÇİTEPE, Ali Galip, “Meclis-i Millî’nin Kıbrıs Türk Millî Mücadele Tarihi’ndeki Yeri”, **Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi**, Manisa, 2003, C.1, S. 1, s. 1-5.

ALTAN, Mustafa Haşim, **Kıbrıs’ta Rumlaştırma Hareketleri**, 3. Baskı, KKTC, 2003.

ALTINSAY, Sabâ, **Kritimu, Girit’im Benim**, 4. Baskı, İstanbul, Can Yayınları, 2005.

An Universal History From The Earliest Account Of Time, Vol. VIII, London, 1747.

AN, Ahmet, **Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı**, Girne, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, 2006.

AN, Ahmet, **Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

ANGOLD, Michael, **Church and Society in Byzantium under Comneni 1081-1261**, New York, Cambridge University Press, 1995.

ARBEL, Benjamin, “Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest”, **Otoman Cyprus: a collection of studies on history and culture**, Nicosia, 2008.

- ARBEL, Benjamin, HAMILTON, Bernard, JACOBY, David, **Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean After 1204**, Routledge, 1989.
- ATAKOL, Kenan, **Kıbrıslı Türkler ve Rumlar**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2006.
- ATEŞİN, Hüseyin Mehmet **Kıbrıs'ta İslâmi Kimlik Davası**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1996.
- AUGUSTINOS, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları**, Çev: Devrim Evcı, Ankara, Ayraç Yayınları, 1997.
- BARAN, Sevim, **İki Halkın Hikayesi**, Ankara, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- BECKİNGHAM, Charles Fraser "İslam and Turkish Nationalism in Cyprus", **Die Welt des İslams**, New series, Aralık 1957, S. 5, s. 65-83.
- BEDEVİ, Vergi H., "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, s. 139-149.
- BERATLI, Nazım, " Sömürge Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Ulusçuluğunun Ortaya Çıkışı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, Temmuz 2002, S. 103, s. 50-53.
- BİDDULPH, Robert, "Cyprus", **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, New Monthly Series, Aralık 1889, S. 11, s. 705-719.
- BİKAİ, Patricia Maynor, "Cyprus and the Phoenicians", **The Biblical Archaeologist**, 1989, S. 52, s. 203-209.
- BLACKLEY, Harry, **Kıbrıs'ta Aşk ve Ölüm**, 2. baskı, Çev: Şirin Okyavuz Yener, Ankara, April Yayıncılık, 2006.

- BLOCH, March, **Feodal Toplum**, 4. baskı, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Doğubatı Yayınları, 2005.
- BOROWIEC, Andrew, **Cyprus: A Troubled Island**, USA, Greenwood Publishing, 2000.
- BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1996.
- BROWN, Peter, **Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası**, Çev: Turhan Kaçar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- BRYANT, Rebecca, **Tebaadan Vatandaşa Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik**, Çev: Seyhan Özmenek, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- BUXTON, L. H. Dudley, "The Anthropology of Cyprus", **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, 1920, S. 50, s. 183-235.
- CADELL, T., RICHARDSON J., RICHARDSON, J. M., **The History of Modern Europe**, Vol. I, London, 1837.
- CAHİT, Neriman, **Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü**, Girne, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, 2001.
- CEVDET, Ahmet, **Kıyas-ı Enbiya**, Haz: Mahir İz, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- CHACALLİ, George, **Cyprus under British Rule**, Nicosia (Cyprus), 1902.
- CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev: Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- CLOT, André, **Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı**, Çev: Turhan Ilgaz, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2005.
- COBHAM Claude Deleval, **Excerpta Cypria, Materials For A History Of Cyprus**, Cambridge, 1908.

COPEAUX Etienne, COPEAUX, Claire Mauss, **Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005**,
Çev: Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

COUREAS, Nicholas, **The Latin Church in Cyprus 1195-1312**, Aldershot, 1997.

ÇAKMAK, Zafer, “Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2008, S. 36, s. 201-223.

ÇAKMAK, Zafer, **Kıbrıs’ta İsyân Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyânı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi**, İstanbul, IQ Yayınları, 2009.

ÇEVİKEL, Nuri, **Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750- 1800)**, Gazi Mağusa, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.

ÇİÇEK, Kemal, SAYDAM, Abdullah, **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet**, Trabzon, Derya Kitabevi, 1998.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul, 1955.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **Türklük Meseleleri**, 3. baskı, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2006.

DEMİRAG, Fikret, **Şu Müthiş Savaş Yılları**, 2. baskı, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 1999.

DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler Bildiriler İncelemeler**, İstanbul, Dünya Aktüel Yayınları, 2007.

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Lozan Sonrası Kıbrıs’tan Türkiye’ye Göç (1923-1926)”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul, Temmuz 2003, S. 115, s. 90-93.

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2000, Sayı 25-26, s. 119-134.

DENKTASH, R. R., **The Cyprus Triangle**, London, K. Rustem&Brother, 1988.

DENKTAŞ, Rauf R., **Karkot Deresi**, 6. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

- DİZDAR, M. Kemal, “Kıbrıs Evkafı”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi** (14-19 Nisan 1969), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971.
- DOOB, Leonard W., “Cypriot Patriotism and Nationalism”, **The Journal of Conflict Resolution**, Haziran 1986, S. 30, s. 383-396.
- DRUŞOTİS, Makarios, **Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme**, Çev: Ali Çakıroğlu, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 2008.
- DUCKWORTH, H.T.F., **The Church Of Cyprus**, London, 1900.
- DURRELL, Lawrence, **Kıbrıs’ın Acı Limonları**, Çev: Ülker İnce, İstanbul, Can Yayınları, 2007.
- EDBURY, Peter, **Kingdoms of the Crusaders, From Jerusalem to Cyprus**, Singapore-Sydney, 1999.
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2001.
- ERCİYAS, Osman, **Açıklamalı Kıbrıs Türk Yer Adları Sözlüğü**, Lefkoşa, Ateş Matbaacılık, 2010.
- ERDENTUĞ, Nermin, “Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, s. 113-123.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 2008.
- EREN, Hasan, “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, C. XLVII, S. 384, s. 530-540.
- FARAC, Gregory Abû’l, **Abû’l Farac Tarihi**, Çev: Ömer Rıza Doğrul, C. I. Ankara, TTK Yayınları, 1999.

- FAULDS, Andrew MP., **Excerpta Cypria For Today, a source book on the Cyprus problem**, London, 1988.
- FIRAT, Melek M., “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, 2000, S. 81, s. 23-28.
- FİNLAY, George, **The History Of Greece Under Othoman and Venetian Domination**, London, 1856.
- FULLER, John, **Narrative Of A Tour Through Some Parts Of The Turkish Empire**, London, 1830.
- GALATARIÖTOU, Catia, **The Making of a Saint The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse**, New York, Cambridge University Press, 2004.
- GAZİOĞLU, Ahmet C., **Kıbrıs’ta Türkler**, 2. baskı, Lefkoşa, Cyrep Yayınları, 2000.
- GİBBONS, Harry Scott, **Kıbrıs’ta Soykırım**, 3. baskı, Lefkoşa, Near East Publishing, 2003.
- GUNNİS, Rupert, **Historic Cyprus**, Nicosia, 1973.
- GÜREL, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslar arası Politika**, C. I, Ankara, Kaynak Yayınları, 1984.
- GÜRKAN, Haşmet Muzaffer, **Bir Zamanlar Kıbrıs’ta**, 3. Baskı, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 2006.
- GÜRSOY, Cevat Rüştü “Kıbrıs”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- GÜRSOY, Cevat Rüştü, “Kıbrıs Müşahadeleri”, **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, Temmuz - Aralık 1962, Cilt XX Sayı: 3– 4, s. 161-213.
- GÜTERBOCK, Hans G., “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered”, **Journal of Near Eastern Studies**, 1967, S. 26, s. 73-81.

- HADJIANASTASIS, Marios, "Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypriot Ottoman Elite 1650-1750", **Ottoman Cyprus: a collection of studies on history and culture**, Nicosia, 2008, s. 63-78.
- HADJILYRA, Alexander Michael, **The Armenians of Cyprus**, Nicosia, 1999.
- HAKTANIR, Korkmaz, **Under The Shadow Of The Embargo**, Ankara, 2001.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Politikası", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991, s. 57-63.
- HAMMER, Joseph Von, **Osmanlı Tarihi**, Çev: Mehmet Ata, C.II, İstanbul, MEB Yayınları, 1991.
- HARİS, Jonathan, **Byzantium and the Crusades**, London, 2003.
- HARRİS, William, **Levant**, Çev: Ercan Ertürk, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005.
- HATAY, Mete, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)", **Kıbrıs Yazıları**, Lefkoşa, 2006, S. 3-4, s. 61-68.
- HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, 2. baskı, Çev: Müntekim Ökmen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- HİLL, Sir George, **A History Of Cyprus**, C. I-IV, Cambridge, Cambridge University Press, 1952.
- HİTCHENS, Christopher, **Hostage to history: Cyprus from the Ottomans to Kissinger**, Essex, 1997.
- HİTTİ, Philip Khuri, **History Of The Arabs**, Tenth Edition, America, 1996.
- HOLT, P. M., **Haçlılar Çağı**, Çev: Özden Arıkan, 2. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

- HOURANİ, Guita G., “A Reading in the History of the Maronites of Cyprus From the Eipght Centruy to the Beginnig of British Rule”, **The Journal of Maronite Studies**, 1998, S. 2, s. 1-17.
- HUSSEY, J. M., **The Orthodox Church in the Byzantine Empire**, Newyork, 1986.
- ILGAZ, Hasene, **Kıbrıs Notları**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1949.
- IRKAD, Ulus, “II. Dünya Savaşı’nda Kıbrıslılar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, Ekim 2006, S. 154, s. 24-30.
- İNALCIK, Halil, “Kıbrıs’ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1969.
- İNALCIK, Halil, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, 59-79.
- İSLÂMOĞLU, Mahmut, ÖZNUR, Şevket, “Kıbrıs Rumcasında Türkçe Söz Varlığını İçeren Deyimler”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 2010, S. 2, s. 25-35.
- İSLÂMOĞLU, Mustafa, “Kıbrıs Türk Folkloru”, **Suya Düşen Sancak, Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine İncelemeler**, İstanbul, 2007, s. 244-290.
- JENNİNGS, Ronald C., **Christians an Müslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640**, New York, 1993.
- JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev: Nilüfer Eçeli, C. III, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005.
- KARA, Arif Emre, **Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs’ın Fethi**, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, 1943.

- KAYMAK, Faiz, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü**, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968.
- KENANOĞLU M. Macit, **Osmanlı Millet Sistemi**, 2. baskı, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2007.
- KESER, Ulvi, “Kıbrıs’ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar”, **ÇTTAD**, Bahar 2006, S. V/12, s. 103-128.
- KIZILYÜREK, Niyazi, **Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- KONNARİ, Angel Nicolaou, **Cyprus: Society And Culture 1191-1374** (Medieval Mediterranean), Brill Academic Publisher, 2005.
- KÖKDEMİR, Naci, **Dünkü Bugünkü Kıbrıs**, Ankara, İstiklal Matbaası, 1956.
- KÖKEN, Rüstem, **64 Kuşağı Bir Kıbrıslı’nın Anıları**, 1. baskı, Ankara, Başak Matbaacılık, 2005.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)**, Ankara, 1968.
- KYRRİS, Costas P., **History of Cyprus**, Nicosia, 1985.
- LAİÖU, Angeliki E., **The Economic History of Byzantium**, C. III, Harvard University Press, 2008.
- LEE, Dwight E., “A Memorandum Concerning Cyprus 1878”, **The Journal of Modern History**, 1931, S. 3, s. 235-241.
- LEMERLE, Paul, **Bizans Tarihi**, Çev: Galip Üstün, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- LEVTCHENKO, M.V., **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, Çev: Maide Selen, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007.
- LEWIS, Bernard, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.

- LEWIS, Bernard, **Ortadoğu**, 3. baskı, Çev: Selen Y. Kölay, İstanbul, Arkadaş Yayınevi, 2003.
- LİNGARD, John, **A History of England**, Vol. II, London, 1825.
- LOİZİDES, Neophytos G., “Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus”, **International Studies Perspectives**, S. 8, 2007, s. 172-189.
- LUKACH, Harry Charles, JARDİNE, Douglas James, **The Handbook Of Cyprus**, London, 1913.
- LUKE, Sir Harry, **A Portrait and an Appreiciation Cyprus**, Nicosia, 1973.
- LUKE, Sir Harry, **Cyprus Under The Turks**, London, C. Hurst Company, 1969.
- MAALOUF, Amin, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 3. baskı, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, Yapı kredi Yayınları, 2007.
- MAİER, F. G., “Cyprus And Phoenicia”, **The Cambridge Ancient History**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, S. 6, s. 297-334.
- MAİER, Franz Georg, **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, London, Elek Books Limited, 1968.
- MALLİNSON, William, MALLİNSON, Bill, **Cyprus: A Modern History**, London, 2005.
- MANGO, Cyril, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı kredi Yayınları, 2008.
- MAPOLAR, Hikmet Arif, **Kıbrıs Güncesi 40 Yılın Anıları 1**, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, , 2002.
- MARKİDES, Kyriacos C., “Social Change and the Rise and Decline of Social Movements: The Case of Cyprus”, **American Ethnologist**, 1974, S. 1, s. 309-330.
- MAVRATSAS, Kaysar V., **Elen Milliyetçiliğinin Kıbrıs'taki Yönleri**, Çev: Öztürk Yıldırım bora, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 2000.

- MCGİLCHRİST, John, **History Of The Turks from The Earliest Period To The Present Time**, London, 1856.
- MİHALİDİS, Mihalıs, “Kıbrıs Türk İşçi Sınıfı ve Kıbrıs İşçi Hareketi 1920-1963”, Masis Kürkçügil (ed.), **Kıbrıs Dün ve Bugün**, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003, s. 299-341.
- MİLAS, Herkül, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- MİTFORD, William, **The History Of Greece**, Boston, 1823.
- MORAG, Nadav, “Cyprus and The Clash of Greek and Turkish Nationalisms”, **Nationalism and Ethnic Politics**, USA, 2004, s. 595-624.
- MUNRO John and KHURİ, Zahi, **Cyprus: between Venus and Mars**, Delmar, Caravan Books, 1984.
- NEVZAT, Altay, **Nationalism amongst the Turks of Cyprus: the first wave**, Finland, Oulu University Press, 2005.
- NEWMAN, Philip, **A Short History Of Cyprus**, London, 1953.
- NORWİCH John Julius, **A History of Venice**, New York, Vintage Books, 1989.
- OBERLİNG, Pierre, **Bellapais’e Giden Yol**, Çev: Mehmet Erdoğan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1987.
- O'Malley, Brendan, CRAİG, Ian, **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion**, London, 2007.
- ORHONLU, Cengiz, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, S. A2, s. 91-99.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makaleler-D)**, 2. baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2004.

- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Nizamı**, Hamide Topçuoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1995.
- OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, 5. baskı, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslâmiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2010, S. 3, s. 220-231.
- ÖZKUL, Ali Efdal, **Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- ÖZORAN, Beria Remzi, " İstiklâl Harbi Sırasında Kıbrıs Türkünün Anavatana Yardım Kampanyası", **Kıbrıs Mektubu**, Kasım-Aralık 2001, C. 14, S. 6, s. 42-45.
- PANAGİDES, Stahis S., "Communal Conflict and Economic Considerations: The Case of Cyprus", **Journal of Peace Research**, 1968, S. 5, s. 133-145.
- PANTELİ, Stavros, **A New History of Cyprus From the earliest times to the present day**, London, 1984.
- PAPACOSTAS, Tassos, **The Economy of Late Antique Cyprus**, Oxford, 1999.
- PAPADAKİS, Yiannis, **Ölü Bölgeden Yankılar, Kıbrıs'ın Bölünmüşlüğünü Aşmak**, Çev: Burcu Sunar, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- PAPANDREU, Andreas G., **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, 2. baskı, Çev: Semih Koray vd., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988.
- PEÇEVİ, İbrahim, **Peçevi Tarihi**, Çev: Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- PİRENNE, Henri, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 3. baskı, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

- POLLİS, Adamantia, “İntergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus”, **Comparative Politics**, 1973, S. 5, s. 575-599.
- REDDAWAY, John, **Burdened With Cyprus**, Nicosia, 1986.
- REFİK, Ahmed, **Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)**, 2. baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.
- RİCE, Tamara Talbot, **Bizans’ta Günlük Yaşam**, Çev: Bilgi Altınok, İstanbul, Özne Yayıncılık, (Tarihsiz).
- RİCHMOND, Oliver P., **Mediating in Cyprus: the Cypriot communities and the United Nations**, Great Britain, 1998.
- ROUECHÉ, Charlotte, “Asia Minor And Cyprus”, **The Cambridge Ancient History**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, S. 14, s. 570-587.
- RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, C. II, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, C. III, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, C. I, Ankara, TTK Yayınları, 1998.
- SAMANİ, Meltem Onurkan, **Kıbrıs Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1999.
- SELANİKİ, Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595)**, Haz: Mehmet İpşirli, C. I, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- SETTON, Kenneth M., **A History of the Crusades**, Pennsylvania, 1955.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

SPEARS, Edward, **The Orthodox Church in Cyprus**, London, Turkish Embassy Press, 1988.

SPYRIDAKIS, C., **A Brief History Of Cyprus**, Nicosia, 1964.

SULTAN, **Kurşun Sesi Duymadan Yaşamak**, 2.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

ŞAHİN, İsmail, “Abdülhamid Dönemi’nde Kıbrıs”, **Düşünen Siyaset Dergisi**, Ankara, 2010, S. 27, s. 209-223.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **12 Numaralı Mühime Defteri, (978-979 / 1570-1572)**, Yayın no: 33, Ankara, 1996.

T.C. BAŞBAKANLIK AİLE ARAŞTIRMALARI KURUMU BAŞKANLIĞI, **Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli**, Ankara, 10 Mayıs 1991.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar)**, , Yayın Nu: 70, Ankara, 2005.

TAEUBER, Irene B., “Cyprus: The demography of a Strategic Island”, **Population Index**, Ocak 1955, S. 21, s. 4-20.

TAYHANI, İhsan, **Tanıklarıyla Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009.

TEKİN, Havva, **Yeşil Ada’nın Çocukları**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

The Modern Part Of An Universal History, Fram The Earliest Account Of Time, Vol. 1, London, 1759.

TODD, Richard A., “Constantinus ve Hıristiyan İmparatorluğu”, **Hıristiyanlık Tarihi**, Çev: Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

TSIAPERAS, Maria, “Grek Borrowings in the Arabic Dialect of Cyprus”, **Journal of the American Oriental Society**, 1964, S. 84, s. 124-126.

- TURAN, Osman, “Ortaçağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, 1964, s. 129-132.
- TURAN, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- TURNER, Sharon, **The History of England, During the Middle Ages**, Vol. I, London, 1830.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, 6. baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- ÜÇAL Turgay, MALCOLM, Derek, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, İstanbul, Haberci Yayınları, 2005.
- ÜNLÜ, Cemalettin, **Kıbrıs'ta Basın Olayı**, Lefkoşa, 1979.
- VARELLA, Stavroula, “Language contact and the lexicon in the history of Cypriot Greek”, **Contemporary Studies in Descriptive Linguistics**, S. 7, Oxford, 2006.
- WALLACE, Richard, WILLIAMS, Wynne, **Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası**, Çev: Z. Zühre İlgelen, İstanbul, Homer Kitabevi, 1999.
- WALLERSTEİN, İmmanuel, “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)”, **Osmanlı**, C. VI, Ankara, 1999.
- YAŞIN, Özker, **Girneden Yol Bağladık**, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976.
- YAVUZALP, Ercüment, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, İstanbul, Huzur Yayınevi, 1996.
- YORKE, Henry Redhead, **Lives of the British Admirals: A new and Accurate Naval History from the earliest periods**, Vol. I, London, 1812.

EKLER

A. ARŞİV BELGELERİ

EK-1: BOA, A. MKT.UM, 539 - 51: Kıbrıs'ta Değirmenlik köyünde Mariko isimli hatunun hanesinde çıkan kurşun madeninin çıkarılması için rızasının olması gerektiği, eğer çok para isterse kazı işleminin tehir edilmesi hakkında (H. 09/Ş/1278 – M. 09/02/1862).

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

قبریس مشرفه

قبریس جزیره سده دکر منک قریب مار یقونام خانونک خاتونک قریب معدنی ظہور ایسی وزر بہ اطراف واکا فی حفر
اولی صلیہ کیفیک بع عرصہ اشعار قلہ صلی ۹۱ معار علی الاول شرح تاریخی وکرم سکن فومولی نوار دایرہ تجزیہ
سینہ لریک ازا و اشعار و مقدمہ نسبی کیفیت مجلس والی احکام عدلیہ بحوالہ الامالیہ فقہ راجلہ سیدہ حاجب اولی صلیہ ہونابا ایسی
ریواریہ محاط ارضی درون و با فومولی و با بقیہ و خانہ بہ قریب و یا بونورہ یوزالی راج بعد و سابقہ واقع اراضی
اولاد کتہ ناک رضی کتب اولی و قریبہ میں دیو غواہ قبو حفری و با کساری و معانک دستر منلو سیدہ نسبی ہانہ
اولی صلی معارہ فقہ مانک سکر تہی مار ستر کمر اولوب معدن بزبور ایسی اظہ درونک ظہور ابراک ایبروم حفر اولی و قریب
مذکور و ظرانک ہدم اولی و سائر کونہ زیادہ و بصرہ و قوعولس ماحوظ اولی لغتہ و خانہ صاحب سیک ارض اولی لغتہ
دائرہ تجزیہ مذکورہ صراحتاً کویلمدیکہ صلی ایبروم برکونہ سزلدی بی موجب و ظہور و زہ اول امرم خانہ مذکورہ
صاحب سیک ارض سلیہ بعدہ محل مذکورک حفر ایسی و صیہ حفریہ و صاحب خانہ ناک ارض سیک نیام اقر صرف و اعھ
معدنہ و قریب مجلس تکر اولی لغتہ کیف
ماحوظ ایس سیک ترک و نا خیر اولی و نسبی ظہور سیک طرف سائر تہریم بلدیہ نسبی راجلہ سیدہ حاجب اولی صلیہ ہونابا ایسی
و بصرہ مجلس و اندم رضی رضویہ و سیک سیک و ظہور برضوال اجناسہ ہونابا ایسی سیک سیک

EK-2/a: BOA, Y. MTV, 180 - 177: Kıbrıs Adası'ndaki Müslüman köylerin çoğunda mektep bulunmaması sebebiyle Ada'daki bazı yerlerde mektep açılmasına dair şer'i nâip, müftü ve diğer memurlar tarafından gönderilen mazbatanın takdimi (H. 29/Ra/1316 – M. 17/08/1898).

دائرة مفتی

قبریس جزیرہ سکون اوچوزلش قریہ سنہ ۱۲۱۷ھ اسلام بولینغی حالده ایچ آلمش قریہ ده کاتب لیه وجود اولوب کیرلر کاتب
و حج برده قلم دین مین ایدره جک علما بولما سنه جو فتنک روم لسانیک حکم ایلکده بولمادیز ناچی بولری باکیسک اغفال و اقبال
ایدرک برحق لغوس سلم العیاذ بالله تعالی ارتمدا ایدوب هالی اسلامیه خریستیانلرک ربع مقدارینه سنل ایندیغی سنه
بو حال اسفاسماکک د با زیاده مراتب و توسعه میدان ویر ملک اوزره واجه الا تخاؤوس ایلدن اولر قن قرای مکرور کون
اکت زیاده جهالت و ضعف و بائنه مصاب بولغا نیر غنه نایه سنه تابع و حسیه و لیسون قضاکنک اودیم نایه سنه سیلیتو
ولفقوشه بیه تابع لویر کینه قریلرین اوج باب مکتب اعدادی کشاد و معملکلرینه معارف بودیم سنه شهرلی وچر بوز
غزوس کاشخ شخص ایدولور سان کجایه واقف ارباب علم و صلاحین باغلی شیخ عبد الرحمن و تبره لی الحاج عثمان ایلر ایلد
بولنده بیلدیک ویکر شایب بر حکمک اوقات مناسکده سائر قرای ایلای اسلامیه سنه ده اجراء و ضبط و حسیه ایلک جزیره مذکورده
طرف اشراف سلطنت سنه ییز منسوب نائب الشرح ایلد کاتب عثمانیه مفتی کنک نظارت متا دیز لری تحیده بولونق اوزرن
اجرای ناموریلری و اوچوزلر قدر مصاحف و اولوستنده اجراء شریفه ایلد رسالی متفقینک جانب معالفا و مشایخ ایلر
احسان و اهدا بولسی نیاز و اوسته عاکسه و ایزر جزیره مزبورک نائب الشرعی و مفتی ایلد ایلد ویکر ناموریلر حسیه و علمیه
طرفدن کوندریلان مضبوطه حسیه حضرت ملکانه بیه عرض و تقدیم بولونق اوزره لغایه سیروی والاری قلندی ایلدیم

الاسلام
محمد الکریم
۱۲۱۷
۲۹ رجب الاول
۱۳۱۶
۲۸ جمادی الثانی

EK-3/d: BCA, 50.105..2. – 272..0.0.12: İçel’de iskân edilmek üzere Kıbrıs’tan gelen 247 muhacire ait isim listesi (M. 20/11/1926).

№	İsim	Yaş	İkbal	İkbal	İkbal	İkbal	İkbal
100	19. Amine	1897	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
107	19. Zeynep	1894	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
110	27. Zeynep	1894	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
111	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
112	1. Zeynep	1894	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
111	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
117	1. Zeynep	1897	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
118	1. Zeynep	1898	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
122	1. Zeynep	1894	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
128	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
129	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
130	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
131	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
132	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
133	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
134	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
135	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
136	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
137	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
138	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
139	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
140	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
141	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
142	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
143	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
144	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
145	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
146	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
147	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
148	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
149	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız
150	1. Zeynep	1891	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız	Fransız

272 12 50 105 2

272 12 50 105 2

EK-3/e: BCA, 50.105..2. – 272..0.0.12: İçel'de iskân edilmek üzere Kıbrıs'tan gelen 247 muhacire ait isim listesi (M. 20/11/1926).

داخلیه وکالتی اسکان مدیریت عمومی		DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞIVI		مبیشی	مسودی	اوراق نومروسی
لاجن التفتیش	شعبه مدیر	ایمان ولایتی				۶۵۳
مقابلہ ایڈیٹر	نوعیه			تاریخ ترمیمی	تاریخ تسویب	قلمه ورودی تاریخی
<p>خارجہ رمان جینڈر سردار لرنی سیمہ تاریخاً ۲۰۲۰ء ولایت مجریہ دافتہ اسکاہ ایڈیکٹ اورزہ انکلیوز قلمہ بید نفوس قریب طر جینڈر ۱۰/۱۰/۲۰۲۰ آنا سبب اسکاہ کہ سکاہ ایہ مکتوبہ لیکن نہ ورن ایہ رمان قریب سکاہ کلفک اشعار بن عطفاً اشعار قلمہ اور لرنی نہ سکاہ مکتوبہ نہ کلفک دھور سردار لرنی قلمہ نفوس لرنی لرنی دہم صورت اسکاہ ایہ لرنی اور لرنی نہ سکاہ ایہ لرنی</p>				<p>تقریباً ۲۶/۱۱/۱۹</p>		

272 12 50 105 2

EK-4: BCA, 16.77.6. – 30.18.1.1:Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'ye hicret etmek isteyen Kıbrıslıların iskân edilmeleri ile onlara sağlanacak arazi hakkında (M. 7/12/1925).

71-

قرارداد

باسم دولت
الم خصوصي مدبرين
مصدق

٢٨٧١
٤٤٢١

TRC
T.C. KURUMSAL ARŞİVİ

ایجاد و تدوین تاریخ ۱۸۸۸ - ۱۸۸۹ نوردی قراردادنامه زیر -

لوزان عهدنامه سیک برقی . ارضی و تعاونی ملامت . فصلنامه کبری برقی ده کجا بویجی و بویجی می
 خار و ده ایستاده ایسه درله نورده صورتنامه استرجه و حرکت صی (بولونیه قوری) آکود سونده و کوری ملک
 نفوس تخمین اولونده قریس سوزولده . سوی تو اولده معوضی کورسینه عاقل اولونده اولونده . هجره قیصه و ف
 تعلیمات - توقفا رولول مدولول و منقحرول و باط مشری و بوزولده بی قیصه معادول اولونده ده
 املان بولونیزی تعذیرده و کهدول ایچولده صحیح برقی قیصه ایتمکله و مسکنله درجه کورده برولونیز برقی
 مهرباری بولونامه بر قیصه معضیله شرطیله . بر عاقله اولاق معتراده ارضی درله معویله اولاق
 و توزیع تعلیماتاری معیجولده کهدولت امرنه عاقله ارضی مله . علمه . علمه و کوروزولده
 تیزین معویله ارضی معوض . داغلیله و قیصه ایچولده ایستاده تاریخ و اولونده برقی بویجی
 تنکره سو و قیصه بوزولده تکلیف اولونده . ایچولده کیدلی صیقله ایچولده اولونده ایستاده تاریخ ایچولده معوض و قیصه
 اولونده .

ایجاد و تدوین

فایده اولونده و بویجی داغلیله بویجی بویجی بویجی
 معوض و معوض اولونده بویجی بویجی بویجی بویجی
 معوض و معوض اولونده بویجی بویجی بویجی بویجی

6-2-101

EK-7: BCA, 64.398..11. – 30..1.0.0.: Kıbrıs'tan göç etmek isteyenlere yapılacak kolaylıklar hakkında (M. 14/11/1966).

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Özel Kalem Müdürüğü

D/8-230

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

E 4

14.11.1966.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne

İlgi: 9.11.1966 tarihli ve 2827 sayılı yazıları.

Kıbrıs'tan göç etmek isteyenlere büyük kolaylıklar gösterilmekte olduğu varid değildir. Pasaport işleri, Kıbrıs Rum makamlarını ilgilendiren bir konudur. Kıbrıslı lise mezunu gençlerin memleketimizdeki Üniversite ve Yüksek Okullarımıza kabulü ise, Kıbrıs Türk Cemaat Meclisinin iznine bağlı bulunmaktadır. Gerçekten Cemaatimiz lise mezunlarının yurdumuzda öğrenimlerine devam etmek üzere Ada'dan ayrılmaları konusunu, bu gençlerin Adadaki Türk direnme gücünün çok önemli dayanağını teşkil etmekte olmaları anlayışı içinde mütalaa etmemektedir. Millî Eğitim Bakanlığımız, Cemaatimizin bu yoldaki iznini istihsal etmiş olarak müracaatta bulunan öğrencilere gereken kolaylığı göstermektedir.

Saygılarımla arz ederim.

Tanju Ülgen
Özel Kalem Müdürü

Tanju Ülgen

030	01			64	398	11
-----	----	--	--	----	-----	----

B. FOTOĞRAFLAR

Çadır Kent

Kaynak: Harry Scott Gibbons, Kıbrıs'ta Soykırım, Ankara, 2003.

Çadır Kentteki Çocuklar

Kaynak: Harry Scott Gibbons, Kıbrıs'ta Soykırım, Ankara, 2003.

Çadır Kentte Yaşam

Kaynak: Harry Scott Gibbons, Kıbrıs'ta Soykırım, Ankara, 2003.

Çadır Kentten Bir Görünüm

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 62, Aralık 2004, KKTC.

Çadır Kent ve Kış

Kaynak: Harry Scott Gibbons, Kıbrıs'ta Soykırım, Ankara, 2003.

Kaçış

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 66, Aralık 2005, KKTC.

Geride Kalanlar

Kaynak: 1964 Donald McCullin, İngiltere

Güvenli Bölgelere Gidiş

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 62, Aralık 2004, KKTC.

Serzeniş

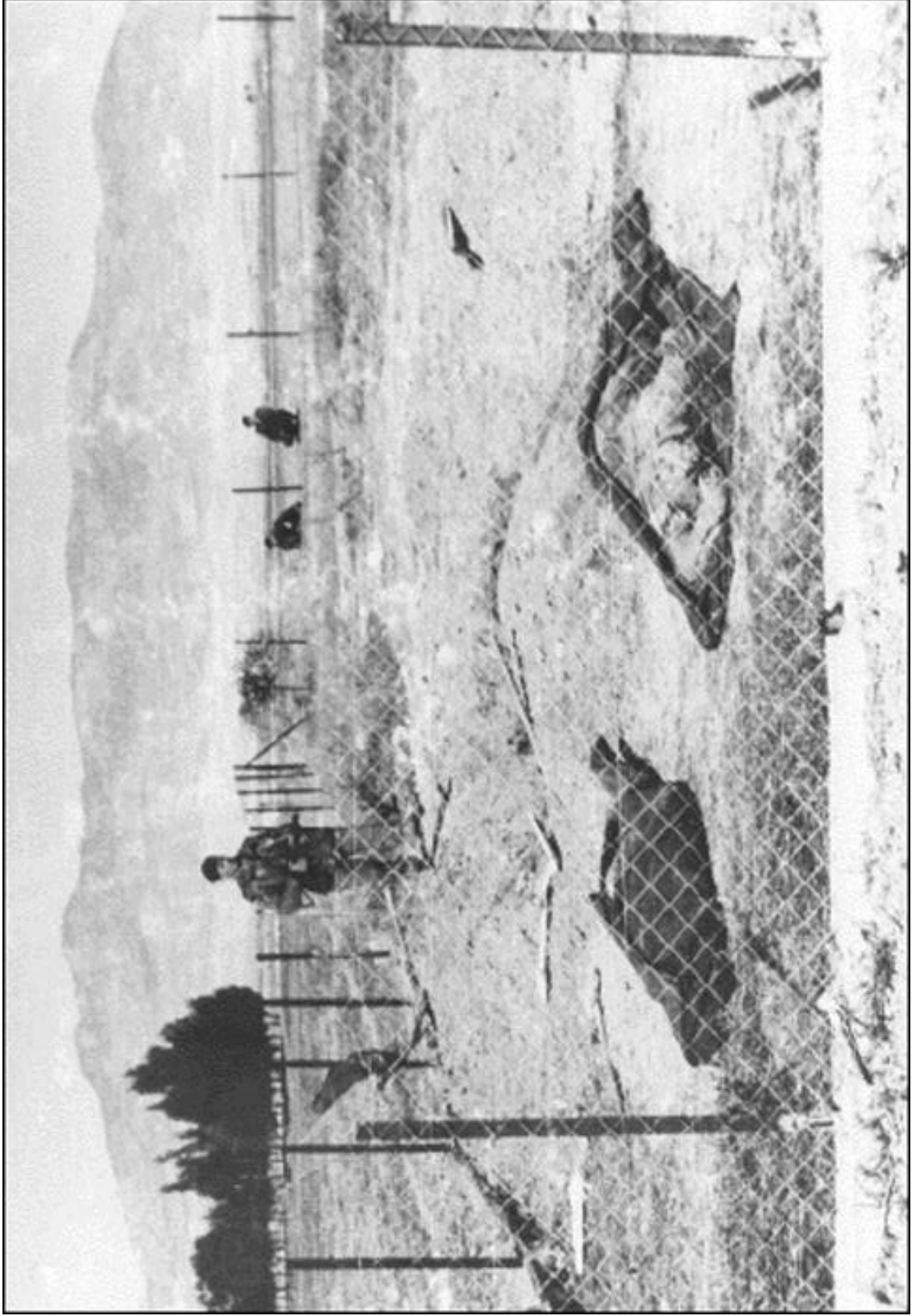
Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 62, Aralık 2004, KKTC.

Kumsal Katliamı, 1963.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 62, Aralık 2004, KKTC.

Ayvasıl Katliamı, 1963.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 62, Aralık 2004, KKTC.

Muratağa, Atlılar ve Sandallar Katliamı, 1974.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 65, Eylül 2005, KKTC.

Muratağa, Atlılar ve Sandallar Katliamı, 1974.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 65, Eylül 2005, KKTC.

Muratağa, Atlılar ve Sandallar Katliamı, 1974.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 70, Aralık 2006, KKTC.

Muratağa, Atlılar ve Sandallar Katliamı, 1974.

Kaynak: Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Sayı 70, Aralık 2006, KKTC.

Yunan Kralı Paul, Makarios'un Elini Öperken

Kaynak: Milliyet Gazetesi, 31 Mayıs 1957.

ÖZET

Arkeolojik araştırmalar Kıbrıs'ın ilk yerleşim birimlerinin, Neolitik dönemde meydana geldiğini göstermektedir. Yunanlı göçmenler ile Kıbrıs'ın yerli halkı arasında biyolojik bir ilişkinin varlığı konusunda ise hiçbir bilgi yoktur. Helenizm öncesinde Kıbrıs'ta birçok farklı kültür olmasına karşın, Helenizm zamanla bu farklılıkları kendi potasında eritmiştir. Kıbrıs'ta Roma idaresi öncesinde, Helenizmin etkisi artmıştır. Milattan sonra 46 yılında Aziz Barnabas, Paul ve Mark Kıbrıs'a gelmiş ve Roma prokonsülünü Hıristiyan yapmışlardır. Bu olay üzerine Kıbrıs'ta Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla Kıbrıs, Bizans idaresinde kalmıştır. Bizans döneminin en önemli olaylarından birisi, yaklaşık beşinci yüzyılın ortalarında özerk Kıbrıs Kilisesi'nin oluşması olmuştur.

İmparator Zeno, Kıbrıs Kilisesi'ne bağımsız ve hükümdarlara özgü ayrıcalıklar vererek, kilisenin bağımsızlığını güçlendirmiştir. Kiliseye tanınan bu hak ve ayrıcalıklar günümüze kadar taşınmıştır. Bizans döneminin diğer bir önemli tarafı da Kıbrıs ve Yunanistan'ı hâkimiyeti altında bulundurması nedeniyle, birbirinden yaklaşık 600 mil uzaklıkta bulunmasına rağmen, bu iki toprak arasında kültürel bir etkileşimin doğmasına sebep olmasıdır. Bu sayede Yunanistan üzerinde yaşanan kültürel hareketlilik Kıbrıs'ı da etkisi altına almıştır.

Bu nedenle, Kıbrıslı Rumlar Enosis (Birleşme) çağrısında hem tarihsel hem de demografik argümanları kullanmışlardır. Yunanlılar, Kıbrıs'ın Girit gibi Helen dünyasının bir parçası olduğunu iddia etmişlerdir. Kıbrıslı Rumların çoğunluğu ve bir o kadar Yunanlı, Kıbrıs'ın bu demografik nedenlerden dolayı Yunanistan ile birleşmesini savunmuşlardır. Yunan bağımsızlık savaşının ardından, şehirlerde yaşayan bir-

çok Kıbrıslı Rum, çocuklarına Helen isimleri vermeye ve onlara etnik öz bilinç yüklemeye başlamışlardır. Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarında, milliyetçilik öncesi, insanlar kendilerini milliyetçi terimlerle ifade etmek zorunda kalmamışlardır. Kıbrıslı Rum ve Türk köylüler kendilerini köyleri ve dinleri üzerine tanımlamışlardır.

İngiliz yönetimi altında, Kıbrıslı Türkler karma köylerden kaçmaya ve şehirlere yerleşmeye başlamışlardır. 1911 yılında 230 karma köye karşılık, 85 Türk köyü vardır. 1921 yılında karma köylerin sayısı 221'e ve 1946'lara doğru bu sayı 192'ye düşmüş, buna karşılık Türk köylerinin sayısı 110'a yükselmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen öncesinde karma köylerin sayısı sadece 33'tür. Kıbrıslı Türklerin, karma köylerden ayrılmış Türk köyelerine ve şehirlerdeki Türk mahallelerine doğru hareketi, Kıbrıs'ta toplumsal denklemin bozulmasına yol açmıştır.

1950'li yılların ortalarına doğru Kıbrıslı Rumların, Enosis yoluyla İngiltere'den bağımsızlıklarını elde etme arzuları, Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. George Grivas önderliğindeki EOKA isyancılarının, başlangıçta İngilizleri ve sol görüşlü Rumları hedef almasına rağmen, 1957-58 yıllarında Kıbrıs'ta şiddet olayları toplumlararası bir hal almıştır. Kıbrıslı Türkler, EOKA örgütüne, sonraki yıllarda TMT olarak bilinecek kendi askeri güçleriyle karşılık vermişlerdir. Aralık 1963 tarihinde toplumlararası çatışmalar bir kez daha patlak vermiştir, ancak bu kez daha uzun süreli, yaygın ve yoğunudur. Toplumlararası şiddetin tırmanmasının bir sonucu olarak Kıbrıslı Türkler, daha güvenli ve homojen bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, Kıbrıslı Rumların boşalan Türk yerleşim birimleri üzerinde hâkimiyet kurmasına yol açmıştır. Böylece Kıbrıslı Türkler için, enklavlarda yaşama dönemi başlamıştır. Bu sosyal bölünmüşlüğün bir siyasi sonucu

olarak Kıbrıslı Türkler ve Rumlar, Ada'da kendi siyasi ve idari yönetimlerini kurmaya başlamışlar ve bunun neticesinde Kıbrıs'ta de facto bir bölünmüşlük ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

Archaeological researches indicate that the first habitation of Cyprus occurred in the Neolithic period. There is no information on the biological relations between Grecian immigrants and indigenous people. Prior to Hellenism in Cyprus, there had been different cultures. Hellenism had begun melting pot of cultural differences over time. Influence of Hellenism before the Rome administration in Cyprus was increased. In 46 A.D. St. Barnabas came to Cyprus with St. Paul and John Mark and they converted the Roman proconsul. Therefore Christianity began to spread throughout the island. After the division of the Roman Empire into an eastern half and a western half, Cyprus came under the rule of Byzantium. One of the most important events taking place during this period was the attainment of autonomy of the Cypriot church which occurred at about the middle of the fifth century A.D.

Emperor Zeno gave the Cypriot church complete independence and vested the archbishop with certain rights and privileges reserved only for emperors. The autocephaly or independence of the Cypriot church and the attendant privileges are valid to this day. The Byzantine period is important in another respect. The Byzantine empire included within its domain both Cyprus and mainland Greece. Thus, a type of cultural union between the two countries was maintained in spite of the 600 miles separating Cyprus from the mainland. Thus, any major cultural movement in mainland Greece had its corresponding impact on Cyprus as well.

Therefore Greek Cypriots used both historical and demographic arguments to justify their call for *enosis* (annexation). Greeks claimed that the island had been part of the ancient Hellenic world and was thus as "Greek" as Crete. Most of the Greek Cypriots and many mainland Greeks also claimed that the island should be united

with Greece for demographic reasons. Following the Greek War of Independence, many Greek Cypriots in the towns started giving their children Hellenic names, a sure sign of ethnic self awareness. The first centuries of Ottoman control of Cyprus occurred during the pre-nationalist era, and hence people did not conceive of themselves in national terms. The Greek Cypriots and Muslim Turks peasants in Cyprus identified with their home villages and their religion.

Under British rule, Turks began moving away from mixed villages and gravitating mainly towards the towns. In 1911, there were 230 mixed villages and 85 exclusively Turkish villages. In 1921, the number of mixed villages had decreased to 221, and by 1946 there were only 192 mixed villages and the number of exclusively Turkish villages had increased to 110. By the years just prior to the establishment of the Republic of Cyprus, the number of mixed villages had decreased to only 33. The movement of Turkish Cypriots away from mixed villages and towards segregated villages and segregated quarters in cities changed the social equation.

By the mid-1950s, Greek Cypriot agitation for independence from Britain via *enosis* was leading to tension between Greek and Turkish Cypriots. Although the targets of the Greek Cypriot insurgents of the EOKA organization led by George Grivas were initially either British or leftist Greek Cypriots, violence had also become inter-communal during the 1957–58 period. The Turkish Cypriot response to EOKA was the formation of their own militia which later came to be known as TMT. In December 1963, inter-communal violence broke out once again and proved to be more prolonged, intense, and widespread than the rioting of 1957–58. As a result of the escalation in violence, the Turkish Cypriots retreated further into exclusively Turkish urban sectors and countryside, while the Greek Cypriot paramilitary forces

sealed these areas off from the rest of the island. Thus began the “Enclave Period” in which the island was de facto partitioned into Greek Cypriot and Turkish Cypriot areas—each with its own political leadership and administration.